

ANLATABİLDİKLERİ VE ANLATAMADIKLARIYLA YAŞAM ÖYKÜLERİ

İLHAN TEKELİ

İLHAN TEKELİ TOPLU ESERLER - 23

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ANLATABİLDİKLERİ VE ANLATAMADIKLARIYLA YAŞAM ÖYKÜLERİ

TARİH VAKFI

Zindankapı, Değirmen Sokak No: 15
34134 Eminönü - İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - yayin@tarihvakfi.org.tr

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012

Yayıma Hazırlayan
Özkan Taner

Düzelti
Tuğçe Özdemir

Tasarım Danışmanı
Haluk Tuncay

Kapak Tasarımı
Rauf Kösemen

Kapak Uygulama
Harun Yılmaz (MYRA)

Kitap Uygulama
Ayşe Çetinkaya

Baskı
G.M. Matbaacılık Ticaret A.Ş.
(0212) 629 00 24

Birinci Basım: Haziran 2012

ISBN 978-975-333-281-1

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER - 23

ANLATABİLDİKLERİ VE ANLATAMADIKLARIYLA YAŞAM ÖYKÜLERİ

İLHAN TEKELİ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Prof. Dr. İlhan Tekeli, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi emekli öğretim üyesidir. Tarih Vakfı'nın kurucularındandır, ilk on yıl yönetim kurulu başkanlığını yapmıştır. YÖK genel kurulu üyeliği yapmıştır. 1989 yılında Selim İlkin'le birlikte Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. 1994 yılında Mustafa Parlar Bilim Ödülü'nü almıştır. 1996 yılında Türkiye Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Hükümetin TÜBA'ya müdahalesi üzerine bu kurumdaki şeref üyeliğinden yakın zamanda istifa etmiştir. 1999 yılında Mustafa Parlar Eğitimde Üstün Başarı, 2006 yılında TÜBİTAK Hizmet Ödülü'ne layık görülmüştür. Başta Selim İlkin olmak üzere, Yiğit Gülöksüz, Erdoğan Soral, Tarık Okyay, Gencay Şaylan, Raşit Gökçeli ile ve yalnız olarak yazılmış 70 kitabı, 640 bilimsel yazı ve bildirisi vardır. Yaygın olan ilgi alanı içine, şehir planlama, bölge planlama, sosyal sistemler, makro coğrafya, belediyecilik, iktisadi politikalar, Türkiye iktisat ve şehir tarihleri ile eğitim planlaması ve bilimsel felsefe ve tarih yazıcılığı girmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ix

SUNUŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 15

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN KADRO ÖNCESİ DÖNEMDEKİ YAŞAM ÖYKÜSÜ 15

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN KADRO SONRASINDAKİ YAŞAMI 60
1. Giriş 60
2. Kadro Sonrası, Atatürk Döneminde Yakup Kadri'nin Yaşamı 60
3. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Yakup Kadri'nin Yaşamı 62
4. Demokrat Parti Döneminde Yakup Kadri'nin Yaşamı 65
5. 27 Mayıs 1960 Sonrasında Yakup Kadri'nin Yaşamı 66

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN KADRO ÖNCESİ DÖNEMDEKİ YAŞAM ÖYKÜSÜ 69

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN KADRO SONRASINDAKİ YAŞAMI 101
1. Giriş 101
2. Kadro Sonrası Atatürk Döneminde Şevket Süreyya'nın Yaşamı 101
3. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Şevket Süreyya'nın Yaşamı 102
4. Demokrat Parti Döneminde Şevket Süreyya'nın Yaşamı 105
5. 27 Mayıs 1960 Sonrasında Şevket Süreyya'nın Yaşamı 107

ZEKİ (SELAH) SAYAR'IN YAŞAMI VE MİMARLIĞININ TOPLUMSAL BAĞLAMI 119
1. Giriş 119
2. Biyografik Öykü ve Bize Gösterdiği Bağlam İlişkileri 120
3. Birinci Ulusal Mimarlık Paradigmasının Yerini Modern Mimarlık Paradigmasının Alması 128
4. Mimarların Mimarlık Alanını Örgütleme Çabaları 133
5. Mimarlar İç Pazarlarını Geliştirmeye ve Yabancı Mimarlara Karşı Korumaya Çalışıyorlar 138

6. Sınıf Arkadaşlarının Dergisinden Bir Kişinin Dergisine: Mimar/Arkitekt 147
• Derginin Doğuşu 148
• Derginin Varlığını Sürdürme Stratejisi ve Misyon Tercihi 149
• Derginin İçeriği Nasıl Oluşuyor? 151
• Derginin Finansmanı Nasıl Sağlanıyor? 152
• Savaş Koşulları Derginin Faaliyet Alanını Sınırlıyor 153
• Dergi Çıkarmak Yaşamın Temel Doyum Mekanizması Haline Gelebiliyor 155
• Arkitekt'in Rakipleri Kendi Çizgilerini Nasıl Farklılaştırdı? 155
7. Son Verirken 158

İKİNCİ BÖLÜM 160

SOSYAL BİLİMCİ VE SİYASETÇİ OLARAK BEHİCE BORAN: HESABI AKILLA VERİLEN BİR YAŞAM 160
1. Giriş 160
2. Behice Sadık'ın, Doğumundan Ankara'da Sosyoloji Doçentliğine Atanmasına Kadarki Yaşam Öyküsü 162
3. Behice S. Boran'ın Yaşamında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dönemi 167
• Sosyoloji Kuramı Konusunda Ampirik ve Kuramsal Çalışmaları 170
• Sosyal ve Siyasal Olanı Bilim Çevresi İçinden Etkileme Çabaları 182
• Boran'ın Akademik Yaşamdan Koparılışı 189
4. Behice Boran'ın Siyasi Faaliyetleri 194
5. Boran'ın Sosyal Bilim Formasyonunun Siyasal Yaşamındaki İzleri Üzerine 207
6. Son Verirken Yapılan Bir Değerlendirme 216

DEĞİŞMENİN SOSYOLOĞU: MÜBECCEL BELİK KIRAY 218
1. Giriş 218
2. Mübeccel Belik Kıray'ın Yaşam Öyküsü 220
3. Mübeccel Kıray'ın Sosyal Bilimlere Bakış Açısı 232
4. Mübeccel Kıray'ın Sosyal Değişme ve Toplum Yapısı Üzerine Ontolojik ve Epistemolojik Varsayımları 234
5. Mübeccel B. Kıray'ın Türkiye'nin Yaşamakta Olduğu Temel Yapısal Değişme Üzerindeki Araştırmaları ve Yorumları 239
6. Temel Değişme Güzergahının Çevresindekiler 250
7. Mübeccel B. Kıray Çözümleri Nerede Görmektedir 256
8. Son Verirken 258

ARKADAŞIM TANSI ŞENYAPILI VE BİLİMSEL ÇALIŞMALARI 260
1. Giriş 260
2. Arkadaşım Tansı 261
3. Şenyapılı'nın Bilimsel Çalışmaları 270
4. Son Verirken 288

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 289

SÜRÜDEN OLMAYAN BİRİ: NUSRET HIZIR 289

SUDİ İLKORUR'UN YAŞAM GÜZERGAHINDAN BAZI KESİTLER 295

TULUİ SÖNMEZ'İN DUYARLILIĞI 302

BİR KURUCU KİŞİLİK OLARAK ESAT TURAK 305
1. Giriş 305
2. Şehircilik Öncesindeki Yaşam Güzergahı 306
3. Harvard'da Kent Planlama Eğitimine Atılan İlk Adım 308
4. Yeni Bilgi Sahibi Olmak Kurucu Olma Fırsatlarını Yaratıyor 309
5. İkinci Kez Türkiye'ye Dönüş ve Kamu Alanında Daha Mücadeleci Bir Yaşam 314
6. Son Verirken 317

ARKADAŞIM YİĞİT GÜLÖKSÜZ 319
1. Giriş 319
2. Bürokraside Rol Modeli Olarak Yiğit Gülöksüz 320
3. Yaşam Öyküsünü Bir Kapasite İnşa Süreci Olarak Okumak 321
4. Son Verirken 334

"O" ZOR YOLU SEÇENLERDENDİ 335

TARIK OKYAY ACABA YANLIŞ MI YAPMIŞTI? 339

ÖNSÖZ

İlhan Tekeli Toplu Eserlerin yirmi üçüncü kitabı, *Anlatabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri* okura ulaşmış bulunuyor. Böylece, Toplu Eserlerin yayımlanmış kısmı 7.500 sayfaya yaklaştı. Tekeli'nin geniş ilgi alanındaki yazı ve konuşmalarından yaklaşık 360'ı yayın haline geldi, erişilebilirliği sağlandı. Yirmi dördüncü kitap "Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923 - 1980)", yirmi beşinci kitap "İstanbul'un Planlama ve Gelişme Tarihi" olacak.

Tekeli'nin yayımlanmış ve yayımlanmamış çalışmaları, nitelikleri bakımından üç grupta toplanabilir. Birinci grupta çok sayıda konuşma ve makaleler yer almaktadır. İkinci grupta kitaplar bulunmaktadır. Üçüncü grubu ise değişik kurumlar içinde, komiteler ya da komisyonlar halinde hazırlanan, stratejik niteliği ağır basan çalışmalar oluşturmaktadır. Toplu Eserlerde, ilk iki gruptaki çalışmaların yayımlanması planlanmıştır. Ancak öncelik gereksinmenin daha yüksek olduğu birinci gruptaki konuşma ve yazıların kitaplaştırılmasına verilmiştir.

Tekeli'nin eser verdiği ilgi alanlarının kapsamını kısmen olmak üzere sergileyen, yayımlanmış kitapların oluşturduğu listeyi sürekli hatırlatmakta ve göz önünde tutmakta yarar görüyoruz. Gerçekleşmiş olması bize mutluluk veren listenin son durumu şöyle:

- Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru
- Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları
- Göç ve Ötesi
- Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü
- Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak
- Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler
- Akılcı Planlamadan, Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya
- Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi
- Türkiye'de Kent İçi Ulaşım Tarihi
- Mekansal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları
- Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları
- Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları
- Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek
- Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi
- Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları
- Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar
- Türkiye İçin Siyaset Demokrasi Yazıları
- Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları
- Sosyal Sistem Yazıları
- Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları
- Türkiye İçin Eğitim Yazıları
- Türkiye İçin STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları
- Anlatabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri

***

Toplumda olup bitenleri anlamamız, insanı anlayamadığımızda indirgenmiş oluyor, kuru kalıyor, bizi doyurmuyor. Oysa insan çok yönlü, çok karmaşık bir varlık. Bilimsel çözümlemelerimizde insanı bu karmaşıklık düzeyinde hesaba katamıyoruz. Temsil esaslı bilimsel etkinlikler yapılabilir olmaktan çıkıyor. İşte yaşam öykülerinin yazılması, bizim bu ikilemi aşmamızda yararlanabileceğimiz bir yol olarak ortaya çıkar. Toplumda

yaşayan bireyleri kişiliklerin tüm zenginliğiyle kavrayabilmemizin kapısı böylece açılır.

Bu karmaşık insanın bir özelliği konusunda kesin bilgimiz bulunuyor. Ömürleri sınırlı, yaşamları bir tarihte sona eriyor. İnsanlar yaşamlarının sona erecek olmasına kolayca razı olmuyorlar. Biyolojik yaşamları sona erdikten sonra da toplumda izlerinin kalmasını, kendilerinin hatırlanmasını istiyorlar. Bunun için ya kendileri otobiyografiler yazıyorlar, ya da kendilerinden sonraya kalanların şu ya da bu uzunlukta yaşam öykülerini yazması gerekiyor.

Bu kitapta üç tür yaşam öyküsü yer almaktadır. Birinci bölümünde yer alan, Yakup Kadri, Şevket Süreyya ve Zeki Sayar'ın yaşam öyküleri Cumhuriyetin ilk dönem tarihini daha iyi kavramamıza yardımcı olacağı beklentisiyle hazırlanmıştır. İkinci bölümde aralarında öğretmen-öğrenci ilişkisi olmuş bulunan Behice Boran, Mübeccel B. Kıray ve Tansı Şenyapılı'nın yaşam öyküleri birbirini izleyen bir biçimde verilmektedir. Böylece Türkiye'de sosyolojinin gelişmesinde çok etkili olan bir bilimsel çizginin kendisini zaman içinde nasıl yeniden üretebildiği ortaya konmaktadır. Üçüncü bölümde ise Tekeli'nin yakınları olan Sudi İlkorur, Tului Sönmez, Esat Turak, Yiğit Gülöksüz ve Tarık Okyay'ın yaşam öykülerinden kısa bölümler yer almaktadır.

***

İlhan Tekeli Toplu Eserlerin yeni kitaplarında buluşmak üzere...

Tarih Vakfı
Yurt Yayınevi

SUNUŞ

Toplu Eserlerin 23'üncü kitabında *Anlatabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri* konusunda yazdıklarımı bir araya topladım. Toplu Eserlerin planlanması sırasında biyografiler konusunda ayrı bir kitap oluşturulması düşünülmemişti. Özkan Taner'in telkiniyle böyle bir kitap oluşturmaya karar verdiğimizde, bu kitapta yer alabilecek bazı yazılar serinin diğer kitaplarında yayımlanmış bulunuyordu. Birinci kitapta yer alan "İnsanın Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?" yazısı, tarih yazımı ile biyografi yazımının ilişkilerini kurmaya çalışan, daha çok kuramsal niteliğiyle bu kitabın giriş yazısı olarak düşünülebilecek niteliktedir. Ayrıca serinin diğer kitaplarında da yayımlanmış beş yaşam öyküsü bulunuyor. Bunlardan biri serinin 11'inci kitabı olan *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*'nda yer alan ve Dr. Max Der Porten konusundaki Selim İlkin'le birlikte yazdığımız yazıdır. Diğer dördü ise, serinin 16'ncı kitabı, *Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar* kitabında yer alan, Mimar Kemalettin, Seyfi Arkan, Emin Onat ve Şevki Vanlı konusunda benim yapmış olduğum çalışmalardan oluşuyor. Bir anlamda bu altı yazı, yayımlanmadan önce 23'üncü kitabı başlatmış bulunuyor.

İlk yaşam öyküsü yazma ödeviyle ilkokulda mı yoksa ortaokulda mı karşılaştığımı hatırlamıyorum. O zaman eğitim sisteminde yaygın olan, "tarihi kahramanlar yapar" anlayışına uygun olarak kahramanların yaşam öykülerini yazıyorduk. Bizim evde Hayat Ansiklopedisi, İnönü Ansiklopedisi gibi ansiklopediler olduğu için onların metinlerinden yaralanıyordum. Daha üst sınıflara geçtiğimizde bunlara edebiyatçıların, müzik

adamlarının ve ressamların yaşam öyküleri eklendi. Bu yıllarda biyografi yazımının ne kadar karmaşık ve ne zengin olanaklar içerdiği hakkında henüz bir fikrim yoktu. Bu karmaşıklığı kavramam ancak kendim tarih yazmaya ve tarihyazımı üzerinde düşünmeye başladıktan sonra oldu. Ancak o yıllarda bile yaygın olarak, Türkiye'de kişilerin hatıratlarını yazmadıkları, bunun büyük bir kayıp olduğu söyleniyordu. Ben de bulabildiğim hatıratları okumaktan zevk alıyordum. Bunlar zevkle okunan metinlerdi. Ansiklopedi maddelerindeki yaşam öyküsü sunumları gibi sıkıcı olmuyordu.

Ansiklopedilerin kişilere ilişkin biyografik bilgilerinin neden sıkıcı olduğunu kavramam, 1980'li yılların sonuna doğru, AnaBritanica'da Uluslararası Editörler Kurulu üyesi olduğum dönemde oldu. Ansiklopedi maddesi olarak bir bireyin yaşam öyküsü yazılırken, ailesinin diğer kuşaklarından ve yaşadığı çevresinden koparılarak tek başına bir kişi olarak yazılıyordu. Birey nesnel verilere dayanılarak, eğitimi, kariyeri ve performansının toplamı olarak anlatılıyordu. Bu nedenle de, öznel değerlendirmelerine, yargılarına, insani değerlere sahip olup olmamasına ilişkin hiçbir ipucu bulunmuyordu. Bu anlatı içinde biyografisi yazılan kişiye ilişkin bir sıcaklık size ulaşmıyordu. Birey o kadar çevresinden ve aile tarihinden soyutlanıyordu ki anne ve babasının isimleri, onların meslekleri, çocukluğunu geçirdiği yerleşmenin nitelikleri dahi verilmiyordu. Bizde yayımlanmış olan Meşhur Adamlar Ansiklopedisi ve Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı İstanbul Ansiklopedisinde verilen biyografilerin önemini o yıllarda daha iyi anladım.

Bireyci bakış açısının getirdiği yaşam öyküsünü kurutmanın bir başka biçimini artık toplumumuzda da çok yaygınlaşmış olan "curriculum vitae (CV)" yazımlarında da görüyoruz. 1960 yılında İTÜ'den mezun olduğumda benim iş bulmak için bir CV yazmam gerekmiyordu. İTÜ inşaat fakültesinden mezun olduğumu söylemek yetiyordu. Ülkenin mühendis gereksinimi yüksekti. Devlet ve işveren yarışan adaylar arasından seçmek durumunda kalmıyordu. Kimse benden CV istememişti. İlk CV'yi ABD'ye eğitim için gitmem gerektiğinde yazmıştım. CV'nin ne olduğunu da o zaman öğrenmiştim. O yıllarda devlet ya da özel kesim kuruluşlarının personel daireleri vardı. İşe alınanların dosyalarını hazırlar, sigorta işlemlerini gerçekleştirirlerdi, onun ötesinde bir işlevleri yoktu. Artık işyerlerinde personel daireleri yok, insan kaynakları bölümleri var. İşe gi-

recek olanlar insan kaynakları bölümlerinin istedikleri CV'leri hazırlıyorlar. Kendileri hazırladıkları için bir otobiyografi niteliğine sahipler. CV'ler ayrımcılığa engel olmak için yaş, dini inanç vb. bilgileri içermiyor. İşe başvuranlar kendilerinin kapasiteleri ve kariyer çizgilerindeki performansları hakkında bilgi veriyorlar. Adeta bir makinaya takılacak parçanın spesifikasyonu gibi kendilerinin işe uygunluğunu göstermeye çalışıyorlar. Bu bilgiler dışında kendilerinin bir insan olarak nitelikleri bu tanıtım dışında kalıyor. Öznel değerlendirmeler tavsiye mektuplarına kalıyor. Belli bir yıl geçtikten sonra bu dosyalar tarihçiler tarafından incelendiğinde bu kişiler tarih yazımında bu eksik tanıtımlarıyla yer alabilecek.

Tarih konusunda yazmaya başladıktan sonra biyografi bilgilerinin değerini ve Türkiye'de bu konudaki kaynaklarımızın ne kadar kıt olduğunu fark etmeye başladım. Türkiye'de bir kişi hakkında bilgi toplamak gereksinimini duyduğunuzda başvurabileceğiniz kaynaklar sınırlı. Osmanlı dönemi için Mehmet Süreyya Bey'in 17.000 kişi hakkında kısa bilgiler veren *Sicill-i Osmani*'si[1] var. Buna 1246 biyografiyi Mehmet Zeki Pakalın eklemiş.[2] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde 1691 müellifin biyografisini veriyor.[3] Cumhuriyetin ilk yılları için Mehmet Zeki'nin *Teracimi Ahval Ansiklopedisi*[4] bulunuyor. 1959'da Afşin Okyay ve Kemal Bağlum'un Biyografiler Ansiklopedisi,[5] 1960'lı yıllarda Ali Çetinkaya'nın *Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi*,[6] Milli Savunma Bakanlığı'nın *Türk İlim Adamları Rehberi* bulunuyor.[7] Bunların çoğu personel kayıtlarından yazılmış. Türkiye'de biyografik bilgimiz çok sınırlı. Biyografik bilgi stokumuzun yetersizliğini, Mimarlar Odası, Emin Onat, Seyfi Arkan gibi Cumhuriyet'in ilk dönem önemli mimarlarının toplumsal bağlamı konusunda bir yazı yazmamı istediği zaman çok iyi fark ettim. Personel sicili kaynaklı bilgiler bu konuda çok sınırlı kalıyordu. Bundan yararlanarak bir

1 Mehmet Süreyya: *Sicill-i Osmani,* 6 Cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
2 Mehmet Zeki Pakalın: *Sicill-i Osmani Zeyli*, 19 Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008.
3 Bursalı Mehmet Tahir: *Osmanlı Müellifleri,* Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333.
4 Mehmet Zeki: *Teracimi Ahval Ansiklopedisi,* İstanbul, 1930-1932.
5 Afşin Oktay, Kemal Bağlum: *Biyografiler Ansiklopedisi,* 1959.
6 Mücellidoğlu Ali Çetinkaya: *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 8 cilt, Ankara, 1954-1971.
7 MSB Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı, *Türk İlim Adamları Rehberi,* Ankara, 1966.

kişinin yaşam deneyiminin toplumsal bağlamıyla ilişkilendirilmesi çok zordu. Daha önce değindiğimiz üzere eğer önümüzdeki yıllarda bibliyografik bilgilerimizin kaynağını CV'ler oluşturacaksa, bu tür zorlukların önemli ölçüde süreceğini söyleyebiliriz.

Bir kişinin yaşamının öyküsünü yeniden kurmakta, geçmişte Mehmet Zeki Pakalın'ın maliyeciler,[8] İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Sadrazamlar*,[9] *Son Hattatlar*[10] ve *Son Asır Türk Şairleri*[11] ve Himi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*[12] konularında yazdıklarının daha yeterli olduğu açıktır. Tabii biyografik bilgi verme bakımından, kişiler hakkında yazılan monografilerle, öznel yanları olsa da hatıratların daha yeterli çalışmalar oldukları da açıktır. Son yıllarda toplumda tanınmış kişiler hakkında yazılan nehir söyleşilerin biyografik bilgi bakımından önemli bir açığı kapatmakta olduğu söylenebilir. Bu bakımdan kamusal aktörler konusunda ekşi sözlüğün getirdiği bakış açılarının değeri tabii ki görmezden gelinemez.

Tarih yazıcılığı bakımından önemli olanın sadece bireyin yaşam öyküsünün yeterli olarak kurulması olduğu söylenemez. Bireyin öyküsünün ne amaçla kurulduğu üzerinde ayrıca durmak gerekir. Günümüzde bireyin öyküsü sadece toplumda belli bir biçimde etkili olmuş bireyin öyküsünün kurularak onun başarısının anlaşılması ve çözümlenmesi amacıyla kurulmamaktadır. Post modern tarih yazıcılığı döneminde toplumdaki ünlü kişilerin değil, toplumda yaşayan herhangi bir bireyin ve içinde yer aldığı olayların mikro tarihlerinin yazılmasından beklenen çok farklıdır. Bir toplumdaki ayrıcalıklı olmayan kişilerin yaşam öykülerinin yazılmasının o toplumların tarihlerinin kavranmasına çok önemli katkıları olmaktadır. Ne yazık ki tarihten günümüze aktarılan materyal içinde en hızla kaybolanlar bu mütevazı yaşam öyküleri olmaktadır. Bunlar günümüzde tarih yazıcılığı bakımından en kıymetli kaynaklar haline gelmiştir.

---

8 Mehmet Zeki Pakalın: *Maliye Teşkilatı Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1978.

9 İbnülemin Mahmut Kemal İnal: *Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

10 İbnülemin Mahmut Kemal İnal: *Son Hattatlar*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1955.

11 İbnülemin Mahmut Kemal Inal: *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988.

12 Hilmi Ziya Ülken: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966.

Bireyin öyküsünü kurgularken izlenecek yollardan biri, bireyin davranışlarını o dönemin toplumsal yapısının belirlediği varsayımını ön plana alarak yazmaktır. Böyle bir yol izlenebilir. Ancak bu durumda bireyin öyküsünü yazmak da anlamını yitirebilir. Bu halde birey şeyleşmiştir. Onun birey olarak kendi tarihini oluşturmakta hiçbir iradesi kalmaz. Oysa bireyin öyküsü bu iradenin belli bir ölçüde de olsa varlığını koruması halinde anlamlıdır. Bu ise öykünün yazımında öznel boyutun önem kazanması sonucunu doğurur. Bir yaşam öyküsünü kurgularken psikolojik açıklamalar daha çok romancıların yararlandıkları bir yaklaşımdır. Tarihçinin, öznel boyutu olan bir tarihyazıcılığına girdiği zaman tabii ki bir edebiyat ürününden farklılaştırması kolay olmayacaktır. Bu ayrıştırmada hatıratların yazılmış olması belli olanaklar sağlayacaktır.

Hatıratlar ilginç bir özelliğe sahiptir. Tarihyazıcılığı bakımından hatıratlar bir belge niteliği taşımaktadır. Ama aynı zamanda da bir edebi yazı türüdür. Bir kimsenin kendi yaşamında tanık olduğu ya da duyduğu olayları edebi dille anlattığı yazılardır. Edebiyat ve tarih arasında bir yeri bulunmaktadır. Hatırat eğer yaşam sırasında tutulmuş notlara, saklanmış belgelere dayanarak yazılmıyorsa, belleğe dayanarak yazılacaktır. Bellek psikolojide bir organizmanın bilgiyi depolama, saklama ve sonrasında geriye çağırma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Ama bellek, insanın tam olarak denetiminde değildir, kendine özgü bir otonomisi vardır. Unutabilmekte, unuttuğunu daha sonra belli bir çağrışıma bağlı olarak ya da olmadan hatırlayabilmektedir. Psikologlar 1980'li yıllardan itibaren belleğimizin kişisel deneyimlerimizin depolandığı bölümünü otobiyografik bellek olarak adlandırmaya başlamıştır. Hatıratlar bu otobiyografik belleklere dayalı olarak yazılmaktadır.

Toplu Eserlerin *Anlatabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri* başlıklı 23'üncü kitabında on iki yaşam öyküsü yer alıyor. Kitaba böyle bir başlık koymamın nedeni yaşam öykülerinin hiçbir zaman tamam olamayacağı, hep anlatılmadık bir kısmının kalacağını vurgulamaktı. Kitapta yer alan on bir yazıyı üç grup içinde topladım.

Birinci grupta iki kadrocu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir'in yaşam öyküleri ikişer yazı olarak yer alıyor. Bu öyküler Selim İlkin'le birlikte yazdığımız *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak* kitabı için hazırlanmıştı. Türkiye'nin düşünce tarihinde özgün bir yeri olan *Kadro* dergisinin ve bu dergide savunulan ideolojik

çerçevenin tarihini yazmaya karar verdiğimizde kitabın birinci bölümünde bu dergiyi çıkaran altı kişi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Şevki Yazman'ın yaşam öykülerini ayrıntılı olarak verip, bu altı kişinin bir araya gelerek nasıl Kadro gibi iddialı bir dergiyi çıkarabildiklerinin ipuçlarını elde etmek istiyorduk. Bu altı yaşam öyküsü Tarih Vakfı'nın yayınladığı kitapta[13] bulunuyor. Bu altı yaşam öyküsünden sadece ikisini bu kitaba aldım. Yakup Kadri ve Şevket Süreyya'nın yaşam öyküsünü kitaba almamın nedeni bu iki öykünün diğerlerine göre daha yeterli bilgiyle kurgulanmış olmaları yüzündendir. Gerek Yakup Kadri[14] gerek Şevket Süreyya'nın[15] kendi hatıratını ayrıntılı olarak yayımlamış olması ve bu yaşam öyküsü içinde kendi ruhsal durumları için yorumlar yapmaktan kaçınmamış olmaları, nesnel bilgilerle bir araya geldiğinde zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Bu zengin malzeme daha renkli yaşam öyküleri yazılmasına olanak vermiştir.

Gerek Yakup Kadri'nin, gerek Şevket Süreyya'nın yaşam öyküleri kitapta ikişer yazı halinde, kadrodan önceki ve sonraki yaşamları üzerinde ayrı ayrı durularak yer alıyor.

Ben bu iki kişiden kişisel olarak sadece Şevket Süreyya'yı tanıdım. 1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yılların başlarında Selim İlkin'le birlikte Türkiye'nin devletçiliği ve planlama deneyimi hakkında çalışmaya başladığımızda bize bilgi veren temel kaynaklardan biri de Şevket Süreyya'ydı. Selim İlkin Bahçelievler'de yaşayan Şevket Süreyya'yı sık sık ziyaret ediyordu. Selim, Şevket Süreyya'ya güven vermişti. Kadrocular hakkında yazdığımız kitap için de bize önemli bilgiler vermişti. Selim'in anlattığına göre Sakarya Savaşı sürerken o sırada Batum'da bulunan Şevket Süreyya Komünist Partisi'nin verdiği bir görevle gözlemci olarak Trabzon'a gön-

---

13 İlhan Tekeli Selim İlkin: *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Haziran 2003.

14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Anamın Kitabı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980. Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969. Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda,* Selek Yayınları, İstanbul, 1958. Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Zoraki Diplomat*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967. Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Politikada 45 Yıl,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

15 Şevket Süreyya Aydemir: *Suyu Arayan Adam,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965. Şevket Süreyya Aydemir: *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.

derilmiştir. Şevket Süreyya'nın verdiği raporlara bağlı olarak eğer Mustafa Kemal Sakarya Savaşını kaybederse, Kafkasya'da hazırlanan bir askeri güç Enver Paşa'nın komutasında Anadolu'ya gönderilecektir. Sakarya Savaşı'nı Mustafa Kemal kazanınca buna gerek kalmamış, Enver'e Anadolu'ya giriş yolu açılmamıştır. Şevket Süreyya Trabzon'dayken yaptığı yazışmaları topladığı dosyayı Selim'e göstermiş ve yazıya dökmek için bu dosyayı bize vereceğini söylemiştir. Şevket Süreyya o günlerde öldüğünden bu dosya bizim elimize geçemedi. Ölümünden sonra Selim İlkin oğluna başvurarak ondan kalanlar arasında bu dosyayı araştırdıysa da bulamadı. Böyle önemli bir olgu hakkındaki bilgimiz, belgeye dayanmayan bir söz düzeyinde kalmış oldu.

Şevket Süreyya'nın Bahçelievler'de yaşadığı bina içinde, ailesiyle birlikte oturduğu dairesinden ayrı bir başka çalışma dairesi bulunuyordu. Ziyaretçilerini bu dairede kabul ediyordu. Bu daireye Selim'le birlikte bir kez ben de gittim. O yıllarda Şevket Süreyya, Tek Adam (3 cilt), İkinci Adam (3 cilt), Enver Paşa (3 cilt) ve Mendres'in Dramı gibi Türkiye'de biyografi yazımına ilginin canlanması bakımından bir dönüm noktası oluşturan çalışmalarını bu mekanda yazıyordu. Misafirlerini kabul ettiği bu çalışma mekanının bir yerinde sürekli bir çay semaveri kaynıyordu. Sohbet sürerken misafirler çaylarını kendileri alıyorlardı.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'yla kişisel ilişkim olmadı. Onu bazı toplantılarda uzaktan gördüm. Selim İlkin, ölümünden sonra, güçlü bir kişilik olan karısı Leman Hanım'la zaman zaman görüşerek *Kadro* ve Kadroculara ilişkin kitabı yazarken kullandığımız bilgileri aldı. Bence bu iki yaşam öyküsü bize sadece bu iki kişiyi tanıtmamakta, II. Meşrutiyet dönemi ve erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının zihniyet dünyaları ve arayışları konusunda derinden bir kavrayış getirmektedir.

Kitaba üçüncü yaşam öyküsü olarak "Zeki (Selah) Sayar'ın Yaşamı ve Mimarlığının Toplumsal Bağlamı" yazısının koymaya karar verdim. Aslında bu yazı, serinin 16'ıncı kitabı içinde verilen mimar biyografilerinin yanında yer almalıydı. Ama Zeki Sayar'ın anma günü 9-10 Aralık 2011'de yapıldığı için, ben bu yazıyı yazdığımda 16'ıncı kitap yayımlanmış bulunuyordu. 23'üncü kitabın da yaşam öyküsü yazılarımı bir araya getirmesini fırsat bilerek Zeki Sayar yazısını da buraya aldım. Zeki Sayar da Kadrocular gibi 1930'lu yıllarda bir dergi çıkardığından onun biyografisini Yakup Kadri ve Şevket Süreyya'nın yaşam öykülerinin sonrasına koydum.

İkinci grupta üç sosyal bilimci, Behice Boran, Mübeccel B. Kıray ve Tansı Şenyapılı hakkında yazılmış üç yaşam öyküsü yer almaktadır. Bu öyküler, aralarında hoca öğrenci ilişkisi bulunan, üç kuşak sosyal bilimciyi anlatmaktadır. Bir biyografi yazıcısı olarak bu üç kişiyle ilişkim ilk bölümde ele aldığım üç kişiyle ilişkimden çok farklıydı. Bu üç kişiyi kişisel olarak yakından biliyordum. Bildiğim kişilerin öykülerini yazarken onlar hakkında yargılar geliştirmekte kendimi kolayca yetkili olarak görüyordum. Tereddüt geçirmiyordum. Bu üç öykü kitapta kuşak sıralamasına göre yer almasına karşın yazılmaları farklı bir sıra içinde gerçekleşti.

Daha önceki kitapların sunuş yazılarında ayrıntılı bir biçimde anlattığım üzere mühendislik alanından sosyal bilim alanına geçişimde çok etkili bir bilim insanı olan Mübeccel Belik Kıray emekli olduğunda, öğrencileri onun için bir anı kitabı hazırlamaya başladılar. Mübeccel Hanım'ın yaşamını ve eserini ortaya koyacak bir yazı yazılması gereği böylece ortaya çıktı. Öğrencilerden hiçbiri ona saygılarından dolayı, Mübeccel Hanım'ın sağlığında böyle bir yazıyı yazmaya cesaret edemiyordu. Mübeccel Hanım kitabı örgütleyenlere Tansı yazsın demiş, onlar da Tansı Şenyapılı'ya başvurmuşlar, ancak Tansı'dan "kesseniz böyle bir yazıyı yazmam" yanıtını almışlardı. Sonunda bu yazıyı yazmak bana düştü. Ben de tüm kitaplarını ve yazılarını yeniden okuyarak ve özel özen göstererek Kıray'ın yaşam öyküsü yazdım. Yazıyı yazmam üç ay aldı. Yazıda üç farklı özne kullandım. Birinci bölümde İzmir'de bir Cumhuriyet kızı olarak yetişen, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Behice Boran'ın öğrencisi Mübeccel Belik yer alıyordu. Dostları arasında yaşamından söz edildiğinde "Beco" takma adını kullanıyordum. Akademik çalışmaları üzerinde konuşmaya başladığımda Mübeccel Kıray'ı kullanıyordum. Ayrıca Mübeccel Hanım'ın tüm çalışmalarının temel önermelerini biraraya getirerek onun sosyal değişmeye bakışını tek bir çerçeve içinde bütünleştirmeye çalışmıştım.[16]

Yazı bittiğinde ben çok sevmiştim. O günlerde yaz tatiline çıkma zamanım gelmişti. Yazıyı e-maille Mübeccel Hanım'a ve editörlere gönderdim. Bir yanıt bekliyordum. Mübeccel Hanım'dan iyi ya da kötü hiç bir

16 Mübeccel Kıray hakkında bu uzun yazıyı kitaba aldığım için, 18 Mart 2000 tarihinde Cumhuriyet gazetesinin 526 sayılı kitap ekinde yazdığım "Toplumsal Değişimlerimizin Saptayıcısı Mübeccel B. Kıray" yazısını ve ölümü üzerine, 15 Kasım 2007'de Milliyet gazetesinde yayımlanan, bir nekroloji niteliğindeki "Türkiye'de Sosyoloji Bir Efsanesini Kaybetti" yazısını kitaba almadım.

ses çıkmadı. Ben de Mübeccel Hanım beğenmedi diye düşünerek, bir şey söylemeden tatile çıktım. Tatilden döndüğümde de bir ses yoktu. Bir gün üniversiteden eve döndüğümde telesekreterde Mübeccel Hanım'ın "İlhancığım bana hayatımın en değerli hediyesini verdin" diyen bir notunu buldum. Hemen telefon ettim. Meğer benim gönderdiğim e-mail, İbo'nun bilgisayarında bir yere girmiş, aylar sonra tesadüfen bulmuşlar.

Belli bir süre sonra Tansı'da emekli olunca öğrencileri ona da bir saygı kitabı derlemeye karar vermişler. Benden yine hem yaşam öyküsünü hem de eserini değerlendiren bir yazı yazmamı istediler. Ben de sınıf arkadaşım hakkında bir yazı yazdım. Bunu yazarken Mübeccel Hanım'ın öyküsünü yazarken taşıdığım gerilimi taşımadım.

Bu iki yazıyı yazdıktan uzun bir süre sonra Behice Boran'ın doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla TÜSTAV'ın düzenlediği kutlamaların İzmir'deki bölümü için benden Behice Boran konusunda bir konuşma yapmam istendi. Behice Hanım'a çok saygı duyuyordum. Mübeccel Hanım'ın evinde tanımıştım. Belli bir dostluğum oluşmuştu. Ben de bu konuşmayı yapmayı severek kabul ettim. Ancak iki koşulum vardı. Birincisi bana önerenlerin istediği gibi sadece siyasal yaşamı konusunda konuşmayacaktım. Anlatımın kurgusunda temeli, onun sosyoloji alanındaki çalışmaları oluşturacaktı. Siyasal kimliği dolayısıyla sosyoloji alanındaki katkıları geri plana itiliyordu. Ben bunun Behice Hanım'a yapılan büyük bir haksızlık olduğunu düşünüyordum. Bu haksızlığa ben de katkıda bulunmak istemiyordum. İkinci koşulum çalışma yapmam için bana yeterli zaman vereceklerdi. Beni çağıran dostlar bu koşullarımı sevinerek kabul ettiler. Ben de şevkle çalışmaya başladım. Eski çalışmalarının büyük kısmı kütüphanemde bulunuyordu. Ayrıca TÜSTAV, 100. yıl dolayısıyla onun tüm yazılarını ve konuşmalarını üç cilt içinde derlemişti. Böyle bir derleme işimi kolaylaştırdı. Sonunda Behice Boran'ın yaşam öyküsü ve eseri hakkında yazdığım, bu kitapta yer alan yazı ortaya çıktı. Toplantıya ilgi yoğundu. Ben de uzun süre konuştum. Ama bu süre de Boran'ın öyküsünü anlatmaya yeterli olmadı. TÜSTAV, İstanbul'daki toplantıda da konuşmamı istedi, bana istediğim kadar uzun süre ayrılacaktı. Ama ben o gün başka bir gruba başka bir konuşma için söz vermiştim, gidemedim.

Bu yazının da yazılmasıyla, sosyal bilimcilerin yaşam öyküleri konusunda bir üçleme oluşmuş oldu. Yaşam öyküleri konusundaki yazılarımı Toplu Eserler içinde ayrı bir kitap halinde toplama kararı verdiğimizde

bu üçleme birden merkezi konum kazandı. Bu üçlemenin bir ilginç özelliği Behice Boran, Mübeccel Kıray ve Tansı Şenyapılı'nın çalışmaları arasındaki sürekliliği gözlememize olanak vermesiydi. Tabii bunda bir bilimsel etkileme sürecinin payı bulunabilir. Ancak benim gibi bu üçlüyü yaşamları içinde yakından biliyorsanız, Behice Hanım'ın yanında otururken Mübeccel Hanım'ın, Mübeccel Hanım'ın yanında otururken Tansı'nın bacak bacak üstüne atamadığını gözlemlediyseniz, bunun aynı zamanda antropolojide üzerinde durulmuş olan "gagalama sırasını" içerdiğini de söyleyebilirsiniz.

Bu üçlünün yaşam öyküsü bize sadece onların performansını anlatmıyor, Türkiye'de sosyolojinin gelişme tarihinin kurgulanmasına da önemli bir katkıda bulunuyor. Türkiye'de sosyolojinin gelişme tarihinde dört evre olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp'in öncülüğünde Durkheim çizgisinde gelişmeye başlayan, saha araştırmalarına uzak, düşünce spekülasyonuna açık sosyolojidir. Bu dönemde sosyoloji ülkenin iktidarının ideolojik gereksinmelerine de önemli ölçüde yanıt vermeye çalışmıştır. Bu sosyoloji Cumhuriyet sonrasında geri plana itilmiştir. Son aylarda Zafer Toprak *Toplumsal Tarih* dergisinde, bu dönemde siyasal ilginin sosyolojiden fiziki antropolojiye yöneldiğini gösteren ilginç yazılar yayımladı.[17] Sosyolojinin yeni bir çizgide gelişerek ikinci kez canlanması 1940'lı yıllar sonrasında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, ABD'de sosyal bilim eğitimi görmüş olan gençlerin görgül olarak sahadan toplanan bilgiye dayanan, nomotetik olma iddiasını taşıyan bir yola girmesiyle olmuştur. Bu canlanma 1946-1948 arasında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yapılan "temizlikle" durdurulmuştur. Üçüncü evre ise 1960 sonrasında ODTÜ'de Sosyoloji bölümünün kurulmasıyla başlamıştır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde önü tıkanan sosyoloji yaklaşımı burada yeniden doğmuştur. Dördüncü evre olarak YÖK sonrasında sosyoloji eğitiminin Türk-İslam sentezci bir çizgide yeniden kurgulanmak istenmesini sayabiliriz. Ancak ne iyi ki pratikte etkisi sınırlı kalmıştır.

---

17 Zafer Toprak: "Erken Cumhuriyet'in Bilimi Antropoloji, Türkiye'de Fiziksel Antropolojinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih*, Sayı 204, Aralık 2010, s. 26-33. Zafer Toprak: "En Büyük Antropolojik Anket, Atatürk, Eugène Pittard ve Afet Hanım", *Toplumsal Tarih*, Sayı 205, Ocak 2011, s. 20-31. Zafer Toprak: "Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 206, Şubat 2011, s. 16-29.

Boran-Kıray-Şenyapılı'nın yaşam öyküleri içinde sosyolojinin bu tarihini birinci elden izlemek olanaklıdır. Boran ikinci evrenin kurucularından biridir. Kıray da öğrenci olarak formasyonunu bu dönemde elde etmiştir. Üçüncü evre bu öğrenci tarafından başlatılmıştır. Şenyapılı ise bu evrenin öğrencisidir.

Kitabın üçüncü bölümü, beraber çalıştığım, yakın dostum olan kişiler hakkında törenlerde yaptığım ya da ölümleri sonrasında yazdığım nekroloji niteliğindeki kısa yazılardan oluşmaktadır. Tabii ki bu yazılarda duygusal yön ağır basmaktadır. Bunlardan birincisi ve kitabın dokuzuncu yazısı *Nusret Hızır: Sürüden Olmayan Biri* başlığını taşımaktadır. Nusret Hızır Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin 1940'lı yıllarının oluşumunda önemli katkısı olan hocalardandır. Hoca'nın emekli olduktan sonra önce ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde daha sonra Ayşe Abla İlkokulu'nda geceleri bize nasıl felsefe ve mantık dersleri verdiğini Toplu Eserlerin 10'uncu kitabı olan *Mekansal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları* kitabının sunuş yazısında anlatmıştım. Burada ayrıca üzerinde durmayacağım. Tabii bu kısa yazı onun yaşam deneyiminin zenginliğini kapsamak bakımından sınırlı kalıyor.

Bu bölümün ikinci yazısı Sudi İlkorur hakkında. *Sudi İlkorur'un Yaşam Güzergahından Bazı Kesitler* başlığını taşıyor. Sudi, İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi'nde çalıştığım yıllarda en yakın dostum olmuştu. Toplu Eserlerin değişik kitaplarının sunuş yazılarında sözünü ettiğim şekilde Sudi, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin sola açılımından önce sola açılmıştı. Yani eski tüfeklerdendi. Benim Türkiye'deki sol çevreleri tanımamda bana yol gösterici olmuştu. ABD'de eğitimimi tamamlayarak Türkiye döndüğümüzde İzmir caddesinde Tului Sönmez'le birlikte aynı evde kalmıştık. Çok yakınımdı. Sudi'yi kaybettiğimizde artık Bodrum'da yaşıyordu. Yerel gazetelerde yazıyordu. Akdeniz Ülkeleri Akademisi Vakfı'nın çalışmalarını destekliyordu. Akademi Vakfı yönetim kurulunda bulunan Özkan Taner benden Akademi'nin yayın organında Sudi hakkında bir yazı yazmamı istediğinde bu yazıyı yazdım. Bu yazı kitaba onuncu yazı olarak girdi.

Bölümün üçüncü yazısı Tului Sönmez'in ölümü üzerine *Ada Kentliyim* dergisine yazdığım *Tului Sönmez'in Duyarlılığı* yazısı. Tului Sönmez, Sudi'nin gençlik arkadaşı olan eski tüfeklerdendi. Hukukçu olan Tului Sönmez hukuk bilgisini toplumcu bir görüş açısıyla kullanıyordu. Toprak

Hukuku ve İmar Hukuku konusunda uzmanlaşmıştı. O nedenle de İmar ve İskan Bakanlığı'nda, Dalokay zamanında Ankara Belediyesinde, Mimarlar Odasında çeşitli konularda birlikte çalışmıştık.

Üçüncü bölümün dördüncü yazısı *Bir Kurucu Kişilik Olarak Esat Turak* üzerinde duruyor. Esat Turak, Vedat Dalokay'ın İTÜ'de Mimarlık Fakültesi'nden sınıf arkadaşı. İTÜ sonrasında Harvard'da kent planlaması okumuştu. ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama bölümünün kuruluşunda başkanlık yapıyordu. Ben de bölüme yüksek lisans öğrencisi olarak kaydolduğumda benimle mülakatı o yapmıştı. Ama kısa bir süre sonra yurt dışına çıkmıştı. Bölge planlama programının kuruluşunda yeniden ODTÜ'ye dönmüş bulunuyordu. 1968 yılında TMMOB'ye Şehir Planlama Odasının kuruluşu için verilen dilekçenin altında onunla benim imzam bulunmaktadır. Esat Turak'ı kaybettiğimiz yıl 27 Nisan 2004'te Odanın düzenlediği anma toplantısında yaptığım konuşma daha sonra genişletilmiş biçimiyle 2005 yılında Mimarlık Fakültesi dergisinde yayımlandı.

Sudi İlkorur, Tului Sönmez ve Esat Turak, Cumhuriyetin ilk yıllarında, benden on yıl kadar önce doğmuşlardı. Oysa bu bölüme aldığım beşinci yazı *Arkadaşım Yiğit Gülöksüz* benim yaş grubumdan birinin yaşam öyküsünü oluşturuyor. Daha da önemlisi ölüm gibi üzücü bir olay üzerine değil, mutlu bir saygı günü dolayısıyla yapılan konuşmanın kağıda dökülmüş hali. TÜSES Türkiye'de Sosyal Demokrasi düşüncesine ya da pratiğine hizmet etmiş olanlar için, önemli bir kadirbilirlik yaparak, her yıl bir saygı toplantısı düzenliyor. Bu toplantılardan dördüncüsünü Yiğit Gülöksüz için düzenlemiş ve Yiğit Gülöksüz hakkında yapılacak konuşmayı benden istemişti. Ben de böyle bir konuşmayı severek yapmıştım. Yiğit'in yaşam öyküsünü bir kapasite inşası öyküsü olarak kurmuştum. Bu konuşma ilk kez bu kitapta yayımlanıyor.

Bu bölümün ve kitabın son iki yazısı Tarık Okyay konusunda yazdıklarımdan oluşuyor. Tarık, Şehir ve Bölge Planlama bölümünde yüksek lisans derecesi için çalışırken öğrencim olmuştu. Bir akademisyen ailesinin çocuğu olarak yetişmişti. İngilizce, Fransızca ve Almanca biliyordu. Robert Kolej'den inşaat mühendisliği lisans derecesi almıştı. 1960'lı yılların ortalarında Türkiye sol düşünceye açılırken, o yaratıcı ortamda farkındalığını geliştirmişti. Bu ortamda Zap suyuna asma köprü yapan öğrenciler arasında yer almıştı. İnşaat mühendisliğinden şehir ve bölge planlama bölümüne geçmesi bakımından kafalarımız çok uyuşuyordu. Bölüme asistan

olarak girdi. Mimarlar Odası'nda, Birinci Boğaz Köprüsü aleyhine başlatılan kampanyayı birlikte yürütüyorduk. Çok iyi yetişmiş, öğrencileri ve arkadaşlarıyla sevgi dolu ilişkiler kuran bir insan olarak Tarık çok nadir bir kanser türüne tutuldu. Bu konuda verdiği uzun mücadele sırasında yaşamdan kopmadı, doktorasını Bristol Üniversitesinde bu hastalık döneminde yaptı. Ancak sonunda Tarık'ı kaybettik. Yalnız iyi bir hocayı kaybetmemiştik, meslek alanımız da çok değerli bir rol modelini kaybetmişti. Kanımca Tarık'ı erken bir yaşta kaybetmeseydik, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü bir başka yerde bulunurdu.

Bu kitaba, 28 Ekim 1981'de Tarık Okyay'ın ODTÜ'deki cenaze töreninde yaptığım konuşmayı *"O Zor Yolu Seçenlerdendi"* başlığıyla ve bölümün onun anısına ölümünden on iki yıl sonra anısına düzenlediği Kent, Planlama, Politika ve Sanat konularındaki toplantıda yaptığım konuşmayı *"Tarık Okyay Acaba Yanlış mı Yapmıştı?"* başlığıyla on dört ve on beşinci yazılar olarak aldım. Toplantının konu başlıkları Tarık'ın ilgi alanlarına tekabül ediyordu. Bu konuşmada Tarık'ı şehir ve bölge planlama bölümü öğrencilerine bir rol modeli olarak tanıtmaya çalışmıştım.

Sunuş yazısının sonuna gelmiş bulunuyoruz. Daha önce TÜBA'ca yayımlanmış olan yazılarımın yayımlanmasına bu kitapta izin verdiği ve sağladığı araştırma desteği için TÜBA'ya teşekkür ederek sunuşu sonlandırıyorum.

Toplu Eserler'in bir başka kitabında bir araya gelmek üzere iyi okumalar dilerim.

Paşa Limanı-Çeşme,
Ağustos 2011

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN KADRO ÖNCESİ DÖNEMDEKİ YAŞAM ÖYKÜSÜ*

Yakup Kadri Karaosmanoğlu 27 Mart 1889'da Kahire'de doğmuştur. Mısır'daki Mehmet Ali Paşa hanedanının ve Saruhandaki Karaosmanoğlu sülalesinin ilişkileri içinde oluşmuş bir ailenin ikinci çocuğudur.

Yakup Kadri'nin babası Kadri Bey[1] Ege bölgesinin ünlü ayanlarından Karaosmanoğlu sülalesindendir. Bu aile[2] 17. yüzyılın sonlarından başlayarak 19. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına değin tüm Ege bölgesinde, özellikle de Saruhan Sancağında etkinliğini sürdürmüştür. Karaosmanoğulları'nın yazılarında kullandıkları "ayn-ül ayân" ünvanı onların yörelerindeki diğer ayanlara göre hâkim olan konumunun bir göstergesidir.

---

* İlhan Tekeli Selim İlkin: *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadroculari ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3-42.

1 Yakup Kadri'nin babasının asıl adı "Abdülkadir"dir, ama çevresinde Kadri Bey olarak çağrılmaktadır.

2 Bu ailenin öyküsü için bkz. M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955. Yuzo Nagata, *Some Documents On the Big Farms of the Notables in Western Anatolia*, Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1976.

Yakup Kadri'nin babası Kadri Bey'in[3] yaşam süresi artık bu ailenin etkinliğini kaybetmeye başladığı bir döneme rastlamaktadır. Kadri Bey bir ayan ailesinin yaşam kalıplarını, ailesinden kalan mal ve mülkünü satarak sürdürmeye çalışmış, hızlı bir yoksullaşma sürecini tüm maddi ve manevi sonuçlarıyla birlikte yaşamıştır.

Karaosmanoğlu ailesinin Ege bölgesi üzerindeki etkinliği, 1836-49 arasında, Yakup Kadri'nin adını aldığı Yakup Paşa döneminde tepe noktasına ulaşmıştır. Yakup Kadri'nin iki göbek büyük amcası olan Yakup Paşa, 1836'da Sığla, Menteşe ve Saruhan'ın Anadolu eyaletinden alınarak Aydın'a bağlanmasıyla oluşturulan, hemen hemen tüm Ege'yi kapsayan Aydın eyaletine ilk "Eyalet-i Aydın Müşiri" olarak atanmıştır. 1849'a değin zaman zaman Selanik valiliği gibi önemli görevlere getirilerek İzmir'den ayrıldıysa da üç kez daha "Eyalet-i Aydın Müşir"liğine atanmıştır.[4] Ege'de Karaosmanoğulları'nın güçlü olduğu bu dönemde Mısır'da da Mehmet Ali Paşa hanedanı oluşmuştu. Mehmet Ali Paşa hiçbir Anadolu ayan ailesinin başaramadığı ölçekteki girişimler içindeydi. Mısır'da reformlar yapmış, güçlü bir sanayi ve ordu kurmuştu. Oğlu İbrahim Paşa'nın kumandasındaki orduları Anadolu'da Kütahya'ya kadar ilerlemişti. İngilizlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun anlaşması üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştı, ama yapılan anlaşma sonucunda Mısır Hıdivliği sürekli olarak Mehmet Ali Paşa sülalesine bırakılmıştı. Mısırlı olmayan bu Hıdivler genellikle İstanbul'dan alınan Çerkez kızlarıyla evlendiriliyordu. Hıdiv Mehmet Ali Paşa'nın torunu, Hıdiv İsmail Paşa'nın kardeşi Ahmet Paşa'nın evlenmesi söz konusu olduğunda, yine İstanbul'da iyi yetiştirilmiş bir halayık araştırılmaya başlanmıştı. Bu arayış sırasında Yakup Paşa'nın iyi yetiştirilmiş bir evlatlığı da söz konusu olmuştur. Yakup Paşa'nın evlatlığını, Ahmet Paşa'nın onu ancak zevce olarak alması koşuluyla vermeye razı olması üzerine, Yakup Paşa'nın evlatlığı Prensin sarayına, Prenses Şemsi Hanımefendi olarak gider. Kısa süre sonra Prens Ahmet Paşa ile

---

3 Kadri Bey'in babası İzzet Bey'dir, annesi Zahide Hanım'dır. Bu ikisi amca çocuklarıdır. 1833 ve 1839'larda Saruhan mütesellimliği yapan Karaosmanzade Yakup Ağanın kızı olan Zahide Hanım'ın tüm aile içinde saygınlığı yüksektir. Buna karşın İzzet Bey, Afet hanımı ona ortak getirmiştir ve ondan da Kadri Bey'in kardeşi Nazif Bey doğmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980, s. 41, 71.

4 M. Çağatay Uluçay: *a.g.e.*, s. 284-285.

Prenses Şemsi Hanımefendi'nin oğulları İbrahim Paşa doğar. Şemsi Hanımefendi, bu tür büyük ailelerin alışkanlıklarına uygun olarak oğullarıyla birlikte yetiştirilmek ve sonra onunla evlendirilmek üzere saraya İkbal adlı bir küçük kız alır. İkbal'e sarayda Arapça, Farsça, biraz da Fransızca öğretilir. Okur yazarlığı yüzünden İkbal saray içinde "Katibe Hanım" olarak çağrılmaya başlanır. Günü gelince de Prenses Şemsi Hanımefendi bu gözdesini İbrahim Paşa'ya odalık olarak verir. Ama iki yıl içinde çocuğu olmayınca İbrahim Paşa, İkbal'i bırakır. Nevcivan adında başka bir kadın alır ve ondan üç çocuğu olur. İkbal Hanım ise Prenses Şemsi Hanım'ın yanında gene sarayın "Katibe Hanımı" olarak yaşantısını sürdürür.[5]

Bu sırada, 1882'de Mısır'ın ilk ulusalcı öğeler taşıyan siyasal eylemi Arabi Paşa hareketi ortaya çıkmıştır. Arabi Paşa hareketi "Mısır Mısırlılarındır" diyerek Türklerin, Çerkezlerin, İngilizlerin Mısır'dan gitmesinin savaşını veriyordu. Mısır'da bu karışıklıkların çıktığı sırada Hıdiv hanedanının bir kısmı İstanbul'a gelmiştir. İbrahim Paşa'nın annesi Şemsi Hanımefendi ise, eski efendisi Yakup Paşa'nın Mısır'a giderken başın sıkışırsa İzmir'e dön evimiz sana açıktır dediğini hatırlayarak, İzmir'e gitmekte ısrar etmiştir. Ancak bu dönemdeki Karaosmanoğlu ailesi artık Yakup Paşa döneminin Karaosmanoğlu ailesi değildir. Aile hızlı bir kayıp süreci içine girmiştir. Her ne kadar Yakup Kadri'nin babası Kadri Bey ve amcası Nazif Bey İzmir'in zengin ailelerinden kız aldılarsa da bu evlilikler onların ekonomik durumunu düzeltmemiştir; her ikisi de Manisa'da oturmakta, ailenin mirasını tüketmektedirler. Mısır'dan gelen misafirlerini de ancak Manisa'da ağırlayabileceklerdir.

Kadri Bey İzmir'de Mısır'dan gelen misafirlerini karşılamış ve Manisa'ya dönerek Velioğlu mahallesindeki konağını İbrahim Paşa ailesine tahsis etmiştir. Kadri Bey kendi mali sıkıntılarına karşın Şemsi Hanımefendi'yi ve İbrahim Paşa ailesini çok iyi ağırlamıştır. Arabi Paşa olayı yatışıp tekrar Mısır'a dönme zamanı geldiğinde Şemsi Hanımefendi, İzmir'de bulunan karısı Behiye Hanım'dan ayrı yaşayan ve mali durumu sıkıntılı olan Kadri Bey'e kendileriyle beraber Mısır'a gelmesini önermiştir. Kadri Bey önce Manisa'dan ayrılmak istemediyse de iflas halinde olduğundan bu öneriyi kabul ederek İzmir'deki karısından ayrılmadan Mısır'a gitmiştir.

---

5 Hasan Ali Yücel: *Edebiyat Tarihimizden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1957, s. 14.

Mısır'da ise Şemsi Hanımefendi, Kadri Bey'i bir evlat gibi yetiştirdiği "Katibe Hanım" İkbal ile evlendirmiş, bu ailenin önce Zahide adlı bir kız çocuğu, ondan dört beş yıl sonra da bir oğlan çocuğu olmuştur. Prenses Şemsi Hanımefendi bu oğlan çocuğa, hiç çocuğu olmamış olan velinimeti Yakup Paşa'nın adını yerde bırakmamak için Yakup adını vermiştir.[6]

Yakup Kadri'nin çocukluğunun ilk yılları bir saray yaşantısı içinde geçmiştir. Aile, Kahire'de Helwan istasyonu karşısında bir büyük konakta oturmaktadır. Babasının özel arabası, haremin ayrı bir arabası vardır; dadılar, lalalarla tam bir Mısır üst tabaka yaşantısı sürdürülmektedir. Yakup Kadri beş yaşına değin süren bu zengin aile çocuğu yaşantısını *Anamın Kitabı*'nda Kahire'deki Özbekiye Bahçesi'ni ve Elf Sanf oyuncak mağazasını anlatırken çok canlı bir biçimde vermektedir.[7] Yakup Kadri'ye bu yıllarda evde bir kadın Fransızca dersi vermeye başlamıştır.[8] Mısır'daki bu yaşantının İbrahim Paşa'nın ve annesi Prenses Şemsi Hanım'ın ölmesi üzerine sürdürülmesine olanak kalmamıştır. Mısır'daki koruyucularını kaybeden ailenin elinde de satarak israflı yaşamı sürdürecek bir varlık kalmadığı için Yakup Kadri'nin ailesi Manisa'ya bir kısım ev eşyasıyla birlikte dönmüştür. Yakup Kadri'nin anlatımıyla, "...bir gün gelip de kocasının maddi ve manevi düşkünlüğü Kahire denilen bu saltanat ve şatafat merkezinde artık kimseden saklanamaz bir mahiyet alınca; annesi yaralanmış erkeğini kapıp kaçıran bir dişi kurt gibi onu, hiç değilse ağyar siteminden kurtarmak için her türlü ayıbının örtbas olacağını sandığı bir uzak diyara, Karaosmanoğullarının hâlâ tüter sandığı ocağına götürmüştür".[9]

Karaosmanoğlu ailesinin genişliğine, değişik kollarının varlıklarını Manisa ve çevresinde hâlâ sürdürmesine karşın, Karaosmanoğullarından hiçbiri Kadri Bey'in ailesine "kapılarını açmamıştı".[10] Onları Hulusi Bey adında bir dostları istasyondan karşılayıp evlerine götürmüştü. Hulusi Beylerin evinde altı ay kaldıktan sonra Hulusi Bey'in onlara vermek için boşalttığı bir başka evine taşınmışlardır.[11] Yeni evde bütün yük İkbal Hanımın

---

6 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 15.

7 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Anamın Kitabı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980, s. 19-27.

8 Hıfzı Topuz: *Konuklar Geçiyor*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975, s. 10.

9 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 32.

10 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 32.

11 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 16.

üstündedir. Bu dört kişilik ailenin artık Mısır'daki gibi "erkekli dişili bir alay hizmetçisi" yoktur. Bütün yardımcılar bir aşçı kadınla bir beslemeden ibarettir. İkbal Hanım sanki kırk yıldır yapmaya alıştığı şeylermiş gibi, evin yükünü hiç yüksünmeden üstüne almıştır. Ayrıca vücudunun bir yanını pek iyi kullanamayan ve ara sıra bilinci birtakım buhranlara uğrayıp kendi üstündeki kontrolunu kaybeden Kadri Bey'i idare etmek zorundadır.[12] "Kadri Bey vücudu kadar ruhu da perişan bir halde, Mısır dönüşünden sonra geçirdiği iki (üç) yılın sonunda ve 38 yaşında yarı-mefluç ölmüştür".[13] Yakup Kadri'nin yetiştirilmesinin sorumluluğu da bu tarihten sonra tamamen İkbal Hanım'ın üstünde kalmıştır.

Yakup Kadri'nin kişiliğinin oluşmasında en önemli etkiler annesinden gelmiştir. Aile içinde babası, kız kardeşi Zahide Hanım'ı severken, annesi daha çok Yakup Kadri'yi sevmiştir. Yakup Kadri de babasını sevmemiştir. O, annesinin çocuğudur. Nitekim çocukluk anılarını yazdığı kitaba da *Anamın Kitabı* adını koyacaktır. Bu kitapta açıkça "...çocukluğumda babama ait hiçbir şey bana hoş ve munis gelmezdi. Ne adını sanını ne kalıbını kıyafetini ne oturup kalkışını ne yüzünü ne huyunu ne konuşma tarzını beğenirdim",[14] diye yazacaktır. Yakup Kadri babasının Manisa şivesini atamayan konuşmasından, evdeki Anadolu kasaba erkeği davranışlarından sıkılmakta, hatta utanmaktadır. O, davranışlarının normlarını "teşrifatlı hanımefendi"[15] olan annesinden almaktadır.

Mısır'dan Manisa'ya gelen Yakup Kadri, Manisalılara benzemeyen konuşması ve giyimiyle bir yerli yabancıdır. Manisalı çocuklar ona "Araboğlu, araboğlu, ayakları Şam'a doğru" diye bağırmakta ve taşa tutmaktadırlar. Bu nedenle ilk iş olarak Yakup Kadri'ye onu sokakta koruyacak bir lala tutulmuştur. Bu lala Manisa'da kabadayılığıyla ün salmış İsmon'un oğludur. Lalasının koruyuculuğunda sokağa çıkınca Yakup Kadri çocukların saldırısından korunmaktaysa da onlara yabancı kalmakta devam edecektir. Bir süre sonra okula başlatıldığında da kalfalık payesine yükselen İsmon'un oğlu Yakup Kadri'yi okula getirip götürecektir. İsmon'un oğlunun koruyuculuğunu bir süre sonra tahrirat katibi Süleyman Efendi'nin

12 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: ***a.g.e.***, s. 19.
13 Hasan Ali Yücel: ***a.g.e.***, s. 16.
14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: ***a.g.e.***, s. 17.
15 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: ***a.g.e.***, s. 18.

Yakup'tan dört-beş yaş büyük Celal Ağabeyi devralacaktır.[16] Böylece Yakup Kadri'nin çocukluğu arkadaşları arasında geçmekten çok ağabeyler yanında geçecektir.

Manisa'ya geldikten bir süre sonra okumak için birkaç mahalle ötede, çaybaşındaki "Fevziye Mekteb-i İptidaisi"ne verilecektir. Okulun müdürü bir zamanlar Karaosmanoğulları'nın çiftliklerinde ambar katipliği yaptığı için bu okul "Ambarcı Hüseyin Efendi'nin Mektebi" olarak anılmaktadır. Okula giderken Yakup Kadri kendini "...altı aşınmış bir çift kundurası, yenleri kısalmış bir tek ceketi ve dizleri çıkık pantolonuyla bir fıkara mektep çocuğu" olarak görmektedir, ama gene de çevresinden ayrıdır. Onu en çok yıldıran şey, ne sınıfın hocası Hafız Mustafendi'nin daima çatık ve kızgın suratı ne de müdür Ambarcı Hüseyin Efendi'nin şimşir sopasıydı. O, buranın yalnız pisliğinden, mundarlığından muzdaripti. Her sabah, belki doğdukları günden beri vücutları sabun ve su yüzü görmemiş, üstleri başları pejmürde, ayakları çıplak bir alay çocukla tıklım tıklım dolu sınıftan içeri girince bir boğucu gazla tıkanır gibi olur, gönül bulantılarını bastırmak, baş dönmelerinin önünü almak gayretiyle kıvrım kıvrım kıvranırdı.[17]

Okuldaki bu durum, belki de İkbal Hanım'ın girişimleri sonucu, okulun üst sınıflarından getirilen bir sırayla çözümlenmeye çalışılacak ve Yakup Kadri ile Mutasarrıf Paşa'nın torunu yerde rahleler arkasında oturan çocuklar arasından alınarak hocanın yanına konulan sıraya oturtulacaktır.[18] Potinli oldukları için sınıfta rahlenin arkasında diğer çocuklar gibi diz çökmekte zorluk çeken bu iki çocuğun oturması bu önlemle kolaylaşmıştı ama onları mahallelerinin çocuklarından daha da kopararak büyük bunalımlara zemin hazırlamıştı. Bu kopuşu, okul bevvabının (hademe) teneffüs aralarında bu çocukların diğer çocuklardan ayrı kalmasına özen göstermesi ayrıca pekiştiriyordu.

Bir çocuğun içinde bulunduğu çevrenin içine girmeden yaşaması ne kadar olanaklıdır? Yakup Kadri de çok geçmeden çevresinin değerlerinden, yaşantı biçiminden etkilenmeye başlayacaktır. Yavaş yavaş Yakup Kadri de okulundaki diğer öğrenciler gibi itişip kakışacak, küfür etmesini öğrenecektir. Oysa evde annesi Yakup Kadri'yi çok farklı davranış normlarına uymaya zorlamaktadır. Bu ise Yakup Kadri'nin benliğinde bir ikiye ayrılma

16 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 37.
17 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 28.
18 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: a.g.e., s. 89.

yaratmaktadır. Sekiz dokuz yaşlarındaki Yakup Kadri her iki benliğine de yabancı kalmanın bunalımı içine girmektedir. "Anamın Kitabı"nda yaşadığı bunalımı şöyle anlatıyor:

"...Evet, bunların hepsi babamın sağlığında başlayan şeylerdi. Ben, o vakitten beri kendimi bu ananın oğlu ve bu evin çocuğu olmaya lâyık bulmamaktaydım. Her mektep dönüşümde evimizin kapısından içeriye bir sığıntı gibi giriyor; hele anneme görünmekten anneme yaklaşmaktan adeta çekiniyordum. Diyebilirim ki bende tam manasıyla bir eksiklik vehmi hasıl olmuştu. Bir eksiklik vehmi mi? Hayır, ben iki türlü eksiklik vehmi arasında çarmıha gerilmiş gibiydim. Evde, okuldaki, daha doğrusu dışarıdaki hüviyetimden, dışarıda ise evdeki hüviyetimden yani asıl benliğimden utanıyordum."[19]

Anamın Kitabı'ndan yapılan yukarıdaki alıntı Yakup Kadri romanlarının kişilerinin anlaşılması bakımından bize çok önemli bir ipucu vermektedir.[20] Yakup Kadri romanlarının esas kahramanlarında görülen aynı zamanda iki farklı çevreye ait olmak ve bu çevrelerin her ikisine de yabancı kalma özelliğinin arkasında belki de bu çocukluk deneylerinin etkisi bulunmaktadır.

Yakup Kadri'nin Manisa'daki çocukluk yaşamı yalnız roman kişilerinin kökeni üzerinde değil aynı zamanda daha sonraki yaşamındaki ilgilerinin başlangıçları hakkında da ipuçları vermektedir. Manisa, Konya'dan sonra Mevleviliğin Anadolu'da en gelişmiş olduğu kentlerden biridir. Konya Şeyhinin veliahtı Abdülhalim Çelebi burada oturmaktadır. Cemal ağabeyle yapılan gezintilerde Rüfai tekkesine ve Mevlevihane'ye giderek ayinlere katılan küçük Yakup kısa bir süre sonra Mevlevihane'de Vafi Dede'den ilk dönme talimlerini almaya başlayacaktır. Rüfai Dergahı'nın azametli vaizi Vehbi Efendi'nin, Manisa'da iyi görülmeyen, Bektaşi tarikatına bağlı olduğunu duyacak; halasının malını mülkünü satarak İstanbul'a yerleşmesinin de Bektaşiliği kabul etmesi dolayısıyla olduğunu işitecektir. Halasının Manisa'ya geldiğinde Vehbi Efendi'yle herkesten farklı şekilde

---

19 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 83.

20 Yakup Kadri, *Anamın Kitabı*'nın önsözünde "Ben de bu hatıraları beynimin içinde canlandırmakla, bunu alarak benliğimin dolaşık ve karanlık labirentlerine doğru sokulmuş oldum.... ben, hâlâ soluk soluğa derinliklerime doğru inip durmaktayım. Ömrüm vefa ederse, okurlarıma, ikinci bir 'Anamın Kitabı'nda belki romanlarımın bütün anahtarlarını vermiş olacağım" demektedir.

selamlaştığını görerek bu şayiaların gerçekliğini anlayacak, "Bektaşi"liğe karşı için için bir merak duymaya başlayacaktır.[21] Ancak bu merakların hiçbiri İkbal Hanım'ın bunları doğru görmemesi üzerine gelişemeyecektir.

Yaz ayları, Yakup Kadri ailesinin hiçbir bağı ve toprağı kalmamış olmasına karşın, köy ve çiftlik hayatını tanımasına olanak verecektir.[22] babasının eskiden sattığı çiftliklerde bir iki haftalık misafirlikler Yakup'a köy yaşamını tanıtacaktır. Ama bu çiftliklere misafir olarak çağrılmadıkları zaman, bağ bahçe sahipleri yazın Manisa'yı terk ettiklerinden ıssızlaşan sokaklarda kalan birkaç fakir çocukla oynarken, Yakup Kadri kendilerinin komşularına göre yoksulluklarının acısını hissedecektir. Yaz ayları bitip, kış ayları başladığında İkbal Hanım uzun kış gecelerini şenlendirmesini bilecektir. Bu gecelerde mahalleden gelenlere "Ekmekçi Kadın" romanını okumaktadır. Bu cefakeş bir işçi kadını ile küçük oğlunun öyküsüdür. Yakup Kadri'yi ağlatmaktadır. İkinci kış İkbal Hanım "Monte Kristo"yu okumaya başlamıştır. Yakup Kadri'nin kahramanı artık Monte Kristo'dur. Monte Kristo onun yalnız dünya görüşüne sınırsız bir genişlik vermekle kalmamış, aynı zamanda "kıraatı", okula başladıktan üç yıl sonra, nihayet, sökmesini sağlamıştır. Okul dönüşü Yakup Kadri, Monte Kristo'yu okuyacağım diye heceliye heceliye okumayı sökmüştür.[23]

Yakup Kadri Monte Kristo'nun kendi üzerindeki etkisini "...belki bugünkü mevcudiyetimde Monte Kristo kahramanlarının etkisi hâlâ yaşamaktadır. İhtimal on bir, on iki yaşımda iken bu kitap elime geçmemiş olsaydı ben şimdi büsbütün başka bir adam olacaktım. Kim diyebilir ki Anadolu'nun bir köşesinde on yaşında bir Türk çocuğu bir balmumu parçası halinde büyük Fransız romancısının dehasındaki ateşe düşecek, eriyecek, dağılacak, sonra yine bu ateşin tesiri altında yeni bir şekil, yeni bir renk iktisap edecek..." şeklinde anlatmaktadır.[24]

---

21 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.,* s. 118.

22 Yakup Kadri, Behçet Kemal Çağlar ile yaptığı bir konuşmada, "Anadolu'da köyle kasaba, kasaba ile şehir arasında büyük fark yoktur..... köyün havası ta vilayet merkezine kadar hakimdir" diyerek Manisa'daki yaşantısının köyü tanımada kendisine ne kadar yardımcı olduğunu belirtmiştir. *Yücel*, sayı 77, 25 Şubat 1935.

23 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.,* s. 133.

24 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: "Nisyan", *İkdam*, 8539, 16 Aralık 1920; Nakleden: Niyazi Akı: *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul, 1960.

Manisa'ya gelen Rum tiyatrolarının etkisiyle de Yakup Kadri akraba çocuklarıyla oynamak için piyesler yazmaya başlayacaktır.[25]

Edebiyatın tadını uzun kış gecelerinde Yakup Kadri'ye tattıran İkbal Hanım rüştiyenin ikisinden sonra onu, İzmir İdadisi'ne gönderecektir.[26] İzmir'de sınıf arkadaşları arasında kendisine en yakın arkadaşı Şahabettin Süleyman ve kardeşi Memduh'tur. Diğer arkadaşları arasında Baha Tevfik, Abdullah Rahmi ve Veli vardır.[27] Bu arkadaşları arasındaki Akhisar mal müdürünün oğlu Abdullah Rahmi[28] Yakup Kadri'ye Edebiyatı Cedide'yi tanıtarak, Türk edebiyatı üzerinde Fransız edebiyatının etkisini anlatmış ve ona Fransızcasını ilerletmesini salık vermiştir. Abdullah Rahmi'nin yol göstericiliğinde Halit Ziya'yı, Mehmet Rauf'u, Tevfik Fikret'i tanımıştır. Bunlar arasında Yakup Kadri'yi en çok etkileyeni "romanesk aşkın en güzel en ince tahlilini yaptığını"[29] söylediği Mehmet Rauf'un *Eylül* romanı olmuştur. Eylül romanının kahramanı Necip, Yakup Kadri için bir rol modeli oluşturmuştur. O da Necip gibi etrafını, muhitini yırtarak; adiliğe düşmeden derin bir aşk ile yaşamak istemiştir. Ondaki ince detaylar Yakup Kadri'ye etki etmiştir.[30]

İzmir İdadisi'ndeki eğitimi 1903'te sona erecektir. Yakup Kadri 13-14 yaşına geldiğinde İkbal Hanım'ın mücevherleri satıla satıla bitmiştir. Oğlunun okumasını sürdürmek için Mısır'a, İbrahim Paşa'nın oğlu Prens Mehmet Ali'ye başvurur. Yakup Kadri'den on beş yaş büyük olan Prens Mehmet Ali aynı sarayda büyüdüğü İkbal Hanım ve oğluyla ilgilenmiştir. İskenderiye'de boş duran sarayını onlara bırakmış ve Yakup'un eğitimiyle de yakından ilgilenmiştir. Yakup burada o zaman Frères'ler okuluna devam etmiştir. Mısır'da bu dönemde bir nevrasteni krizi geçirmiştir. Yal-

25 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 23.

26 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 10.

27 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 23. Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 11. Baha Tevfik daha sonraki yıllarda Türkiye'de materyalist felsefenin ilk savunucusu olacaktır. Şahabettin Süleyman, Fecri Ati hareketinin kurucuları arasında yer alacaktır. Veli Bey Paris'te yaptığı hukuk tahsilinden döndükten sonra Durkheim'i Selanik'te Ziya Gökalp'e tanıtan kişi olacaktır.

28 Yakup Kadri'nin çok kabiliyetli bulduğu Abdullah Rahmi, Mülkiye'yi bitirmeden genç yaşta ölmüştür.

29 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 15-24.

30 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 25.

nız kaldığı zaman dualite (ikilik) ile karşılaşmıştır. Bu durumu kendisi "...elime bakardım, bu benim elim mi diye şüpheye düşerdim" diye anlatmaktadır. Bu sorununu daha sonra ilk hikaye kitabı olan *Serencam*'daki "Yalnız Kalmak Korkusu" hikayesinde işlemiştir.[31] Yakup İskenderiye'de bir yıldan fazla kalamamış, Türkçe konuşulan bir çevreye özlem duymuş ve 1905'te tekrar İzmir'e dönmüşlerdir. Yakup Kadri İzmir'de idadinin beşinci sınıfına devam etmiştir.[32]

Her ne kadar bu yılların İzmir'ini *Sürgün* romanında Yakup Kadri "...Vali Kamil Paşa sayesinde İzmir'de nisbi bir hürriyet vardı. Hafiye denilen mahluktan burada eser görünmüyordu ve doktor Hikmet (Doktor Hikmet yerine burada Şahabettin Süleyman ya da Yakup Kadri koyabilirsiniz) serbestçe ecnebi kitabçı dükkânlarına (Abajoli) girip çıkıyor, sevgili gazete ve mecmualarını (*Le Temps* ve *Les Annalles Littéraires*) böyle herkesin gözü önünde açıp okuyabiliyor"[33] diye tanıtıyorsa da, Yakup Kadri bir İkinci Abdülhamid dönemi çocuğu olarak bu dönemin baskısıyla karşılaşmakta geç kalmayacaktır. Bu baskıyı ilk kez tadışını şöyle anlatmaktadır:

"...Bir gün sınıfta, alnım sıraya dayalı, dizlerimin üstünde tuttuğum 'Cezmi'yi okurken, bir el, bir demir pençe beni ensemden yakalamış sokağa atmıştı. Nereye gitmeli? Nereye kaçmalı? On altı yaşımda ya var ya yoktum; fakat biliyordum ki bazı memleketlerde hürriyet denilen bir saadet vardır ve oralarda herkes istediği kitabı okuyabilir ve o diyarlardan birine gittim."[34]

Nitekim yaz tatilinde tekrar Mısır'a dönen Yakup Kadri bu dönemde Mısır'daki Jön Türklerle de ilişkiye girince İzmir'e dönmek istemedi, tekrar kısmen Frères okuluna, kısmen de bir İsviçre lisesine devam etti. İki yıl sonra da bakaloryasını vererek orta öğretimini Mısır'da tamamladı. Bu dönemde hem şair hem profesör olan Henri Lamon adında Neuchatelli bir kişiden Fransız edebiyatı dersi aldı.[35] Mısır'da kaldığı bu yıllarda, abonelerine kitap kiralayan yabancı kütüphanelerin bolluğundan yararlana-

---

31 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 117.

32 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 19.

33 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 41 ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Bir Sürgün*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938, s. 11.

34 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Atatürk*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1981, s. 19.

35 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 13.

rak, Fransızca belli başlı edebi ve felsefi eserleri okuma çabasına girdi.[36] Stendhal, Balzac, Voltaire, Rousseau, Daudet, Zola, Concourt, P. Bourget, Maupassant bu yıllarda tanıdığı yazarlardır. Ömrünün sonuna doğru Yakup Kadri kendisinin solculuğunda çocuk yaşlarında okuduğu Zola romanlarının etkili olduğunu söylemiştir.[37] Artık Monte Kristo yazarı Alexandre Duma onun için sönük ve dar bir yazardır.[38] Yıllar sonra bir mülakatında İzmir'de idadide kendilerine roman okutmadıklarını, kitap okunabilen bir ülkede (Mısır) yetişmesinin kendisinin şansı olduğunu söyleyecektir.[39] Yaz tatillerinde İzmir'e geldiğinde, edebiyata düşkün arkadaşı Şahabettin Süleyman'ın *Les Annales Littéraires* gibi dergileri okumasına karşın "estetik" denilen bir sanat felsefesinden haberdar olmamasını şaşkınlıkla karşılamaktadır.[40]

On altı, on yedi yaşlarının Yakup Kadri'si, Mısır'da yalnız edebi ilgilerini geliştirmemekte aynı zamanda siyasetle ilk kez açıkça ilgilenmeye başlamaktadır. Babasının arkadaşı Miralay İsmail Hakkı Bey, Mithat Paşa'nın kızının oğlu Kemal Mithat Bey, Ali Kemal, Ahmet Saip, Abdullah Cevdet ve İsmail Gaspirinski'yi, oraya uğrayıp giden Sami Paşazade Sezai Bey'i hep orada tanımış. Abdülhamid döneminin eleştirisini onlardan dinlemiştir.[41] Yazları İzmir'e geldiğinde Jön Türk neşriyatını bavulunda gizlice getirmekte arkadaşı Şahabettin Süleyman'a vermekte, onu İstanbul'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmeye özendirmektedir.[42]

Bu dönemdeki siyasal eğilimlerini Yakup Kadri daha sonraki yıllarda Ergenekon'da, "...On sekiz yaşımda iken asi bir anarşist idim. Yüksek bir makam sahibini veya herhangi bir kudretli adamı yere sermek en büyük emelimdi. Sonradan bir ihtilalin başına geçmek halk kitlelerini bir rüzgarın bir ormanı dalgalandırışı gibi harekete getirmek istedim"[43] diye anlatacaktı.

---

36 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 68.

37 Mustafa Baydar: "Y. Kadri Karaosmanoğlu Mülakatı", *Milliyet Sanat Dergisi*, sayı 111, 20 Aralık 1974, s. 3.

38 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 14.

39 Mustafa Baydar: a.g.m., s. 3.

40 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 91

41 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 20.

42 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 33.

43 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Ergenekon*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 227.

Prens Mehmet Ali'nin ölümü üzerine bu ailenin Mısır'da yaşaması olanağı ortadan kalkar. 1908 başlarında, Meşrutiyet'in ilanından bir süre önce İzmir'e uğrayarak annesi ve kız kardeşiyle birlikte İstanbul'a dönerler ve Kadıköy'e yerleşirler.[44] On sekiz yaşındaki Yakup Kadri İstanbul'a ilk kez gelmektedir. Kendisi "...ben İstanbul hakkında bütün bilgimi Halit Ziya'nın romanlarından almıştım ve bu romanlardaki İstanbullular bana mertebelerine erişilmez birtakım tabiatüstü yaratıklar gibi görünmekteydi",[45] demesine karşın, biraz da 1908 devriminin getirdiği hareketli ortamın yardımıyla, çevresine uyum sağlamakta zorluk çekmeyecektir. İstanbul'a gelince eğitimini tamamlamak için Hukuk Mektebine girmiş ve üçüncü sınıfa kadar okumuşsa da, yazar olarak adını duyurmaya başlayınca öğrenimini bitirememiştir.[46] Yakup Kadri'nin önce aile çevresinde başlayan, sonra İzmir ve Mısır'daki okullarda süren toplumsallaşma süreci, bundan böyle İstanbul'da düşün ve yazın çevrelerinde devam edecektir.

Yakup Kadri'nin ilk yazısı *Resimli Kitab*'ın Haziran 1909 sayısında yayımlanan *Nirvana*'dır. Yakup Kadri'nin Kahire'de bulunduğu sırada Lungé Poë oraya gelerek İbsen'den oyunlar oynamıştı.[47] Yakup Kadri kendisinin de belirttiği gibi bir perdelik bir oyun olan *Nirvana*'yı İbsen etkisiyle yazmıştı. *Nirvana*, İbsen'in *Hortlaklar*'ına nazire olarak yazılmıştı. Yakup Kadri *Nirvana*'da içkinin delirttiği bir babanın gene içkiye düşkün oğlu Necdet'in aşk, sanat ve hayat önündeki bedbinliğini anlatır.[48] Necdet varlığı ile benliğini baskı altında tutan her şeyi aşk da dahil olmak üzere silmek, yok etmek ister. "...Onun için yaşamak alçaklıktır, korkaklıktır. Yaşamak esir olmak, daima ve daima tenezzül etmek ve kirlenmektir. Yokluk? Onu sorar, cevabını tam söyleyemez. Burada Necdet'in *Nirvana*'sı başlamıştır."[49] *Nirvana*'nın Necdet'i kuşkusuz Yakup Kadri değildir. Ama onun gibi içkiye düşkün olan ve şuurunu kaybeden bir babanın oğlu olan Yakup Kadri ile aralarında benzerlikler vardır. Nitekim Yakup Kadri çok daha sonraki yıllarda roman tiplerinden söz ederken "...roman tiplerinin

---

44 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 21.
45 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 59.
46 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 521.
47 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 27.
48 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 78-79.
49 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 31.

şu ya da bu nitelik alışları her şeyden önce romancının dünya görüşüyle ilgili bir şeydir",[50] diyecektir.

Nirvana'yı ilk gören İzmir'den arkadaşı Şahabettin Süleyman, onun Resimli Kitab'da yayımlanmasını sağlayınca, Yakup Kadri bu ilk yazısından itibaren yazın çevrelerinde ilgi uyandırmıştır. *Nirvana*, Burhanettin Bey tarafından oynanmıştır. Celal Sahir, ondan 10 Temmuz'un birinci yıldönümü nedeniyle Musavver Muhit'te yayımlanmak üzere bir yazı istemiştir. Ağustos 1909'da ilk yazının yayımlanmasının üzerinden iki ay geçmeden Resimli Kitab, Yakup Kadri'nin iki sahnelik *Veda* oyununu yayımlamıştır. İlk kez bu yazısına yarım İngiliz lirası telif ücreti ödenmiştir. *Veda* da hem tiyatro eleştirmeni hem aktör olan Müfit Ratip tarafından oynanacaktır.[51]

Ağustos 1909'da *Şiir ve Tefekkür* dergisinde *Musahabe-i Edebiye* adlı makalesi yayımlanır. Bu yazısında Osmanlı Edebiyatını bir çöl olarak görmektedir. Hamit, Fikret bu çölde yolunu şaşırmış birer kuştur. Var olan edebiyat çevresi içinde bir Hugo, bir Flaubert, bir İbsen gibi şahikalar yetişemeyecektir. Bunun nedenini yazısını bitirirken, "...Bana yaklaşınız, size gizli birşey, bir sır tevdi etmek isterim ve ondan sonra artık susacağım: Dostum, bazan öyle muhitler vardır ki, meş'umdur, mezardır. Orada ne zeka, ne deha ve ne istidat yaşar. Orada diriler yatar ve ölüler dolaşır", diye anlatacaktır.[52]

Yakup Kadri toplumsal çevresinden umutsuz olduğu bu dönemde kendini yeni bir edebiyat çevresi oluşturma girişiminin ortasında bulacaktır. Kısa süre içinde yazılarının yayımlanmaya başlamasında kuşkusuz böyle bir grup içinde bulunmasının etkisi olmuştur.

Şahabettin Süleyman, Meşrutiyet'ten hemen sonra, *Edebiyatı Cedide* karşısında yer alacak bir "mahfili edebi" kurmak fikrini ortaya atarak, o zamanın kalburüstü görünen şair ve yazarlarını, sahibini tanıdığı Hilal matbaasında, bir toplantıya çağırır. Bu çağrılanlar arasında o zamana değin hiçbir yazısı yayımlanmamış olmasına karşın Şahabettin Süleyman'ın yakın arkadaşı olduğu için Yakup Kadri de vardır. Bu toplantıda eski Edebiyatı Cedideci'lerden Faik Ali Bey'in başkanlığında Fecri Ati grubu

---

50 "Yakup Kadri Roman Tipleri Hakkında Düşüncesini Açıklıyor", *Varlık*, 1 Mayıs 1952, s. 382.

51 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 37.

52 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 42-43.

oluştu. Edebiyatı Cedide'nin boş bıraktığı Serveti Fünun, sayfalarını Fecri Aticilere ayırdı.[53] Académie Goncourt modeline göre bir edebiyat akademisi oluşturmak isteyen *Fecri Ati*'cilerin çıkış beyannamesi 11 Şubat 1909 sayılı *Serveti Fünun*'da yayımlandı. Bu beyannamede edebiyatın ciddi bir iş olduğu belirtilerek, çevrenin kayıtsızlığı üzerinde duruluyor, Edebiyatı Cedide'nin hizmetleri takdir edilmekle beraber, geleceğe yönelme işlevini *Fecri Ati*'nin yükleneceği söyleniyordu. *Fecri Ati*'nin amacı, "Lisanın, edebiyatın ulûm-ı edebiyye ve içtimaiyyenin terakkisine hizmet etmek, ayrı ayrı şurada burada tenemmüv eden istidatları sinesinde cem ederek ittihat ve içtimaın hasıl edeceği kuvvetle tekemmüle, müsademe-i efkârın parlatacağı bârika-i hakikatle tenvir-i efkâra çalışmak" olarak sunuluyordu. Bildiriyi eski harflerle isim sırasına göre Ahmet Samim, Ahmet Hâşim, Emin Bülent, Emin Lâmi, Tahsin Nâhit, Celâl Sâhir (reis), Cemil Süleyman, Hamdullah Suphi, Refik Halit, Şahabettin Süleyman, Abdülhak Hayrı, İzzet Melik, Ali Cânip, Ali Suhâ, Faik Âli, Fâzıl Ahmet, Mehmet Behçet, Mehmet Rüştü, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Müfit Râtıp, Yakup Kadri imzalamıştı.[54] Fecri Ati sanat görüşünü, Şahabettin Süleyman'ın formülasyonuyla "sanat şahsi ve muhteremdir" olarak sloganlaştırmıştı. Yakup Kadri, "sanat sanat içindir" görüşünün biçim değiştirmiş şekli olan bu ifadenin seçilmesinde ideolojik kaygılardan çok İttihat ve Terakki ile muhalifleri arasında başlamış çatışmaların dışında kalabilme kaygısının ağır bastığı kanısındadır. Ancak Fecri Aticilerin hepsi bu çatışmanın dışında kalamayacaktır. 31 Mart hadisesi daha yatışmadan *Hilal* gazetesinde Ahmet Samim ve Ali Suha irtica hareketini lanetleyince, gazete basılacak, burada toplanan Fecri Aticiler, odanın arka penceresinden kaçmak zorunda kalacaktı. Daha sonra *Sadayı Millet* gazetesinin başyazarı olarak İttihat ve Terakki'ye karşı pek şiddetli bir muhalefete giren Ahmet Samim 9 Haziran 1910'da öldürtülünce, Fecri Ati'nin yayın organı Serveti Fünun İttihat ve Terakki terörcülerine karşı protestolarla dolu olarak çıkacaktır.[55]

Yakup Kadri, Ahmet Samim'in öldürülmesinin üstündeki etkisini, daha sonra yazdığı *Hüküm Gecesi* romanında biraz da kendisi olan Ahmet Kerim'in ağzından dile getirecektir.[56] Önceki bölümlerde Mısır'da Jön

---

53 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 37-40.

54 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 47.

55 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 42-43.

Türk hareketine bağlı olduğunu gördüğümüz Yakup Kadri, İttihat ve Terakki karşısındaki gruplar arasında yer alacaktır. Yakup Kadri'nin İttihat ve Terakki dışında kalmasında onun temasta olduğu çevrelerin iktidarı alan Selanik grubundan uzak olmasının etkisi olduğu kadar, Yakup Kadri'nin içinde bulunduğu her duruma ve çevreye yabancı kalmasının da etkisi vardır. Bu dönemde Ahmet Kerim (Yakup Kadri okuyunuz) İttihat ve Terakki'ye muhalifler arasındadır. Ama onları yetersiz bulduğunu *Hüküm Gecesi*'nde şöyle anlatmaktadır: "...Lakin İttihat ve Terakki'nin en cahil, en kör üyeleri bile aksiyon alanında bu adamdan daha değerlidir. Ne yazık, biz sanki bunlarla mı bir hükümet kuracağız?".[57] "Gerçekten gündelik siyasetin üstüne çıkılıp da duruma yüksekten bakılacak olursa pek iyi hissedilir ki memleketi ikiye ayıran İttihat ve Terakki aleyhtarlığı altında bir inkılap ve bir yenilik düşmanlığı gizlenmektedir".[58] "Yeni parti, adı 'İtilaf ve Hürriyet' olmasına rağmen bu konuda ne yeter derecede bir itilafcılık (anlaşmacılık) ne de ününe layık bir liberallik gösteriyor".[59]

Ahmet Kerim (Yakup Kadri) düşünmektedir ki, "...kahramanlarla evliyalardan başka hiç kimse milletlerin başına geçmeye layık değildirler. Şu halde aleyhinde bulunduğu İttihat ve Terakki'yi herhangi bir partiden çok iktidar mevkiine layık saymak lazım geliyordu. Çünkü, yeryüzünde hiçbir siyasi kuruluş kendi bağrından bu kadar çok evliya ve kahraman çıkarmamıştır. 'Merkezi Umumi' feragatin örneği olan kişilerle doludur."[60] Kendi içinde bulunduğu muhalefet çevresini aciz ve gayri samimi ve İttihat ve Terakki kadrolarında ise üstünlükler gören Ahmet Kerim yine de muhaliftir. Çünkü, "31 Mart ihtilalinden sonra iktidara gelen radikal devrimciler tenkit ve tartışma kapısını dehşetle kapamışlardır".[61] "İttihat ve Terakkinin ettiği kötülükler yine Ahmet Kerim'e göre yalnız bundan ibaret değildi, gençlikte ideal namına birşey bırakmamıştı. Mekteplerde, daha küçükken belkemiği kırılmış ve beyni uyuşturulmuş çocuklardan bir nesil yetiştirmeye çalışıyordu. Bu gidişle vatan ve hürriyet aşkı bir nevi İttihat-

---

56 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Hüküm Gecesi*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.
57 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 27.
58 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 46.
59 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 110.
60 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 26.
61 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 23.

çılık taassubu halini alacak ve vatanperverlikle komitacılık aynı manayı ifade edecekti".[62]

Yakup Kadri'nin bu yıllarda gönülsüz muhalif olduğunu söyleyebiliriz. Ama muhalefetin içindedir. Yakup Kadri 1909-1911 arasında süren kısa ömürlü Fecri Ati hareketi içinde, yazın hayatına yeni girmiş olmasına karşın, bu grubun sözcülüğünü yüklenmiştir. "Sanat şahsi ve muhteremdir" çerçevesi içinde Fecri Ati'ye yapılan saldırıları karşılamaya çalışmaktadır. Özellikle Şahabettin Süleyman'ın, seviciliği, bir haremağasının aşkını konu alan yazıları ahlak dışı bulunarak saldırıya uğramıştır. *Eşref* dergisinin saldırılarına karşı Fecri Aticiler, Tahsin Nahit'in öncülüğünde bu derginin idarehanesini basacaklar, Baha Tevfik'in şahitliği sayesinde verildikleri mahkemeden ceza yemeden kurtulacaklardır. Yakup Kadri sadece Fecri Aticileri savunmakla kalmayacak, Hüseyin Cahit ve Celal Sahir gibi İttihat ve Terakki'ye yakın yazarlara karşı sert eleştirilerde bulunacaktır. Buna karşılık Selanik'te Meşrutiyet sonrası yayımlanmaya başlayan, *Yeni Lisan* akımını başlatan *Genç Kalemler* dergisi de Fecri Aticileri Edebiyatı Cedide'nin kozmopolit çığrını devam ettirmek ve onun melez dilini kullanmakla itham edecektir. Bu konuda Yakup Kadri kendi içinde bir karşıtlığı yaşayacaktır. Fecri Ati'nin yeni parlayan iki üyesi Refik Halit ve Yakup Kadri ilk yayımlanan hikayelerinde ilk kez Anadolu'nun yaşantısını gerçekçi bir şekilde, temiz bir dille anlatmaya başlamıştı.[63] Yakup Kadri bu dönemde yayımladığı *Baskın* ve *Bir Kadın Meselesi*'nde Manisa'daki yaşamında duyduğu ve gördüklerini dile getirmişti. Nitekim belli bir süre sonra Tokatlıyan'daki bir yazarlar toplantısında Yakup Kadri Türkçeyi en başarılı olarak kullanan yazar olarak gösterilecekti. Ancak Yakup Kadri Rubab'da *Yeni Lisan* akımını:

"Yeni... -satıyorlar. Kaça? Nasıl? Bilmiyorum, fakat satıyorlar. İki senedir gazetelerde ilanlarını görmediniz mi? Yeni Lisan, Yeni Fikir, Yeni Hayat.."

"Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler; eğer yeni köprülerin, yeni evlerin, yeni bayramlık elbiselerin vakit be vakit size temin ettiği zevki, saadeti, dudaklarınıza verdiği hande-i neşâtı (sevinç gülüşü) daha ziyade genişletmek isterseniz... koşunuz satıyorlar; Selânik'te, Yeni Fikir, Yeni Hayat, Yeni Lisan..."

---

62 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 112.

63 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 42-52.

"Yeni bir şey var, ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler, yalnız bir şey var ki tatbiki sizin için biraz güç olacak: 'Yeni fikir'i kalıplı bir fes gibi başa giymek kolay. 'Yeni Hayat'ı alângle bir elbise gibi sırta almak kolay, fakat 'Yeni Lisan'..... 'Yeni Lisan' sizin için muhakkak kullanılması pek güç bir ziynet olacaktır", diye eleştirmektedir. Ama bu akımın tutabileceğini de sezgisel olarak hissetmekte ve okuyucularını şöyle uyarmaktadır:

"Eğer bu gibi kimseler cidden mevcut ise ve eğer bu gibi kimselerin sesi herkes tarafından işitilecek kadar yükseliyorsa emin olalım ki bir tehlike-i içtimaiye önündeyiz. Lisanımızın hususiyetleri gidiyor, yani ruhumuzun hususiyetlerini kaybediyoruz. Efendiler gülmeyiniz. Göreceksiniz ki bir gün halk bu yeniliği kabul ediverecektir".[64]

Yakup Kadri yıllar sonra Hasan Ali Yücel'e Yeni Lisancılara karşı çıkışının nedenini:[65]

"O zaman -doğrusu, bir itiraf- dil hakkında muayyen bir fikrim yoktu. Fakat dilin sadeleşmesi aleyhtarı da değildim. Genç Kalemler'de....polemik diliyle hücum edişimin sebebi, sırf bu sade dil cereyanına verilen Yeni Lisan adıydı, diye açıklayacaktır. Yakup Kadri Yeni Lisanı yeniden bir dil icat etmek diye görüyor, böyle bir yaklaşımı sağduyuya aykırı buluyordu.[66]

1911 yılı içinde bir çözülme yaşanacak Fecri Ati grubu içinde yer alan yazarlar birer birer ayrılarak İttihat ve Terakki'nin sağladığı olanaklardan yararlanmaya başlayacaktır. Yakup Kadri bu çözülmeyi anılarında: "...İşte başkanımız Hamdullah Suphi kürekleri bırakıp zamanın akalliyet davaları ve Osmanlıcılık-Türkçülük kavgaları içinde hayli bir önem taşıyan Türk Ocağı'nın başına geçmişti. İşte, nazenin hanımlar şairi Celal Sahir şimdi iriyarı komitacılarla düşüp kalkmaya başlamıştı. İşte, dergimiz Serveti Fünun'un yazı işleri müdürü Köprülüzade Mehmet Fuat, Fecri Ati'nin kurucusu Şahabettin Süleyman'ı da arkasına takıp İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'nin çıkardığı *Hak* gazetesini yönetenler arasına katılmıştı".[67] Yakup Kadri *Hak* gazetesinin İttihat ve Terakki tarafından genç yazarları avlamak için çıkarılmış bir tuzak olduğunu, bu tuzağa kendisinin de düşürülmek istendiğini, ama tepki gösterdiğini, bu nedenle de

---

64 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 200-201.

65 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 222.

66 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 49.

67 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 71.

arkadaşlarıyla arasının bozulduğunu anlatmaktadır. Sadece üç kişi, Yakup Kadri, Refik Halit, Ahmet Haşim, İttihat ve Terakki tarafından satın alınamamıştı.[68]

Fecri Ati, Edebiyatı Cedide'ye karşı çıkarak varlığını kanıtlamak istediyse de önemli ölçüde onun izleyicisi oldu. Hiçbir zaman derli toplu bir yazın akımı bile oluşturamadan dağıldı. Amaçları belirsiz bu edebiyatçılar topluluğu sadece daha sonra kendi çizgilerinde gelişerek Türk yazınında önemli rolleri olacak gençleri Türkiye'ye tanıtmış oldu.[69] Yakup Kadri, Fecri Ati'nin dağıldığı bu yıllarda, belki de çevresine bir tepki olarak İzmir'e gidecek, yaşantısını Karşıyaka'da bir pansiyonda (muhtemelen annesini ve kardeşini İstanbul'da bıraktığı için) sürdürecektir. Bu yıllar Ahmet Haşim'in İzmir İdadisi'nde Fransızca hocalığı yaptığı dönemdir. Fecri Ati'nin bu iki eski üyesi İzmir'de çok yakın arkadaş haline gelecektir.[70]

Balkan Savaşı bozgununda Yakup Kadri İstanbul'dadır. Bu yıllar Yakup Kadri'nin hem yaşantısında hem yazılarında bunalım yılları olmuştur. Bu dönemde Fecri Ati'den arkadaşı Refik Halit'e çok yakındır. Beyoğlu'nda kendi deyimiyle gençlik avarelikleri yapmaktaydılar. Refik Halit bu yılları, "...Yakup, o gençlik çağlarımızda fazla içip keyifli oldu mu polislere, zaptiyelere çatardı, ben de zamanın hükümetine; onu karakola götürmüşlerdi, beni sürgüne yolladılar", diye kendisine özgü alaycılığıyla anlatacaktır. Yakup Kadri, Refik Halit ile yaptığı bu gençlik avarelikleri için de bir huzurdan çok huzursuzluk duyacaktır. Bu huzursuzluğu gençlik anılarında:

"Ben de onunla aynı yaşta değil miydim? Benim de onun gibi gençlik avareliklerine, eğlenceye, içkiye, kadınlara meylim yok muydu? Neden, birdenbire yüreğime bir kasvet çökerdi? Neden edip eylediklerimizi birdenbire bayağı görmeye başlar ve içtiğim yediğim bana zehir olurdu? Ve neden Refik Halit'in düşüp kalktığı kızlar bir gecelik sevgililerdi de benim tanıdıkların tutkusu aylarca süren maşukalardı?" diye sorarak dile getirmektedir.[71] Yakup Kadri bu dönemde yaşadığı iç ihtilalleri 1913'ten beri

---

68 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.,* s. 68.

69 Mustafa Nihat Özön: "Türk Romanı Üzerine", *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, sayı 154, Temmuz 1964, s. 588 ve Hüseyin Cahit Yalçın: "Matbuat Hayatı: Yakup Kadri Bey", *Fikir Hareketleri*, sayı 41, 2 Ağustos 1934.

70 Mehmet Fuat: *Ahmet Haşim*, De Yayınevi, İstanbul, 1977.

çıkmaya başlayan *Peyam-ı Sabah*'ın edebiyat ekine yazdığı *Huysuzun Defterinden* adlı yazılarda anlatmaktadır.

Defterinden yazılarını kopya ettiği Huysuz, Yakup Kadri ile beraber onun evinde oturmaktadır. "Müddeti hayatında hiçbir şey yapmamıştır. Ne öğrenmiş, ne gezmiş, ne görmüş, ne dinlemiştir... Hatta ne sevmiştir, ne de sevilmiştir. Zavallı insanların içinde boş bir saksı gibi durur. Etrafında herkes biraz ondan korkar. Güldüğünü kimse görmemiştir. Gülse bile ağlar gibi güler, pek acıdır... Onun en az sevdiği, en az beğendiği kendisidir. Kendisini beğenmediği, kendisinden nefret ettiği kadar hiç kimseyi beğenmezlik etmez, hiç kimseden nefret etmez".[72]

Huysuz'un insanlara hiç güveni kalmamıştır. Ona göre "İnsanlar, şüphesiz ki arz üzerinde yaşayan hayvanların en sevimsizidirler. Hatta belki de en lüzumsuzu, en manasızıdırlar. Kazlar gibi iki ayağı üstünde sallana sallana dolaşan bu tüysüz mahlukat sürülerinin işi nedir?" Bu sorunun yanıtını yakın arkadaşlarının İttihat ve Terakki'ye satıldığını gören Huysuz şöyle vermektedir:

"İnsanlar -hatta bu satırların yazarı dahil olduğu halde- biliniz ki dünyaya kendilerini, mütemadiyen birbirlerine satmak için gelmişlerdir. Ef'al-i beşeriyenin edası işte budur. İnsanları sair hayvanattan ayıran hassa-i mahsusa da işte budur. Bin türlü ca'li ve sun'i (yapma yapmacık) tavırlar, sesler, bakışlar, söylenişler, düşünüşler, kendine bir kıymet izafe edip satılabilmek, alınabilmek..."[73]

İnsandan bu kadar uzaklaşmış Huysuz ancak ölüleri sevmektedir. Huysuz'un defterinde şu satırlar okunmaktadır: "Ölüm su ve alev gibi her şeyi temizliyor; koca ölüm aguşuna düşenler ne kadar kibar ve necip oluyorlar ve aynı zamanda ne ulvi bir sima iktisap ediyorlar?" "Benim yegane tesellim hayatta yapayalnız oluşum ve bazan kalbimdeki hürmet ve muhabbet ihtiyacını tatmin edişimdir. Birçok ölüye malik bulunuşumdur. Uzlet beni rahatsız etmeye başladığı zaman, yanıma onların etsiz ve kemiksiz vücutlarını çağırırım".[74] Huysuz'un ölüleri büyük olasılıkla Ahmet

---

[71] Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 68.
[72] Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 132-133.
[73] Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 137.
[74] Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 138-139.

Samim, Zeki Bey ve Hasan Fehmi Bey'dir. Onları daha sonraki yıllarda *Hüküm Gecesi*'nde yazacaktır.

Toplumdan kopmuş olan Huysuz aileden de kopmuştur. Aile ile ilişkisini şöyle anlatmaktadır:

"Evde, bugün, bana yine izdivaçtan bahsettiler; beş senedir, bu her iki üç ayda bir tekerrür eden bir meseledir. Anlıyorum, buna hep validem sebep... Zavallı kadının muhabbeti benim için daimi bir işkencedir! O bilse ki benim için düşünülmemek, sevilmemek ne kadar mucib'i infial ise, düşünülmek, sevilmek de o kadar dâi-i azaptır. Şu biçare kadıncağıza nasıl anlatmalı ki gururu okşamayan muhabbetler insanlar için birer felâket, birer zillet mahiyetindedir."[75]

1914'te yayımlanan, Yakup Kadri'nin 1909-1911 arasında yazdığı sekiz hikayenin toplandığı *Serancam* onun bu dönemdeki psikolojik durumunu yansıtması bakımından ilginçtir. Yakup Kadri'ye, içinde taşıdığı, ailesine ve toplumuna yabancılaşmış, çözümü ölümde gören Huysuz hâkimdir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın daha sonraki yıllarda belirttiği gibi hikayelerinin kahramanlarının hepsi ölecek, tek ölmeyen kahraman da ölü soyucusu olacaktır.[76] Ama bu hikayelerin yapısını belirleyen yalnız Yakup Kadri'nin içindeki Huysuz değildir. Aynı zamanda toplumu kendine özgü, geçmişten gelen değerleriyle kavramak isteyen Yakup Kadri'nin içindeki ikinci yöndür. Bu yön de Yakup Kadri'nin yazılarında kendini göstermektedir. Örneğin Serencam içinde yer alan hikayelerde hep Manisa'da ya da Mısır'da yaşanmış bir şey vardır. Bu yaşanan anlatılırken toplumun eleştirisi yapılmış olmaktadır. Ama bu eleştiri, toplumu tümüyle yadsımaktan çok burada sonradan bozulanı yadsıma ağır basmaktadır. Bu sonradan bozulanın altında toplumun kendine özgü olan, benimsenen bir değeri vardır. Yakup Kadri'nin bu yönü 1913'te *Peyam*'ın edebi ilavesinde yayımladığı kadınlara ilişkin altı yazısında açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Avrupa'daki feminizm hareketinin de etkisiyle İttihat ve Terakki ve Batılılaşma yanlısı aydınlar, kadına serbestlik kazandırılması akımını gündeme getirmişti. Batı kültürünü Batıya gitmeden elde etmeye çalışmış olan Yakup Kadri, kadınlar üzerine yazdığı bu yazılarında tamamen "muhafazakar" bir tutum içine girmiştir.

---

75 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 140.

76 Hüseyin Cahit Yalçın: "Matbuat Hayatı: Yakup Kadri Bey, Bir Serencam Hikayeler", *Fikir Hareketleri*, sayı 41, 2 Ağustos 1934.

Yakup Kadri erkeklere sormaktadır. "Neden, büyükbabalarınız gibi düşünmek kuvvetini ve tesellisini kaybettiniz? Neden büyükbabalarınız gibi kalbini temlik etme istediğiniz kadınlara bir 'gel' işaretinin kifayet edeceği kanaatinden mahrum kaldınız? Biliniz ki kadınlar hakkında yalnız onlar, yalnız eskiler doğru düşünüyordu". Kadınların da açılmamaları ve daima kapalı kalmalarını isterken şöyle seslenmektedir:

"Sakın onları çıkarmayınız, sakın onları atmayınız. Bu çirkin asrın, bu çirkin muhitin ortasında asalet ve zarafete yegâne dâl olarak bunlar, sade bunlar kaldı. İnsanlar, senelerden beri, insanlığı terzil için ve cemiyetlere manzaraların en fenasını vermek için sevimsiz bir cinnetle her şeyi devirdiler. Bu güruha pey-rev olmak size yakışır mı?"

Yakup Kadri kadının ve evin bozulmamasını "...kadınlar, milletlerin usâresi olan ananelerin yegâne muhafızı ve medeniyetin beşiği olan evlerin yegâne nigehbânı (bekçisi)" olduğu için istemektedir.

Aynı dönemde Yakup Kadri, bir İngiliz kızı Miss Chalfrin'in ağzından yazdığı mektuplarla İstanbul'un yaşantısını ve Meşrutiyet yönetimini eleştirmektedir. Bu mektuplarda, İstanbul'daki Türklerin hareketsiz miskin yaşayışları, İttihat ve Terakki'nin amaçsız ve sadece değiştirmek için yaptığı ıslahat, İstanbul'un kozmopolit yapısı, Levantenlerin dar görüşlü çıkarcılığı, "planını domuz kasaplarının çizdiği, temelini şarap tacirlerinin attığı" Beyoğlu'nun zevksizliği ve soysuzluğu anlatılmaktadır.

Miss Chalfrin'in tanıdığı bir Türk (Yakup Kadri diye okuyunuz) ona "..Bu memleketin, bütün güzelliklerini siz görüyor, siz anlıyorsunuz. Bana gelince benim için burada bir dakika bile mesut olabilme ihtimali yoktur" derken, bir şair (gene Yakup Kadri diye okuyunuz) "...Bilmezsiniz, burası ne elim bir yerdir. Ruhunda yüksek gayeler taşımak felâketine duçâr olmuş bir Türk gencinin bu memlekete ait ne acı hatıraları vardır. Böyle gençler için burası korku ve nefret diyarıdır", diye yazacaktır.

Bu yakınmada Yakup Kadri'nin içindeki Huysuz'un nasıl doğduğu ortaya çıkmaktadır. Yakup Kadri kendi toplumunun beğenilecek taraflarını görmeden, sonu nereye gideceği belirsiz bir Batı taklitçiliği biçimindeki değişmeden rahatsız olmaktadır. Batılılar dahi Türkiye'de yüceltilecek değerler bulurken, Türkiye'deki aydınların, mutluluğu Batıyı taklit etmekte aramalarını anlayamamaktadır. Ancak Batıyı da tamamen yadsıyamamaktadır. Batı kültürünü ve edebiyatını yakından izlemekte ve üstünlüğünü görmektedir. O zaman Yakup Kadri için çözüm Batının kaynaklarına yönelmekten geçer. Batı kültürünün kaynağına inerek onu kavrayınca, kendi toplumunun değerlerini de aynen Türkiye'ye gelen Batılıların kavradığı gibi kavramak olanağı olacak, böylece yüzeysel bir Batı taklitçiliği biçimindeki değişmeden daha sağlıklı bir değişme sağlanabilecektir. Batının kaynağı ise Yunan kültüründedir. Yakup Kadri de Yahya Kemal ile birlikte *Peyam*'ın edebi ilavesinde Nev-Yunani edebiyatı başlatmaya çalışacaklardır. Bu bir tür muhafazakar kalabilmek için Batının kaynağına yönelmedir de denebilir.

Öte yandan genç Yakup Kadri çok etkisi altında kaldığı Anatole France'ı okurken, onu anlayabilmek için Yunan ve Latin mitolojisini öğrenmek zorunda kalmıştı. Bu öğeleri yazılarında kullanmak, bu dönemde çok

düşük düzeyde gördüğü diğer yazarlar arasında ona bir üstünlük duygusu da kazandırıyordu.

1909-1914 arasındaki yazılarında kötümser, hayatı değersiz bulan, boşluk duygusu içinde, ölümü özleyen, gerçek yaşamdan nefret eden, bir tür sanatkar aristokratlığı içinde toplumu değiştirmeye çalışanlara, hem Batının hem Doğunun altın çağlarının değerlerini arayarak karşı çıkmaya çalışan Yakup Kadri 1914 sonrasında önemli bir değişme içindedir. Bu değişmede kendisine yol gösteren üç kişi ya da kurum vardır. Bunlar, (1) uzun süredir etkisi altında olduğu Maurice Barrès, (2) Bektaşi Tekkesi ve (3) Ziya Gökalp'tir denebilir.

Yakup Kadri Barrès'nin etkisi altında nasıl düşünsel değişim geçirdiğini şöyle anlatıyor:

"Ben ise Barrès'in büyülü sözlerine kapılarak, önce gerçeği dış alemden ziyade iç alemde arayıp bulmaya çabalıyordum ve bu aramada ben de Barrès gibi her yere başvuruyordum. On altı on yedi yaşlarımda, benim de onun ardından ilk girdiğim yol sosyalizm olmuş; daha sonra, yine onun ardından bunun tam zıddı olan ferdiyetçilik çıkmazına sapmıştım ve nihayet günün birinde onunla birlikte millet ve memleket aşkının sırrına ermiş; yeryüzünde iyilik, doğruluk ve güzellik adına ne varsa ancak anavatan topraklarında bulunabileceğini anlamaya başlamıştım".[77]

1862-1923 arasında yaşamış bu Fransız yazar ve siyasetçisinin Yakup Kadri üzerinde etkisi yüksek olmuştur.[78] 1888-91 arasında "Benlik Kültü" başlığı altında yayımladığı üçlüyle bireyciliği savunurken siyasete atılmış ve Jules Soury'nin etkisiyle milliyetçiliğe ve gelenekçiliğe dönmüştür. Bu dönüş sonrasında 1897-1902'lerde yeni bir üçlüyü, "Milli Enerji Romanı"nı yayımlamıştır. Bu üç roman da *Köksüzler, Askere Çağrı, Onların Yüzü*'nde ulusal birliği savunur. Bu döneminde Barrès hem siyasetçiliği hem gazete yazarlığını, roman ve hatıra yazarlığıyla birlikte yürütmüştür.

Yakup Kadri bir yandan Barrès'nin çizgisini izleyerek bireycilikten milliyetçiliğe ve gelenekçiliğe doğru bir dönüşme gösterirken, yalnız bu çizgide ilerlemeyerek, Bektaşi tekkesine katılıp, bunalımlarına tasavvuf yolunda da çözüm aramaya çalışacaktır. Yakup Kadri'nin tasavvufa yönelmesinin köklerini Manisa'daki çocukluk yaşamında bulmak olanaklı-

---

77 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 75.

78 *Meydan Larousse:* cilt 2, s. 168.

dır. Ancak İstanbul'daki değişik tekkelerle Bektaşi tekkesi arasında ilişki kurmasında, büyük olasılıkla daha önce Bektaşi olduğunu gördüğümüz halasının etkisi olmuştur.

Yakup Kadri daha sonra *Nur Baba* romanında anlatacağı, İstanbul'daki 14 Bektaşi dergahından biri olan Kısıklı Dergahında, Şeyh Ali Baba'dan "nasib" alacaktır.[79] Yakup Kadri'nin bu dergahla ilişkisi 1912'den itibaren başlamıştır. Yarı tasavvufa düşkünlüğü yarı Bektaşi sırrı denen şeye merakı yüzünden girdiği bu tekkeyle ilişkileri 1916'lara değin sürecektir. 1914'lerde Yakup Kadri, *Nur Baba* romanını yazmaya başlayacak, onu yazarken okuttuğu Yahya Kemal'i de "zahir" olarak bu tekkeye alıştıracaktır.[80] Yakup Kadri katıldığı bu çevrede de daha önce içine girdiği çevrelerde olduğu gibi aradığını tam olarak bulamayacaktır. Yazıldıktan 8-9 yıl gibi oldukça uzun bir zaman geçtikten sonra yayımlanan *Nur Baba* bu bulunmayanın romanıdır. Önceden Akşam gazetesinde tefrika edilen bu romanını kitap haline getirdiğinde kitabının başına koyduğu açıklamada tekkede bulamadığını şöyle anlatmaktadır:

"Nur Baba romanına bir hiciv tavır ve havası hâkimdir." "Kendi hakkımdaki bütün suizanlara rağmen derim ki bugünkü günde bu tarikat gerek şeklen, gerek ruhen ananeleri haricine çıkmış ve büsbütün tanınmaz hale girmiştir". "Ananeden yetişmiş hakiki ve samimi Bektaşiler, Bektaşi dergâhlarının bugünkü hali karşısında dilhundurlar. Ben bunlardan biriyim ve yaraya parmağımı koymak suretiyle tedaviye nereden başlamak lazım geldiğini bu kitapta göstermeye çalışıyorum. İcap eder ki iş yalnız marazın teşhisile kalmasın. Hacı Bektaş Veli ocağının sadı hâdimleri, her tarafından "âlem-i zahir"in ham ruhları esen bu viraneyi tamir ve ıslaha çalışsınlar, tâ ki günün birinde Yunus Emre gibi, "... çiğdik, piştik elhamdülillah" diyebilelim".[81]

Yakup Kadri gerçekte bulamadığını, romanda Nigar Hanım'la yaratacaktır. Bu yozlaşmış tekkede Nigar Hanım mistik aşka ulaşacak ve pişebilecektir. Ancak Yakup Kadri yarattığı Nigar Hanım'da sadece bir Bektaşi ermişini bulmamakta "hem azize Tezer"in, hem de şarap tortusuna bulanmış bu perişan saçlı "Bakantaları" bulmaktadır.[82] Yakup Kadri'nin mis-

---

79 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Nur Baba*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977, s. 14.

80 Yakup Kadri Karaosmanoğlu; *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 164-168.

81 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Nur Baba*, s. 23.

82 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 26.

tisizmi, böylece İskenderiye'de *Frères*'ler okulundaki eğitiminden, içine girdiği Nev-Yunaniliğinden izler taşımaktadır.

1912 Balkan Savaşı bozgunu sonrasında İttihat ve Terakki, Türk Ocağı çevresinde güçlü bir Türkçülük, ulusçuluk akımı geliştirmeye başlamıştır. Bu gelişme Yakup Kadri'yi ilginç bir karşıtlıkla karşı karşıya bırakıyordu. Osmanlı toplumunun son yıllarındaki hareketli siyasal ortam, Miss Chalfrin'in mektuplarının yazarına, Barrès'nin yol göstericiliğinde bir ulusçuluk bilinci kazandırmıştı. Türk Ocağı'ndaki gelişmelerin Yakup Kadri'yi yakından ilgilendirmemesi olanaksızdır. Ancak o İttihat ve Terakki'ye karşıdır. Nitekim, *Hüküm Gecesi*'nin kahramanı muhalif gazeteci Ahmet Kerim (Yakup Kadri diye okuyabilirsiniz) "İttihat ve Terakki'nin gençliği en çok bu yoldan elde edeceğine inanmaktadır" ve "onun içindir ki var gücüyle bu milliyetçilik cereyanını muhalefete çekmeye çabalıyacaktır".[83]

Yakup Kadri önceleri, İttihat ve Terakki'yi eleştirdiği için *Hânı Yağma* yazarı Fikret'te kendine düşünsel bir önder bulduğunu sandıysa da, daha sonra Fikret'in ulusalcılığa karşı sağır kalışı[84] onu derinliği olmayan "öfkeli bir papağan"[85] olarak görmesine neden olacak, kendisine yeni bir önder arayacaktır. Bu önderi, karşısında olduğu İttihat ve Terakki içindeki Ziya Gökalp olarak bulacaktır. Ziya Gökalp de Yakup Kadri gibi Anadolu'da yetişen ama Batıya yönelmiş bir kişidir. Ziya Gökalp'te Yakup Kadri, kendi eğilimlerine büyük benzerlikler görmektedir. O da bir ulusçudur, toplumun kendi değerlerini koruyarak Batılılaşılabileceğine inanmaktadır, Homeros'u model olarak almaktadır,[86] mistisizme bulaşmış bir gençliği vardır.

Yakup Kadri'nin Ziya Gökalp ile ilk tanışması Tokatlıyan'da olmuştur. Bir gün Cenap Şahabettin Kadıköy vapurunda rastladığı Yakup Kadri'yi Tokatlıyan'daki bir edebiyatçılar toplantısına çağırmıştır. Toplantıda Ziya Gökalp de vardır, "arabî ve farisi kaidelere göre yapılan terkiplerin lisandan atılması" sorununu ortaya getirmiştir. Cenap Bey'in "...bu fikri savunuyorsunuz ama şimdiye kadar bunu başarmış bir kimse var mıdır?" diye sorması üzerine, Ziya Bey Yakup Kadri'yi işaret ederek "İşte, bu" diye

---

83 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Hüküm Gecesi*, s. 110.

84 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 287-291.

85 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Atatürk*, s. 23.

86 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 235.

göstermiştir. Toplantı sonrasında Ziya Bey, arkadaşı Diyarbakır mebusu Pirinççizade Feyzi Bey'e "Yakup Kadri'yi onlar bizim elimizden almaya çalışırken ben onların elinden aldım" diyecektir.[87]

Yakup Kadri ise değişik yazılarında Ziya Gökalp'in portresini şöyle çizmektedir:

"Yeryüzünde her milletin hakları, hakikatleri, yurdu ve tanrısı vardır. Yalnız Türk milleti haksız, hakikatsiz, yurtsuz ve tanrısızdı. Tıpkı, büyük perseküsyon devirlerindeki Beni İsrail gibiydik. Gökten inecek Mesih'i bekliyorduk ve iki asır hasretiyle yandığımız milli kahraman, hâlâ bir türlü görünmüyordu."

"Hani çoban nerede?"

"Ziya Gökalp, o zaman henüz bu mısraı da yazmış değildi. Fakat o zamana kadar, bir nevi Tanzimat Osmanlıcılığı ile Ahmet Vefik Paşa Türkçülüğü arasında sallanan milliyet şuuru bu ıstırapta, artık, kendi sentezini bulur gibi olmuştu... Hatta ara sıra, çatısı altına iltica ettiğimiz bir mabet bile bulmuştuk: Türk Ocağı. Lâkin içerisindeki adam, Buda heykelini andıran acayip adam, bize muttasıl, gelecek olan bir kurtarıcıdan ve bir kurtuluş gününden bahseder dururdu".

"Bu adam, ne şekil, ne ruh itibariyle o güne kadar tanıdığımız fikir üstatlarından hiçbirine benzemiyordu: Daima kendi üzerine yığılı duran tıknaz vücuduna muayyen bir yaş vermek mümkün değildi. Çenesinin iki yanından aşağıya doğru sarkan bakımsız bıyıkları ve daima arkaya itili külah biçimindeki fesiyle onu pekâlâ Tanzimat'tan evvelki Türkler arasına sokabilirdik. Hareketlerindeki ağırlık, nutkundaki tutukluk ve gülümseme nedir hiç bilmeyen dudakları da onu ayrıca o devrin erleri sınıfına lâyık gösteriyordu. Yoksa bu Hacı Bektaş ocağının törelerini alttan alta gütmekte olan tebdili kıyafet bir Yeniçeri miydi? Hayır o, daha ziyade Horasan illerinden gelmiş bir gizli tarikat şeyhine benziyordu. Memlekette işgal ettiği siyasi mevkiin şevket ve azametine rağmen hususi hayatı bir "tariki dünyanın" maişet tarzından farksızdı. Bütün gösterişlerden çekiniyordu. Dünya nimetleri nedir bilmiyordu ve yaşama pratiğinde ise bir masum çocuk kadar acemi idi. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki kuru inançsızlığımızı müteakıp, şimdi içinde yaşadığımız trajik devrenin sıtmaları bizi hastalıklı bir mistisizme atmış olduğundan onda bir derviş hüviyeti bulmak

87 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 210.

daha ziyade işimize geliyordu. Arasıra yazdığı tasavvufi şiirlerle o da bizim bu meylimizi kuvvetlendirmekte idi..."

"... Lakin o, bunlarla övünmez, bunları benimsemezdi. Bize, sık sık bahsettiği, üstat Yunus Emre'den büsbütün başka biri, tasavvufla taban tabana zıt Durkheim isminde bir frenk alimiydi."[88]

Yakup Kadri, Ziya Gökalp'te yalnız Batı bilimini getiren bir derviş değil aynı zamanda eski Yunanlı bilgeyi de görüyordu. İşte Ziya Gökalp öldüğünde, onu bu yanıyla şöyle betimliyordu:

"Bütün benliğini kutsi bir buhur gibi saran 'kadim fazilet' onun en şahsi, en bariz hasailinden biri idi. 'Kadim fazilet'... Türkçeye pek yabancı gelen bu tâbiri izah etmemiz lâzım gelir; bunu izaha muvaffak olabilirsek Ziya Gökalp'i daha iyi anlamış olacağız. Frenklerin *'Vertue Antique'* dedikleri bu haslet, isimleri esatire karışmış bütün ilim, felsefe, din ve aşk kahramanlarına mahsus ahlâkiyatı hülasa eder. Baldıran otunu içmezden biraz evvel, ölüm yatağının üstünde müritleriyle afakî bir fikir münakaşasına dalan Sokrat'dan; damarlarından akan son damla kanı gülerek temaşa eden Senek'e kadar nice kadim felsefe pirlerinin, Hazreti Eyüp'den Saint Sebastien'e kadar birçok din fedailerinin hayat düsturu ve eski Roma'nın -Katon Romasının- haşin, dürüst hassasiyeti bu ahlâkiyatın içindedir".

"İşte Ziya Gökalp Şarkta, ilk defa olarak, Garbın anladığı ilim kafasıyla beraber bu kadim fazileti nefsinde cemmeden bir insandı".[89]

Yakup Kadri, Barrès'den Ziya Gökalp'e değin uzanan etkilerle, içindeki Huysuz'u, yazılarındaki bireyciliği geriye iterek, toplumsal kaygıları, ulusçuluğu öne geçirme sürecini yaşarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesi Yakup Kadri'nin yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır. Gündüzleri Üsküdar lisesinde ders vermekte, öğleden sonra akşam geç saatlere değin *İkdam* gazetesinin yazı işlerini yönetmektedir. Ağır çalışma koşullarına ek olarak savaşın getirdiği askeri ve sivil sansür de manen onu yorar. 1912'de yakalandığını öğrendiği tüberküloza vücudu bu koşullarda dayanamamış, yatağa düşmüştür. *Hüküm Gecesi* romanında Ahmet Kerim'i hapisten kurtaran Ziya Gökalp, gerçek yaşamda Yakup Kadri'yi hastalığın pençesinden kurtarmak için 1916'da İsviçre'ye tedaviye gönderecektir.[90]

---

88 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Atatürk*, s. 25-26.

89 Hasan Ali Yücel: *a.g.e.*, s. 247.

90 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Edebiyat ve Gençlik Hatıraları*, s. 82.

Savaş sırasında mütareke dönemine kadar Yakup Kadri üç, beş yıl İsviçre'de kalacaktır. İsviçre'nin Davos Platz kasabasında sanatoryumda tedavi görürken, yanına gelen arkadaşı Şahabettin Süleyman İspanyol gribine tutulup ölecektir. Ama aynı hastalığa yakalanan veremli Yakup Kadri kurtulacaktır.[91]

İsviçre'de bulunduğu sırada yazdığı temel eser *Erenlerin Bağından*'dır. 1922'de kitap halinde toplanan bu mensur şiirlerin ilki 1918'de Yeni Mecmua'nın 38. sayısında yayımlanmıştır. Bu mektup şeklindeki mensur şiirlerde hitap ettiği aziz dost Yahya Kemal'dir. İsviçre'ye gitmek için İstanbul'dan ayrılırken Yahya Kemal ile sözleşmişlerdir. Yakup Kadri ona *Erenlerin Bağından* diye yazacaktır; Yahya Kemal de "Sevenlerin Bahçesinden" diye yanıt verecektir.[92]

Artık, Ziya Gökalp'in etkisi Yakup Kadri üstünde daha açıkça görülmektedir. Nitekim Erenlerin Bağından'ın ilk yazısı Ziya Gökalp'in dergisi *Yeni Mecmua*'da yayımlanmıştır. Bu yazılarla ne yapmak istediğini daha sonraki yıllarda Niyazi Akı'ya şöyle anlatacaktır:

"O zamanlar, dil sahasında iki cereyan vardı; biri Türkçeyi zenginleştirmek, dilde reform yapmak için yalnız eski Türk lehçelerinden kelime almayı kabul eden görüş; diğeri ise icap ettiği takdirde yabancı dillerden de istiarede bulunmayı muvafık bulan, fakat asla kaide almak istemeyen görüş. İkinci fikir etrafında toplananların başında Ziya Gökalp vardı; ben de aynı kanaatteydim. Biz o zamanlar ekseriya Fransızca düşünüp Fransızca hissederek Türkçe yazıyor gibiydik; halbuki mesele Türkçe düşünüp Türkçe hissedip, Türkçe yazmaktaydı. İşte ben bu fikirden hareket ederek bir deneme yapmak ve tasavvur ettiğim Türkçenin örneğini vermek istedim. İstedim ki yabancıdan mümkün mertebe uzak, bize fazlasıyla yakın olsun ve bilhassa edası itibariyle bize Türkten başka bir çeşni hissettirmesin. Böyle bir Türkçenin kaynağı Divan Edebiyatı olamazdı. Çünkü o dar bir zümrenin edebiyatıydı. Aradığım Türkçenin membaı olsa olsa bizim halk edebiyatımız ve folklorumuz olurdu. Bu düşünceyle tekke ve halk edebiyatlarına başvurarak, Yunus'u, Karacaoğlan'ı okudum; onların şivesine intibaka, onlar gibi düşünmeye, onlar gibi hissetmeye çalıştım... İşte bir dil denemesi olan Erenlerin Bağından böyle bir niyetin ve böyle bir çalışmanın mahsulüdür"[93]

---

91 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 53.

92 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 64.

93 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 64.

Erenlerin Bağından, Yakup Kadri'nin dilinde bir dönüm noktasıdır. Aynı dönüm içerikte de var mıdır? 1917'de yazdığı *Rahmet* hikayesinde ve *Erenlerin Bağından*'ın son iki parçasında bireyci görüşleri, bireyin sorunlarını bırakıp, toplum sorunlarına yaklaştığı görülürse de içerikteki tasavvufi öğeler ağırlığını korumaktadır. Bu öğeler daha sonraki yıllarda Hüseyin Cahit Yalçın'ın "tasavvuf, bu asrın çocuğunda bu hastalık nereden?" diye sormasına neden olacaktır.[94]

Yakup Kadri'nin bu mistisizmi dini olmaktan çok şairanedir.[95] Nitekim bu mistisizmi sadece İslam düşüncesinden kaynaklanmamaktadır. Hüseyin Cahit'in kelimeleriyle "Erenlerin Bağından kopan güller Hıristiyanlık itikadlarının kokularını" neşretmektedir.[96] Bu mistisizm hangi kaynaktan gelirse gelsin temelinde, tedaviye gelmiş "omuzları ve yanakları çökük yirmi beş yaşında bir ihtiyarın bedbinliği" vardır.[97]

Bir Doğu ülkesinde Batı kültürüne açık olarak yetişen Yakup Kadri tedavi için gittiği İsviçre'de ilk kez birinci elden Avrupa'yla, Avrupalılarla ilişkiye girmiştir. Batının Doğuya ve Türklere bakışını Avrupa'daki yaşamında yakından görmektedir. Bu yaşadıkları, içselleştirmiş olduğu ulusalcılık bilinci dolayısıyla, onu acılara gark etmektedir. Birkaç yıl sonra Yakup Kadri, İsviçre'de tedavi görürken Avrupalıları nasıl gördüğünü şöyle anlatacaktır:

"Bütün saatlerim okumakla geçerdi. Türk olduğum için, bulunduğum yerde hiç kimse benimle görüşmek istemezdi. Ben de istemezdim. Hatta müttefiklerimiz olan Almanların meclisinden bile kaçardım. Avrupalı olmak dolayısıyle onlara karşı da kalbimde bir kin vardı. Kendi kendime derdim ki: Bunlar bizi, şimdilik kendi işlerine yarar bir alet gibi seviyorlar, yarın ya bir zafer, ya bir mağlubiyet olacak, bize lüzum kalmayacak ve bunlar bizi ihmale -ne diyorum- tahkire, tezyife başlayacak. Hepsi bir kandan, hepsi bir dinden değil mi?"[98]

---

94 Hüseyin Cahit Yalçın: "Matbuat Hayatı: Yakup Kadri Bey", *Fikir Hareketleri*, sayı 58, 29 Kasım 1934.

95 Niyazi Akı: *a.g.e.*, s. 66.

96 Hüseyin Cahit Yalçın: "Matbuat Hayatı: Yakup Kadri Bey", *Fikir Hareketleri*, sayı 53, 25 Ekim 1934.

97 Gökalp: *Alp Dağlarından*, Remzi Kitabevi, 1942, s. 17.

98 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: "Bizi Nasıl Seviyorlar", 24 Ağustos 1922. *Ergenekon*, s. 204.

Batılıların doğululara bakışında, Doğuda buldukları erdemlerde de bir çarpıklık olduğunu farketmektedir. Artık Miss Chalfrin'in mektuplarını yazdığı zamandan farklı düşünmektedir. Bu ulaştığı yeni dönüm noktasını ise aynı yazısında şöyle anlatmıştır:

"Garplılar, bizi bir zamanlar, tuhaf ve acayip şeyleri sevdikleri gibi severlerdi, sonra biraz hürmetle, daha sonra Pierre Loti tarzında lâübali ve şairane bir muhabbetle sevmeye başladılar. Şimdi hissediyorum ki bu sevgiye kâh lütuf ve mürüveti hatırlatan daha başka unsurlar karışıyor. Halbuki sevgide müsavat en esaslı bir şarttır. Sevdiğimiz kimseyi kendimizden aşağı telâkki ettiğimiz gün artık onu sevmiyoruz demektir."[99]

Yakup Kadri savaş sonrası Avrupa'sında bu eşitsize olan ilgiyi bile bulamıyacaktır. Avrupa kamuoyunu oluşturan basının Türklerden söz ederken Macaque (bir çeşit şempanze) deyimini kullanması onu daha da yaralayacaktır.[100]

Dünya Savaşı bittiğinde Yakup Kadri İsviçre'dedir. Mütareke sonrasında "İtilaf Devletleri mağlup düşmanlarının tabasına bütün muharebe ve seyahat yollarını kapadığı için"[101] bir süre İsviçre'de kapalı kalacak ve kendini İsviçre'deki Türklerin yaşadığı siyasal çalkantılar içinde bulacaktır. İtilaf kuvvetleri İstanbul'dadır, İzmir işgal edilmiştir, Anadolu'da ilk direnme hareketleri başlamıştır. Tüm bunlar İsviçre'deki küçük Türk topluluğu içinde yeni heyecanlar yeni bölünmeler yaratmaktadır. Yakup Kadri'nin bu dönemdeki arkadaşları içinde Şükrü (Saraçoğlu), Mahmut Bey (Bozkurt), Reşit Saffet (Atabinen) gibi gençler vardır.

Bu dönem İsviçresi'nde genç öğrenciler dışında iki grup vardı. Bunlardan bir kesimi Damat Ahmet Nami, Serasker Rıza Paşa gibi Abdülhamid döneminin eski paşalarıydı, diğer kesimi de Prens Sabahattin Bey, Lütfi Fikri Bey, Reşit Bey, Cemil Paşa gibi İttihat ve Terakki'ye karşı olan siyaset ve fikir adamlarıydı. Genellikle bu yaşlı kuşak, İtilaf devletlerine verilecek güvenlerle, onları ikna ederek, Wilson ilkelerine uygun olarak, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin kurtarılabileceğine inanıyordu. Bunu yapabilecek kişiler olarak da İttihat ve Terakki'nin muhalifi olan kendilerini görüyorlardı.

---

99 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: ***a.g.e.,*** s. 206.

100 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: ***Atatürk***, s. 32.

101 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: ***Vatan Yolunda***, Selek Yayınları, İstanbul, 1958, s. 8.

Oysa İsviçre'deki genç öğrenciler ise kurtuluşu "Milletin kendiliğinden ayaklanmasında", Anadolu direnişinde görmektedir. Yakup Kadri de bu grup içindedir. Bu gençler, yaşlı kuşağa göre, "İttihatçılık sıtmasına tutulup humma nöbetleri içinde sayıklayan hastalardır".[102] Onlara göre, Osmanlılar da, Almanlar ve Avusturyalılar gibi işlediği hatalardan pişmanlık gösterseydi, şimdiye değin bir sulha kavuşacaktı, oysa Anadolu direnişi bunu engelliyordu.

Böylece İsviçre'nin küçük Türk kolonisi içinde Türkiye'de yaşanan ayrılıklar aynen yaşanıyordu. Yakup Kadri daha İsviçre'deyken Milli Hareket tarafını seçmişti. 1912 sonrasından beri yaşadığı fikri oluşum içinde dönüm noktasından geçiliyordu. Bu oluşumu daha sonra Ergenekon kitabında şöyle yazacaktır: "Mistik bir sevda can evimi bir yangın alevi gibi sarmıştı. Bu alevle tutuştukça hayat buluyordum ve ılık uzletimi, yüzleri berrak su kaynaklarını andıran hayaletlerle dolduruyordum. İşte, millet aşkına ben bunlar arasından vasıl oldum ve bu aşk yolunda can vermeyi o zaman cana minnet bildim. Lakin bu yeni dinde kendime peygamber gene kendim idim. Onun için ruhum imamsız kalmış cemaat gibi perişandı. Ne zaman ki Anadolu yaylalarının ötesinden onun (yani Mustafa Kemal'in) sesini duydum, ateşle nur, humma ile vecd arasındaki farkı o vakit bildim. Ancak bu millet mürşidinin emri altındadır ki kısır bir ateşte boş yere kavrulmaktan ve yıpratıcı ihtiyaçlarla kıvranıp durmaktan kurtuldum."[103]

Ziya Gökalp'te tam olarak bulamadığı mürşidi, Mustafa Kemal'de bulan Yakup Kadri, İtalya'nın Anadolu'nun bölüşülmesinde müttefikleriyle uzlaşmazlığa düşmesinin ve Kont Sforza'nın İtalyan Hariciye Nazırı olmasının sağladığı açık kapıdan yararlanarak, Brindizi'den kalkan Lloyd Triestino vapuru ile Damat Ferit Paşa Hükümetinin düşüp Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulduğu günlerde yani Ekim 1919'da İstanbul'a dönecektir.[104]

Yakup Kadri'nin döndüğü İstanbul, üç buçuk yıl önce bıraktığı İstanbul değildir. "Zenci ve Hintli askerlerin, İngiliz, Fransız ve İtalyan subayların" dolu olduğu, Türkçeden başka her türlü dilin konuşulduğu "ne

---

102 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 12.

103 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Ergenekon*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 227-228.

104 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda*, s. 23-24.

olduğu belirsiz bir insan kalabalığıyla doludur". "İstanbul'un umumi manzarasında" onu tatmin eden, ona güç veren bir şey yoktur. "Yegâne müşterek his İttihat ve Terakki düşmanlığıdır". "Hürriyet ve İtilafçılar için uğranılan felaket kendilerini haklı çıkaran bir hadiseden başka bir şey değildir".[105]

İstanbul'a geldiğinde bir süre Kadıköy'de oturan halasının kızlarının yanında kalacaktır. Manisa Yunan işgaline uğradığı için Karaosmanoğlu ailesinin Manisa'daki bölümünün çoğu da İstanbul'a sığınmışlardır; Moda'da, Kızıltoprak'ta bir tür göçmen yaşamı sürmektedirler. Ama savaşın son yıllarında, İstanbul'daki geçim sıkıntısının etkisiyle, kızını da yanına alarak Manisa'ya gitmiş olan Yakup Kadri'nin annesi, Yunan işgali sıra-

105 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 29-32.

sında inme indiğinden İstanbul'a gelememişti. Bu nedenle annesini ziyaret etmeye 24 saat için Manisa'ya giden Yakup Kadri, buradan Kuvayı Milliye cephesini görmek için Akhisar'a geçecektir. Bu cephe Yakup Kadri'yi hayal kırıklığına uğratacaktır. Bu hayal kırıklığını sonraki yıllarda yazdığı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

"Bunun cephe denilebilecek bir tarafını bulamamıştım. Akrabalarımdan Ali ve Selman Beyler, İzmir'den ve İzmir Vilayetinin işgal bölgelerinden kopup gelmiş birtakım tanıdıklarını ve dostlarını sadece buraya misafir etmişler gibiydi ve bunların hepsi şehir kıyafetleriyle ellerinde baston ayaklarında rugan iskarpin kasabanın içinde bir aşağı beş yukarı dolaşıyorlar, bazen da kahvelerde toplanıp hasbıhal ediyorlar veya dertleşiyorlardı".[106]

Yakup Kadri bu kısa Anadolu seyahatinden, Mustafa Kemal hareketine daha inançlı olarak dönecektir. Anadolu'ya geçmek isteyecek, fakat Mustafa Kemal tarafından İstanbul'da kalmasının uygun görülmesi üzerine İsviçre'de yaşayan Ahmet Cevdet Bey'in *İkdam* gazetesinde başyazarlığa başlayacaktır. Bu gazetenin başına geçtikten sonra, Hürriyet ve İtilafçıları gazeteden uzaklaştıracak, İlhami Sefa, Abidin Daver, Tahir Lütfi beylerle birlikte *Peyam* ile *Alemdar* gazetelerine karşı Milli Mücadeleyi savunan Akşam, Tasvir-i Efkâr, Vâkit ve İleri gazetelerinin safına katılacaktır.[107]

Ali Rıza Paşa hükümetinin devrilmesinden ve İngilizlerin Meclisi Mebusan'ı dağıtarak, Damat Ferit'e ikinci kez hükümet kurdurmalarından sonra basın üstünde baskı yoğunlaşacaktır. Yakup Kadri de *İkdam*'da siyasi yazılara son verecek, daha çok edebiyat yazıları yazacaktır. Yakup Kadri ilgi alanını edebiyatla sınırlamakla birlikte, gene de işgal kuvvetlerinin sansürü ve Nemrud Mustafa Divanı ile karşılaşmaktan kurtulamayacaktır.

Bu yıllarda Akşam'da *Nur Baba* romanını İkdam'da da *Kiralık Konak*'ı tefrika halinde yayımlar. Her iki roman da 1922'de kitap haline gelir. Uzun yıllardır üzerinde çalıştığı *Nur Baba*'nın hangi koşullarda oluşturulduğuna daha önce değinildiği için burada üzerinde durulmayacaktır. Buna karşılık Kiralık Konak üstünde durmakta yarar vardır. Kiralık

106 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 35.
107 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 41.

Konak, işgal döneminin romanı değildir, ancak işgal dönemiyle derinden derine bir ilgiye sahiptir. Bu ilgiyi kurabilmek için Yakup Kadri'nin işgal dönemindeki İstanbul'u anlattığı ve 1928'de yayımlanan *Sodom ve Gomore* üzerinde durmak gerekiyor.

Sodom ve Gomore'de Yakup Kadri, işgal altındaki İstanbul'u anlatmaktadır. Romanda ele alınan kişiler İngiliz ve Fransız subayları, Levantenler ve bunlarla içli dışlı olmuş Türk aileleridir. Yakup Kadri'yi yabancıların tutumundan çok Türklerin tutumu ilgilendirmektedir. Bu kişilerin ahlaki düşkünlükleri açısından soruna yaklaştığı için de romanına Tevrat'taki ahlak düşkünlüğü dolayısıyla Tanrı'nın gazabına uğramış Sodom ve Gomore kentlerinin adını verir.[108] Romanın esas kahramanları Düyunı Umumiye memurlarından Sami Bey'in kızı Leyla ile akrabası ve nişanlısı Necdet'tir. Necdet Almanya'da öğrenim görmüş, toplumuna yabancı bir aydın tipidir. İşgal İstanbul'unda aynı çevreden gelen bu iki kişinin gelişimi birbirinin tersi yönde olacaktır. Leyla romanda Captain Jackson Read'le çok ileri derecede ilişki kuracak, bir düşüş çizgisi izleyecektir. Leyla'nın kendisini küçük düşürmesiyle çevresindeki ahlaki düşüşe tepki gösteren Necdet'in benliğinde bir değişme görülür. Kurtuluş Savaşı'na ilgi duymaya başlar. Aklı Ankara'dadır, Anadolu'ya geçmek ister, ama silik kişiliği, Leyla'ya tutkusu bu düşüncesini uygulamasını önler.

Bu romanda işgal altındaki İstanbul'un abartmalı bir yorumu verilmektedir. İstanbul'un direnen kesiminin öyküsü romandan dışlanmıştır.[109] Kuşkusuz Anadolu Ajansı'nın Ankara'dan İstanbul basınını kınamasına karşı sert bir yanıt yazmış[110] olan Yakup Kadri, İstanbul'un direnen kesimini de tanımaktadır. Ama Yakup Kadri için normal olan bu tutumdur, onu düşündüren toplumun küçük sayılamayacak kesiminin nasıl Leyla haline geldiğidir. İşte *Kiralık Konak*'ta Yakup Kadri bu soruya yanıt aramaktadır.

Romanda üç kuşağın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci içinde nasıl bir değer yargıları ve yaşayış dönüşümü geçirdiği ortaya konulmakta, Leyla'ya nasıl ulaşıldığı gösterilmektedir. Romanda ilk kuşağı Naim

---

108 Atilla Özkırımlı: "Sodom ve Gomore Üzerine"; Yakup Kadri Karaosmanoğlu; *Sodom ve Gomore*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1981, s. 14.

109 Hüseyin Cahit Yalçın: "Matbuat Hayatı: Yakup Kadri Bey, Sodom ve Gomore", *Fikir Hareketleri*, sayı 51, 11 Teşrinievvel 1934.

110 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda*, s. 39-40.

Efendi temsil etmektedir. Naim Efendi ailesi kışın konaklarda, yazın yalılarda oturan ailelerdendir.[111] Naim Efendi Abdülhamid devri ricalindendir, ama o Tanzimat'ın değerleriyle yüklüdür. O Tanzimat'ın İstanbulinli efendilerindendir. İstanbulinli İstanbul efendisi Yakup Kadri de Osmanlının ulaştığı bir büyük uygarlık sentezidir. "Osmanlılar hiçbir zaman bu İstanbulin devrindeki kadar zarif, temiz ve kibar olmadılar... Bu kıyafet dünyaya yeni bir insan tipi çıkardı ve Türkler bu kıyafet içinde ilk defa olarak vahşi Asya ile haşin Avrupa'nın arasında gayet hususi yeni bir millet gibi göründü... Zira bu beyaz pantolonlu, beyaz yelekli ve lüstrin kaloşlu Türkler, ince bir hattan ibaret endamlarıyla biraz evvelki boğum boğum adamlara hiç benzemiyordu... Osmanlılarda Çerkez halayıkları, Boşnak halayıklarıyla konak hayatını asıl yaşatanlar da bunlardır.... Yüksek rütbeli devlet adamlarının tesis ettikleri Osmanlı kibarlığının kundağı canfes astarlı ve serapa ilikli İstanbulin idi".[112]

Sultan Abdülmecid'in İstanbulin devrini II. Abdülhamid'in redingotlu tipi izleyecektir. Redingotlular "yarı uşak, yarı kapıkulu riyakâr, adi bir nesildir". Bu saray hademelerinin elinde İstanbul'un konak hayatı köşk hayatına dönüşüverecektir. "Ne yaşayışın, ne düşünüşün, ne giyinişin uslubu kaldı; her şey gelenek dışına çıktı; her beyni tatsız ve soysuz bir Arnuvo ve bir Rokoko merakı sardı; binalarımız, eşyalarımız, elbiselerimiz gibi ahlâkımız, terbiyemiz de rokokolaştı. Abdülmecid devrinin o ağır, zarif ve için için gelenekçi Osmanlılığından eser kalmadı".[113] Romanda bu dönemin önemli bir temsilcisi yoktur. Naim Bey'in damadı Düyun-ı Umumiye müfettişlerinden Servet Bey bu ikinci kuşaktandır. "Alafranga hayat namına sabahtan akşama kadar bin türlü garabet yapan" kırk beş yaşında bir züppeden başka bir şey değildir.

Romanın, Naim Bey dışında, kişilerini ayrıntılı olarak işlediği tipleri üçüncü kuşaktandır. Bunlar Naim Bey'in torunu, Servet Bey'in kızı Seniha ile Naim Bey'in kız kardeşinin oğlu Hakkı Celis'tir. Naim Efendi'den torunu Seniha'ya kadar değişmede, sürekli olarak kayıplarla gelinir. Seniha var olan toplumu beğenmeyen, bu toplumun değer yargılarına, yaşam biçimine başkaldıran bir kişidir. Bu rahatsızlık bir kişisel başkaldırmanın

111 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Kiralık Konak*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1981.

112 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 21.

113 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 22.

ötesine geçemeyip Seniha'nın uçarı bireysel bir yaşam kalıbını izlemeye başlamasıyla sonunda ulaşacağı yenilgiyi de hazırlamaya başlar. Romanda geçmişin yaşantı biçiminden kopuş Seniha'nın Avrupa'ya kaçışı ve babası Servet Bey'in konaktan Şişli'deki apartman katına taşınmasıyla önemli bir dönüm noktası geçirir. Şişli'deki apartmanda, I. Dünya Savaşı koşullarında iş adamları, yabancılar, nazırlarla sürdürülmeye başlanan yaşantı içinde *Kiralık Konak*'ın Seniha'sı, *Sodom ve Gomore*'nin Leylası'na doğru yol alır.

Duygulu, biraz çocuksu, edebiyata düşkün ve şair olan Hakkı Celis ise Edebiyatı Cedide kişilerine benzer. Seniha'ya aşıktır, ondan yüz bulamaz. Bu onu büyük bir boşluğa düşürür. Naim Efendi'yi daha iyi anlar hale getirir. Daha sonra da olumlu bir gelişme göstererek yeni bir sevgiye "millet sevgisine" ulaşır. Çanakkale Savaşı'na katılır ve savaşta ölür. Yaşamlarını sürdürenler Naim Efendi'lerin arkasından, Hakkı Celislerin cesetleri üzerinde, tüm değerleri maddileştirerek metalaştıran yeni yükselen iş adamlarıdır. Romandan geriye kalanlar Sodom ve Gomore'yi yaratacak olanlardır.

Kiralık Konak'ın duygulu şairi Hakkı Celis, biraz da Yakup Kadri'dir. Yakup Kadri, Hakkı Celis'e kendisinin edebiyat konusunda ulaştığı yeni düşünceleri söyletir ve Fikret'i acı biçimde eleştirir.

"Bu yavan, bu tuzsuz ve mayasız edebiyata -affedersiniz- bir tek isim bulabiliyorum. Zampara edebiyatı. Otuz yıldan beri kâh Edebiyatı Cedide kâh Fecri Ati, şimdi de 'hece vezni cereyanı' adları altında hep bu çığır devam edip duruyor. Mecmualar hâlâ birtakım mahalle çocuklarıyla doludur. Bu mecmualar, bu gibi muaşakalara açık muhasebe varakası vazifesini görmekten başka bir işe yaramamaktadır."[114] Gerçek edebiyatı yapanlar da var olacaktır. Hakkı Celis için "...mensup oldukları milletin itikatlarını, gazalarını, hezimetlerini, elem ve neşatını terennüm eden o büyük halk ve millet şairleri mübarekitirler". Onun için "...şair denilen mahluk biraz evliya ile biraz kahraman arasında bir şey olmalıdır".[115]

Ama böyle bir milli şair daha ortaya çıkmamıştır. *İkdam*'da *Milli Edebiyat* başlığıyla yazdığı bir yazıda, gençlerin şimdi yaptığının ancak bir acayiplik olduğunu, milli vezinle yazmakla milli şair olunamayacağını,

---

114 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 209.

115 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 210.

milli vezinle yazmayan Mehmet Akif'in milli vezinle yazan Mehmet Emin Bey'den bin kat daha milli olduğunu belirtecek, "milli şairin fecrinin ilk şulesini", herkesten çok "hars, ruh çusis sahibi olan" Yahya Kemal'in gözlerinde arayacaktır.[116] Milli edebiyatı, Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nde Darülfunun Edebiyat Medresesi gençlerinin oluşturduğu *Dergâh* mecmuasında bulacaktır. Yakup Kadri'ye göre *Dergâh* mecmuası "Türklüğe has bir tevazu ile milliyet cereyanına fikren ve hissen muavenet etmekle kalmamış, Nurullah Ata(ç)'yı, Ali Mümtaz'ı, Necmeddin Halil'i, Ahmet Hamdi'yi, Halil Vedat'ı, Fevzi Lütfi'yi ve Mustafa Nihad'ı Türk edebiyatına kazandırmıştır".[117]

Dergâh'ın ilk sayısı, II. İnönü Savaşı'nın sonuçlandığı günlerde yayımlanıyordu.[118] Artık II. Damat Ferit Hükümeti devrilmiş, Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. İtilaf Devletlerinin tutumlarında değişiklikler görülmeye başlamıştır. Yakup Kadri de *İkdam*'da tekrar Milli Mücadeleyi savunan siyasal yazılar yazmaktadır. Ankara, İstanbul'daki Felah Grubu aracılığıyla önce Ruşen Eşref Bey ile Yakup Kadri Bey'i davet edecek, her iki yazarın da bu daveti olumlu karşılamasından sonra, önce Ruşen Eşref sonra Yakup Kadri Felah Grubu tarafından harcırahları ödenerek Ankara'ya gönderilecektir. Kısa bir süre sonra da Falih Rıfkı ile Yahya Kemal de Ankara'ya çağrılacaktır.

Bu gazetecilerin Ankara'ya çağrıldığı tarih Mustafa Kemal'in Millet Meclisi'nde teşekkül eden hizipler dolayısıyla denetiminin sürmesinin zorlaştığı, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nu kurmak zorunda kaldığı günlere rastlamaktadır. İşgal altında da olsa Türkiye kamuoyunun oluşmasında önemli rol oynayan İstanbul basınının tutumunu yönlendirebilmek ve özellikle eski İttihatçılara karşı basını kendi yanına çekebilmek için bu davetlerin yapıldığı düşünülebilir.[119]

---

116 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: "Milli Edebiyat", *İkdam*, 3 Kasım 1920. Mehmet Kaplan ve diğerleri; *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, I*, Kültür Bakanlığı, 1981, s. 342-345.

117 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: "Dergâh Mecmuası", *İkdam*, 8 Nisan 1338 (1922). Nakleden: Mehmet Kaplan ve diğerleri: *a.g.e.*, s. 831.

118 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: a.g.m., s. 828-831.

119 Hüsnü Himmetoğlu: *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, İstanbul, 1975, s. 68.

Sirkeci'den bir vapurla yola çıkan Yakup Kadri, İnebolu yoluyla, yedi günde Ankara'ya ulaşacaktır. Yakup Kadri ilk kez Batı Anadolu dışındaki Anadolu'yu tanımaktadır. Bu yolculuk ona daha sonraki yıllarda yazacağı *Ankara* romanının girişindeki malzemeyi sağlayacaktır. Yolculuk sırasında yazdığı yazılar da 4 Temmuz 1921'den itibaren *İkdam* gazetesinde yayımlanacaktır. Yakup Kadri'nin Ankara'ya ulaştığı günler Sakarya Savaşını başlatan Yunan taarruzunun yapılmak üzere olduğu günlerdir. Yakup Kadri Temmuz 1921'den Aralık 1921'e değin geçen beş ay süresince Ankara'nın en sıkıntılı, aynı zamanda da en ilginç döneminde burada bulunacaktır.

Herkesin kötülediği Ankara, Yakup Kadri'ye İstanbul'un Çamlıcası'nı, İçerenköyü'nü hatırlatacaktır. Ankara'da Dr. Adnan (Adıvar), Dr. Refik (Saydam), Hamdullah Suphi gibi eski dostlarınca karşılanan Yakup Kadri, "Halide Hanımla Doktor Adnan'ın Ankara'nın dört beş kilometre ötesinde Kalaba köyüne bağlı küçük bir çiftlik binasında"[120] konuk edilecektir. Yakup Kadri'nin, kendi dönemi içinde beğendiği[121] hemen hemen tek romancı olan Halide Hanım'la, Ankara'da bir destani hava bulacaktır. Ankara'ya geldikten bir süre sonra Çankaya'ya öğle yemeğine çağrılacak, Ferit (Tek) Bey, Hamdullah Suphi ve Ruşen Eşref beylerin bulunduğu yemekte Mustafa Kemal'den çok yakınlık görecektir. Ankara'ya gelişinin ikinci haftasında, Yunanlıların yaktığı Gördes'i görmek için Garp Cephesini ziyaret edecektir. Eskişehir'de İsmet Paşa ile görüşecek ve Kütahya'dan Simav'a giderken Gediz kaymakamını tanıyacaktır. Gezideki izlenimini *İkdam*'da yazan Yakup Kadri'nin, Gediz kaymakamını tanıtırken yazdığı satırlar arasında daha sonra yazacağı en ünlü romanı *Yaban*'ın Ahmet Celali'ni görür gibi oluruz.

"Gediz kaymakamı da bu çaresiz gençlerden biridir. Bu gençtir ki bana Gediz'e vardığımızın akşamı tenha viraneliklerde yan yana dolaşırken iyi, temiz, muntazam ve mantıki şeylere alışmış münevver zümrenin henüz uyanmamış bir halk elinden neler çektiğini öğretti. Bu zümreye mensup nice gençler Anadolu'nun muhtelif yerlerinde her adımda bir başka türlü işkenceye mahkum fedailer gibi dolaşmaktadır. Bunlar için ne zevk, ne eğlence, ne huzur, ne rahat var... Gediz kaymakamı yanı başımda

120 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda*, s. 106.

121 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 323-341.

konuştukça ben kendimi onun önünde her dakika biraz daha küçülmüş buluyorum".[122]

Yunanlıların genel taarruza geçmelerinden sonra Halide Hanım'ın askeri bir vazife alıp cepheye gitmesi üzerine, Yakup Kadri de Ruşen Eşref'in hanımıyla cepheye gitmek için trene bindiyse de cephede durumun kötüye gitmesi üzerine tren kalkmayacak, Ankara'da kalacaktır. Yunan saldırısının ilk aşamalarını Ankara'da Mustafa Kemal'in karargahında, onun ağzından dinlemek olanağını bulacak, Eskişehir'in düşüşünden sonra Millet Meclisi'ndeki çalkantıları, Mustafa Kemal'in ordunun başına geçişini, Ankara'nın boşaltılışını ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasını Ankara'nın gergin havası içinde izleyecek ve Mustafa Kemal'e iyice bağlanacaktır.

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra Yusuf Akçura, Halide Hanım ve Yakup Kadri, Erkanı Harbiyece, köyleri dolaşarak Yunan zulmünün belgelerini toplayıp bir kitap hazırlamakla görevlendirildiler. Heyet dört beş gün köyleri dolaşıyor, karargaha dönüp izlenimlerini yazıyor, sonra tekrar köylere çıkıyordu.[123] Yakup Kadri daha sonra Yaban'a malzeme sağlayan Orta Anadolu köyünü işte Haymana, Mihalıkçık ovasındaki bu çalışması sırasında tanıdı. Bu köyler Batı Anadolu köylerine benzemiyordu. Burada yoksulluk ve sefalet en son haddindeydi. Yunan Fecaati kitabının son rötuşlarını Garp Cephesi'nin yeni karargahı Sivrihisar'da yaptıktan sonra Ankara'ya döndü.

Garp Cephesi'nden Ankara'ya dönen Yakup Kadri, hazırlanan kitabın bastırılması için hemen İstanbul'a dönecektir. Yakup Kadri İstanbul'a sadece bu kitabı bastırmak için değil aynı zamanda da Mustafa Kemal'in verdiği önemli bir görevi yerine getirmek için dönüyordu. Yakup Kadri'nin politika anılarında anlattığına göre İstanbul'da Müdafaai Hukuk Teşkilat'ını kurmakla görevlendirilmiştir.[124] Gerçi İstanbul'da Milli Mücadeleye yardım eden çok değişik gruplar vardır. Önce çok sayıda olan gruplar aralarında birleşmişler ve sayıları azalmıştı. MM Grubu, Felah Grubu ve eski İttihatçılar, İstanbul'da etkinliği yüksek olan örgütlenmelerdi. Ama Mustafa Kemal'in bu grupların savaş sonrasında ne kadar ken-

122 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda*, s. 126-127.

123 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 155-158.

124 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 10-11.

disini tutacağı, ne kadar eski İttihatçılardan yana olacağı konusunda kuşkuları vardır. Bu nedenle kendisine daha bağlı olacak, mecliste oluşturduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubunun doğrultusunda bir grubu İstanbul'da da kurmak istemektedir. Bu iş için eski İttihatçılara karşı olan Yakup Kadri hiç kuşkusuz çok uygun düşmektedir.

Böyle bir grup kurmak için İstanbul'a dönen Yakup Kadri, artık siyasi yazılar da yazan bir yazar değildir, doğrudan siyaset içinde yer almaktadır. Daha sonra CHF adını alacak kuruluşu İstanbul'da kurmaktadır. Aralık 1921'den sonra *İkdam*'da yazdığı yazılarda Ankara'nın sözcüsü gibi davranır. Ankara dönüşünde Yakup Kadri Barrès yolunda bir adım daha atmış, siyasete girmiştir. MM Grubu'nun ve eski İttihatçıların dirençlerine karşın Anadolu'da savaşın başarılı gelişmesine paralel olarak, Müdafaai Hukuk Teşkilatı da gelişme gösterecek ve güçlenecektir.

Yakup Kadri'nin İstanbul'a dönüşünün üzerinden on ay geçmeden Başkumandanlık Meydan Savaşı kazanılmış ve İzmir'e girilmiştir. Yakup Kadri, Falih Rıfkı ile İzmir'e ilk ulaşan gazetecilerdendir. İzmir'e girildiğinin ikinci ya da üçüncü günü Uşşakizâde köşkünde yatıya kalacaklar, Mustafa Kemal'den uzun bir askeri ve siyasi beyanat alacaklar, bu beyanatı aralarında bölüşerek gazetelerine göndereceklerdir. İzmir'de bir süre kaldıktan sonra Halide Edip, Falih Rıfkı, Asım Us ile İzmir'den Bursa'ya kadar giderek savaşın bıraktığı acıları ve yıkıntıları ve Mudanya Mütarekesi çalışmalarını izleyerek İstanbul'a dönecektir.

İstanbul'da savaş sonrası ortamda, MM Grubu, Kara Kemal'in örgütlediği eski İttihatçılar ve Müdafaai Hukukçular arasındaki rekebet hızlanmıştır. Mustafa Kemal 16 Ocak 1923'te İzmit'e gelerek İstanbul gazetecileriyle bir basın toplantısı yaptığında bu üç grubun lideri Velid Ebüzziya, Kara Kemal ve Yakup Kadri ile konuşarak onları Müdafaai Hukuk Grubu altında toplamak isterse de bu konuda bir ilerleme sağlanamaz. Yakup Kadri'nin başvurusu üzerine İstanbul'a teşkilatı düzenlemek üzere Ali Çetinkaya ve Antalya mebusu Rasih (Kaplan) gönderilir. Onlar yeni bir "heyeti merkeziye kuracaklardır". Yakup Kadri'de bu heyeti merkeziyenin üyesidir. Yakup Kadri yeni kurulan heyeti merkeziyedeki Hacı Evliya Efendi ve Hafiz Kemal'in hâkimiyeti milliye ilkeleriyle ilgisini anlayamayacak ama Ali ve Rasih beylere inandığı için onlarla çalışmaya razı olacaktır.[125] Mecliste

125 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Politikada 45 Yıl*, s. 20.

1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararı alınması üzerine yapılan seçimde, Yakup Kadri, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu yerine kurulan Halk Fırkası'nın Mardin milletvekili olarak ikinci meclise girecektir. Kendisinin Manisa'dan aday gösterilmesini bekleyen Yakup Kadri'ye, Mardin adaylığı bir sürpriz olacaktır. Bu değişikliğin Manisa'dan gelen telgraflar sonucu olduğunu öğrenince adaylıktan çekilmek isteyecek, Mustafa Kemal'in "...siyasette her türlü manevraya ihtimal vermek muvafıkı ihtiyattır, fakat teessüre kapılmak katiyyen caiz değildir",[126] diye çektiği telgraf üzerine adaylıktan çekilmeyecektir.

1923 seçimlerinde Mardin milletvekili seçilmesinden sonra Yakup Kadri artık Mustafa Kemal'in yakınındadır. Çankaya'da Mustafa Kemal'in sofrasının en sık çağrılanları arasındadır. O dönemin Ankarası'nda köşke çağrılmanın nasıl önemli bir statü sembolü olduğunu daha sonraki yıllarda *Panaroma*'da Anadolu Kulübü'ndeki telefona çağrılan bir milletvekilini anlatırken şöyle verecektir:

"Bir dakika sonra gözlerinde boş yere gizlemeye çalıştığı bir sevinç parıltısıyla arkadaşlarının yanına döner... onlara doğru eğilip yavaşçacık "Beni köşkten çağırıyorlar! Müsaadenizle!" der. Bunun üzerine öbürleri melûl melûl birbirlerinin yüzüne bakakalırlar. Bunlar için artık bütün akşam, içilen rakı bir zehir, oynanan oyun bir işkence olacaktır".[127]

Yakup Kadri siyasal yaşamında böyle bir aşamaya ulaşırken kişisel yaşamında da önemli bir değişiklik olur. 11 Ekim 1923'te Mutasarrıf Asaf Bey'in kızı Burhan Asaf'ın (Belge) kız kardeşi Leman Hanım'la evlenir. Bir yıl sonra da 1924'te üstünde çok etkisi olan annesi hayata gözlerini yumar. 1923'ten 1925'te Takriri Sükun Kanunu çıkıncaya değin geçen süre Meclis'te muhalefetin, dolayısıyla gazetelerin çok canlı olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Yakup Kadri, Mustafa Kemal çevresinden bir kalem olarak *Akşam*, *Cumhuriyet* ve *Hakimiyeti Milliye*'de yazar.

Hatıralarında bu dönemdeki yazılarının ve iktidarla ilişkilerinin karşı gruplarca nasıl değerlendirildiğini şöyle yazacaktır: "...bize 'kalemşor', 'sahşor' ya da 'dalkavuk' ve 'şakşakçı' adları takmalarından başka birşeye yaramıyordu. Meclis ve parti içindeki muhalifler ise bizi bir kaşık suda boğmak istidadını gösteriyordu. Bunların içine karışan -ne suretle bil-

---

126 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 23.

127 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Panorama*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 30.

Yakup Kadri eşi Leman Hanım ile birlikte

mem- toprak ağaları, eski şeyhler ve hocalar nazarında, aşırı telâkki edilen bütün hareketleri körükleyen de bizler idik".[128]

1926'da Yakup Kadri tedavi olmak için ikinci kez İsviçre'ye gitmiş ve bu dönemdeki izlenimlerini *Alp Dağlarından* adı altında yazmıştır. Daha önce sözünü ettiğimiz romanlardan *Hüküm Gecesi*'ni 1927'de, *Sodom ve Gomore*'yi 1928'de yayımlamıştır. Gene 1928'de Kurtuluş Savaşı sırasında yazdığı yazıları *Ergenekon* başlığı altında bir kitapta toplayacaktır. *Ergenekon*'un sonuna yazdığı son söz, Yakup Kadri'nin artık içine girdiği yeni çevreden rahatsız olmaya başladığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yakup Kadri daha önce de alıntı yaptığımız bu yazısında mistik bir sevdadan millet aşkına nasıl ulaştığını, bu aşk yolunda Anadolu yaylaları-

128 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 59.

nın ötesinde Mustafa Kemal'in sesinde nasıl mürşidini bulduğunu anlattıktan sonra şöyle demektedir:

"Ve eyvah bana! Zira, bu ulvi rüyalardan çirkin hakikatler içinde uyanmış bulunuyorum. Hangi fena rüzgar beni bu yalnız etten kemikten insanların arasına attı? Ağzının kenarlarından salyaları akan bu hayvani zevkperestin benim yanımda işi ne? Şu servet veya makam görgüsüzünün kabalıklarına ve bayağılıklarına neden bu kadar yakından şahit oluyorum? Kendini beğenmişlerle şarlatanların, avanakların, kışkançların, bedhahların, sinsi ve siniklerin etrafımda bu kadar sıkı bir çember teşkil edip dönmelerinin sebebi nedir? Bütün bunlara bağırmak istiyorum: Çekiliniz önümden dağılınız etrafımdan. Bırakın beni varayım, eski uzletimi dolduran berrak yüzlü hayaletlerimi bulayım. Varayım beni hidayete eriştiren asil kahramanı bulayım; gönlümün yüksek mürşidine kavuşayım".[129]

"Sesim çıkmıyor".[130]

Daha sonra bu parçayı *Vatan Yolunda*'nın girişine ekleyecektir:

Daha eski yazılarını incelerken gördüğümüz gibi, en olgun Osmanlı sentezini İstanbulinli İstanbul efendisinde bulan, hızla içe sindirilmeden yapılan yenileşmeden rahatsız olan, İttihat ve Terakki'nin yaptıklarına bu nedenle karşı olan Yakup Kadri, gerçekte İttihat ve Terakki iktidara geçtiğinde, yeni iktidar etrafında zenginleşen çevrelerde gördüğünü, ikinci kez, yeni Cumhuriyet iktidarının çevresinde yaşıyordu. Bu durumdan Yakup Kadri gibi sürekli olarak içinde bulunduğu çevreye yabancı kalan bir kişinin rahatsız olmaması olanaksızdır. Önce *Ergenekon*'un son sözünde üzerinde durduğu fırsatçı, görgüsüz çevreyi daha sonra ayrıntıyla işleyecek, romanlarındaki kişilerle somutlaştıracaktır. 1934'te yayımladığı *Ankara* romanının ikinci bölümü tamamen buna ayrılmıştır. Romanın birinci bölümünde Milli Mücadele içinde yücelen kişiler, ikinci bölümde[131] bir düşüş içine girmektedir. Birinci bölümün kahraman, yabancılara karşı isterseniz antiemperyalist, yol yöntem bilir Miralay Hakkı Bey'i, ikinci bölümde, bir şirketin Meclisi İdare Reisi olmuştur, Alman şirketlerinin aracılığını yapan yabancı kadınlarla düşüp kalkmaktadır, milli davası mondenliğe indirgenmiş bir salon adamı olmuştur. Salonlardaki davranışı

---

129 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Ergenekon*, s. 228.

130 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda*, s. 5.

131 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Ankara*, 1934, s. 80-147.

"onda bir seyirci kalabalığı önünde marifet gösteren artist tavrı" gibi durmaktadır. Gene *Ankara* romanının birinci bölümündeki Birinci Meclis'te milletvekili olan sade, temiz, içten Murat Bey ve ailesi de değişmiştir. Arsa spekülasyonuna ve taahhüt işlerine başlamıştır. "Kavaklıdere'de kuleli, verandalı ve konfor modernli bir büyük köşk içinde asri hayatın bütün zevkini sürmeye başlamıştır".[132] "...Murat Bey'in eskiden hoşa giden.... samimi arkadaş edası tahammül edilmez bir kabalık gibi" gelmektedir. Birinci bölümde kadınların yanına gelmeyen mutaassıp Şeyh Emin Bey balolarda sulu bir çapkın gibi dolaşmaktadır. Daha sonraki yıllarda yazdığı Panaroma'da[133] bu tipleri daha da zenginleştirecektir. *Panaroma*'daki Banka İdare Meclisi Reisi Servet Bey, Abdülhamid nazırlarına içgüveysi girmiş bir Babıali artığıdır. "Hilafeti, saltanatı bir çırpıda söküp atan Gazi, Babıâli'yi kabul zorunda kalacaktır".[134] Bu Babıali artıkları her olumlu işi engelleyerek, saygınlığını korumasını bilmekte, öte yandan arsa spekülasyonu ve yolsuzluklarla zenginleşmektedir. Parti'nin mahalli teşkilatlarına ise *Panaroma*'nın Tahincizade Hacı Emin Efendisi'nin oğlu Tahir Efendi gibi eşraf egemendir. Şapkaya karşı olduğu için yıllarca sokağa çıkmayan Emin Efendinin oğlu Tahir Bey, devrimci milletvekili Halil Ramiz'in desteğine karşın ilerici Doktor Namık Ahmet'in belediye başkanlığını engellemektedir. Örnekler artırılabilir.

Yakup Kadri bu gidişattan rahatsızlık duymaktadır, ama gelecekten de umutsuz değildir. Çünkü Mürşid'ine inanmaktadır. *Ankara* romanındaki yazar Neşet Sabit gibi (biraz da Yakup Kadri) idealistler vardır. Romanın esas kahramanı Selma Hanım gittiği yanlış yoldan dönmeye hazırdır. Diğer romanlarındaki kadın kahramanlar hep yozlaşmış, hoppa, olumsuz tiplerken ilk kez Ankara romanındaki kadın kahraman Selma olumlu bir kişilik[135] kazanmıştır. Bu kadın sorununa Yakup Kadri'nin bakışının 1912'lere göre çok değişmiş olmasındandır. Yakup Kadri'nin Selma Hanımı Türk kadınının boyanmak için değil, Türkiye'nin kuruluşuna katıl-

---

132 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *a.g.e.*, s. 90.

133 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Panorama*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

134 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: "Büyük İnkılap ve Küçük Politika", *Milliyet*, 17 Aralık 1976.

135 Daha sonraki yıllarda Ceyhun Atıf Kansu, "Anadolu devriminin bir Selma Hanımı; bir Neşet Sabiti olsaydı, devrim bu değin yozlaşmaz, Atatürk'ün ölümü ile birlikte soluğunu da yitirmezdi" diyecektir. "Ankara", *Yön*, 4 Aralık 1964, sayı 88.

mak için hür olduğunu düşünmeye başlamıştır. O halde iş işten geçmemiştir. Türk inkılabında devrilen ile deviren birbirine karışmış çalkanıp durmaktadır. Birbirini tasfiye edememiştir. İnkılabın devrilenlerinin Mustafa Kemal ile birlikte tasfiyesi gereklidir. Mustafa Kemal ise yapayalnızdır. "Onun elinde bir alet gibi işleyenler olmuştur, fakat 'o'nun ideal ve inancını paylaşan bir tek insan çıkmamıştır". Öyle ise "inkılabın bir kadroya, hareket ve taktik planına kavuşması gerekecektir".[136]

Yakup Kadri Cumhuriyet'in 5-6 yıllık deneyimden sonra bu tür duygular içinde, yeni bir arayış içine girecek, "Kadrocu" olmaya hazır hale gelecektir.

136 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: "Büyük İnkılap ve Küçük Politika", *Milliyet*, 13 Aralık 1976.

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN KADRO SONRASINDAKİ YAŞAMI*

1. Giriş

Kadro gibi siyasi iddia taşıyan bir derginin Atatürk'ün işaretiyle kapanmak durumunda bırakılmasından sonra, genellikle beklenen bu dergiyi çıkaranların, hele bunlar devlet memuru iseler, ya da devletle işleri bulunuyorsa, görevlerinden uzaklaştırılması ya da işlerini kaybetmesidir. Oysa dergilerini çıkarmama kararı veren Kadrocular, Atatürk'ün ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığı devrinde genellikle böyle bir kaderi bölüşmemişlerdir. Rejim Kadrocularа değil, Kadro dergisine karşıdır. Derginin kapanmasıyla büyük ölçüde sorun kalmamıştır. Ancak yine de özellikle Yakup Kadri'nin ilişkilerinde bir gerginlik, bir hayal kırıklığı hâkimdir. Atatürk onun daha da kırılmaması için dikkatli davranmaktadır.

2. Kadro Sonrası, Atatürk Döneminde Yakup Kadri'nin Yaşamı

Belli kayıtlar altında çalışmaktan sıkılan, çevresiyle sürekli uyumsuzluk içinde olduğunu bildiğimiz Yakup Kadri Karaosmanoğlu için sefirlik de olsa Dışişleri Bakanlığı'nın bir memuru olmak dar bir elbise içine girmektir. *Zoraki Diplomat*'ta yazdığı üzere elçilikte kendini devletin malı olan "resmi" bir binada, geceli gündüzlü "resmi" ve "kırtasi" bir hayat sürmek zorunda hissetmektedir. Kendini büyük bir konağın vekilharçlı-

* İlhan Tekeli Selim İlkin: *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 424-463.

ğını veya kahyalığını yapan bir kapı kulundan farklı görmeyecektir. Corps diplomatique içindeki ilişkileri sıkıcı bulacak, hazırladığı raporların ciddiye alınmayışının üzüntüsünü yaşayacaktır. Kendisini gurbete gidiyor hissetmektedir. Kendi sözleriyle kendisini yirmi yıl anakronik insanlar arasında tarih dışı bir yaşam geçirmeye mahkum olmuş görmektedir.[1]

Kadroculardan Yakup Kadri, elçiliğe atanması dolayısıyla 27 Ekim 1934'te Manisa milletvekilliğinden istifa ederek, yıl sonuna doğru Tiran'a gider. Kral Zog onun okuyucularından biridir, özellikle de Nur Baba'yı sevmektedir. Yakup Kadri burada kendisine dost bir çevre bulur. Ancak eleştirel romancı gözlemciliği sürmektedir. Kralın terörünü, Arnavut politikacıların dış güçlerce kolayca satın alınmasını eleştirel gözle izler. Atatürk onu orada uzun süre tutmaz, 1935'de Prag'a alınır. Çekoslovakya çok sıkıntılı bir dönem yaşamaktadır. Almanya'da Hitler iktidara gelmiş, yayılmacı programını uygulamakta, adım adım ilerlemektedir. Hedeflerden biri de Çekoslovakya'dır. Çekoslovakya'nın başına gelmiş olan, çok başarılı bir diplomatik kariyeri bulunan M. Beneş, Çekoslovakya'nın ba-

1 Yakup Kadri: *Zoraki Diplomat,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s. 31, 36, 39, 52.

ğımsızlığını korumak için bütün hünerlerini göstermektedir. Küçük Anlaşma Paktı ile savunmasını Fransa ve Slav ülkelerine dayandırmaya çalışmaktadır. Ancak bütün bunlar ümitsiz çabalardır. Alman beşinci kolu Çekoslovakya'yı her geçen gün biraz daha çözmektedir. Beneş İngiltere'den beklediği desteği de bulamaz, Mr. Chamberlain Hitler'i teskin etmek için Südetlerin Çekoslovakya'dan ayrılarak Almanya'ya geçmesini kabul eder. Beneş memleketinden uzaklaşırken Südete Alman kuvvetleri girer.[2] Çok geçmeden 14-15 Mart gecesi Hitler Çekoslovakya'yı işgal eder. Yakup Kadri'nin Prag elçiliği de sona erer.

Yakup Kadri diplomatlığı sırasında önemli ölçüde suskun kalmıştır. Bu dönemde 1937'de çıkan *Bir Sürgün*'den başka hiçbir romanı yayımlanmamıştır. Bu romanı kendisi parasını ödeyerek bastırmıştır. Bu romanda 1900'lerin başında II. Abdülhamid'in baskıcı yönetiminden yurt dışına kaçan Jön Türkleri anlatmaktadır.[3] Bu romanı hakkında Vâ-Nû'nun eleştirel bir yazısı çıkınca Hasan Ali Yücel'e yazdığı bir mektupta "İki gözüm ben bu romanımda Avrupa medeniyetini ve medeniyetlerini karşıma almışım, muhakeme ediyorum. Bu bir defa Türkiye'de milli ideoloji bakımından ilk hadisedir. Sonra bizde şuursuz garpperestliğin iflası vakasını daha sonra (Jön Türklük) diye Türk inkılâpçılığı tarihine ait bir fasla yine ilk defa temas ediyorum. Ve daha sonra yine bu romanda (Avrupalı tipin) yeni bir definition'u (tanım) ve Avrupa medeniyetinin tamamiyle kendi bakımından yeni bir izahını getiriyorum" demektedir.[4] Yakup Kadri Kadro sonrasında elçiliği döneminde yeni ideolojik değerlendirmeler yapmak olanağını bulmuştur.

3. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Yakup Kadri'nin Yaşamı

Çekoslovakya işgal edildiğinde İnönü cumhurbaşkanı seçilmiş bulunuyordu. Bu işgal dolayısıyla Yakup Kadri Karaosmanoğlu da 1939'da La Haye'e gönderilir. Hollanda'ya elçi olarak atandığında II. Dünya Savaşı başlamıştı ve Polonya'nın işgali tamamlanmış bulunuyordu. La Haye henüz harp dışı kalan zengin bir krallık payitahtının sükun ve düzeni için-

2 Yakup Kadri: ***a.g.e.***, s. 84-142.

3 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Sürgün*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.

4 Canan Yücel Eronat (Hazırlayan): *Yakup Kadri'den Hasan Âli Yücel'e Mektuplar*, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1996, s. 39.

dedir. Bir tarafsızlık politikası uygulamaya ve bunu sağlamak için de silahlı güçler oluşturmaya çalışmaktadır. Benzin tasarrufu yapılmaya başlanmıştır. Alman kuvvetlerinin ülkeyi işgal etmesi konusundaki kuşkular tüm siyasal yaşama hâkimdir. 1940 yılı mayısında Türkiye Hollanda'ya ticaret anlaşması için bir heyet göndermiştir. Bu müzakereler sürerken Yakup Kadri bir gece "Luftwaffe"nin saldırılarının motor gürültüleriyle uyanır. Alman saldırısı başlamıştır. Kısa bir süre sonra kraliçe ve hükümet kenti terk ederek İngiltere'ye gider. Birkaç gün sonra Hollanda ordusu teslim olur. Alman kuvvetleri ülkeyi işgal eder. Yakup Kadri de bir elçi olarak bulunduğu bir kentte ikinci kez Alman işgalini yaşar. Sonunda Berlin yoluyla Türkiye'ye döner. Berlin'de Büyük Elçi Hüsrev Gerede tarafından sıcak bir karşılama görür. Yaşadıkları ve Berlin'de yaptığı temaslar başlangıçtaki askeri başarılarına rağmen Almanların savaşı kazanamayacakları konusundaki düşüncelerini pekiştirir.[5]

Berlin'den İstanbul'a geldiğinde Türkiye'de Alman yandaşı bir havanın hâkim olduğunu görür. İstanbul'da Başvekil Refik Saydam'la uzun bir konuşma yapar. Savaş konusundaki yorumlarını anlatır. Aynı gece cumhurreisi tarafından kabul edilir. İnönü Yakup Kadri'nin aktardığı görüşleri ilgiyle dinler. Türkiye'de bu iki kişi, Tanin'de yazan Hüseyin Cahit ve radyoda konuşmalar yapan Burhan Belge'nin dışında hemen hemen kimse Almanların savaşı kaybedebileceğini düşünmemektedir. Büyük elçileri Von Papen çok etkili olmaktadır. Almanlar Yakup Kadri'nin Yaban'ını Almancaya çevirmişlerdir. Şimdi de İngiliz ve Fransız İşgali altındaki İstanbul'u anlatan Sodom ve Gomore'yi yayımlamak istemektedirler. Almanya'nın propagandasına alet olmamak için bu yayına izin vermez.[6]

Bir süre, Türkiye'de kalan Yakup Kadri 1942'de Bern orta elçiliğine gönderilir. Yakup Kadri, İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, ikinci vatanım dediği, İsviçre'ye atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda üç buçuk yıl sanatoryumlarda yaşayıp sağlığını yeniden kazandığı ülkeye İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye elçisi olarak gitmektedir. Kendi durumuyla Bern'in izlediği politikalar arasında yakınlık bulmaktadır. İsviçre de açıkça Müttefiklerden yana bir duygu hâkimdir. Ancak geleneksel ta-

5 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Zoraki Diplomat*, s. 143-202.

6 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Zoraki Diplomat*, s. 202-219.

rafsızlık politikasını uygulamak için Almanların istediklerini de yapmaktadırlar. Bu nedenle Türkiye'nin izlediği politikayı en iyi İsviçreliler anlamaktadır.[7] Yedi yıl gibi uzun bir süre Bern'de kalır.

Yakup Kadri 1949 yılında Tahran'a atanır. Artık büyükelçi olmuştur. Bir gelenek olarak İsviçre, Fransa'dan başka bir ülkenin büyükelçi bulundurmasına "agrément" vermediği için Bern'de büyükelçi olmasına olanak yoktur. O da Tahran'a gönderilir. Tahran'a gittiğinde Türk Büyükelçiliği'nin saray gibi olan binasının çok bakımsız ve harap olduğunu görür. İlk yılını adeta bir şantiye haline getirdiği elçilik binasında sıkıntılarla geçirir. Ancak sonunda binayı içinde yaşanabilecek hale getirmeyi başarır. Bu yıllarda İran'da Musaddık rüzgarları esmekte, petrol şirketlerine karşı mücadele verilmektedir. Türkiye'yle yaptığı karşılaştırmalarla, 19. yüzyılda modernleşmeyi yaşamayan İran'ın bu gecikmesinin sanat ve sosyal yaşamdaki maliyetinin ne olduğunu yakından tanır. Yakup Kadri'nin sağlığı yeniden bozulur. İran'dan ayrılmayı ister.[8] 1951'de yeniden Bern'e atanır.

Bu dönemde Yakup Kadri'nin eski yazılarını kitaplar halinde topladığı görülmektedir. 1940 yılında *Okun Ucundan* yayınlanır.[9] Bunun içinde 1924'te tamamladığı Erenlerin Bağı'ndan, 19142te yazdığı "Kadınlık ve Kadınlarımız" gibi yazıları bulunmaktadır. 1942 yılında *Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in Albümünden* yayımlanır.[10] Kitabın Alp Dağlarından bölümü 1926 yılında yazdığı, Doğudan bakan bir kimsenin Batıyı anlatan yazılarıyla, 1911 yılında yazdığı, Batıdan bakan bir kişinin Doğuyu anlatan yazılarını bir araya getirmektedir. Bu kitabın Yakup Kadri'nin Bern'e elçi olduğu yıl yayımlanmış olması her halde bir tesadüf değildir. Yine 1942'de on yıl evvel yayımlanmış *Yaban* romanı CHP Roman Armağanında ikinciliği kazanır. Birinciliği Halide Edip Adıvar'ın Sinekli Bakkal'ı almıştır.

Bu dönemde Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Atatürk* kitabını yazmış ve 1946 yılında yayımlamıştır. Hasan Ali Yücel'e 1939'da yazdığı bir mektupta, bu kitabın "içine bütün kalbini koyduğunu", kendisinin temel eseri

---

7 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Zoraki Diplomat*, s. 223-280.

8 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Zoraki Diplomat*, s. 280-328.

9 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Okun Ucundan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940.

10 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in Albümünden*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942.

saydığını, Kemalizm'in bir Tevratı gibi ortaya koyacağını iddialı bir biçimde anlatmıştır.[11] Kitabı, Atatürk'ün ölümü üzerine, o elem haftalarında bir hamlede yazmıştır. Ama bekletmiştir. Türk inkılabının kahramanlık safhasının kapanarak, yerini pragmatiklik safhasının almaya başladığı bir dönemde yeniden gözden geçirerek, yayımlamanın tam zamanı olduğuna kanaat getirmiş ve hiçbir değişiklik yapmadan yayına vermiştir.[12]

4. Demokrat Parti Döneminde Yakup Kadri'nin Yaşamı

14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidarın CHP'den DP'ye geçmesi üzerine Kadro'cuların bir kısmı devletteki görevlerinden ayrılmak zorunda kalırlar. Ama Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1951 yılında yeniden Bern elçiliğine atanır. Bir elçinin aynı yere ikinci kez atanması pek görülmüş bir şey değildir. Ayrıca Yakup Kadri Bern'e yeniden atanma isteğinde bulunmamıştır. O Avrupa'da başka bir yere büyük elçi olarak atanmayı beklemektedir. Oysa Bern'e atanınca İsviçre Fransa'dan başka bir ülkeye büyük elçilik "agrément"i vermediği için orta elçiliğe geri gitmek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan bazı sorunlarla karşılaşsa da 1955'de yaş haddinden emekli oluncaya kadar Bern'deki görevini sürdürmüştür.[13]

Yakup Kadri, diplomatik kariyerinin son iki yılında, iki ciltlik *Panorama* romanını yayımlar. Bu, Cumhuriyet döneminde gelişen iş yaşamının ve sosyal yapının gerçekçi bir eleştirisidir. Cumhuriyetin başlangıcındaki ideallerinin gerçekleşmemiş olmasının hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Bu, romanın kahramanı milletvekili Halil Ramiz'in ağzından ".. biz tepeden inme bir inkılâbın köksüz öncüleriyiz ve sayımız o kadar azdır ki her an milyonların içinde kaybolup gitmek tehlikesine maruz kalabiliriz. Yazık ki aramızda böyle bir tehlikeyi önlemek için muhtaç olduğumuz birlikten de eser yok. İçimizden biri... bazı iftiralara uğradı mı, hemen ondan yüz çevirmeye hazırlanırız. Aman, bu çamurdan benim üstüme bir şey sıçramasın deriz" diye dile getirilmektedir.[14] Bu da *Ankara* gibi Cumhuriyet sonrasında yaşananların eleştirisidir. Ama Panaroma'nın, Ankara gibi geleceğe dönük bir ütopya bölümü yoktur.

---

11 Canan Yücel Eronat: *Yakup Kadri'den Hasan Âli Yücel'e Mektuplar,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 53.

12 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Atatürk,* Birikim Yayınları, İstanbul, 1981, s. 16.

13 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Zoraki Diplomat,* s. 329-342.

14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Panorama Cilt I-II,* Remzi Kitabevi, 1971.

Diplomatik kariyerinin son yılında diplomatlık yaşamındaki hatıraları önce Cumhuriyet gazetesinde *Zoraki Diplomat* adı altında tefrika edilir. Bunu, 1955 yılında İnkılap Kitabevi yayınlar. 1957 yılında *Anamın Kitabı*'nda çocukluk hatıralarını ve 1958 yılında *Vatan Yolunda*'da milli mücadele hatıralarını anlattığı kitapları izler.[15] Böylece otobiyografisini önemli ölçüde tamamlamış olur.

1956 yılında yayınlanan *Hep O Şarkı*, Abdülaziz dönemini bir eski devir hanımının defterinden anlatır.[16] Böylece Yakup Kadri, Tanzimattan 1950'li yıllara kadar tüm dönemleri kapsayan romanlar dizisinde açık kalan bir dönemi de kapamış olur.

Türkiye'ye döndüğünde kendisini CHP çevresinde bulur. Ancak 1954 seçimlerinden güç kaybederek çıkmış olan CHP içinde yılgınlık hâkimdir. Bu da Yakup Kadri'ye mücadele heyecanı vermektedir. Zoraki Diplomat *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanırken, *Cumhuriyet*'ten başka yerde yazmamak koşuluyla yazarları arasına girmesi önerisini alır. CHP kapatılmış olan *Ulus* gazetesini tekrar çıkarmaya karar verir. Bu gazetenin başyazarlığına getirilir. Bu gazete giriştiği polemikler dolayısıyla Toplu Basın Kanunu çerçevesinde takibata uğrar. Menderes, gençliğinde hayranı olduğu Yakup Kadri'ye dava açılmasına şahsi muvafakatını vermez.[17] İki Kadrocu, Yakup Kadri ve Burhan Asaf şimdi karşı safların başyazarlarıdırlar. 1957 seçimlerine gidilirken CHP ile Hürriyet Partisinin güçbirliğinin sağlanmasında aktif rol oynar. Hürriyet Partisi başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'yla olan akrabalık ilişkileri, İsmet İnönü'ye yakınlığı bu işbirliğinin sağlanmasını ona adeta bir misyon olarak yükler. 1957 yılında Manisa'dan CHP adayı olmuş, ama kazanamamıştır.

5. 27 Mayıs 1960 Sonrasında Yakup Kadri'nin Yaşamı

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi Türkiye'nin yaşamında önemli değişiklikler getirirken, Kadro'culara da, kadroculuğun yeni koşullarda yeniden üretilmesi için uygun bir ortam hazırlıyordu. Buna karşın bir yandan Kadrocular yaşlanmışlardı; artık 60'lı, 70'li yaşlarını sürüyorlardı. Ayrıca önemli bir bölümü köşesine çekilmişti.

---

15 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Vatan Yolunda,* Selek Yayınları, İstanbul, 1958.

16 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Hep O Şarkı,* Varlık Yayınları, İstanbul, 1956.

17 Yakup Kadri: *Politikada 45 Yıl,* Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 1968, s. 200-206.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu 27 Mayıs 1960 öncesinin ve sonrasının sıkıntılarını bir CHP'li olarak yaşar. Askerler ona Kurucu Meclis üyeliği teklif ederler. CHP'li olmasının onlar açısından sakıncası olabileceğini hatırlattığında, kendisi için böyle düşüncelerin söz konusu olmadığı yanıtını alır. Kurucu Meclis üyeliği yapar. 1961 seçimlerine CHP Manisa adayı olarak katılır. Bu kez seçilmiştir. Ama CHP beklenen oranda oy alamamış, seçim sonrası İsmet Paşa'nın başbakanlığında koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Askerlerin siyasetten çekilmesi ve rejimin yeniden demokrasiye dönüşünün sağlanması sırasında yaşananlar, özellikle CHP'li milletvekillerinin tavırları Yakup Kadri'yi rahatsız etmektedir. İsmet Paşaya bir mektup yazarak "Halk Partisi saflarında oturmaktan utanç duyduğunu" bildirir. Bir süre sonra da İsmet Paşa'nın iktidarını sürdürmek için ihtilal havasını besleyen sözler söyleyerek meşruiyetçi tutumunu yitirdiğini düşünmeye başlar ve CHP'den ayrılır. Inönü'yle ilişkileri bozulur.[18] Bağımsız milletvekili olarak siyasal yaşamını sürdürür. 1965 yılında Türkiye'de seçimler yenilenince Yakup Kadri de siyasetten çekilmiş olur.

18 Yakup Kadri: *Politikada 45 Yıl,* s. 271.

CHP ve İnönü'yle bu gerginliğin oluşmasında Yakup Kadri'nin genel olarak içinde bulunduğu, her gruba çok eleştirel olarak bakması gibi kişiliğinden gelen nedenler olduğu kadar, kayınbiraderi Burhan Belge'nin diğer DP milletvekilleriyle Kayseri'de hapis yatmakta oluşunun da katkısı vardır.

Yakup Kadri, 1965 seçimlerinden sonra Anadolu Ajansı yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir. Bu tarihten sonra 1968 yılında *Politikada 45 Yıl* ve 1969 yılında *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* kitaplarını yayımlayarak otobiyografilerini tamamlar. Politik hatıralarında artık İsmet Paşa'ya eleştirel gözle bakmaktadır. Bu yıllarda dergilerde ve gazetelerde yazılar yazmaya devam eder, toplantılara törenlere katılır, Atatürk'ü ve inkılabını anlatır.[19] Katıldığı son toplantılardan biri İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin Cumhuriyetin 50'nci yılı dolayısıyla düzenlediği Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri olmuştur. Bu toplantıya Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'le birlikte katılmışlardır.[20]

Yakup Kadri 13 Aralık 1974'de ölür. İstanbul'da Beşiktaş'ta Yahya Efendi Mezarlığı'nda annesinin yanına defnedilir. Her kamusal figürün ölümünden sonra olduğu gibi hakkında gazetelerde ve dergilerde[21] çok sayıda yazı çıkar. Bunlar arasında Vedat Nedim[22] ve Şevket Süreyya'nın[23] da yazıları vardır. Bu değerlendirmelerin her birinde Kadrodan yeniden söz edilir.

---

19 Böyle bir yazı serisi için Bkz: Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Atatürk İdeolojisi, *Milliyet*, 10-13 Kasım 1970.

20 *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, 11-12 Ekim 1973, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinin Cumhuriyete 50. Yıl Armağanı, s. 44-51.

21 Böyle bir özel sayı için Bkz: *Milliyet Sanat Dergisi*, sayı 111, 20 Aralık 1974.

22 Vedat Nedim Tör: Yakup Kadri'siz de Kaldık..., *Milliyet Sanat Dergisi*, sayı 111, 20 Aralık 1974, s. 17.

23 Şevket Süreyya, Sunullah Arısoy, Adnan Binyazar: Üç yazara Göre Yakup Kadri, *Bugün*, 24-31 Mart 1975.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN KADRO ÖNCESİ DÖNEMDEKİ YAŞAM ÖYKÜSÜ*

Şevket Süreyya 1897'de Edirne'de doğmuştur. 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra Bulgaristan'ın Deliorman yöresinden Edirne'ye göç etmiş bir ailenin üçüncü erkek çocuğudur. Babası Deliorman'da büyük toprak sahibi bir ailenin çocuğudur. Şevket Süreyya hatıratında babasının ailesinin yaşamını, "Bu aile, gece kapılar kapanınca etrafı çevrilmiş bir küçük kaleye dönen bir çiftlikte yaşıyormuş. Evler, ahırlar, samanlıklar büyük bir salonun etrafında dizilermiş. Köpekler gece çiftliği beklerlermiş. Sabahın alacakaranlığında hayat başlarken avlunun içi öküzler, inekler, kazlar, davarlarla dolarmış. Ona göre de geniş topraklarımız varmış",[1] diye anlatmaktadır. Bu büyük toprak sahibi aile, *1877 savaşının* bozgunu üzerine öküz arabalarından

* Ilhan Tekeli, Selim İlkin: *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadroculari ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 42-70.

1 Şevket Süreyya Aydemir: *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1965, s. 21-22.

oluşan bir konvoy ile göçerken Kazak atlılarının baskınına uğrar, kırk kişiyi aşkın aileden Edirne'ye sadece, o zaman henüz 17-18 yaşlarında olan Şevket Süreyya'nın babası Mehmet Ağa ile onun yaşlı annesi ulaşabilir.

Bu büyük toprak sahibi ailenin oğlu Mehmet Ağa okur yazar değildir. Toprakları elden gidince yapabileceği iş, bir bey konağında bahçıvanlık olur. Bu, Edirne'nin en büyük toprak sahiplerinden Hacı Mustafa Bey'dir. Hacı Mustafa Bey'in uçsuz bucaksız toprakları vardır. Ama bu topraklara sahipliğini, köylülerle sınır anlaşmazlıkları içinde sürdürmektedir. Nitekim bu anlaşmazlıklar yüzünden beyin tek oğlu Hacı Nuri Bey kaçırılacak ve öldürülecektir. Şevket Süreyya'nın çocukluğundan kalan anılardan biri de Mustafa Bey konağı ve Nuri Bey'in konaktaki cenaze töreni olacaktır.

Şevket Süreyya'nın annesi Şaziye Hanım da bir göçmendir. Annesinin ailesi Bulgaristan'ın batısının Osmanlıların elinden çıkmasından sonra buradaki dağ köylerinden Edirne'ye gelmiştir. Şevket Süreyya'nın ailesi bir göçmen mahallesinde oturmaktadır. Annesi Şaziye Hanım dikiş dikebilmektedir ve mahallenin tek dikiş makinesinin sahibidir. Aynı zamanda bir tarikat mensubudur ve ibadetini aksatmaz. "Mahallenin kadınlarına, kızlarına dikiş dikmeyi, kasnak örmeyi, yahut namaz kılmayı"2 ya da mensub olduğu tarikatın zikirlerini öğreten Şaziye Hanım'ın mahallede saygınlığı vardır. Bu saygınlık Şevket Süreyyaların evini geceleri mahalle kadınlarının toplandığı bir yer yapmıştır. Bu gecelerde Şaziye Hanım, komşularına cin ve peri hikayelerinin en canlısı "Bir Serencam"ı, "Leyla ve Mecnun"u, Aşık Ömer ve Aşık Garip divanlarını okumaktadır. Bu gecelerde okunan taş basma kitaplardan daha da canlı konuları, katılanların göç hatıraları, duydukları ya da yaşadıkları harp ve çetecilik hikayeleri oluşturmaktadır. Akşamları bu hikayeleri dinleyen Şevket Süreyya gündüzleri de Sofu İlyas Mahallesi'nde ve çevresindeki Hıristiyan mahallelerindeki çocuklarla çete savaşı gibi oyunlar oynayarak büyümektedir. Küçük Şevket Süreyya mahalledeki çete oyunları sırasında arkadaşlarınca reis olarak seçilmemektedir, ama annesinin ona daha okula başlamadan okuyup yazmayı öğretmiş olması, ona mahallede arkadaşları arasında saygın bir yer sağlamıştır. Evdeki akşam toplantılarında Şevket Süreyya, Şaziye Hanım'ın okuma yükünü paylaşmaya başlamıştır. Bu okuduğu

2 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 30.

destanlardaki kahramanlarla kendini özdeşleştirmeye başlayan çocuk, destanlara, maceralara karışmak hissiyle doludur. Annesinin ona bu mahalleden ayrılacağı, çok okuyacağı, uzak ülkelere gidip büyük adam olacağı telkinleri bu duygularını daha da pekiştirmektedir.[3]

Yaşı gelince, annesi bir cüz torbası diker ve Sofu İlyas Mahallesi'nin yakınındaki Muradiye Camii'nin müştemilatındaki taş mektepte mahalle okuluna başlar. Sofu İlyas Mahallesi'nde okula başlayan hemen hemen tek çocuk Şevket olmuştur.[4] Okuma ve yazmayı bilen Şevket'e, okulun ilk yıllarda vereceği çok bir şey yoktu. Ama okulun çevresi onu yeni deneyimlere götürecekti. Muradiye Camisi çevresi imaret ve mevlevi tekkesi, yüksek servileri, karaağaçlarıyla, dedeleri ve dervişleriyle uhrevi bir köşeydi. Her hafta perşembe günleri mektep erken kapanır. Çocuklara imaretten yemek verilir ve öğleden sonra mevlevi tekkesinde ayin yapılırdı. Caminin müezzini Şevket'in cemaatla namaz kılmasına alışıktır. Ama ayin zamanı gelip şehirden faytonlar ya da konuk arabaları gelmeye başladığında kıyafetsiz mahalle çocukları ayine sokulmazdı. Şevket de bunlar arasında kapıda beklerken bir gün tekkenin bahçıvan dedesi onu kulağından tutup içeri sokacaktır. Böylece küçük Şevket Mevlevi sema ayinlerinde ilk mistik deneyimlerini edinecektir.

Mahalle mektebi bitince ailesi askeri okulda okuyan iki ağabeyinin de yolunu izleyerek, Şevket'i askeri rüştiyeye verir.5 Onda asker olmak sevgisini uyandıran, sadece parlak kılıçları ve göz alıcı üniformalarıyla eve gelen ağabeylerinin mahallede uyandırdıkları etki değildir. Edirne bir ordu merkezidir. Kent istihkamlarla, kışlalarla çevrilidir. Kentin yaşamı ordunun yaşamıyla içiçedir. Çetecilik ve komitecilik hikayeleriyle bir ordu kentinde büyüyen Şevket, askeri rüştiyeyi hiç yadırgamaz. Okulda her şeyin başının ordu olduğu öğretiliyordu. Devleti yaşatan orduydu, vatan da ordunun uzandığı yerdi. Onun ayak bastığı her yer vatan oluyordu. Millet bu vatanın içinde yaşayanlardı. Bu milletlerin, din, dil ve dilek birliği önemli değildi. Bu milletin "hak birliği de yoktu. Hak yalnız orduyu teşkil eden ve onu idare edenlerindi."[6] Başka cemaatlerin, başka kavmiyetlerin görevi

---

3 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.,* s. 28.

4 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 32.

5 Halil İbrahim Göktürk. *Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir*, Ankara, 1977, s. 18.

6 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 46.

sadece vergi vermek ve itaat etmekti. Böyle yapmayanlar isyan etmiş sayılırdı. Bunu bastırma görevi de ordunundu. Ancak isyanları bastırmak önemli değildi. Önemli olan vatanı genişletmek, eski sınırlarına ulaştırmaktı. Buna engel olan da Düveli-Muazzama denilen İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'ydı. Esas çatışma bu Düveli-muazzama ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaydı. Askeri rüştiye öğrencilerinin toplandıklarında konuştukları hep bu konulardı. Şevket gibi Harbiye'de ağabeyleri olan çocuklar onlardan duyduklarını anlatarak, daha üst sınıfların ideolojik yönelimlerini rüştiyeye taşıyorlardı. Bu çocuklar okulun siyasileri olarak görülüyorlardı.[7]

Şevket 11 yaşında bir rüştiye öğrencisi iken 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilir. Bunlar heyecanlı günlerdir. Şevket hürriyet kahramanlarının, dağdan inen çetecilerin resimlerini biriktirir. İstanbul'dan ağabeyinin getirdiği oyuncak tüfekle komiteciler gibi resimler çektirir. Meşrutiyetin getireceklerini akşamları evde toplanan mahalle kadınlarına anlatır. Hürriyet sarhoşluğu uzun sürmez. 31 Mart'ta İstanbul'da gerici ayaklanma başlar. Edirne, Hareket Ordusu'nun hazırlıklarıyla çalkalanır. Şevket Süreyya'nın iki ağabeyi de gönüllü taburlarıyla gider. Ağabeylerden hasta olan büyüğü Sultan Abdülhamid'in düşmanıdır. Meşrutiyet bekleneni getirmez. İtalya Trablusgarb'ı işgal eder. Arkasından Balkan Savaşı bozgunu gelir. Genel bozguna karşın Edirne direnir. Hasta olan büyük ağabey Balkan Savaşı öncesinde ölmüştür. Küçük ağabey Edirne'de direnen subaylar arasındadır. Bu savunma sırasında şehrin çocukları İstanbul'a gönderilir. Şevket de bunlar arasındadır. Sonunda Edirne de düşer. Ama galip Balkan ülkelerinin kendi aralarında uzlaşmazlığa düşmesi İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesine ve Edirne'yi geri almasına olanak verir. Bu büyük bozgun içinde doğmuş bir umuttur.

Balkan Savaşı ve bu savaş arifesinde Şevket Süreyya'nın ailesinde olanlar, onun yaşamında bir dönüm noktası oluşturur. Savaş öncesinde ailenin temel direği ana ölür. Onu hasta olan büyük ağabeyin ölümü izlemiştir. Edirneli Mustafa Bey'in konağında otuz beş yıl, yüz kuruş aylıkla bahçıvan olarak çalışan, sonra gözleri görmez olan baba işinden atılmıştır.[8] İşsiz ve yalnız kalan baba, asker olan ortanca oğlunu da bir gün kaybedece-

---

7 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 47.

8 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 24.

ğinden korkar. Bunun için artık Şevket'in asker olmasını istememektedir. Her ne kadar Şevket askeri rüştiyeyi bitirdikten sonra, Kuleli Askeri İdadisi'ne gönderildiyse de, yalnız kalan babasının isteği üzerine Edirne'ye döner ve Edirne'de Darülmuallim'e (Öğretmen Okulu) yazılır. Bir yandan Balkan bozgunu sonrası hızla gelişmeye başlayan Türkçülük akımı, öte yandan içine girdiği yeni meslek çevresi onu yeni ideolojik heyecanlarla karşı karşıya getirmektedir.

Edirne muallim mektebinde Şevket Süreyya en ileri öğrenci olmuştur. Törenlerde, mitinglerde ya bir izci elbisesi ya da yarı askeri bir mektep kıyafetiyle her törende o konuşturulmaktadır. Yazları ise bir yandan ailesinin geçimine yardımcı olmak, öte yandan Ziya Gökalp çevresinin "halka doğru" akımının etkisiyle köyü yakından tanımak için köye koşmaktadır. 1912'ler sonrası Trakya köylerine tarım makineleri girmeye başlamıştır. Harman makinelerinde çıraklık, makinist yardımcılığı yapmaktadır. Harman bitip de iş aşarın toplanmasına geldiğinde, aşar yazıcılığı ya da köy katipliği yapmakta, köy köy dolaşmaktadır. Köyle kaynaşan Şevket kah harman yerinde topladığı köy çocuklarına marşlar öğretmekte, kah köy kahvelerinde köylülerle konuşmakta, kah da mescit avlularında sarıklı hocalarla tartışmaktadır.[9] Köy onun için bir başka okul olmaktadır.

9 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 65.

Artık Şevket Süreyya için Vatan'ın anlamı değişmiştir. Vatan sadece devletin sınırlandırdığı topraklar değildir. Önemli ve asıl olan millettir. Osmanlı İmparatorluğu Türk milletine dayanıyordu. Tarih, dil ve dilek birliğine dayanan bu milletin vatanı Osmanlı devletinin sınırlarından bile büyüktü. Onun vatanı Türklerin yaşadığı her yerdi. Gerçi bu vatan bölünmüştü, parçalanmıştı. Millet yer yer esirdi. Ergeç birgün bu millet kendi vatanının bütünlüğünü sağlayacaktı. Bu hayali vatanın adı da "*Turan*" olarak konmuştu. Bu mefkure gençler için bir çıkış yolu gibi görünüyordu. Hem Balkan bozgununu açıklıyor hem de bir imparatorluk imgesi yerine yenisini getiriyordu. Böylece yenilginin ruh düşkünlüğünden onları kurtarıyor, geniş hayal ufukları açıyordu.

Bu yeni mefkure, Şevket Süreyya için birçok şeyin anlamını birden değiştirmişti. "Şimdi İstanbul, Osmanlı devletinin başkenti olduğu için değil, en güzel Türkçenin konuşulduğu, en ülkücü kitapların yazıldığı, en geniş ufuklara seslenen yeni bir hareketin merkezi olduğu için başka bir önem taşımaya başladı. Anadolu ise birden sevildi. Eski devrin kasvetli Anadolusu, "kaba ve görgüsüz" Türkü artık tarihe karışmıştı. Şimdi milletin adı Türk, konuştuğu dil güzel Türkçe idi. Türklük, en şerefli bir ululuktu. Vatana ise artık Osmanlı toprağı değil Türk vatanı deniliyordu".[10]

Bu yeni heyecanlar içindeki genç muallim mektebi öğrencisi 1914 yazında Çerkezköy'de harman makinesi işlerini bitirdiğinde, köye I. Dünya Savaşı'nın seferberlik haberi ulaşır. Seferberlik kayıtlarına yardım eder. Çorlu'ya kadar köylerden birleşerek akan asker kafilelerini izler. Şevket Süreyya henüz askere alınacak yaşta değildir. O yıl yaz tatili sona erince Edirne'deki mektebe geri döner. Okul askere gidenlerle biraz daha tenhalaşmıştır. Ders yılı içinde hayatta kalan ağabeyinin de Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış'ta şehit olduğu haberi gelir. O ders yılı sona erdiğinde gene bir köye gider. Bu köy Meriç kenarındaki İbrik tepedir. Köyde harman makinelerinde çalışır. Harman makineleri kullananların askerlikleri tecil edilebilmektedir. Ama köyden döndüğünde asker olmak, savaşa katılmak tutkusu ile doludur. Mektebe döndüğünde askerlik şubesine başvurur. 1915 sonunda subay namzedi olarak askere alınır.[11] Artık evdeki yaşlı baba tamamen yalnız kalmıştır.

---

10 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 63.

11 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 71.

Yedek subaylar talimgahı İstanbul'un Anadolu yakasındaki Göztepe'den Pendik'e kadar uzanan evler ve konaklardadır. Alman kumandanının adıyla *Rabe Talimgahı* olarak anılmaktadır.[12] 1916'nın ortalarında bu karargahta eğitim biter. Şevket talimgahda sıkı disiplini, yorulmaz mefkureci çalışkanlığıyla tanınır. Onun için de Pendik'te talimgah alayına ataması yapılır. Şevket Süreyya başvurularda bulunarak ağabeyinin Kafkas Cephesi'nde şehit düştüğü alay ve tabura atanmak için uğraşır. En sonunda Kafkas cephesi emrine verilir.[13]

Dört yüzden fazla subay namzedi Haydarpaşa'dan tren ile hareket ederler. İlk kez çıplak ve kıraç Anadolu'yu tren penceresinden görür. Anadolu gerçeğinin Trakya köylerinden farklılığını anlar. Tren Kafkas cephesine gidecekleri Ulukışla istasyonuna bırakır. Ulukışla'da menzil kumandanının emrinde yeni subayları cepheye gönderecek hiçbir araç yoktur. Gelenler üçer beşer kişilik gruplar halinde yayan olarak cepheye doğru yola çıkarlar. Bu yolculukta Kayseri, Gemerek ve Sivas'tan geçerek, Erzincan'a varmadan bir müfrezeye katılarak Fırat Vadisi üzerinden cepheye ulaşırlar. Cepheye ulaşma kırk günde olmuştur. Yolda mağara konutların oluşturduğu köyleri, mil rengi akan Kızılırmak'ı, cepheden göç ederek Anadolu'ya sığınmaya çalışan kafilelerin sefaletini yakından görür. Muallim mektebinde düşüncesinde yüceltmeye başladığı Anadolu'nun gerçek yüzünü yakından tanır.[14] Bu yolculuğun kendileri üzerindeki etkisini Şevket Süreyya daha sonra şöyle anlatacaktır:

"Bu yolculuğun başında biz, sanki serde yetiştirilen birer nebat gibiydik. Ser mekteplerimizin suni havasıydı. Halbuki bu son haftalar içinde, Anadolu'nun bir tarafından diğer tarafına, sanki bir potadan, bir çileden geçer gibi geçtik. Anadolu'nun bitmiş, yolunmuş sert tabiatı gibi, zavallı, bahtsız insan ve o zamanki devlet denilen şeyin kof, fakat insafsız hakikati her adımda önümüze serildi. Bütün bunlar sert, fakat çıplak gerçeklerdi."[15]

Cepheye ulaşan Şevket Süreyya, Fırat Vadisinin Munzur Dağları'yla buluştuğu noktada Yüzbaşı Ali Osman Bey'in taburuna katıldı. Katıldığı ilk gece bir Rus saldırısıyla karşılaşan Şevket Süreyya için savaş kısa sürede rutinleşecektir. Cepheye katıldığında birlikler Sarıkamış bozgununun et-

---

12 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.,* s. 28.

13 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 76.

14 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 78-95.

15 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 10.

kisiyle sayıca çok zayıflamış durumdaydı. 1917 yazının sonuna doğru bir yandan askere alınan yeni kuralar dolayısıyla birlikler güçlenmekte, öte yandan savaşın yorgunluğu azalmaktadır. Bu dönemde Şevket Süreyya alayın makineli tüfek bölüğüne verilir, bu bölük ihtiyattadır. Bu bölüğe askeri talim dışında da eğitim vermek ister. Eğitim saatlerini belirler. Bu saatler genç eğitimci için sürprizlerle dolu olarak geçer. Bu bölükte sadece İstanbullu başçavuş okuma yazma bilmektedir. Askerler ise en temel sorulara yanıt veremez. Bu askerler hangi dinden olduklarını, peygamberlerinin isimlerini bilmemektedir. Hele hele hangi milletten oldukları konusunda hiçbir fikirleri yoktur. Türk olmayı kızılbaş olmak diye bildiklerinden, kendilerine hiç yakıştıramazlar.[16] Şevket Süreyya Anadolu insanının gerçek durumunu tanıyınca, kafasında yeni sorular doğar. Bu soruları daha sonra şöyle anlatacaktır:[17]

"Bu insanlar neye yarar, derdim, bu adamlarla, bu birbirini tutmayan, birbirine yapışmayan insan malzemesiyle hangi toplum yapısı düzenlenebilir? Ancak, disiplinin kıskacı içinde savaşıyorlar ve ölüyorlar demektir. Bir şehit künyesi diye askerlik şubesine gönderdiğimiz isim, belki de hakikatte yakalanmış bir asker kaçağının uydurma adıdır. Galiba biz kendi kendimizi aldatıyoruz? Galiba ilerimizde Turan'ı kurmak istiyoruz ama, gerçekte arkamızdaki Türkiye bile bizim değil... Hatta ilk iş belki de Turan'dan evvel Türkiye'yi kurmak ve kazanmak..."

Ancak Şevket Süreyya, emirlerine uyan her dediğini yapan bu kişileri suçlayamamaktadır.

"Hayır, derdim; bunlar günahsız, bunlar değerli varlıklardır. Bunlar daha aydın bir yarının yapıcılarıdırlar. Asıl suçlu biziz. Onlar bizi affetmelidirler..."[18]

Kışa girerken Şevket Süreyya gene cephededir ve sınırdaki 3.100 rakımlı tepeyi tutan bölüğe komuta etmektedir. Birden karşıdaki 2.506 rakımlı tepedeki Rus askerlerinin silahlarını bırakarak Türk mevzilerine geldikleri görülür. En öndeki asker tuz ve ekmek tutmaktadır. Bölük kumandanı Şevket Süreyya Balkanlar'dan bu Slav adetinin gereğini bilmektedir. Ekmeği koparır tuza batırıp yer. Rusya'da Ekim Devrimi olmaktadır ve bu cephede savaş sona ermiştir.

---

16 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 111.
17 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 114.
18 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 115.

Ekim Devrimi'yle çar ordusu dağılmıştı, ama bu birliklerin yerini çar ordusunun silahlarını da ele geçiren Ermeni birlikleri alıyordu. Ermeni birlikleri cephedeki savaşın yanı sıra cephe gerisindeki sivil Türk halkı üzerinde geniş bir imha hareketi yürütmeye başlamıştı. Hem düşmanı sürmek, hem de cephe gerisindekileri kurtarmak için, kışın devam etmesine karşın, Şubat 1918'de Kafkas Cephesi'ndeki orduya ileri hareket emri verilir. Hava koşulları çok ağırdır. Ordu çetin hava koşullarında, savaşta verdiği kayıptan fazla kayıp vererek ilerler. Şevket Süreyya da bu ilerleyiş sırasında donarak ölmenin birçok aşamasından geçtikten sonra kurtulur. Ordu ilerledikçe ele geçirilen köylerde ve kentlerde kitle halinde öldürme olaylarıyla karşılaşılır. Ordunun Şevket Süreyya'nın da içinde olduğu kolu, savaş öncesindeki sınıra, Kötek Köyü'nde ulaşır. Bu köyün ötesinde Sarıkamış ormanları uzanmaktadır. Enver Paşa'nın beklenen emri, Horasan yakınlarında Şevket Süreyya'nın birliğine ulaşır: "Kafkasya'daki anarşiye son vermek ve medeniyeti daha ilerilere de götürmek için ordunun ileri harekata devam edeceği" bildirilmektedir.[19] Sınır aşılır. Karşıdaki birliklerin direnci sürer. Sarıkamış alınırken, ani bir patlamada Şevket Süreyya yaralanan atın altında kalır ve bacağı kırılır. Bu sırada birliği geri çekilir. Bir süre düşman elindeki bu kentte kalır. Birliklerin karşı saldırısıyla kent tekrar Türklerin eline geçince yaralı, eski Türk sınırı üzerindeki Karaurgan Seyyar Hastanesi'ne gönderilir.[20] Bu hastaneden çıktığında, ordu Kars'ı da almış, Ermenistan ve Gürcistan sınırına dayanmıştır. Artık Turan'ın kapısına ulaşılmıştır. Şevket Süreyya bu kapıdan girilince yeni bir devir açılacağını umuyor, Turan toprağında Anadolu'nun gerçek dayanağına kavuşacağına inanıyordu.[21] Turan'a girerek esir kavim kurtarılacak, vatan sahibi yapılacaktır. Karaurgan Hastanesi'nde yatarken hep bu düşleri kurmuştur. Bu düşlerin gerçekleştirilmesinde kendine düşen rolü ise "Aydemir" romanının kahramanı Aydemir'de bulmuştur. Şevket Süreyya yeni dönemde bir Aydemir olacaktır.

"Aydemir" savaş yılları içinde Müfide Ferit[22] *Hanım'ın yazdığı bir romandır. Romanın kahramanı Aydemir, İsa gibi, maddi silahları reddeden, yal-*

---

19 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 132.

20 Halil Ibrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 46.

21 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 135.

22 Müfide Ferit Hanım, 1892'de Kastamonu'da doğmuştur. Babasının görevli olduğu Trablusgarpta Italyan Lisesinde öğrenime başlamış lise eğitimini Versailles lisesinde

nız imanına güvenen biriydi. Aydemir hiç kimseye düşman değildi. Hiç kimseyi de isyana çağırmıyordu. Hiçbir dünya varlığı yoktu. Uyandırmaya koştuğu ülkelerde herkes sıcak odalarında yatarken o boş bir medrese hücresinde soğuktan titriyordu. Kapısı günün, gecenin her saatinde açıktı. Onun bütün kuvveti sevmekten ve affetmekten ibaretti... O, herkese verecek bir şey, herkese dağıtacak bir şifa, bir ümit veya bir teselli sözü buluyordu. Geçtiği yerlerde sükûnun sabrın filizleri çiçekleniyordu. Onun etrafında halka olan gençler kendilerini onun ülkesine adıyorlardı. Hepsi de birer Aydemir oluyorlardı. Sonra bu halkaya katılanlar gittikçe genişliyorlardı. Aydemirler yeni Aydemirler buluyorlardı. Bu ismi alanlar gittikçe çoğalıyordu.

Aydemir aşkını, ülküsüne feda etmişti. İstanbul'da sevdiği Hazin, bir paşa kızıydı. Manken gibi bir kurmay subayın nişanlısıydı.

Bu aile, bir bahçe içinde güzel bir evde yaşıyordu. Süsleri, salonları, kabulleri vardı. O devre göre garplı bir hayat sürüyorlardı. Bu çevre, bu hava içinde Aydemir, kültür çiçekleriyle süslü bir vazo içindeki bozkır bitkisi gibi yalnız ve yabancı kalıyordu.

Bunun üzerine bir gün, Hazin'in aşkını mefkûresinin yapısına gömerek İstanbul'dan çıktı, Türkistan'a vardı. Çar zamanı idi. Ruslar bu ülkeye hakimdiler. Müteassıp hocalar, Rus idaresine hafiyelik eden softalar, rüşvet ve zevkten başka bir şey bilmeyen ve idareleri altında hiçbir kımıldama çıkmamasını isteyen Rus idarecileri ona düşman oldular.

Bu idareye yaranmak isteyen bir softa, bir camide kendisinin çıkardığı karışıklığı Aydemir'in üstüne atarak hem kendini kurtarmak, hem efendilerini kazanmak isterken, iş meydana çıktı. Softa, valinin ölüm emrine çarpılınca Aydemir'in ayaklarına kapandı. Aydemir zaten hastaydı. Ateşler içinde yanıyordu. Her şeyi kendi üstüne aldı.

"Bu karışıklığı çıkaran benim," dedi.

Dünyada son dileği, sevdiği Hazin'di. Yalnız onu sevdiği için değil, kendi yaydığı mefkûresini yalnız onun yaşatabileceğini bildiği için Hazin'i arıyordu... Nihayet son gün geldi. Gözlerini, kendini götürdükleri ve artık

---

tamamlamıştır. Paris'te üniversite eğitimi görmüş bir Türk kadınıdır. Ferit Tek'in hanımı ve Yusuf Akçura'nın baldızı olan Müfide hanım, bu dönemde Halide Edip hanım dışında roman yazan tek kadın yazardır. Aydemir'i 1917 yılında Yusuf Akçura'nın etkisi ve teşvikiyle yazmıştır. Roman Yedigün dergisinde yayımlanmaya başlayınca büyük yankılar uyandırmıştı. A. Ömer Türkeş: "Muhafazakar Bir Feminist", *Radikal Kitap*, 7 Şubat 2003, s. 6.

son nefesini vereceği siyaset meydanını dolduran kalabalığın üstünde son defa dolaştırırken, uzaktan Hazin'i gördü. Bakışları birbirleriyle karşılaştı.

Hazin, Aydemir İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bir gün, nihayet içinde bir şeylerin uyandığını duymuştu. Aydemir'in onun ruhuna serptiği ve bir zaman kıraç toprakta kaybolmuş gibi kalan tohumlar yeşermeye başlamıştı. Manken gibi nişanlısını bırakarak buraya, Aydemir'in yoluna ve aşkına koşmuştu. İşte şimdi oradaydı. Aydemir artık rahatça ölebilirdi ve öldü.[23]

Yarı peygamber yarı meczup Aydemir, savaş koşulları altında Şevket Süreyya'yı etkilemişti. Aydemir ruhu ve inancı olmadıktan sonra askeri gücün ve silahların bir şeye yaramayacağına inanıyordu. Artık cephede silahından da daha önem vererek taşıdığı bu romandı. Zaten savaş alanında Şevket Süreyya kitaplarını bırakmıyordu. Yanında taşıdığı kitapları güvendiği erlerin torbasında bir harp eşyası, bir harp ağırlığı gibi taşıyordu. Onlar da ilk kurtarılacak eşya gibi muamele görüyordu.[24]

Şevket Süreyya savaş içinde de yeni kitaplar edinmeye çalışır. Hastaneden çıkıp birliğine katılmak için Aleksandropol'de kumandanlığa başvurduğunda, bir süre subay misafirhanesine yerleştirilir. Eskiden kentin ticaret mektebi olan binada Şevket Süreyya ilk kez bir mektep kitaplığı görür. Rusça, Ermenice, Gürcüce, Fransızca kitaplarla dolu bir kütüphane onu çok etkiler. Bunlardan, öğretmen okulunda edinebildiği yarım yamalak Fransızcasıyla izleyebileceği, Fransızca atlası, resimli bir uygarlık tarihini ve benzer birkaç kitabı alarak kitapları arasına katar.[25]

Hastaneden çıkan Şevket Süreyya birliğine Aras Köprüsü üzerinde katılır. Onları köprü başında Kafkas elbiseli birkaç atlı karşılar. Bu küçük kafile ona Turan denilen uçsuz bucaksız ülkedeki büyük uyanışın öncüsü gibi gelir. İlerleyen birlik Arpa Çay'dan sonra sırasıyla Alagöz Dağları, Eçmiadzin, Uluhanlar, Erivan, Yenice derken Noraşin'de konaklar.[26] Noraşin'de Şevket Süreyya genç bir akıncı beyi gibi davranır. Meriç adını ver-

---

23 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 138. Şevket Süreyya'nın üstünde bu romanın etkisi çok olmuştur. Soyadı kanunu çıkınca, kendisi Aydemir soyadını alacak, küçük oğluna da Aydemir adını takacaktır.

24 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 138.

25 Şevket Süreyya Aydemir: *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 72.

26 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 51.

diği beyaz atı üstünde yeni yaptırdığı Çerkez pelerini, gümüş hançeri, gümüş kakmalı fişeklikleriyle dolaşır; köylere giderek, halka kurulmakta olan Turan ülkesini anlatan söylevler verir. Bu düş, Kasım 1918'de başkomutan vekili Enver Paşa'nın, Wilson prensiplerinin 14. maddesine göre düşmanlara sulh teklif edildiğini ve ateşkesin yapılacağını bildiren emirleriyle birden sona erer. Aradan çok geçmeden gelen emirler, alınan toprakların belirlenen gün ve saatlerde Ermeni birliklerine teslim edilmesini bildirecektir. İstanbul'dan geri çekilmemek için direnen subayları ikna etmek için ardı ardına yeni emirler gelir. Kafkasya'da kalan subayların mütareke şartlarını bozarak, vatana fenalık edecekleri anlatılır. Ordu geri çekilir. Aras köprüsü üzerinden tekrar Türk topraklarına girerken Şevket Süreyya, tekrar Kafkasya'ya dönmek üzere kendi kendine söz verir.[27]

Erzurum'da terhis olan Şevket Süreyya, Trabzon yoluyla İstanbul'a varır. İşgal altındaki İstanbul'da, iri kalpaklı, Çerkez yamçıları giymiş ve tabancalarını kuşanmış cepheden dönen bu subaylar çok garip karşılanır. İstanbul'dan Edirne'ye geçen Şevket Süreyya Edirne'yi de İtalyan işgali altında bulur. Edirne'de askere gitmesi dolayısıyla yarım kalan eğitimini tamamlamaya çalışır. Bu arada Edirne'de kurulmakta olan direniş cemiyetlerine katılır. "Yedek Subaylar Birliği"ni kurarlar, Türk İttihadı, İslam İttihadı gibi iddialı isimler taşıyan gizli dernekler de, bir yandan Kolordu öte yandan, Trakya Cemiyeti ile işbirliği içinde çalışırlar.[28]

Bu sırada Kafkasya'da oluşan Müstakil Azerbeycan Cumhuriyeti hükümeti İstanbul'dan öğretmen ister. Bu istek Şevket Süreyya'ya Kafkasya'ya dönüş için aradığı fırsatı sağlar. Hasta olan babasını olabildiğince emin ellere bırakarak ama gene gözü arkada yola çıkar.[29] Edirne'den arkadaşları onu Turan'a bir elçi gibi gönderirler. 1919 yazının sonlarında, İstanbul'dan bir İtalyan vapuruyla Batum'a oradan da Gürcistan'ın içinden trenle geçerek Bakü'ye ulaşır. Hazer Denizi kıyısındaki petrol kenti Bakü kalabalık, canlı, kozmopolit bir yerdir. Daha önce Türkiye'den gelen öğretmenler Bakü'den ayrılmak istememişlerdir. Bakü'deki "Çanakkale Kahvesi"ni İstanbul'un Merkez ya da Meserret Kıraathanesi'ne çevirmişlerdir.[30] O ise Azerbeycan Maarif Nezareti'nin ilgili teşkilatına başvurarak

---

27 Şevket Süreyya Aydemir: *Suyu Arayan Adam*, s. 145-146.

28 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 150.

29 Vâlâ Nurettin: *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s. 257.

30 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 152.

ülkenin en uzak yerinde kendisine görev verilmesini ister. Bu tür isteklerle karşılaşmamış memurlar onu Maarif Nazırı'na çıkarırlar. O gün Şevket Süreyya, Azerbeycan Maarif Nezareti'nde adını soranlara kendini Aydemir olarak tanıtır. Artık o Turan'da bir Aydemir'dir.[31]

Azerbeycan'ın kuzeybatısında Nuha'ya öğretmen olarak atanır. Nuha, Kafkas Dağları eteğinde Bursa'ya benzeyen şirin bir kenttir. Nuha jimnasyumuna hoca olan Şevket Süreyya kentin Sünni imamı ve Şii Ahundu ile iyi ilişkiler içine girer. Okulda Rus hocaların hâkim olduğunu görerek derslerin büyük yükünü kendisi üzerine alarak bu hocaların uzaklaştırılmasını sağlar. Okulda, hem şehirde hem de köylerde örgütlenme için bir izci oymağı kurar, ama bu oymağın üyeleri öğrenciler değil genç ve yetişkin öğretmenlerdir. Cuma namazlarını şehirde ve köylerdeki mescidlerde kılarak imamın hutbesinden önce heyecanlı konuşmalar yapar. Tüm bu çabalar yeni oluşan Azerbeycan Devleti'nin dayandığı halkta bulunmayan millet bilincini sağlamak içindir. Bu halk yığınını bir cemaat olmaktan çıkarıp bir millet yaşayışına kavuşturmak istemektedir. Ama bu anlayış Azerbeycan'ın sınırlarında kalmayacaktır. "Azerbeycan asıl büyük vatanın bir kalesi, bir parçası olacaktı".[32] Başka bir deyişle Şevket Süreyya, Ziya Gökalp'in kitaplarda kurduğu Turan'ı pratiğe geçirme uğraşı içindedir.

Şevket Süreyya Nuhalılarca sevilir, saygı görür, o da Nuha'yı sever. Ömrünün sevgilisi Sitare'yi orada bulur. Sitare gönlünün sultanıdır. Yıkık Göynük Medresesi'ni canlandırıp Kızıl Elma'nın bir şubesini oluşturma hayalleri kurar. Azerbeycan'ın ortasından geçen ve onu kuzey ve güney olarak ikiye bölen Kür Vadisi'nin kapısı niteliğindeki Askeran Geçidi'nin Ermenilerce tehdit edilmesi üzerine, Nuha ve çevresinden gönüllü birlikler toplanır. Nuha'da halk ilk kez kendi kentinden uzaklardaki bir toprakta savaşmak için çağrılmaktadır. Bu Nuha halkının ilk kez vatan kavramının pratik sonuçlarıyla karşılaşması demektir. Nuhalılar, bu görevi heyecanla yerine getirirler. Kurulan gönüllü birliğinin kumandanlığını Şevket Süreyya yapar. Azeri gönüllüleri savaş deneyleri olmamasına karşın başarılı olurlar. Askeran Geçidi kurtarılır. Savaş sonrasında Suşkale'ye girilir. Şevket Süreyya, Suşkale Mescidi'nin avlusunda Şii, Sünni bütün

---

31 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 153.

32 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 160.

Türklerin kardeş olduğunu, büyük vatanın kurulacağını anlatan heyecanlı bir söylev verir. Suşkalelilerin orada kalması isteklerini kabul etmez, Nuha'ya döner.[33]

Gönüllü birliği savaşa giderken konakladığı Akdam'da, İttihatçıların merkezi umumi azası Küçük Talat (Muşkara) Beyin ve Enver Paşa'nın amcası Kutülamâre kahramanı Halil Paşa'nın Bekirağa bölüğünden kaçarak Azerbeycan'a sığındıklarını ve bu kentte bir evde saklandıklarını öğrenir. Onlarla tanışır ve onları Nuha'ya davet eder. Daha sonra Küçük Talat Bey Nuha'ya ona misafir gelir. Uzun süre konuşmak tartışmak imkanı bulurlar.[34]

Tüm bu hareketli yaşama karşın Şevket Süreyya bir şeylerin aksadığının farkındadır. Turancılığın pratiği Ziya Gökalp'in yazdıkları gibi yürümemektedir. İşte şimdi Turan'dadır ama Turan'ı bulamamaktadır. "Binlerce ve binlerce kilometrelik mesafelere dağılmış milyonlarca ve milyonlarca insan, bu sayısız dâvaların içinde sayısız çatışmalarla kaynaşıp durmaktadır".[35] Orada ne yazılı bir eser, ne de uyarıcı önder vardır.[36] Büyük Turan bir illüzyon, bir hayal yapısı olarak çok çekiciydi, ama "gerçekleştirilmesi gereken bir inşa dâvası olarak ele alındığı zaman eksikliği ve bağdaşıklık yetersizliği" hemen ortaya çıkıyordu. Bu karışıklık içinde hayallerin ve iyi niyetlerin değil, "inkılâpların yaptığı tasfiyelerin lazım" olduğunu düşünmeye başlıyordu.[37]

Tüm gösterişli sonuçlarına karşın, Turancılık pratiği onu yeni sonuçlara götürmüştür. Yeni sezinlemeye başladığı "inkılâpların ve tasfiyelerinin" pratiğini çok geçmeden gene Nuha'da yaşayacaktır. Azerbeycan'da Nuha gibi feodal ilişkilerin egemen olduğu bir ortamda, halk hareketinin başlaması beklenemezdi. Ama eski Çarlık Rusyası'nda gerçekleşen devrim de kendi güvenliği açısından bağımsız bir Azerbeycan'a razı olamazdı. Rusya'da kurulmuş sanayi, Bakü petrolüne dayanan bir üretim teknolojisine göre kurulmuştu. Şimdi İngiltere ile işbirliği halindeki Azerbeycan'ın petrol akımını kesmesi, eski Çarlık Rusyası'nın bir parçası olan Azerbeycan'ın da kurtarılmasını yeni Sovyet hükümeti için kaçınılmaz yapıyordu.

---

33 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 170.
34 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 203.
35 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 165.
36 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 161.
37 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 163.

Kızılordu karşısında 27 Nisan 1920'de Azerbeycan düşer. 30 Nisan'da da Kızılordu birlikleri Nuha'ya girer.[38]

Nuha'ya giren ordu Şevket Süreyya'nın bildiği orduya benzememektedir. Ortalıkta subay ya da kumandan görülmemektedir. Sel gibi düzensiz bir kitle akmaktadır. Nuha'ya gelen birlik bir tümendir. Tümen "çeka"sının komiseri bir gece Şevket Süreyya'nın evine gelir. Bu Ejderhanlı bir balıkçıdır. Şehirde "burjuvaziye ilan-ı harp" edilir. Silahsızlandırılan ve başsızlaştırılan burjuvazi tasfiye olunur. Azerbeycan artık eski Azerbeycan değildir. Artık Şevket Süreyya'nın burada yapacak bir işi yoktur.[39]

Yaşadığı deneyler, Nuha'ya yeni gelenlerin söyledikleri, Şevket Süreyya'yı yeni düşüncelere itmektedir. Yapılanlara bir anlam vermeye çalışmaktadır. Sınıf kavgasının anlamını kavramaktan çok uzaktır. Ama kendine göre Nuha'ya yeni gelenlerin söylediklerini kendine göre yeniden yorumlamaktadır. Gerçek ülküyü insaniyet olarak görmektedir. Artık milletleri eksikliklerine göre sıralamayı, onlara üstünlükler izafe etmeyi, bunların imparatorluklar kurmasını amaçlamayı anlamsız bulmaya başlamıştır. Bu mefkurelerin ister istemez sonunda çatışmayı, savaşı zorunlu kıldığını anlıyordu. Oysa bu ülkülerin yerini insaniyet ülküsü alınca bütün zalimler yok olacak, tüm dinler bir ve tüm insanlar beraber olacaktır. Bütün insanların eşit ve hür olduğu dünya doğacaktır.[40] Şevket Süreyya yeni düşüncelerini uzun bir yazı haline de getirmiştir. İnkılabın kanlı görünüşünün gerekçelerini de bu düşünce içinde buluyordu. Şu uyuşuk Asya'nın uyandırılması için başka yol görmüyordu.[41] İşte böyle yeni bir yönelim içinde olan Şevket Süreyya, Bakü'de toplanacak "Şark Milletleri Kurultayı"na Nuha delegesi olarak seçildi.

Eylül 1920'de toplanan kongre onun için yeni bir deneyim olur. Yaşanmakta olan devrimi artık yalnız Nuha'nın ölçeğinden düşünmeyecek, dünya devrimi açısından değerlendirmenin önemini anlamaya başlayacaktır. Kongrede Hintliler, İranlılar, Afganlar, Moğollar, Araplar, Kürtler, Türkler tüm doğu milletleri vardır. Binlerce delegenin katıldığı bu kongre, ona doğunun kurtuluşu gibi görünür. Doğu ülkelerinin kurtuluşu davası

38 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 64.
39 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 18.
40 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 191.
41 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 192.

ona, işçi sınıfı ve işçi sınıfı partisi sorunlarından daha berrak görünür. O bağlanacağı yeni davayı bulduğunu sanır.[42]

Toplantıda uzaktan da olsa devrimin büyük isimlerini görür. Komintern'in başkanı Zinovyef toplantıya başkanlık etmektedir. Ünlü Macar devrimcisi Bellakun, Azerbeycanlı Abilof, Türkistanlı Feyzullah hoca, Dr. Neriman Nerimanof gibi devrimci önderler sahnede yer alır. Onu en çok ilgilendiren konularda konuşan bir dil bilgini olan Pavloviç olur. Pavloviç milli meseleyi şöyle anlatmaktadır:

"Şark milletlerinin bir kısmının, hatta meramlarını yazı ile ifade edecek alfabeleri bile yoktur. Yazı dilleri mevcut değildir. Alfabesi olanların da bir kısmında yazı, ancak din kitaplarını, duaları yazmak için kullanılır. Şark memleketlerinde üniversite, kütüphane, tiyatro, hatta gazete yok demektir. İşte bizce milli mesele, her şeyden evvel, ulusların, boyların, uyrukların kendi yazılarına, kendi dillerine kavuşmalarıdır. O kollar, o boylar ki adları bile unutulmuştur. Fakat artık bunlar keşfedilip meydana çıkarılacaklardır. Kendi dillerine, kendi yazılarına sahip olacaklardır. Milli kültür böyle çiçeklenecektir.

Tunguzlar, Buryatlar, Yakutlar, Karakırgızlar, Çuvaşlar, Çeremişler, Avarlar, Kabardinler, Kalmuklar, hülâsa adları sayılamayacak kadar çok milletler kendi öz kültürlerini böyle meydana çıkaracaklardır. Sonra bunların üstüne enternasyonel kültür kanat gerecektir."[43]

Pavloviç milli meseleyi açarken, "Alman istilacılarının emri altında çalışan Turancıları" da emperyalistlikle suçluyor, eski Rus şovenizmiyle farksız buluyordu. Pavloviç'e göre bu grupların ortak bir dili yoktu. Öyle ise Turan diye de bir vatan olamazdı.[44]

Kongrenin Şevket Süreyya için bir başka ilginç deneyi, Enver Paşa'nın kongreye katılması olur. Kongreye bir efsane kahramanı gibi gelen Enver Paşa'nın kongrede nasıl eriyip yok olduğunu yaşar. Kurultay sona erdikten birkaç gün sonra, eski İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azası Küçük Talat Bey'in evinde Enver Paşa ile konuşmak olanağını da bulur. Enver Paşa ona Rusya'da yaşanmakta olan devrimin derinliğini kavramamış gibi görünür. Enver Paşa'nın, Bolşevik Partisi'nin yaptıklarına,

---

42 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 197.

43 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 199.

44 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 200.

Manastır'da dağa çıkan komitecilerin iktidarı ele geçirmesi gibi baktığı kanısı doğar.[45]

Şark Milletleri Kongresi'nin Bakü'de toplandığı günlerde "Türkiye Komünist Fırkası" da ilk toplantısını gene bu kentte yapıyordu. Şevket Süreyya bu toplantıyı da izlemek olanağını bulacaktır. Bu toplantının Şevket Süreyya üzerinde çok etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Toplantıya katılan Mustafa Suphi, Ethem Nejat, İsmail Hakkı gibi Avrupa'da okuyan aydınlarla diğer üyeler arasında bir bütünleşme göremez. Çoğunluğu oluşturan Bakü'de toplanmış eski savaş esirlerini, partiden çok yurda dönme ilgilendiriyor gibi gelir ona. Toplantıda alınan "kadınların mahremiyetinin" korunması ve benzeri kararlarda bir tutarsızlık görür.

Bakü'den dönmeden önce Türkiye elçisi Memduh Şevket (Esendal) ile görüşür. Kafkas Cephesi'ndeki subay arkadaşı Hüseyin Avni (Ulaş) Ankara'da Millet Meclisi'nde Erzurum milletvekili ve Meclis Reis Vekili olmuştur ve arkadaşı Şevket Süreyya'yı sefir kanalıyla aratmaktadır. Sefir Şevket Süreyya'ya Anadolu'ya dönerse iş verileceğini, Azerbeycan'da kalması halinde hayat ve emniyetinden mesuliyet kabul edemeyeceğini bildirir. Şevket Süreyya sefire Azerbeycan'da kalma isteğini, "Fransız İhtilali günlerinde Paris'te olsaydınız, tehlikeleri var diye Paris'i terk etmek ister miydiniz?" sorusuyla anlatır.[46]

Nuha'ya döner. Yeni rejim, yeni eğitim alanları açmıştır. Daha önce eğitim dışında kalmış toplumsal tabakalar; örneğin kadınlar, köylüler kısa süreli kurslarda eğitilmektedir. Bu kurslardan birine Şevket Süreyya yakından bağlanır. Bu kursta dağ köylerinden gelen köy imamları, köy hocaları, az çok köyün okur yazarları eğitilmektedir. Onlara doğaya, fizik ve kimyaya ait ilk bilgiler verilmektedir. Deneyler yapılmaktadır. Bu kursta anlatılanları önce inanmayarak dinleyenlerin daha sonra bu bilgilere sarılışını görür. Uyanan insanı ve uyanmış insanın duyduğu gururu görür.[47]

Nuha'da gene de kendisini güvende hissetmez. Şehirdeki Ermeniler onun bir eski Osmanlı subayı olduğunu, milliyetçi ve Turancı hareketlerini bilmekte, gönüllü birliğinin başında "Ermeni köylülerine ve zahmetkeşlerine karşı silahlı tecavüzler" yaptığını unutmamaktadırlar.[48] Bunu ise yeni

45 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 206.
46 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 210.
47 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 213.
48 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 210.

gelenlere anlatmaktadırlar. Bir gün kentin sıhhat komitesinin başkanı olan doktor, ona tutuklanacağını duyduğunu söyler. Hemen kaçmaya karar verir. Kent dışına çıkmadan Kızılordu nöbetçileriyle karşılaşır. Şansı yardım eder ve yakalanmadan kente döner. Beklenen tutuklama gerçekleşmez.

Azerbeycan'daki rejim değişikliğinin yıldönümü, Nisan 1921 bu hava içinde gelir. Bu yıldönümünde toplanacak Azerbeycan Kongresi'ne Nuha'dan gidecek temsilciler arasında Şevket Süreyya da vardır. Bakü'de bu kez yeni yönetimi ve idarecilerini yakından görür. İcra Komiserleri başkanı Neriman Nerimanof'tur. Milli Eğitim komiseri Bunyadzade, Parti Genel Sekreteri Bagirof, Maliye Komiseri Musabekof, Toprak İşleri Komiseri Ağamalioğlu dinlediği konuşmacılar arasındadır. Dr. Neriman Nerimanof'un Azerbeycan'ın bağımsızlığından söz edişi Şevket Süreyya'yı etkiler.

Bakü'den dönerken hâlâ olan bitenler üzerinde kafasında doğan sorunları çözememektedir. Bu soruları yanıtlayamamasını bilgisinin yetersizliğine bağlamaktadır. Doğru dürüst bir yabancı dil bile bilmemektedir. Muallim mektebinin verdiği kırık dökük bilgileri bir adım bile ilerletme olanağına sahip değildir. Kendini ve okuduğu okulları suçlamaktadır. Okullar ona bilgilerin, fikirlerin, kültürlerin asırlar ve asırlar boyunca biriktirdiği fikir sermayesine giden yolu açamamıştır. Asıl bulması gereken yol budur. Anlayamadığı tüm bu olup bitenlerin arkasında bu birikimin varlığını düşünmektedir. Olup biteni anlayabilmesi için bu kaynağa giden yolu bulmalı, kendini yetiştirmelidir.

Bu düşünceler onu bir karar aşamasına getirir. Artık Nuha'dan daha büyük çevrelere açılmalıdır. Nuha'da sevgilisi Sitare ona engel olmaz. Aksine onun Nuha'dan ayrılmasını kolaylaştırır. Şevket Süreyya artık kuzeye yönelir. Bir süre başıboş dolaşır. Sitare'yi görmek için üç kez Nuha'ya döner, tekrar ayrılır. Nihayet Batum'a gider. Batum'a ulaştığında daha partiye girmeye hazır değildir. O henüz "İhtilal mademki insaniyet içindi, o halde insaniyete inanan herkes bir şövalye gibi çarpışmalıydı. Parti politikacılığına, toprak davalarına, sokak kavgalarına, dünya meselelerine ne lüzum var" demektedir.[49] Bu düşüncelerini değiştiren, Bakü toplantısında gördüğü, sonra Tiflis'te tanıdığı bir Tatar genci Abid Alimof olur. Abid Alimof ona:

---

49 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 227.

"...Sen bu inkılâp içinde.... uykuda gezen bir adam gibisin! Halbuki bizim işlerimiz, sokağın mahsulüdür. Sokakta cereyan eden kanlı, çamurlu, pis bir kavgadır."

"Ama sen, anladığıma göre bir köylü aslından olmakla beraber, kendi kökünle de alâkan kesildiği ve sen de her münevverin gittiği yolu tuttuğun için, aradığın şey, ne insaniyet, ne inkılâptır. Sadece, cemiyete yukarıdan bakan bir iktidar postudur."

"Onun için sen de bütün idealist geçinen münevverler gibi, hakikatte bir illüzyon, bir hayal içindesin. Siz yapıcı insanların değil, ancak Tolstoy'un dilini anlayabilirsiniz..."

"Onun için siz kendine güvenen aydın idealizmi değil, daima iktidara çıkan yolu aradı(nız). Sen de onu arıyorsun. Senin de yolun oraya çıkacak. Hayalinde kurduğun şu billûr köşkleri bırak! Sen de oraya koş."

"Ama bizim yolumuz, şu pis sokak kavgasından ibarettir. Ayağımız daima sokağın çamuruna bağlıdır..."[50] diyecektir.

Devrimin pratiği içinde çalkantılarla yoğrulan Şevket Süreyya komünist partisine katılma aşamasına ulaşır. İlk parti toplantısına Batum'da katılır. Toplantı merkezden gelen kontrol komisyonu azaları önünde yapılır. Bu toplantıda hem parti teşkilatında temizlik yapılacak, hem de yeni üyeler kabul olunacaktır. Toplantıda önce suçlanan üyelerin adı okunur. Suçlama ve savunma yapacak üyelere söz verilir. Son söz yemindir. Ama üyeler çoğunlukla bu haklarını kullanmaz. Sonuçta yapılan oylamada üyenin ihraç olunup olunmayacağı kararlaştırılır. Parti biletine ihraç damgası vurulan üye için herşey biter. Şevket Süreyya burada düşüncesinden farklı bir ihtilalci tipi bulur. Burada ihtilalcinin hamurunun standart potalara döküldüğünü görür. Toplantıda nihayet Şevket Süreyya'nın adı okunur. Ayağa kalkar. Salondan çıkarken o da artık bir parti üyesidir.[51]

Partili olarak ilk konuşmasını Batum'da "Şark Milletleri Kadınlarının Kurtuluş Günü" mitinginde yapar.[52] Bu günlerde Batum'da bulunan Türk komünistlerinden Tatar Ali Rıza, İskandinavyalı bir bankere ait olan ve sahibi kaçmış bir villada oturmaktadır. Bu villanın eşyalarına yedieminlik yapmaktadır. Bu sırada villada Batum'da bulunan Nazım Hikmet ile Vâlâ Nurettin de kalmaktadır. Ali Rıza, Şevket Süreyya'yı da bu villaya getirir.

---

50 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 230.

51 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 232.

52 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 232.

Vâlâ hatıralarında bu karşılaşmayı, "....derken bahçeye, dedelerimizin "Razakızade Narçın Bey" dedikleri tipten bir genç geldi. Ceketinin üst cebine, rengarenk bir mendil sokulmuş, mendilinin kenarı türlü, türlü mürekkepli kalemlerle tutturulmuş. Yürüyüşü heyecanlı, konuşması heyecanlı. Mavi gözleri zeki zeki bakıyor ama, kirpiklerinde kızarmışlık seziliyor. O sebeple duman renkli gözlük kullanıyor. Bu yeni arkadaşla hemen kaynaştık ve onun bütün tanıştığımız insanlara kıyasla, çok hem de pek çok kaliteli olduğunu anlamakta güçlük çekmedik"53 diye anlatacaktır. Batum'da Ahmet Cevat (Emre), Nazım, Vâlâ bir küçük aile gibi yaşamaktadır. Bu aileye şimdi Şevket Süreyya da katılmış olur. Aile içinde bu dönemde Şevket Süreyya'dan başka parti üyesi olan tek kişi vardır, o da Ahmet Cevat (Emre)dir.

Batum'da kaldıkları bu dönemde Şevket Süreyya'ya bir parti görevi verilir. Bu tehlikeli bir görevdir. Eylül 1921 başlarıdır. Türkiye'de Sakarya Savaşı sürmektedir. Eğer Mustafa Kemal'in yönettiği Sakarya Savaşı kaybedilirse, Sovyetler Birliği'nce Enver Paşa kumandasında yeni bir ordunun örgütlenerek Anadolu'ya sokulması planlanmaktadır. Bu nedenle savaşın gelişiminin yakından izlenmesi ve Anadolu'nun durumu hakkında rapor hazırlanması gerekmektedir. Bu görev Şevket Süreyya'ya verilir. O deniz yoluyla Trabzon'a gider, günlerce dağ evlerinde saklanır. Hazırladığı raporları partiye gönderir. Malatya'ya kadar gittikten sonra Batum'a geri döner.[54] Sakarya Savaşı'nı Mustafa Kemal kazanmıştır. Enver Paşa komutasında bir ordunun Türkiye'ye girmesine gerek kalmamıştır.

Batum'a dönüşünde, bir gün Nazım'ın defterine çizdiği bir kızın resmine gözü takılır. Bu kız Türkiye'den gelen ve İslam mektebinde müdürlük yapan Hikmet Bey'in kardeşi Leman'dır. Hikmet Bey, İzmir'in işgali üzerine kardeşi Leman'ı yanına aldırmıştır. Şevket Süreyya, Leman ile evlenmeye karar verir. Kısa zamanda söz kesilir ve evlenir. Batum'daki dört kişilik sosyal aileye Leman da katılır,[55] beş kişi olurlar.

Bu beş kişilik aileye birden umulmadık bir fırsat doğar. Moskova'daki Şarkiyat Enstitüsü, Stalin'in arkadaşı Gürcü lideri Orjenikitze'den bir

---

53 Vâlâ Nurettin: ***a.g.e.***, s. 256.

54 Halil Ibrahim Göktürk: ***a.g.e.***, s.86'da bu konuda kısmen bilgi vermektedir. Şevket Süreyya "Suyu Arayan Adam" kitabında bu seyahatten söz etmemektedir.

55 Vâlâ Nurettin: ***a.g.e.***, s. 259.

Türkçe profesörü ister. O da Osmanlıcayı yarım yamalak bilen bir Azeri yerine, Türkiye maarifine kitaplar yazmış Ahmet Cevat'ın (Emre) tayinini uygun görür. Ahmet Cevat, Orjenikitze bu teklifi kendine yaptığında, kendi sosyal ailesindeki gençlerin eğitim ihtiyaçlarından söz eder. Orjenikitze'nin oluru üzerine, Şevket Süreyya, Nazım ve Vâlâ'ya da Moskova yolu açılır.

1921 yazı sonlarında küçük kafile trenle Moskova'ya doğru hareket eder. Yol uzun ve dolambaçlıdır. Batum'dan başlayan yolculuk, Gürcistan'dan sonra Azerbeycan, Dağıstan, Terek, Çerkezistan ve Kuban ülkelerinden sonra Rus ovasından geçer. O yıl büyük bir kuraklık olmuştur. Rusya'da açlık ve veba yayılmaktadır. Yolda Rostof ve Harkof'ta trenden inip misafirhanelerde günlerce tren beklenir. Açlık yılının etkilerini tüm boyutlarıyla görürler. Bu etkileri Nazım "Açların Göz Bebekleri" şiirinde dile getirecektir.

Orjenikitze'nin tavsiye ettiği grup ilk günlerde Moskova'da "Lux" otelinde ağırlanır. Bu otel rejimin siyasal nitelikli misafirlerinin ağırlandığı gösterişli bir yerdir. Okunulacak üniversite daha açılmamıştır. Yaz tatilinde üniversite öğrencileri köyde kamp yaşamı sürdürmektedirler. Nazım, önce köye gitmek istemezse de Şevket Süreyya ve Vâlâ bir süre sonra onu razı ederler. Okulun ormanda bulunan Udelnaya kampına giderler. Kamp yaşamı onların yeni çevrelerine uyum sağlamakta değişik işlevler görür. Bir yandan yeni arkadaşlarıyla tanışırlar, öte yandan kamp üyeleri bir işbölümü içinde kampın işlerini görürler. Çok yoğun olmamakla birlikte doğayı tanıtan, siyasal bilinçlerini geliştiren dersler görürler. Herkesin birbirini eleştirdiği ve özeleştirisini yaptığı "karakteristika" seanslarına alışılır. Yeni ders yılında dersleri izleyebilecek kadar Rusça öğrenilmeye çalışılır.[56] Bütün bunlar gene de onlara ormanda dolaşacak, çevredeki köyleri, yerleşmeleri tanıyacak zaman bırakır. Şevket Süreyya "Suyu Arayan Adam"da, kamp çevresindeki Rus köylüsü Muji'ki nasıl tanıdığını anlatır. Bir köyde geleneksel Rus toprak nizamına göre her dört yılda bir yeniden paylaştırılan orta malı toprakların, yeniden paylaştırılmasına katılışını çok canlı satırlarla betimler. İhtiyar Mujik ona:

"Tarlayı sahiplendirmekle uğraşmak zor. Aslını ararsan bütün bu işlere hiç lüzum yok. Dünyada toprağa sınırları, işaretleri koyan biziz. Bu

---

56 Vâlâ Nurettin: *a.g.e.*, s. 297.

çizgilerin içindeki yerler bir zaman senin, bir zaman beyin, bir zaman manastırın. Haydi bir zaman da devletin olsun. Ama o çizgilerin altında toprak her zaman bütün kalır. İşte o bütün olan şey var ya? O ne bizim, ne çarın, ne de devletindir. O Allahın malıdır. İşaretler bizimse de mal sahibi başkasıdır. Allahın bu malı üstünde biz, insanlar yaratılalı beri çekişir duruz"[57] der.

Türkler kafilesinin tanıdığı yalnız köyler değildir. Ormandaki daçalarda yaşayan bir "Nepman"[58] ailesiyle de dostluk kurarlar. Yeni Ekonomik Politika'nın (NEP) belli türdeki girişimcilere tanıdığı olanaklarla çarlık döneminin tüketim normlarını sürdüren bu ailede içinde yaşadıkları toplumun bir başka yüzünü görürler.

Kamp devresi sona erer ve Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ne (KUTV) dönerler.[59] Yeni rejim, gereksinmeleri karşılamak için yeni tür eğitim kurumları oluşturur. KUTV bunlardan biridir. Moskova'nın klasik üniversiteleri eğitimlerini sürdürmektedir. Bunlara "Sverdlof", "Krasni Profesur" ve teknik alandakiler türünden yeni eğitim kurulları eklenir. Bir de "Rabfak" denilen işçi fakülteleri açılır. Bunlara savaş dolayısıyla eğitimleri yarım kalmış işçiler alınmakta, hızlandırılmış programlarla eğitimleri tamamlanmaktaydı.[60] KUTV uluslararası ve siyasal niteliği ağır basan bir okuldu. Bu okulda İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça, Çince, Japonca dersler verilen bölümler vardı. Okula katılan Türklerden bir kadro yetişince Türkçe dersler de verilecektir. Okulda 84 milletten gelen öğrenciler bulunuyordu. Buraya, Sovyet Cumhuriyetlerinin eğitimleri savaş nedeniyle aksamış yüksek yerlerdeki partililer, Çin'den, Hindistan'dan, Türkiye'den, Arabistan'dan vb. devrimci hareket içinde yer alanlar geliyordu. Bu, dünya devrimini hazırlayacak bir okuldu. Eğitim süresi üç yıl olarak planlanmıştı. Eğitim, Politika, İktisat ve İşçi Sınıfı Tarihi olmak üzere üç fakülteye ayrılmış olarak yürütülü-

---

57 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 261.

58 O sırada Yeni Ekonomik Politika'dan (NEP), yararlananlara Nepman adı takılmıştır.

59 Komunistitcheski Universitat Troujenika Vostoka (KUTV) 21 Nisan 1921 de Moskovada kuruldu. Bu okul Halk Komiserliğinin yönetimi altındaydı, Sverdlov Üniversitesinin programını izliyordu. Daha sonraki yıllarda okulun adının başına "Staline Adanmış" ibaresi eklenmiştir. Aclan Sayılgan: *Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri,* Ankara, 1967, s. 8-9.

60 Vâlâ Nurettin: *a.g.e.,* s. 325.

yordu. Ama her öğrenci üç yıllık eğitimi tamamlayamıyordu. Öğrenciler partisinin ihtiyacı olunca ülkesine gönderiliyordu. Nitekim Şevket Süreyya da iki yıl sonra partide çalışmak üzere Türkiye'ye geri döner. Yıllar sonra "Kırmızı Mektuplar"da Şevket Süreyya KUTV'u şöyle anlatacaktır:[61]

"Biz, kollektif bir kadrolaşmanın standart formülleri içinde yetiştirilmiştik. O havanın içinde ben değil, bizler vardık. Hatta bizler bile değildik. O sıralandığımız saflarda biz ruh ve fikir yapımıza damgasını vurmakla da kalmayan etkinin, kollektif bir akımın, standart bir dünya görüşünün, sadece sıradan askerleri, hatta belki de robotlarıydık. Bu saflarda yoğuruluşun acayip ama hiç yadırgamadığımız çarkları içinde bir hammaddeydik. Bu çarkların düğmeleri, manivelaları, kimbilir hangi ellerle, hangi kafa veya merkezlerden harekete getiriliyordu. Ama biz bu oluşuma kendimizi bütünümüzle vererek, her nefes alışımızda vardığımız aşamadan kayıtsız şartsız memnun, yoğurulup duruyorduk."

"Bu yoğuruluşların düzenlendiği garip imalathane, bizim üniversitemizdi ve bu üniversite, başka bir üniversiteydi. Bir takım yarınki savaşlar için, başka türlü savaşçılar, öncüler hazırlayan, hem dünyasal, hem mistik bir arena? Dünyanın yedi iklimi dört bucağından gelen yüzlerce genç insan, bu çatının altında hem kendi kendilerini geleceğin bilinmeyen serüvenleri için hazırlıyorlardı, hem de o göze görünmez, ama hesaplı, karışık tertipler içinde yarınki misyonlarına hazırlanıyorlardı."

Okul öğrenci komiteleri tarafından yönetilmektedir. Oldukça esnek bir program izlenmektedir. Farklı eğitim düzeylerindeki öğrencilerin eğitimleri değişik programla tamamlanmaktadır. Bu esnek program içinde sınavlar öyle işlemektedir ki, başarısız olanları belli süreler sonrasında saptanan işyerlerine geri gönderilmektedir. Sabahları okulda İsveç jimnastiği yapılmakta (zaman zaman okulun yanındaki parkta silah talimleri de yapılır), öğrenciler haftada bir gün nöbetle okulun yemekhanesinde vb. işlerde çalışmaktadırlar.

Türk grubu okulda genellikle başarılı olmaktadır. Şevket Süreyya askeri komitenin başı, Nazım Hikmet sanat komitesinin başı seçilir.[62] Okuldaki Türk grubuna katılmış olan İsmail Hüsrev (Tökin) para seminerle-

---

61 Şevket Süreyya Aydemir: *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 61-62.

62 Nazım Hikmet: *Yaşamak Güzel Şey be Kardeşim.*

rindeki başarısıyla parlar.[63] 1923 yazında okul Vaskin Şatosuna yaz kampına çıkarken, Şevket Süreyya tüm okul öğrencileri tarafından talebe işlerinin idaresinde başkanlığa seçilecektir. Bu Türk grubunun en yakın koruyucusu ve arkadaşı Tatar Abid Alimof olur. Türkiye üzerinde çalışan Abid Alimof, KUTV'un yanı sıra Krasni Profesur'ü de bitirerek bilim adamı olur. Türk öğrenciler için Abid Alimof partinin ideolojik çizgisinin ne olduğunu gösteren bir mihenk taşı işlevi görür.

Türk grubu içinde de Şevket Süreyya grubun doğal lideri haline gelir. Bu grup Şevket Süreyya'nın gelecekte Türkiye'de önemli bir siyasal lider haline geleceği inancındadırlar. Vâlâ anılarında, yeni yaşantının düzenine aykırı hareketlerinin Şevket Süreyya tarafından nasıl yargılandığını anlatır.[64] Nitekim 1922 sonlarında Türkiye'de TKP üyeleri tevkif edilince, bu tevkifleri protesto için Moskova'da Türk Büyükelçiliği önünde büyük bir toplantı tertiplenir, bu toplantıda elçiliğin karşısında, bir kamyon üstünde, kendi deyimiyle "...bütün dünya ufuklarını yumruklayarak" haykıran odur.[65]

Moskova, okul dışında da Şevket Süreyya ve Türk grubuna ilginç fırsatlar vermektedir. Enver Paşa Buhara macerasına atılmıştır ama, diğer İttihat ve Terakki liderleri Moskova'dadır (Cemal Paşa, Doktor Nazım ve Halil Paşa). Şevket Süreyya, Vâlâ ve Nazım Hikmet, Doktor Nazım ile Halil Paşa'nın hatıratını yazmaya girişirler. Nazım Hikmet, hatıra yazmaktan çok, onları eleştirmektedir. Hatıra yazma işini Nazım Hikmet dışında sürdürmeye çalışırlar. İttihatçıların Sovyetler Birliği'ndeki faaliyetlerini değerlendirme konusunda Şevket Süreyya'ya bir fırsat daha doğar. Üniversitenin parti komitesinin sekreteri, Enver Paşa'nın Buhara'daki hareketini değerlendiren bir kapalı konferansın askeri akademide verileceğini bildirir ve üniversiteye gelen davetiyeyi ona verir. Konferans birçok bakımdan ilginçtir. Enver Paşa'nın toplumsal olaylara ne kadar yabancı olduğunu bir kez daha ona öğretir.[66]

1922 yazındaki Moskova Sergisi, ona kurulmakta olan Sovyetler Birliği'nin sorunlarını kavramak ve Türkiye ile karşılaştırmak olanağını verir. Sergide Sovyetler Birliği'ndeki değişik halkların, yerleşme örnekleri vardır. Çerkez köyü, Kırgız Avulu, Türkistan çarşısı vb. Ama ilginç

---

63 Vâlâ Nurettin: *a.g.e.*, s. 325.

64 Vâlâ Nurettin: *a.g.e.*, s. 307.

65 Şevket Süreyya Aydemir: *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, s. 65.

66 Şevket Süreyya Aydemir: *Suyu Arayan Adam*, s. 275-278.

olanlar bunlar değil, geleceğe ilişkin projelerdir. Elektrifikasyon için verilen rakamlar akıl durdurucudur. Sovyetler kendileriyle karşılaştırmak için sadece Amerika'yı örnek almaktadırlar. Sovyetler de o düzeyde makineleşecektir. Şevket Süreyya, bu serginin etkisini hatıratında şöyle anlatır:[67]

"İçinde bulunduğum insanlara ve davalara kendimi ilk defa işte o gün yabancı hissettim! Bu his neden doğdu bilmiyorum. Bu his belki de biraz yorgunluğun, biraz aşağılık duygusunun karıştığı bir iç ezikliğiydi. Fakat muhakkak ki, gördüğüm ve dinlediğim şeyler benim idrak ufkumu aşıyordu. Yahut öyle değildi de, içimdeki his sadece bir kıskançlıktan ibaretti. Evet belki bir kıskançlık."

"Çünkü bizim gençlik mefkûrelerimizin o kadar benimsediği ülkelerin, halkların, yani bizim şu gençlik mefkûremiz olan; bize vaadedilmiş saydığımız, anayurdumuz Turan'ın kaderi öyle sanıyorum ki bugün burada belli oluyordu."

Ama bu yabancılık çok sürmez, sergiden her halkın; her kültürün üst üste koyduğu taşlarla uygarlığın ilerleyeceği, dünyanın geliştirilmesinde herkese, her topluma iş düşeceği inancıyla ayrılır.[68]

KUTV'daki eğitimde, Şevket Süreyya'nın bulunduğu dönemde henüz Lenin ölmediği için açıkça ortaya çıkmasa da, komünizmin kuruluşu stratejisini dünya ihtilalinin gerçekleşmesine bağlayan Trotskist grup ile "tek ülkede komünizmin kuruluşuna" bağlayan Stalinist grubun çekişmesi alttan alta hissedilir. KUTV'daki aydın kesimden gelen tüm yabancılar gibi Türk grubu da başlangıçta, stratejisini "dünya ihtilalinin gerçekleşmesine" bağlayan gruba sempati duymaktadır. Daha sonra Şevket Süreyya "Kırmızı Mektuplar"da "O zaman hepimiz, Partinin Trotski, Zinovyev, Radek gibi Batıya yönelik, lider aydınlarına hayrandık. Onları dinledikçe, kendimizi yakın günlerde Polonya'da, Almanya'da, Ren'de, Pireneler'de, hatta Balkanlar'da, ihtilalin yarınki fatihleri olarak düşünürdük. Bu fetihler bize göre yakındı, kaçınılmazdı", diye yazacaktı.[69] Nitekim "Suyu Arayan Adam"da Kamanef'in Moskova tiyatrosunda Almanya'da devrimin olacağını müjdelediğini, gene onun önerisi üzerine her gün sabah gazetelerde devrim olacağını beklediklerini de anlatır. Oysa Almanya'da bekle-

67 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 312.

68 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 313.

69 Şevket Süreyya Aydemir: *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, s. 73.

nen devrim gerçekleşmez. Bu dünya devrimi stratejisinden beklentilerin Sovyetler Birliği'nde ölmesini hızlandırır.

Öğrenciler arasındaki bu eğilime karşın KUTV yönetiminde Stalinci eğilimler hâkimdir. Okulun yöneticisi Broydo, Stalin taraftarıdır. KUTV'daki Türk öğrencilerin dostu Abid Alimof da Stalin'in stratejisini savunmaktadır. Vâlâ'nın anlattığına göre Nazım Hikmet kısa bir süre sonra Abid Alimof'un etkisi altında kalır.[70] "Milliyetler davasını" çözen bir kuramcı olarak Stalin KUTV'da birçok kez konuşur. Ancak Şevket Süreyya'nın onu anlaması için Moskova Çayı arkasındaki bir fabrikada işçilere yaptığı konuşmayı izlemesi gerekecektir. Bundan sonra iki grup arasındaki çatışmayı anlayacak ve daha sonra "Suyu Arayan Adam"da tüm yönleriyle anlatacaktır.[71]

Anlaşılan KUTV'da eğitim, öğrencinin isteği ve yetişmesi kadar, partinin ihtiyacına bağlı olarak da tamamlanır. Bazı ülke öğrencileri için ülkelerine dönüş çok tehlikelidir. KUTV'dan Çin'e dönen bir grup öğrencinin nasıl yok edildiğini, Nazım Hikmet "Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim"de anlatır. İkinci yıl Çin'e gideceklere KUTV'da bir şölen düzenlenir. O zaman Türkiye'ye dönüş Çin'e gidiş kadar tehlikeli değildir. Öğrenciler sessizce okuldan ayrılırlar. Dönüş sırası Şevket Süreyya'ya erken gelir. Şevket Süreyya'ya iki mühürlü mektup verilir. Bu mektubun birisi Odesa'daki yetkililerdir ve orada açılır. 1923 sonunda Odesa'dan kalkan Krasnodor vapuruna bindirilir. Vapur Fransa'ya buğday ihraç etmektedir. Şevket Süreyya vapuru İstanbul limanında terk eder. İkinci mektup İstanbul parti sorumlusuna verecektir.

Dört yıl önce Turancı olarak İstanbul'dan yola çıkan Şevket Süreyya, şimdi İstanbul'a TKP üyesi, yetişmiş bir partili olarak dönmektedir. KUTV'da her toplumsal olayı, dünya ekonomisindeki yeri ve sınıfsal çelişkileri açısından yorumlamayı öğrenmiştir. Artık eski bildiği İstanbul'a bu yeni bakış açısı ile bakmaktadır. Eski İstanbul'u yeniden yorumlamaktadır. Bu yeni yorumlar ise eski çevresinden ve toplumsal ilişkilerinden kopmayı zorlamaktadır.

İstanbul'da Barbaros Hayrettin İlkokulu'nda muallim vekilliğiyle göreve başlar. Resmi evrakları geçen yıllar içinde dağılmış olduğundan hemen daha yüksek bir okulda göreve başlayamaz. Bu yaptığı işlerden sa-

---

70 Vâlâ Nurettin: *a.g.e.*, s. 338-345.

71 Şevket Süreyya Aydemir: *Suyu Arayan Adam*, s. 361-375.

dece biridir. Esas işi ise siyasal eylemini sürdürmektir. Sosyalist eylem hem legal, hem de illegal cephesiyle sürmektedir. Legaldeki örgüt Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'dır ve bu partinin yayın organı Aydınlık dergisidir. TKP ise ayrıca illegal faaliyetini sürdürmektedir. Şevket Süreyya hem yayın alanında hem de partili olarak faaliyet göstermektedir. Şevket Süreyya okuldan çıktığında soluğu Aydınlık yazıhanesinde almaktadır. Aydınlık dergisini Dr. Şefik Hüsnü ile Sadrettin Celal çıkarmaktadır. Şevket Süreyya da onlarla birlikte çalışmaya başlar. Marx'ı, Lenin'i ve onların ideolojilerini tanıtan yazılar yazar.

Bu yazarlık faaliyetlerinin yanı sıra parti faaliyetini de sürdürmektedir. Şevket Süreyya kenar mahallelere gidip işçilerle, üniversitelilerin gittiği kahvelere gidip üniversitelilerle konuşmaktadır. Bu konuşmalarda hem bir yandan işçilerin ve gençliğin sorunlarını ve özlemlerini tanımaya çalışmakta hem de parti eylemini sürdürmektedir. Şevket Süreyya'nın hücresinde tıp öğrencileri Rasim Adasal ile Süleyman Neşati vardır.[72]

1924'te Şevket Süreyya ve Sadrettin Celal'in Aydınlık'ta çıkan Lenin ve Leninizm hakkındaki yazıları bir kitap halinde toplanır. Bu kitaptan bir alıntı yapmak, Şevket Süreyya'nın bu dönemde Türkiye'deki olaylara bakış açısını saptamak bakımından yararlı olacaktır. Bu kitabın Şevket Süreyya'ya ait olan kesimin 42. sayfasında şöyle denir:[73]

"Bize gelince, bizde imparatorluk zamanlarında memleketimizin hakikaten fena idare edilmesi, lüzumsuz muharebeler, kapitülasyonlar, memleketimizi bir yarı müstemleke halinde bırakmış ve iktisaden inkişafımıza mani olmuştur. Bütün bunların ve bilhassa harbi umumi ve Yunan Harblerinin tahribatı neticesinde şimdi memleketimizdeki iktisadi gidiş, menfi bir şeydir. Yani memleketimiz şimdi bir "sermaye birikmesi" devri yaşamıyor. Memleket umumi bir fakirleşme ve sefilleşme halindedir. Bizde henüz proletarya değil, işsizler, ihtisassızlar, hülâsa "lumpen proletarya" artıyor. Nasıl ki, iktisadi inkişaf dediğimiz hallerde, hakiki sanayi ve ticaret değil, ihtikar (spekülasyon) hakim olmaktadır. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kütlevi hareketler için lazım olan içtimai zemin henüz ve tabiatiyle teşekkül etmemiştir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihi bir

72 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 121.

73 Şevket Süreyya-Sadrettin Celal: *Lenin ve Leninizm*, Aydınlık Külliyatı, No 10, 1924.

vazifesidir. Bu vazife ise, disiplinli ve müteşekkil bir cumhuriyet partisine düşer... Cumhuriyet'in idame ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa doğrudur. Terakkiperverane, ileri bir harekettir."

Bu fikirlerin Leninizm'e ne kadar uzak ya da yakın olduğunu burada tartışmaya gerek yok. Açık olarak görülüyor ki Şevket Süreyya parti içinde en aktif olduğu dönemde Cumhuriyetin ideolojisinin hegemonik denetiminden etkilenmeye başlamıştır.

1 Ocak 1925'de İstanbul'da TKF Üçüncü Kongresi toplanır. Bu toplantıda parti genel sekreterliğine gene Şefik Hüsnü seçilir. Şevket Süreyya'da yirmi bir kişilik TKF Merkez Komitesi üyelerinden biri olmuştur. Ayrıca Şefik Hüsnü'nün önerisiyle oluşturulan yedi kişilik icra komitesi içinde yer almıştır. İcra Komitesinde yayın işlerinden sorumlu hale gelir. Kongrede Aydınlık dergisinin aydınlara dönük bir yayın organı olduğu ve işçiler için bir ayrı yayın organı çıkarılması kararı alınır ve Orak Çekiç gazetesi çıkarılır. Bu gazetenin yükü büyük ölçüde Şevket Süreyya'nın üstündedir.[74]

Bu gelişmelerin olduğu dönemde, Doğuda Şeyh Sait İsyanı olmuş, Takriri Sükun Kanunu ilan edilmiştir. Aydınlık, Cumhuriyetin Doğu hareketini antifeodal nitelikte olduğu için desteklemektedir. Ama yönetim hiçbir alternatif siyasal harekete olanak vermek istemez. Aydınlık gazetesi kapatılır. 1 Mayıs'ta Amele ve Teali Cemiyeti adına, üzerinde Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz yazan bir broşürün yayımlanması üzerine, "1925 tevkifatı" diye bilinen tutuklamalar başlar.

TKF yöneticileri tevkiflerin başladığını haber alırlar. Dr. Şefik Hüsnü, Hasan Âli (Ediz), Nazım Hikmet yurt dışına giderler. Şevket Süreyya kendisinin de Boğazdan geçecek bir Sovyet şilebiyle kaçabilmek olanağına sahip olduğunu, ama bu olanağı kullanmadığını anlatır.[75] Tutuklanacağını bile bile Büyükdere'deki sürekli olarak gözaltında bulundurulan evine döner ve tutuklanır. Tutuklananlar 38 kişidir. Haydarpaşa'dan bir trenle Ankara'da çalışmakta olan İstiklal Mahkemesi'ne gönderilirler. İstiklal Mahkemesi Ali Çetinkaya'nın başkanlık ettiği, Necip Ali Küçüka'nın savcısı olduğu, Kılıç Ali'nin üyesi bulunduğu "Üç Aliler" Mahkemesi ola-

74 Mete Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925),* Bilgi Yayınevi, (Üçüncü Basım.) 1987, s. 362-363.

75 Halil Ibrahim Göktürk: ***a.g.e.***, s. 118.

rak ünlenen mahkemedir. Mahkeme Hacı Bayram Camii yakınındadır. Ankara'ya getirilenler mahkemeye kaydettirildikten sonra cezaevinde ayrı ayrı odalara hapsedilirler. Şevket Süreyya'nın beş kişilik odasında, tarikat mensubu bir hâkim, bir din bilgini olan Ahmet Hamdi Akseki, önemli kişilerin yaverliğinde bulunmuş bir subay Darendeli İsmet Bey ve bir eski hariciyeci vardır. Mahkemeye çağrılmalarını bekledikleri süre içinde bir gece orda arkadaşları İsmet Bey'in idam edilmek için götürülüşünün sarsıntısını yaşarlar.

Mahkeme başlar; mahkeme sırasında mümkün olduğu kadar arkadaşlarını korur. Tevetoğlu'nun yazdığına göre Orak ve Çekiç'teki İsmail Hüsrev'in yazılarını üzerine alır. Mahkemede onun üstünde en etkili olan sözler, sorgusu sırasında verdiği yanıtlarda "inkılap" sözü geçtiği zaman, başkanın kızgınlıkla "Inkılâp mı? Bu ne mugalâta? İnkılâp bitti. Bu memleket inkılâbını bitirdi! Artık yapacak inkılâp yok! Ne demek inkılâp? Hepsi hayal, hepsi saçma...." diye bağırması olmuştur. Nitekim daha sonraki yıllarda İnkılap ve Kadro'yu yazdığında ve Kadro'daki yazılarında işlediği tema hep inkılabın bitmediği olacaktır. Bu yazılarda adeta hâlâ İstiklal Mahkemesi başkanını yanıtlar gibidir.

Şevket Süreyya mahkemede uzun bir savunma yapar. Kendi anlattığına göre[76] bir suçluluk duygusu altında konuşmaz. Düşündüklerini uzun uzadıya anlatır. Bu ilkeler için mücadele ettiğini, bu ilkeler uğrunda hiçbir cezadan kaçınmadığını söyler.[77] Yalnız Suyu Arayan Adam'da bu mahkemeyi anlatırken satır arasına sıkıştırdığı "Yalnız sözlerim ilerledikçe mahkeme heyetinden ziyade etrafimdaki arkadaşlarımda bir huzursuzluk hisseder gibi oldum. Bunların bir kısmının bana, beni son defa görüyorlarmış gibi baktıklarından emindim", ibaresi, mahkemede savunduğu düşünce çizgisinde eski düşünce çizgisine göre bazı farklılıklar olduğunu gösterir.[78]

Mahkeme heyeti kısa bir aradan sonra kararını açıklar. 11 kişi hüküm giyer. Şevket Süreyya da on yıl hapis cezası yiyenler arasındadır. Ankara Cezaevinde günler gergin geçer. Bir yandan İstiklal Mahkemesi'nin kararları icra edilir, öte yandan TKF davasından hapis yatmakta olan on bir

---

76 1925 Mahkemesinin zabıtları yanmış olduğundan savunmasını inceleme olanağına sahip değiliz.

77 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 125.

78 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 399.

kişi bir araya gelerek kendi aralarında eğitim toplantıları yaparlar. Ama aralarında hapishane yaşantısının ortaya çıkardığı insan zaafları gerginlikler yaratır.[79]

Kısa bir süre sonra bu davadan hüküm giyenler Anadolu'daki hapishanelere gönderilir. Şevket Süreyya da aynı davadan hüküm giyen İmalâtı Harbiye'de usta başı olan bir arkadaşıyla birlikte Afyon cezaevine yollanır. Cezaevinde siyasi mahkumlara özel bir önem verilir. Konulacakları koğuşta pencere önü boşaltılarak onlara yer açılır. Önce kendisine normal gelen bu davranışın önemini Şevket Süreyya hapishane yaşamının kurallarını öğrenince anlayacaktır. Şevket Süreyya bu Anadolu hapishanesinde toplumun bir başka kesimini tanır. Anadolu'nun gerçeklerine yaklaşır. Bir yandan da hocalığını bırakmaz, hapishanedekilere okuma yazma öğretir. Hapishane koğuşlarında sevilip, saygı gören bir kişi olur.

Cezaevi idaresi bu iki siyasiye cezaevi avlusuna bakan iki kişilik bir oda verir. Bu oda Şevket Süreyya'ya rahat çalışma ortamı sağlar. Geceleri çalıştıktan sonra, cezaevi avlusunda şadırvanın su sesini dinleyerek dinlenir. Bu ortamda *Muasır Türkiye'nin İktisadi İnkişaf İstikametleri* diye bir kitap hazırlar. Bu kitap temelde "devletçilik esasına dayanan bir milli iktisat" sisteminin kuruluşunu inceler. Bu kitapla Şevket Süreyya kendisini Kadroculuğa götürecek yola girmiş olur. Bu yol değişimini hatıralarında şöyle anlatır:

"Araştırmalarım ve düşünüşlerim beni cezaevi duvarları arasında daha iyi değerlendirebildiğim çeşitli şartların ve gerçeklerin aydınlığı altında, komünist bir nizamın ve bu nizamı getirecek ve elbetteki bizim imkanlarımızla başarılamayacak komünist bir ihtilal bağımlılığından ayırmıştı. Anadolu'nun uyandırılışı ve kalkınması için devletçi bir iktisat görüşüne götürmüştü. Ama bu olaylar kolay olmadı. Nice tereddütler, nice iç burkuntuları yaşadım. Evet, Türkiye'de başka bir devlet kurulmalıydı. Belki gene halka rağmen ama halk için bir devlet. Belki güdümlü bir Demokrasi! Artık devlet imam ve millet cemaat olmalıydı. Bu imamın da cemaate vereceği herhalde bir şeyler vardı.[80]

Birinci Dünya Harbinden sonra Türkiye'de cereyan eden şey, münhasıran askeri mahiyetli bir kurtuluş savaşından ibaret kalamaz. Bu askeri zaferden sonra münhasıran ferdi teşebbüse dayanacak klasik bir liberal ik-

79 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 411.
80 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 428.

tisat ülküsü de bir gaye olamaz. Bütün bu işler için ise, gizli bir ihtilal partisine değil, normal ve kanuni yollarla gelişecek milli bir fikir hareketine, inşacı bir iktisat zihniyetine ihtiyaç vardır."[81]

Afyon cezaevinde yeni bir yolda ilerleme çabasında olan Şevket Süreyya, önünde daha çok günler olduğunu düşünürken 1926'da Cumhuriyet Bayramı yıldönümünde beklemediği bir şekilde serbest kalır. 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren yeni ceza kanununda suçlandığı konulardaki cezalar indirildiğinden artık cezasını çekmiş sayılır ve tahliye edilir.[82] Tekrar İstanbul'a döner, partiden henüz tamamiyle kopmamıştır. Ona Sovyetler Birliği'nin Ticaret Şirketi ARCOS'ta iş verilir. TKF sekreterliğini kendisi gibi ARCOS'ta çalışan Vedat Nedim Tör yapmaktadır. Şevket Süreyya da yedi kişiden oluşan Parti Merkez Komitesi'nde çalışmaktadır. Komintern'le parti yönetimi arasında anlaşmazlık vardır. Bu anlaşmazlığı soruşturmak için gönderilen Kitaigorodski'ye Şevket Süreyya karşı çıkar ve onu geri dönmek zorunda bırakır.[83] Partinin çalışmalarına bu dönemde Şevket Süreyya'nın katılması azalır. Her geçen gün eski arkadaşlarıyla bağlarının çözüldüğünü görmektedir.

Artık dünya ihtilalinin olmayacağı tamamiyle anlaşılmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki devrim kendi sınırları içine kapanmıştı. İlk beş yıllık planın uygulanmasına hazırlanıyordu. Şevket Süreyya bundan sonra her ülkenin kendi çıkış yolunu kendisinin arayacağını ve bu arayışta Türkiye'de komünizmin bir seçenek olamayacağını düşünüyordu. Ayrıca Takriri Sükun Kanunu'nun Türkiye'ye getirdiği koşullar altında TKF etkin bir çalışma gösteremiyordu. Bu işlevsizlik de Şevket Süreyya'nın parti grubundan uzaklaşmasına katkıda bulunuyordu.

---

81 Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 429. Şevket Süreyya bu kitabını 1927'de Maarif Vekaleti'ne basılmak için vermiştir. Darülfünun Hukuk Fakültesine tetkik ettirilen bu eserin 23.1.1929 tarih ve 25 numaralı raporunda; "Kitabın tez kısmında tarihi maddecilik mesleğini takip edeceğini söyleyen müellif, bu fikri ilmi bir usul ile tatbik ve bazı mesaili izah ve Türk iktisadi tekâmülünün ana hatlarını tesbit edebilmiştir. Fakat birçok yerlerde tarihi maddiyetçiliğin müfrit netayicine düşmektedir" denilmektedir. Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.*, s. 428.

82 1 Temmuz 1926 tarihinde "yürürlüğe giren Türk Ceza Kanununun 2. ve bu kanunun yürürlüğe girmesine dair olan 825 sayılı kanunun 17. maddeleri delâletiyle" tahliye edilmiştir. Hasan Âli Yücel: *Dâvam,* Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s. 22.

83 Mete Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936),* BDS Yayınları, İstanbul, 1992, s. 49.

TKF'nin hareketsiz kalması, ülke dışındaki Şefik Hüsnü'nün Türkiye'ye gizlice girmesine ve parti genel sekreteri Vedat Nedim'in bilgisi dışında eylemleri başlatmasına neden olur. Bunun arkasından da 1927 tevkifatı diye anılan tutuklamalar gelecektir. Bu dava İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde görülür. Şevket Süreyya artık davada başrolü oynayan kişilerden değildir. Arkadaşlarından kimseyi itham etmez. Büyük ölçüde susar. Sorgusu sırasında "gizli bir komünist teşkilatının vücubuna kail olmadığım gibi dahil de değilim" der.[84] Mahkeme Reisi Sabri Bey'e saygı duymaktadır. Davada 48'i vicahi, 7'si gıyabi olmak üzere yargılanan 56 sanık vardır. Bunlardan 30'u 3-4 aylık cezalara çarptırılır. Hüküm savcının istediğinden farklı çıkmıştır.[85]

Şevket Süreyya beraat edenler arasındadır. Serbest bırakılır. Yoldaşlarına veda eder. Artık yollar ayrılmıştır. Bu dava sonunda Şevket Süreyya partisiyle ilişkisini tamamen keser. İstanbul'u terk eder ve bir görev almak için Ankara'ya gider.[86] Böylece kendisini Kadro hareketine götürecek yolda ilk adımlarını atmış olur.

---

84 Jülide Ergüder (Hazırlayan): *1927 Komünist Tevkifatı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 70.

85 Mete Tunçay: *a.g.e.*, s. 54-56.

86 Şevket Süreyya Aydemir: *Suyu Arayan Adam*, s. 435.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN KADRO SONRASINDAKİ YAŞAMI*

1. Giriş

Kadro dergisinin Mustafa Kemal'in işaretiyle kapanmak zorunda kalması üzerine, Kadro dergisini çıkaranlar, çoğu kez olduğu üzere kaybetmek durumunda kalmamışlardır. Rejim, Kadrocularından çok Kadro'ya karşıdır. Kadro gitmiş kavga bitmiştir.

2. Kadro Sonrasında Atatürk Döneminde Şevket Süreyya'nın Yaşamı

Kadro dergisi kapandığında Ankara Ticaret Mektebi'nde müdür olan Şevket Süreyya Aydemir, bu görevini 1936 yılına kadar sürdürmüş, 1936-1938 arasında da Ankara Belediyesi İktisat Müdürlüğü'nü yapmıştır. Muhtemelen bu göreve gelmesinde İsmet Paşa'ya yakın olan Nevzat Tandoğan'ın Ankara valisi ve belediye başkanı olması etkili olmuştur. Burada kentte yaşamı ucuzlatmak için incelemeler başlatmıştır.[1] 1937'nin sonlarına doğru hayat pahalılığı konusu Türkiye'nin siyasal gündeminde önemli bir yer tutmaya başlar. Türkiye'ye bu konuda yabancı uzmanlar çağrılır. İktisat Vekaleti'nde konuyla ilgili yeni bir örgütlenmeye gidilir. Bu konuda belediyede deneyim kazanmış olan Şevket Süreyya, 1937 sonunda İktisat Vekaleti Kontrol İşleri Müdürlüğü'ne atanır. İsmet Paşa

* Ilhan Tekeli, Selim İlkin; Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 427-479.

1 Bu konuda yayınlara bir örnek olarak bakınız: Ankara'da Et İşleri, Ankara, 1938.

henüz başvekillikten ayrılmamıştır.[2] İktisat Vekaletinde çalışırken dış ticaret konusunda bir komisyon çalışmasının sonuçlarını "Milletlerarası Ticaretimizin Zaruri Kıldığı Bazı Teşkilatlanma Tedbirleri Hakkında" başlıklı bir rapor haline getirir. Rapor 27 Mart 1938'de tamamlanır. Getirilen önerilerle, bir yandan ihracat birliklerinin geliştirilmesinin sağlanmasına öte yandan da kurulan Takas Limited aracılığıyla dış ticaretin tamamen Almanya'nın denetimi altına girmesinin engellenmesine çalışılmaktadır.

3. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Şevket Süreyya'nın Yaşamı

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra Şevket Süreyya Aydemir 20 Şubat 1939'da İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı'na getirilir. Bu, planlı ekonomiyi savunan bir Kadrocu için idari yapıda gelinebilecek en önemli yerdir. Savaşın çok yakın olduğu artık görülmektedir. Hazırlanmış olan sanayi programlarının yeni koşullarda uygulanması olanağı kalmamıştır. Bu planların gözden geçirilerek savaşa hazırlık planı haline getirilmesi gerekmektedir. Şevket Süreyya kısa sürede bu hazırlığı yapar ve plan 3 Mart 1939'da bakanlar kurulunca kabul edilerek yürürlüğe konulur.[3] Bu dönemde *Kadro* dergisinde sürekli olarak karşı çıkılmış olan Sür Prodüksiyon Nizamnamesinin iptali de sağlanılır.[4]

Dr. Refik Saydam'ın başvekilliği döneminde harp ekonomisi çalışmaları başlatılır. Türkiye savaş dışı kalmakta kararlıdır, ama yine de savaş koşullarında ekonominin yönetilmesinde çok ciddi sorunlarla karşılaşılacağı bilinmektedir. Bu konuda yeni kurumsal düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir. Sanayi Teknik Heyeti Reisliği'nce bu konuda beş ayrı rapor hazırlanır. Bunlar, *Müdafaa Ekonomisi, Başvekalet Ekonomik Yüksek Müdafaa Komisyonu Teşkilatı ve Şeması, İktisadi Koruma Kanunu Projesi, İktisadi Müdafaa Servisi, Milli İktisadi Koruma Kanununda İktisat Vekaletini Alakadar Eden Selahiyetler Muhtırası* başlıklarını taşımaktadır. Raporların hazırlanmasını Şevket Süreyya, Sümerbank'ta çalışmakta olan İsmail Hüsrev'le birlikte gerçekleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından bir hafta sonra, 8 Eylül 1939'da bu raporlar ilgili yerlere sunulmuştur. Kadrocular

---

2 Şevket Süreyya Aydemir: *İkinci Adam,* c 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 205.

3 Şevket Süreyya Aydemir: *İkinci Adam,* c 2, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968, s. 66.

4 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.,* s. 67.

savaş ekonomisinde devletin kapsamlı denetimini sağlayacak bir proje geliştirmişlerdir, ama devlet henüz böyle kapsamlı bir müdahaleye hazır değildir. Türkiye bu kapsamlı proje yerine, içinde Şevket Süreyya'nın da bulunduğu bir başka komisyonun hazırladığı "Milli Korunma Kanunu"nu 26 Ocak 1940'ta çıkarmakla yetinir.[5]

Savaş içinde kıtlıklar ve sıkıntılar yaşanmaya başlanır. En büyük sıkıntılar iaşe konusunda yaşanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'm ve dedikodulu iaşe yolsuzluklarını bilen Cumhuriyet yöneticileri bu kez de aynı sorunlarla karşılaşmak istememektedir. İnönü'nün çok güvendiği Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, bir iaşe müsteşarlığı oluşturmuştur. Müsteşarlığa İnönü'nün garp cephesi kumandanlığı sırasında başyaveri olan, emniyet genel müdürlüğü de yapmış bulunan, Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer getirilir. Bu müsteşarın yardımcılığına 1942 yılında Şevket Sürreyya Aydemir atanır. Bu atama CHP grubunda tartışma konusu olur. Emin Sazak, böyle geçmişi olan bir kişinin bu göreve atanmasına karşı çıkar.[6]

1942 yılı göreli olarak iyi bir mahsul yılıdır ancak koşullar yine de ağırdır. Yapılabilecekleri saptamak üzere vekaletlerarası bir komisyon toplanır.[7] Komisyon; fiyatlar, tarımda ayni vergiler, tedavüldeki parayı çekme yolları, zirai şirketler, çiftlik kooperatifleri vb. konularda kapsamlı bir rapor oluşturur. Refik Saydam'ın ünlü "A'dan Z'ye kadar her şeyi değiştireceğiz" sözünün dayanağı bu olmuştur. Şevket Süreyya artık başvekille sıkı bir ilişki içinde çalışmaktadır. Bir Kadrocu olarak böyle bir ilişki içinde sorumluluk yüklenmekten mutludur. Refik Saydam bu konuda bir uygulamaya giremeden, gittiği İstanbul'da 8 Temmuz 1942'de aniden ölür.

Yeni kabineyi Şükrü Saraçoğlu kurar. Ticaret vekili Behçet Uz olur. Doğan Avcıoğlu'nun sözleriyle Behçet Uz, İngiltere'nin bile cüret edemeyeceği bir liberalizm şampiyonluğu yapmış ve 1942 yılı sonbaharında fiyatları serbest bırakmıştır. Fiyat kontrolü koşulları altında ve çok elverişli fiyatlarla devletçe yapılmış stoklar elden çıkmış, iaşe işleri ve teşkilatı halk

---

5 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.,* s. 74-75.

6 Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.,* s. 198.

7 Komisyonda, İaşe Müsteşarlığı Yardımcısı Şevket Süreyya'nın yanı sıra, İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, Merkez Bankası Mali Müşaviri Namık Zeki Aral, Maliye Vekaleti Nakit İşleri Umum Müdürü Zeki Siderman, Ziraat Bankası Müşaviri Fazıl Korkut, Sümerbank Umum Müdür Muavini Cabir Selek bulunmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir: *a.g.e.,* s. 218.

nazarında itibarsızlaştırılmış ve tasfiye yoluna gidilmiştir. Bunun üzerine fiyatlar zincirden boşanırcasına artmıştır. Savaş zenginleri yaratılmıştır. 1942 Kasım'ında İnönü meclis açış konuşmasında "Şuursuz bir ticaret davası, haklı sebepleri çok aşan bir pahallık belası, bugün vatanımızı izdırap içinde bulunduruyor... Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iaşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetinin sarfettiği gayretlere, iki seneden beri cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir" diye yakınmıştır.[8]

Şevket Süreyya, Behçet Uz'un bakan olması üzerine Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti üyeliğine atanarak bir tür kızağa çekilir. Daha sonra yine Ekonomi Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığı'na getirilir. 1944-1946 yılları arasında "ivedili sanayi planı" olarak da bilinen savaş sonrası kalkınma, plan ve programlarının sekreteryasını yürütür.[9] Planın maliye, ekonomi, ticaret ve tarım bakanına bağlı bakanlıklar arası bir komisyonca hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu komisyonun başkanlığını, ekonomi bakanlığı müsteşarı yapacak, ama komisyon sekreteri tetkik kurulu başkanı Şevket Süreyya olacaktır. Planın hazırlanmasında izlenecek yöntem Şevket Süreyya ve Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti'nde çalışan İsmail Hüsrev tarafından geliştirilir. Bu metoda göre hazırlanan plan 7 Mayıs 1945'te, yani savaşın sona ermesinden iki gün sonra, bakanlar kuruluna sunulacak hale gelmiştir. Bu, sanayileşme ağırlıklı bir plandı. Değişik bölgelerde farklı sanayi komplekslerinin geliştirilmesini, sanayileşmede kapital malları üretimi aşamasına geçilmesini öngörüyordu. Plan, hazırlanması sırasında değişik kesimleri için ayrı ayrı alınan bakanlar kurulu kararlarıyla hemen uygulamaya konuluyordu. Finansmanı için iç istikraza gitme konusunda maliye bakanlığını yetkilendiren bir yasa da çıkarılmıştı. Denebilir ki Kadro'da geliştirilmiş düşünceler bu planla bu kez devlet içinde ve pratikte yeniden üretilmiş oluyordu.

Bu planın uygulanması konusunda başlayan atılımlar devam edememiştir. 12 Ağustos 1946'da kabine değişecek, yeni kurulan Recep Peker hükümetinin Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta bu plana sahip çıkmayacaktır. Bir yandan 6-7 Eylül devalüasyonu yapılmış ve planın finansman hesapları tamamıyla değişmiştir. Öte yandan Türkiye savaş sonrasında Ba-

---

8 Doğan Avcıoğlu: *Türkiyenin Düzeni,* Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s. 225.

9 İlhan Tekeli: "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı.

tı dünyası içinde kendisine yer bulmaya çalışmaktadır. Batı dünyasından gelen telkinler ise bu tür bir devlet eliyle sanayileşme doğrultusunda değildir. Türkiye ABD'nin Avrupa'ya yönelttiği Marshall planından yararlanmak istemektedir. Bu nedenle Türkiye ivedili sanayileşme planını terk eder ve 1947 yılında Süleyman Vaner'e yeni bir plan hazırlatır.[10] Bu gelişmeler, Şevket Süreyya'nın Türkiye sanayileşmesinin dümeninde kalmasını olanaksız hale getirir. Şevket Süreyya, 13 Kasım 1947'de yeniden Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti üyeliğine atanır. Burada 1951 yılında Demokrat Parti iktidarı tarafından uzaklaştırılıncaya kadar görev yapar.[11]

4. Demokrat Parti Döneminde Şevket Süreyya'nın Yaşamı

Demokrat Parti iktidarı Şevket Süreyya'yı Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti üyeliğinden uzaklaştırır. Çalışma süresinin yetersizliği gerekçesiyle başlangıçta emekli aylığı da bağlanmaz. Daha sonraki yıllarda uğraşarak sürenin yeterliliğini gösterecek ve emeklilik hakkını elde edecektir. İşsiz kaldığında Şevket Süreyya 53 yaşındadır. Bunun üzerine Kayaş Vadisinde bir tarihte aldığı, bir kısmı bataklık olan toprağına çekilerek burasını bir çiftlik haline getirmeye çalışır. Bu girişiminde kaynak sıkıntısı çekmesine karşın sonunda başarılı olur. 1950'li yılların sonlarına kadar esas meşgalesini buradaki çalışmaları oluşturur. Kendi biyografisi ola*n Suyu Arayan Adam*'ı burada yazar. 1958 yılında Remzi Kitabevi tarafından yayımlanan kitap önemli yankılar yaratır. Şevket Süreyya, Kayaş Süt Fabrikası'nın kurulmasına da öncülük eder.[12]

Demokrat Parti döneminde işten uzaklaştırılmış olmasına karşın Şevket Süreyya'nın DP'li dostları da vardır. Bunlardan biri de Dr. Mükerrem Sarol'dur. Onunla, Burhan Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Leman Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu bir toplantıda tanışmıştır. Bu toplantıda Şevket Süreyya'nın yaptığı analizler Sarol'u etkiler. DP iktidarı yıpranmış ve sonu yaklaşmıştır. Sarol Menderes'e bu toplantıdan söz ederek bir kez de onu dinlemesini önerir. Menderes, Şevket Süreyya'yı bir akşam yemeğine çağırır. Yemekte, Dr. Sarol, Burhan (Asaf) Belge, Dr. Gedik, Sebati Ataman, Muhlis Fer ve Menderes'in yakınları bulunur. İkisinin de

---

10 İlhan Tekeli-Selim İlkin: *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974.

11 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 229.

12 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 59-167.

gençliklerinde Ziya Gökalp ve Kızıl Elma sevdalarının bulunması birbirlerine ısınmalarını kolaylaştırır. Şevket Süreyya içkiyi fazla kaçırınca midesi bozulur. Dr. Sarol, Şevket Süreyya'yı evine götürür. Ama toplantı tekrar edilir. Menderes yatırımlarından söz eder, İsmet Paşa'dan yakınır. Şevket Süreyya DP'nin yaptıklarını sayılarla belirterek büyük işler yapıldığını söyler, para politikalarını analiz eder. Ama DP'nin aydın kesimi kendisinden soğuttuğunu, sivil ve askeri bürokrasinin kendilerine karşı hale geldiğini, yarın Cumhuriyet Halk Partisi'nin ya da başka bir kuruluşun yanında olabileceğini söyler. Sarol hatıratında bu toplantıdan yirmi yıl sonra söz ederken "Aydemir meğer o günlerde bize ne kadar önemli bir uyarıda bulunmuş" diye hayıflanacaktır.[13]

O günlerde DP'nin propaganda işlerinden sorumlu olan Sarol, DP yanlısı yayınlar yapan *Ankara Telgraf* gazetesine telefon ederek gazetenin başyazılarının yetersiz olduğunu, bundan böyle başyazıların Şevket Süreyya Aydemir tarafından imzasız olarak yazılacağını söyler. Bu imzasız yazılar etkili olur, Menderes bunları beğenir ve Şevket Süreyya'nın kendisini anladığını söyler. Bir yemekte Ankara'da *Hadiseleri Tasvir* gazetesinin çıkarılmasına karar verilir. Yeni gazetenin başyazarı Şevket Süreyya olacaktır.[14]

Bu haberin duyulması üzerine Ahmet Emin Yalman *Vatan*'da Menderes'e bir açık mektup yazarak, DP'nin basın politikasında zaten başrollerden birini eski Kadroculardan Burhan Belge oynarken, buna solculuk hastalığının şifa kabul etmez müptelalarından Şevket Süreyya'nın da eklenmesinin DP'liler arasında derin endişeler yarattığını belirtir.[15] Bunun üzerine Menderes'in yakınlarından Mithat Perin'in *İstanbul Expres* gazetesinde *Vatan*'a bir karşı saldırı başlatılır. Ahmet Emin'in bu saldırıyı gazete reklamları ve tevzi alanında yeni yapılan düzenlemeler nedeniyle çıkarının zedelenmesi yüzünden yaptığı, solcuları koruma konusunda Ahmet Emin'in temiz bir sicili olmadığı anlatılır.[16] İki gazete arasındaki

---

13 Mükerrem Sarol: *Bilinmeyen Menderes II,* İstanbul: Kervan Yayınları, 1983. s. 934-939.

14 Halil İbrahim Göktürk: *a.g.e.*, s. 168-170.

15 Ahmet Emin Yalman, "Şifrenin Anahtarı", *Vatan*, 10 Eylül 1958.

16 Ahmet Emin "Bunlar da Yalan mı", *İstanbul Express,* 13 Eylül 1958; "Vatanın İtiralarına Dair", *İstanbul Ekspres,* 16 Eylül 1958; "Tiraj-İlan Mihverinin Kalemleri Yüz Yüze", *İstanbul Ekspres*, 18, 19 Eylül 1958.

atışmalar sürerken Ahmet Emin Yalman ikinci bir açık mektup yazarak, Menderes'i, Şevket Süreyya'nın başyazarlığında bir gazete çıkarma fikrinden vazgeçtiği için kutlar.[17] Bu yazılar üzerine Şevket Süreyya *Vatan* gazetesine bir açıklama gönderir. Kadrocuların inkılabın emrinde olduğunu belirttikten sonra, Ahmet Emin Yalman'ın yaptığının bir hafifmeşreplik olduğu kadar bir haksızlık ve insafsızlık olduğunu ve onun yaşındaki bir kişiye yakışmadığını söyler.[18]

5. 27 Mayıs 1960 Sonrasında Şevket Süreyya'nın Yaşamı

DP'nin onu başyazarı yapmak istediği gazete yayımlanmadığı için Şevket Süreyya'nın eski çevresiyle olan ilişkilerinde bir yıpranma yaşanmamıştır. Öte yandan 27 Mayısçıların uygulamaya başladığı yaklaşımlar Kadroculuğun yeniden üretilmesi için uygun koşullar yaratmaktadır. Nitekim İtalyan Türkolog Ciacomo Caretto[19] 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra siyasal çevrelerde Kadro'ya bakış açısının değişmesini, Kemal Karpat'ın iki farklı tarihteki çalışmasında ortaya koyduğu Kadro'ya iliş-

17 Ahmet Emin Yalman: Sayın Menderese ikinci Açık Mektup", *Vatan*, 15 Eylül 1958.

18 Şevket Süreyya Aydemir, *Vatan*, 20 Eylül 1958.

19 Giacomo Carretto, "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler", *Tarih ve Toplum*, No 18, Haziran 1988, s. 63.

kin yargıları karşılaştırarak göstermektedir. Caretto'ya göre, neo Kemalizm'in ve Menderes sonrası toplumcu eğilimlerin gelişmesi sonucunda Kadro bir dayanak noktası haline gelecektir.

Bu yıllarda Şevket Süreyya yaşamını Ankara'da Bahçelievler'de sürdürürken yaşadığı apartmanda iki daire işgal ediyordu. Birinde aile yaşamını sürdürüyor, diğerinde ise hem yazılarını yazıyor, hem de çok sayıdaki her yaştan ziyaretçilerini kabul ediyordu. Akşamüstü beş çayları meşhurdu. Evde sürekli kaynayan semaverden ziyaretçiler çaylarını doldurup sohbete katılıyorlardı. Bir de dostlarıyla birlikte olduğu[20] çarşamba yemekleri vardı. Pazartesi günleri Cumhuriyet gazetesinde ikinci sayfanın üst köşesinde yazılar yazıyordu. Toplumdan kopmuyor ve toplumu yine etkilemeye çalışıyordu.[21] Dostlarıyla sürekli mektuplaşarak sıcak ilişkiler kuruyor, onların sıkıntılı anlarında yanlarına koşuyordu. Vâ-Nû hastayken son günlerinde İstanbul'a yerleşir, her gün onu ziyaret eder, öldüğünde yanındadır. Gözlerini o kapar.[22]

Kısacası, 65-70 yaşlarındaki Şevket Süreyya, içine kapanmış, pasifleşmiş bir yaşlı değildir. Hareketli bir yaşam sürdürmektedir. Aysel Kutlu'nun kocasıyla Trakya gezisine çıkar. İngiltere'ye gider. Bu seyahat sonrasında, yazmakta olduğu *Kırmızı Mektuplar* adlı kitabına İngiltere bölümünü ekler. Muhtemelen 1970'li yıllarda bakımsız kalan Kayaş'taki çiftliğinin arsacılara satılmasından sonra Gemlik-Umurbey'de aldığı bir yazlık evi vardır. Yaz aylarında oraya gitmektedir. Aysel Kutlu'ya yazdığı mektuplara da yansıyan çevre ve doğa duyarlılığını burada doyurmaktadır.

Manevi Cihazlanma Derneği'nin kurucu üyesidir. Şevket Süreyya, Ankara-Ulucanlar Mevlevi Tekkesi Şeyhi ile dosttur, dostlarına "Ben bu dergâhsız şeyhten izinliyim" demektedir. Tagorvari aşk şiirleri yazmakta, onları sadece dostlarına okumakta ve hiçbir biçimde yayımlamamakta-

---

20 Mustafa Ekmekçi: "Dost Mektupları", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1994.

21 Şevket Süreyya'nın bu dönemdeki yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Ekmekçi, "Şevket Süreyya'dan Aysel Kutlu'ya Dost Mektupları", *Cumhuriyet*, 9-14 Mayıs 1994. Bu yazı dizisindeki dostlar çevresi olarak Şevket Süreyya'nın kendi kuşağından Cevat Dursunoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, daha genç kuşaktan ise Cemal Madanoğlu, Suphi Karaman, Osman Koksal, Fakir Baykurt, Ilhan Selçuk, İlhami Soysal, İffet Aslan, Jale Candan, Seyfettin Turan, Uğur Mumcu, Mete Tunçay, İbrahim Göktürk ve Aysel Kutlu'nun adları geçmektedir.

22 Müzehher Vâ-Nû: *Bir Dönemin Tanıklığı*, İstanbul, Cem Yayınları, (Tarih belirtilmemiş), s. 179.

dır.[23] Ancak bütün bunları hep heyecanına yenik düşerek telaş içinde yapmaktadır.[24]

Şevket Süreyya'nın bu hareketli yaşamını anlamlı kılan iki tür çabası vardır. Bunlardan ilki, birbiri ardına hacimli kitaplar yazmak ve yayımlamaktır. Çok sayıda baskı yapan bu kitapları Remzi Kitabevi herhalde çok severek yayımlıyordu. İkincisi ise, 27 Mayıs'ın Türk siyasetinde sola açılma konusunda getirdiği olanakları değerlendirmeye çalışan siyasal hareketleri etkileyerek Kadroculuğu bir biçimde yeniden üretmeye uğraşmaktı.

Şevket Süreyya'nın bu dönemdeki ilk kitabı *Toprak Uyanırsa (Ekmeksiz Köy Öğretmeninin Anıları)* 1963'te yayımlanır. Bu kitapta bir kırsal alan ütopyası geliştirilmektedir. Bir bakıma da Kayaş'taki çiftlik yaşamında toprağa karşı kazandığı zaferin otobiyografisidir. Kitap, bu yıllarda Türkiye'nin gündemine giren kırsal toplum kalkınması yaklaşımının izlerini taşıyan bir ütopyadır. Kendi deyişiyle insanın doğayla savaşında doğayı yenmesinin, Keltepe'yi Keklik Pınarı'na dönüştürürken insanın özgürleşmesinin öyküsü anlatılmaktadır. Ekmeksiz Köy'ün öğretmeninde Şevket Süreyya, Yakup Kadri'nin *Yaban*'ındaki halka yabancı aydının karşıtını yaratmıştır. Halkla kolayca ilişki kuran, onlar tarafından sevilen, hiçbir işten kaçmayan bu öğretmen büyük ölçüde Şevket Süreyya'nın kendisidir.[25]

Aynı yıl Şevket Süreyya'nın biyografiler serisinin ilk kitabı olarak *Tek Adam*'ın ilk cildi yayımlanır. Bunu arka arkaya gelen 11 cilt izler. Bunlar; *Tek Adam* (3 Cilt, 1963-1965), *İkinci Adam* (3 Cilt, 1966-1968), *Menderesin Dramı* (1969), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* (3 Cilt,1970-1972), *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs Devrimi* (1973)'dir. 11 ciltlik bu serinin yayımlanması 11 yıl sürmüştür. 6.000 sayfayı bulan bu kitaplarda ele alınanlar, yaklaşık olarak yüz yıllık dönemi kapsayan, çok ayrıntılı bir siyasal tarihi oluşturmaktadır. Her dönemin iktidardaki kahramanlarının biyografileri yazılırken aynı zamanda ülkenin siyasal tarihi de yazılmış oluyordu. Bu kitapları yazarken Emile Ludwig'den etkilendiğini hep söylemiştir. Enver Paşa'nın biyografisini yazarken Moskova'ya oradan da Pamir'e kadar uzanmıştır. *İkinci Adam* ve *Enver Paşa* kitaplarını yazmaya ikişer cilt olmaları niyetiyle başlamıştır. Ama anlatısını ancak

---

23 Halil İbrahim Göktürk: ***a.g.e.,*** s. 186.

24 Müzehher Vâ-Nû: ***a.g.e.,*** s. 173.

25 Şevket Süreyya Aydemir: *Toprak Uyanırsa (Ekmeksiz Köy Öğretmeninin Hatıraları),* İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.

üçüncü ciltlerde bitirebilmiştir. Kuşkusuz bunlar, çok yoğun bir çalışmanın sonucuydu. Müzehher Va-Nu'nun anlattığına göre yaşamını sürdürebilmesi için paraya gereksiniminin olması da bu yoğun çalışma temposuna katkıda bulunmuştur.[26] 1974 yılında Cumhuriyet'te yayımladığı yazılarını da *Kahramanlar Doğmalıydı* adlı kitabında toplamıştır.[27]

Aslında Şevket Süreyya'nın biyografiler yazmasını salt onun tarih merakına dayandırmak yeterli olmayabilir. Her dönemin iktidarının önderlerinin yaşamının yazılması konusunda Kadroculuktan kaynaklanan nedenler de bulunabilir. Eğer kadroculuk iktidarda bulunan bir güç sahibine sunulan hizmetle onun iktidarının bir biçimde paylaşılması olarak görülüyorsa, o zaman Kadroların iktidar önderlerinin gözüyle dünyaya bakabilme ya da empatik anlama hünerlerine sahip olacağı da kabul edilebilir. Yani Kadrocular için bu tür biyografiler hem merak konusudur hem de bu tür biyografileri yazabilmek için gerekli bakış açısına sahiptirler.

Beklenebileceği üzere 27 Mayıs sonrasının getirdiği yeni ortam içinde Türkiye'de sol siyasetin değişik biçimlerde yapılanmaya başlaması, Şevket Süreyya'nın ilgisini belki de yazdığı biyografilerden daha çok çekiyordu.

Türkiye'de sol siyasal çizgi iç çatışmalar yaşayarak kendini oluştururken Şevket Süreyya büyük bir heyecanla Yön saflarında yer alır. Zaman zaman Yön dergisinin temel yazılarını yazar. Şevket Süreyya'nın Yön koleksiyonu içinde 41 yazısı yer almaktadır. Yön yazarları arasında yazı yazma sıklığı bakımından 9. sıradadır, yani Yön'ün etkili yazarlarındandır. Ancak Avcıoğlu ile Şevket Süreyya aynı çizgide değillerdir. Avcıoğlu, Şevket Süreyya vb. düşüncede olanları kastederek Türkiye'de sosyalizme evet, sınıf mücadelesine hayır diyen, yine de sosyalist olduğuna inanan iyi niyetli kişilerin az olmadığını, ama sınıf mücadelesinin göbeğinde yaşanmakta olduğunu belirtmektedir.[28] Oysa Şevket Süreyya böyle bir sınıf mücadelesinin Türkiye'de gelişmekte olmasından rahatsızdır. Yön'deki yazılarında Kadro'daki çizgisinden ödün vermeden Türkiye'de sosyalizmin sınıf çatışmasına olanak vermeyecek biçimde gelişmesini savunmaktadır.

---

26 Müzehher Vâ-Nû: *a.g.e.*, s. 174.

27 Şevket Süreyya Aydemir: *Kahramanlar Doğmalıydı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1974.

28 Doğan Avcıoğlu: "Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik", *Yön*, Sayı 132, 23 Eylül 1966.

Şevket Süreyya'nın ilk yazısı Yön'ün 24 Ocak 1962 tarihli altıncı sayısında yer alır. "Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü" başlığını taşımakta ve durağan değil dinamik bir Atatürkçülük anlayışını savunmaktadır. İlk yazının Atatürkçülük konusunda olması bir rastlantı değildir. Bu günlerde Şevket Süreyya *Tek Adam* kitabını yazmaktadır; yani pragmatik bir neden vardır. Nitekim daha sonraki aylarda da Yön'de *Tek Adam* için yazılmış parçalar yayımlanmıştır. Kuşkusuz bu tek başına yeterli bir açıklama değildir. Daha sonra bu dergide savunacağı "Türk Sosyalizmi" kavramına meşruiyet sağlamakta Atatürk'le ilişki kurmayı düşündüğü için bir hazırlık yapmaktadır. Hemen bir sayı sonra "Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü" konusunu ele almıştır. Derginin gelecek sayılarında Türkiye'nin sorunları ele alınıp çözümler açıklık kazandıkça bir "Türk Sosyalizminin" varlığının açık hale geleceğini ve bunun her sosyalizm sözü ortaya atıldığında halkı korkutmak için dolaştırılan komünizm hayaletiyle ilişkisinin olmadığının görüleceğini söylemektedir.[29]

Şevket Süreyya bir süre sonra çıkan yazılarında 27 Mayıs ihtilalini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi içinde bir an önce normal hukuk rejimi dönmek isteyenlerle, ihtilalci değişiklikler yapmak isteyenler arasında bir ayrımın ortaya çıktığını belirttikten sonra, bir Kadrocudan beklenebilecek şekilde bu fırsattan yararlanarak ihtilalci uygulamalar yapılmasının yararlı olacağını, ama bu konuda yeterli bir fikri temel oluşturulamadığı için ihtilali sürdürmekten yana olanların kaybetmek üzere oldukları üzerinde durmaktadır.[30]

Şevket Süreyya Yön'deki yazılarından ikisini de Ahmet Hamdi Başar'ın yeniden çıkarmaya başladığı *Barış Dünyası*'ndaki, *YÖN*'e cephe oluşturma çabalarına yanıt vermeye ayırmıştır. A. H. Başar'ın Atatürk ideolojisinin temeli olan devletçiliği, özel teşebbüs ve sermaye rejiminin devlet sayesinde gerçekleştirilmesi olarak tanımlamasını garip bulmaktadır. *Kadro* çıkarken devletçiliği birlikte savunduğu A. H. Başar şimdi onun karşısındadır.[31] Şevket Süreyya yeniden gündeme gelince, A. H. Başar es-

---

29 Şevket Süreyya Aydemir: "Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü", *Yön*, Sayı 7, 31 Ocak 1962.

30 Şevket Süreyya Aydemir: "İhtilalcinin Kaderi", *Yön*, Sayı 11, 28 Şubat 1962; "27 Mayıs İhtilalinde İki Cereyan", *Yön*, Sayı 24, 30 Mayıs 1962.

31 Şevket Süreyya Aydemir: "Kemalizm Orta Malı Değildir", *Yön*, Sayı 17, 11 Nisan 1962; "Garip Bir Devletçilik", *Yön*, Sayı 19, 25 Nisan 1962.

kisi gibi Şevket Süreyya ile tartışarak gündemde yer almak istemektedir. Şevket Süreyya bu bakımdan A. H. Başar'a yardımcı olmaz.[32]

Yön dergisi 20 Haziran sayısında orta sayfasını Kadro'ya ayırır. Bu sayıda Kadro'ya ilişkin bir röportaj yayımlanır. Sayfanın ortasında Kadroculari bir arada gösteren bir fotoğraf vardır. Ama bu fotoğraftan kendilerinin isteği üzerine Vedat Nedim Tor ve İsmail Hüsrev Tökin'in resimleri çıkarılmıştır.[33] *Yön*'ün Kadro'yu ön plana çıkarması, basında *Yön*'ü Kadro ile ilişkilendiren ve bu kanalla da eleştiren yazıların çıkmasına neden olur. Bunun üzerine derginin 4 Temmuz tarihli sayısında *Yön*'ün, Kadroculari tarihi çalışmalarını takdir ettiğini, ama Melih Cevdet Anday'a hak verdiğini, sınıf mücadelesini tasfiye etmeye çalışmanın sömürülenlerin susturulması anlamına geleceği düşüncesine katıldığını bildiren bir açıklama yer alır.[34] *Yön* ile Şevket Süreyya'nın çizgisindeki ayrım bir kez daha açıklık kazanmış olur.

29 Ağustos tarihli *Yön*'de Şevket Süreyya "Sosyalizm ve Kapitalizm" başlıklı yazısında, Behice Boran'ın *Vatan*'da yayımlanan ve TİP çizgisini savunan yazısı üzerinde durarak kendi konumunu belirtmeye çalışır. Bu, Boran'a saygılı bir yazıdır. Ancak Boran'ın işçi sınıfı önderliğine dayanan bir siyasal hareketi savunmasını gerçekçi bulmamaktadır. Ona göre 19. yüzyılda olup bitenleri sadece emek ve sermaye çelişkisiyle açıklama olanağı yoktur. Mutlaka sanayici memleketlerle müstemlekeler ve yarı müstemlekeler arası çelişkileri hesaba katmak gerekir. Nitekim günümüzdeki az gelişmiş ülke olgusu bu çelişkinin sonucudur. Geri kalmış ülkeler bundan kurtulmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle az gelişmiş memleketçi ya da milliyetçi sosyalizmlerde sınıf önderliği sağlam bir dava değildir.[35]

Yön 1962 yılında Cumhuriyet Bayramı ve Atatürk'ün ölüm yıldönümü sayılarını Kadroculari merkeze alarak düzenlemiştir. Yakup Kadri'nin

---

31 Şevket Süreyya Aydemir: "Kemalizm Orta Malı Değildir", **Yön,** Sayı 17, 11 Nisan 1962; "Garip Bir Devletçilik", **Yön,** Sayı 19, 25 Nisan 1962.

32 Ahmet Hamdi Başar: "Şevket Süreyya'ya Soruyoruz: Hangi Devlet?", *Barış Dünyası*, No 70, Mart 1968, s. 154-158; Ahmet Hamdi Başar, "İdeoloji Yolculuğu", *Barış Dünyası*, No 93, Şubat 1970, s. 116-125.

33 "Atatürk Kadroyu Niçin Destekledi?", *Yön*, Sayı 27, 20 Haziran 1962.

34 *Yön*, Sayı 29, 4 Temmuz 1962.

35 Şevket Süreyya Aydemir: "Sosyalizm ve Kapitalizm", *Yön*, Sayı 37, 29 Ağustos 1962.

"Esir Milletlerin Lideri" konusunda yaptığı bir konuşmanın metni verilmekte, yapılan açık oturumda Yakup Kadri'nin CHF programı konusunda Atatürk'le aralarında geçen ve bu programın "milli sosyalizm" olarak nitelenebileceği konusundaki konuşmayı aktarması sağlanmaktadır.[36]

Eylül ayından itibaren Şevket Süreyya, Türk Sosyalizmi kavramını sistemleştirme çabasına girmiştir.[37] Bir anlamda Kadro'da gördüğü işlevi Yön'de de görmeye çalışmaktadır. Bu halde ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Yön çevresinin Sosyalist Kültür Derneği oluşturduğu günlerde Şevket Süreyya *Türk Sosyalizminin İlkeleri* adıyla uzun bir yazı yazar. Şevket Süreyya'nın adı dernek kurucuları içinde yer almamıştır. Ama derneğe üye olur ve bir özel muhtırayla derneğe Türk sosyalizminin ilkeleri ve olması gereken araştırma alanları konusunda bir öneri yapar.[38] Bu önerilerini dünyaya ve Türkiye'ye ilişkin tarihi yorumlara oturtur. Türkiye'nin Mustafa Kemal'le tüm milli kurtuluş hareketlerine öncü olmak, rehberlik etmek fırsatını elde ettiğini, ama bunu ziyan ettiğini, Birleşmiş Milletlerde de hep emperyalist ülkeler paralelinde hareket ettiğini, Cezayir halkının mücadelesini Fransa'nın iç işi saymasının utancını taşıdığını vurgulamaktadır.

Yön'ün 23 Ocak 1963 sayısındaki yazısında Memleketçi Sosyalizm ilkeleri ele alınmaktadır. Şevket Süreyya'ya göre Türk sosyalizmi, memleketçi bir sosyalizmdir. Dünyada Kadro'nun öngörüsü doğru çıkmıştır. Dünyada ulusal kurtuluş hareketleri başarılı olmuştur. İşte memleketçi sosyalizm, milli kurtuluş hareketlerinin ilerici bir devamıdır. Bu nedenle önerilerini tarihin kendisini haklı çıkardığı inancıyla sıralamaktadır.[39]

Şevket Süreyya, memleketçi sosyalizmin ilk ilkesini demokrasi olarak görmektedir. "Çünkü Milli Kurtuluş Hareketi, memleketin istiklâli için olduğu kadar, halkın kayıtsız şartsız hâkimiyeti için de yürütülen bir harekettir", "Memleketçi sosyalizm demokrasiyi inkâr etmez, ikmal eder. Türk sosyalizmi, Türk demokrasisinin, halk için ve engelsiz gelişmesidir. Memleketçi sosyalizm, halkçıdır, devletçidir, Türk sosyalizmi anayasaya karşı olmadığı için karma ekonomicidir. Türk sosyalizmi karma ekono-

---

36 Atatürk Özel Sayısı, *Yön*, Sayı 47, 7 Kasım 1962; *Yön*, Sayı 46, 31 Ekim 1962.

37 Şevket Süreyya Aydemir: "Sosyal Devlet ve Türk Sosyalizmi", *Yön*, Sayı 40, 19 Eylül 1962.

38 Şevket Süreyya Aydemir: "Türk Sosyalizminin İlkeleri", *Yön*, Sayı 56, 9 Ocak 1963.

39 Şevket Süreyya Aydemir: "Memleketçi Sosyalizm İlkeleri", *Yön*, Sayı 58, 23 Ocak 1963.

miyi reddetmez. Ama oligarşiyi, yani toplum işlerini toplumun üstünde ve kendi yararına işletmek isteyen bir zümre hâkimiyetini reddeder." Memleketçi sosyalizm, müstahsilin toprak mülkiyetini koruyacaktır. Sadece büyük miktarda toprağın belli ellerde toplanmasına karşıdır. Sosyalizm dine karşı değildir, ama laikliğin savunucusudur. Orta sınıfa makul bir şekilde yaşama ve teşkilatlanma imkanları sağlanmalıdır. İster gelişmiş ister az gelişmiş ülkelerde olsun sınıfların varlığı bir realitedir. Fakat Türk sosyalizmi, bir sınıfın diğer sınıflar üstündeki diktatörlüğünü savunmayacaktır. Halk içinde aşırı derecede keskinleşecek sınıf kavgalarını önlemeye çalışacaktır. Bu, planlı gelişmeyle sağlanacaktır.

Şevket Süreyya memleketçi sosyalizm konusundaki yazılarını daha sonraki haftalarda da sürdürmüştür.[40] Bu yazılarında Marksizm ve işçi sınıfının önderliği konusundaki görüşlerine açıklık kazandırmaya çalışmaktadır. Marks'ın dönemine göre günümüzün koşulları çok değişmiştir. O dönemde devleti sadece bir sınıfın organı olarak saymak doğrudur. Dolayısıyla sınıf çelişkisinin tırmanacağını ve bu tezatların ihtilal yoluyla çözümleneceğini düşünmek yerindedir. Artık devletin sadece bir sınıfın organı olma vasfı zayıflamıştır. Devlet iktisadi hayatta aktif rol almıştır. Proletarya örgütlenmiştir. Sosyalist bir kategori olan plan demokratik ülkelerde de benimsenmeye başlamıştır. Kruşçev, "bir memlekette komünizmin olması veya tutunması için harp etmeyeceklerini" ilan etmiştir. Zaten atom silahlarının olduğu bir dünyada böyle bir savaş yapılamaz hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda gelişecek memleketçi sosyalizmler komünizmin dışında kendi koşullarında ayrı ayrı yollar bulacaklardır.

Şevket Süreyya bu görüşlerini yalnız Yön'de yayımlamıyor, aynı zamanda *Cumhuriyet* gazetesindeki haftalık yazılarında da savunuyordu. Sık sık mektuplaştığı Vedat Nedim *Cumhuriyet*'teki yazıları okuyunca Şevket Süreyya'ya gönderdiği mektupta *"demek gele gele bir batı Modeli sosyal demokrasi durağına sığınıp kaldın. O hâlde, ne oldu bizim Kadro'da savunduğumuz, batı modelleri arasında hiçbir örneği olmayan Kemalist ideolojimize? Bu sorunun cevabını istiyorum"* diyerek dostuna takılmaktadır.[41]

---

40 Şevket Süreyya Aydemir: "Marksizm, Memleketçi Sosyalizm", Yön, Sayı 59, 30 Ocak 1963.
Şevket Süreyya Aydemir: "Emek, İşçi Sınıfı ve Emeğin Sosyal Değeri", *Yön*, Sayı 60, 6 Şubat 1963.

41 Vedat Nedim Tör'ün 4 Mart 1974'te Şevket Süreyya'ya yazdığı mektup.

Uzun bir yasaklamanın ardından Yön dergisi 25 Eylül 1964'te ikinci kez yayımlanmaya başladıktan sonra Şevket Süreyya'nın yazılarının sıklığında önemli bir azalma olmuştur. Daha önemlisi artık ideolojik yazılar yazmamakta, Atatürk hakkında, Vietnam gibi güncel konularda yazılar yazmaktadır. 1967'de Yön dergisi kapandığında Şevket Süreyya büyük ölçüde kitaplarıyla ve *Cumhuriyet*'teki yazılarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde Türkiye'deki sol hareket değerlendirilirken "Türk sosyalizminin bir milliyetçilik ve antikomünizm tarafı vardır. Bu meselenin nazariyecisi dönek Şevket Süreyya'dır"[42] deniliyordu.

Türkiye'de Kadro bir kez daha gündeme, Dünya gazetesinin, Abdülhak Şinasi Hisar'ın not defterini 31 Mart-13 Nisan 1967[43] tarihleri arasında yayımlamasıyla gündeme gelir. Türkiye'de ilk kez sol bir politik parti olarak TİP, TBMM'ye 15 milletvekili sokmuştur. Türkiye'de sola karşı sağ militan örgütlenme gelişmeye başlamıştır. Dünya gazetesi de, o dönemde, sağ yayın organları içinde yer almaktadır. Hayatta olmayan Abdülhak Şinasi Hisar'ın Kadro ve Şevket Süreyya konusunda tutulmuş ama

---

42 Moskova'nın Gözüyle Türkiye'de Bugünkü Sosyalizm Hareketi, *Yön*, Sayı 198, 11 Ocak 1967.

43 Abdülhak Şinasi Hisar: Yangın Var, "Biri Milliyetçinin Not Defteri", *Dünya*, 31 Mart - 12 Nisan 1967.

yayımlanmamış notlarını, genel olarak sola karşı mücadele etme programının bir parçası olarak yayımlamaktadır. Düzensiz biçimde tutulmuş notların genel kurgusu, komünizmin kötü ve başarısız olduğu, Kadrocuların da kendileri tersini söylese de komünist (bolşevik) oldukları üzerindedir. Ama saldırıların merkezinde Şevket Süreyya vardır. O "halis bir köylüdür. Bulgaristanlı bir Türk köylüsü. Köylü inadıyla bilen ve düşünen bir adam". "Başının içinde muttasıl bir fikir söyler ve bir fikir gizler ve bazan bir fikir söylerken bir fikri gizlediğini belli eder."

Abdülhak Şinasi, Kadrocuların Yakup Kadri hariç dillerinin kötü olduğunu bunu da bilerek yaptıklarını söylemektedir. "*Kadro* muharrirleri edip muharrir değil, bir takım parolacılardır. Yazdıkları birer paroladır!"

Bu saldırılara karşın Şevket Süreyya köşesine çekilmez. 1968 yılında Bilgi Yayınevi *İnkılap ve Kadro*'yu ikinci kez yayımlar. İkinci basımına yazdığı önsözde, ilk yayından sonra geçen 36 yılda imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir millet ülküsünün gerçekleştirilemeyişinin, içeride aşırı sınıf farklılaşmalarının ortaya çıkmasının, türedi bir oligarşinin güçlenmesinin, demagogun kahraman olarak görülmeye başlamasının, Türkiye'yi sınıf kavgasının eşiğine getirmesinden yakınmakta ve "Gerçi bu kitabın yazılışından bu yana uzun bir zaman geçti. Köprünün altından nice sular aktı... Ama ben, gerek bu kitapta, gerek Kadro neşriyatında yer alan sayfaların hepsinin altına bugün de imzamı atabilirim" demektedir. Bu yıllarda sol hareket 1960'lı yılların başındaki ivmesini kaybetmiştir. Değişik gruplar arasında görüş ayrılıkları artmıştır. Şevket Süreyya bu gelişmelerden huzursuzdur. Aysel Kutlu'nun anlattığına göre, 70 yaşında olmasına karşın, bir parti kurmaya karar verir. Bahri Savcı'ya gider. Onu ikna edemez. Böyle olunca da bu düşüncesini hayata geçiremez.

Doğan Avcıoğlu Yön dergisini kapattıktan sonra Yön'deki çalışmalara dayanarak 1968 yılında "Türkiye'nin Düzeni" kitabını yayımlar.[44] Yayımlandığında Türkiye'de aydınların kendi tarihlerine bakış açısını değiştirecek ölçüde büyük yankılar yaratır. Tarihin antiemperyalist çizgideki yorumu özellikle subaylar üzerinde çok etkili olmuştur. Yine 1968 yılında başlayan öğrenci hareketleri 27 Mayıs örneğindeki gibi askeri müdahale beklentisini artırmaktadır. Doğan Avcıoğlu 1 Ekim 1969'da *Devrim* gazetesini çıkarmaya başlar. Devrim bir bildiriyle çıkar. Bildiride, sandık de-

44 Doğan Avcıoğlu: *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, Bilgi Kitabevi, 1968.

mokrasisinin Kemalist devrimi yarıda bıraktığı, şimdi bu görevin tamamlanması gerektiği ve bunun "halkla beraber, halk için devrimle" gerçekleştirilmesi gerektiği söylenmektedir.[45] Devrim gazetesinde Türkiye'deki demokrasi cici demokrasi olarak küçümsenir. Gazetede genellikle eski Yöncüler yazı yazmaktadır. Bunlara 27 Mayısçı askerler eklenmiştir. Ama Şevket Süreyya'nın Yön'den Devrim'in yazı kadrosuna transfer olmadığı söylenebilir. İlk sayılarda yer alan bir iki yazısı daha çok tarihsel konulardadır. Daha sonraki sayılarında imzasına rastlanmaz.

Şevket Süreyya artık sadece Cumhuriyet'te yazmaktadır.[46] Şevket Süreyya 22 Mart 1976'da Cumhuriyet'te[47] çıkan "Doğum Ağrısı mı, Tükeniş mi?" başlıklı yazısında *"Ülkemizi gittikçe saran, gittikçe çıkmazlara sürükleyen bu duygusuzluk, bu inkâr, bu sorumsuzluk ve güçsüzlük, daha iyi yarınlar için bir doğum ağrısı mıdır? Yoksa, bir tükeniş mi? Sanıyoruz ki cevap göğüsleri parçalarcasına haykıran bir 'tükeniş!' olacaktır. O halde ve evvela, başta şu partiler denilen ama bir türlü parti olamayan, yalanı ve yalancılık ithamlarını hem de devlet yayın cihazlarından, günlük, resmi edebiyat haline getiren değersiz tahrik merkezlerinin gerçek hüviyetlerini millete açıklamalıdır. Siyaset gibi ekonomiyi de kumar masası oyunları haline getiren bütün cihazları ve sorumlu organları, milletin önünde, mutlaka teraziye koymalıdır. Hem de tarihi bir görev olarak. İşte şimdi aydınların, ihmal kabul etmez görevi budur. Ama bu kadar mı? Hayır! Hastalık artık toplumun yapısındadır"* diyordu.[48] Şevket Süreyya bu sözlerini yayımladıktan üç gün sonra yaşama veda etti.

Kış aylarında grip olmuştu, zaten şeker hastasıydı, kendisini toparlayamadı, 79 yaşında öldü. Mustafa Ekmekçi, Şevket Süreyya'nın ölümünü "25 Mart 1976'da Ankara'da öldü. Kurucusu olduğu ve yöneticiliğini yaptığı Ankara Ticaret (Mektebinin) Lisesi'nin önünde, bir de Ankara Belediyesinin İktisat Müdürlüğü önünde birer dakikalık saygı duruşu yapılmıştı. Şevket Süreyya'nın tabutu bayrağa sarılı değildi. Bunu gören

---

45 "Devrim Bildirisi"; *Devrim*, 21 Ekim 1969.

46 Bu yazıların önemli bir kısmı oğlu Ertuğrul Aydemir tarafından *Lider ve Demagog* başlıklı bir kitapta toplanır. Bu kitap Remzi Kitabevi'nce 1977 Eylül'ünde yayımlamıştır.

47 Mustafa Ekmekçi: "Şevket Süreyya'nın 100. Yılı", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1997.

48 Şevket Süreyya Aydemir: "Doğum Ağrısı mı Tükeniş mi?", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1976.

Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay, 'Şevket Süreyya sarılmayacak da kim sarılacak Türk Bayrağına?' diyerek belediyenin önündeki bayrağı indirip ona sardı" diye anlatmaktadır.[49] Şevket Süreyya Ankara Gülveren mezarlığında toprağa verildi.

49 Mustafa Ekmekçi: "Suya Adanan Yaşam", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1994.

ZEKİ (SELAH) SAYAR'IN YAŞAMI VE MİMARLIĞININ TOPLUMSAL BAĞLAMI*

1. Giriş

Mimarlar Odası Türkiye'de mimarlık düşüncesinin ve pratiğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş olan değerlerine sahip çıkıyor. Çok da iyi yapıyor. Bir meslek alanının toplumdaki saygınlığının oluşumunda o alanın ve önemli aktörlerinin tarihinin yazılmış olmasının bir ön koşul olduğu söylenebilir. Bir meslek alanının tarihinin yazılmamış olması ve temel aktörlerinin yaşamlarının bilinmeyişinin ne anlama geldiğini, ben İnşaat Mühendisleri Odasının, kuruluşunun 50'inci yılında, Türkiye'nin 50 önemli yapısını seçmek için topladığı jürinin içinde yer aldığımda gördüm. Jüride inşaat mühendisliği alanının tüm duayenleri yer alıyordu. Ama yine de böyle bir seçim yapılmasında jüri çok zorlandı, zorlanmanın ana nedeni bu alanın bir tarihinin yazılmamış olmasıydı. Böyle bir tarih yazılmayınca da mesleğin başarıları hakkında bir değerlendirme yapılamıyor, üzerinde bir konuşma geliştirilemiyordu. Bu nedenle Mimarlar Odası'nın, Mimar Kemalettin'le başlatığı, Sedat Hakkı Eldem, Emin Onat, Seyfi Arkan'la sürdürdüğü bu anma toplantılarını bu yıl Zeki Sayar'la sürdürmesini çok önemsiyorum.

Bu toplantılarda ele alınan kişilerin faaliyetlerinin toplumsal bağlamı konusunda bir konuşma yapmam adeta bir âdet haline geldi. Bu kez de benden böyle bir çalışma yapmam istendi. Ben de her defasında olduğu

* 9-10 Aralık 2011 tarihlerinde Mimarlar Odası Zeki Sayar ve Arkitekt Sempozyumu'nda yapılan konuşma.

gibi eğer bana ayrıntılı bir biyografi çalışması verilirse, istenen türde bir çalışma yapabileceğimi söyledim. Bu kez biyografiyi Müge Cengizkan ve Derin İnan gayet detaylı bir biçimde hazırlamışlar. Bu durum benim işimi hem kolaylaştırdı hem de onların söylediklerinin dışında bir şey söyleyebilmek bakımından zorlaştırdı.[1] Benim biyografi konusunda ısrarcı olmam yöntemsel bir zorunluluktan kaynaklanıyor. İlk bakışta sanılabilir ki eğer bir kişininin doğum ve ölüm tarihleri biliniyorsa bu dönemin tarihini iyi bilen bir kişi, o kişinin etkinliklerinin içinde yer aldığı toplumsal bağlamını yazabilir. Tabii böyle bir metin yazılabilir, ama o kişiyle doğrudan ilişkilendirilmesi yapılamaz. Eğer bir kişinin biyografisi biliniyorsa, bu biyografinin bize verdiği olaylardan/olgulardan yola çıkarak ve toplum birey ilişkisinin olumsal olduğunu da gözönünde tutarak, o kişinin yaşam öyküsü için anlamlı bir toplumsal bağlam anlatısı kurulabilecektir. Tabii biyoğrafik bilginin gelişmişlik derecesi kurulabilecek anlamlı toplumsal ilişkilerin zenginliğini de artıracaktır.

Arkitekt dergisinin tama yakın bir kolleksiyonu kütüphanemde bulunuyor. Bende böyle bir koleksiyonun bulunması, benim Cumhuriyetin mimarlık ve şehircilikteki çabalarını anlamam ve kavramamda çok önemli bir kaynak oluşturdu. Elimde böyle bir kaynak olmasaydı, her halde aynı kavrayışa ulaşabilmem çok zor olurdu. Zeki Sayar'ın kişisel çabalarıyla, özverisiyle oluşturduğu bu büyük kolleksiyonun önemini gün geçtikçe daha çok farkediyoruz. Açıktır ki Sayar Türkiye'ye paha biçilmez bir değer hediye etmiş bulunmaktadır. Kendisini saygıyla anarak konuşmanın ayrıntılarına giriyorum.

2. Biyografik Öykü ve Bize Gösterdiği Bağlam İlişkileri

Zeki Sayar'ın anılarından, İstanbul Yeniköy'de bir yalıda oturan geniş bir aile içinde, 1905'de doğduğu anlaşılmaktadır. Babası Ziraat Bankası mümeyyizlerinden Mülkiye mezunu Selahattin Bey, annesi Saime Hanımdır. Mümeyyizlik bir dairede yazılan yazıları tashih görevidir. İleri bir bürokratik bir pozisyon değildir. Karar yetkisi içermez. Yani Zeki Sayar Osmanlı orta sınıfındaki bir ailenin çocuğudur. Ailenin ikinci çocuğu Nihat Sayar da 1908'yılında aynı yalıda doğar. Yeniköydeki bu yalı dede

1 Bu konuda Bkz: Elvan Ergut Altan: "Zeki Sayar; Türkiye'de Mimarlığın Profesyonalleşme Sürecinde Bir Mimar", *Mimarlık*, 2001, sayı 300, s. 14-22.

olan Aydın Naibi (kadı vekili) Emin Efendinindir. Geniş ailede amcalar, yengeler, çocukları ve büyükanne birlikte yaşamaktadır. Sayarın anlatışından ailenin başının büyükanne olduğu anlaşılmaktadır. Herhalde dede ölmüştür.

Orta sınıf bir bürokrat ailesinden bekleneceği üzere bu geniş aile, çocuklarının eğitimine önem vermektedir. Zeki Sayar'ın anılarından anlaşıldığına göre eğitimine yalıda oturdukları yıllarda Yeniköy'deki sibyan mektebine giderek başlamıştır. Yeniköy camisinin avlusundaki tek dersaneli, sarıklı hocanın geldiği bu mektepte elifbeyi öğrenmiştir. Aslında bu yıllarda Osmanlı Imparatorluğunda 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uygulanmaktadır. Doğrudan devletin ibtidai mektebine başlayabilecekken sibyan mektebine gitmiş olması üzerinde durmakta yarar vardır. Müslüman ahali, modern okullarda yeterli dinsel bilgi verilmiyor diye çocuklarını önce sibyan mekteplerine gönderiyorlardı. Bu mahalle mektepleri dini vakıflara bağlı olduğu için, Osmanlı yönetiminin bu mekteplerde Tanzimat döneminde yapmaya çalıştığı reformların hiç biri etkili olmamıştı. Osmanlı modernleşmecilerinin dokunmadığı, ulemanın eline bırakılmış, dini açıdan çocuğun sosyalleşmesini sağlamaya dönük yerler

halinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Bu dönemde sibyan Mektepleri ve Medreseler Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin belirlediği modern kanal dışında ayrı ve çöküşe terkedilen bir kanal oluşturuyordu.[2]

Sayar'ın Osmanlı modern eğitimiyle ilişkisi, annesinin hastalığı yüzünden ailesi Heybeliada'ya taşınmak zorunda kalınca, 1913 yılında Heybeliada'da Hıdiv Halim Paşanın yaptırdığı Sebiülreşad Rüştiyesine kaydolmasıyla başlamıştır. Bu okul Osmanlı maarifinin kurduğu numune mekteplerinden biridir. Heybeliada'ya taşınan Sayar ailesi, artık burada bir çekirdek aile olarak yaşamaktadır. Sayar burada altı yıl ilköğrenim görmüştür. Önce ibtidaiyi sonra da rüştiyeyi bitirmiştir. Rüşdiyeyi bitirdikten sonra 1919 yılında dört yıl öğretim veren Kadıköy Sultanisine gitmiştir. Bu dönemde İstanbul işgal altındadır. Bu koşullar Sultani öğrencilerinde milliyetçi farkındalıkların gelişmesini hızlandırmıştır.

İlk ve orta eğitimini tamamlayan Zeki Sayar 1923 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Alisine girdi. Aynı yıl Sayar ile birlikte Akademi'ye Sedad Hakkı Eldem, Burhan Arif, Medreseli Süleyman Şahabettin de girmişti. Sayar'ın mimarlık gibi o yıllarda çok tercih edilmeyen, hatta neye yaradığı tam bilinmeyen bir mesleği seçmesinde amcası Kemal Beyin mimar olmasının etkisi yüksek olmuştur. Kendisinin de belirttiği üzere, eğer ailede bir mimar olmasaydı, belki de mimarlığa hiç yönelmeyecekti.

Sayar'ın yeni okuluna kaydolduğu günlerde Türkiye Lozan barış andlaşmanı imzalamak üzeredir. Türkiye artık yeni bir heyecanla eğitim sistemini yeniden çalıştırmaya başlamıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi mütareke döneminde değişik konaklar arasında dolaşmıştı. Akademi müdürlüğünü Cemil Cem yapıyordu. Bu yılda Mütareke döneminde çok düzenli bir eğitim verilemediğinden mimarlık bölümünde okuyanların hepsi birinci sınıfta toplandı. Sayar'ın anlattıklarına göre, mektebe o yıl dört öğrenci girmişken, bu nedenle birinci sınıfta 17-18 kişi olmuşlardı. Bu sınıfın eğitim süresi içinde mektep müdürlüğüne 1925 yılında Nazmi Ziya, 1927 yılında Namık İsmail getirilmiştir. Namık İsmail spor arabası ve akademi önüne bağlı Korsan adlı teknesiyle, düzgün fiziğiyle İstanbul'un gözde erkeklerindendir. Namık İsmail'in giyimiyle yaşam tarzıyla Mimarlık Bölümü öğrencileri için bir rol modeli haline geldiğini Sedat Hakkı'nın ve Seyfi Arkan'ın yaşam öykülerinden biliyoruz.

---

2 Bkz: Selçuk Akşin Somel: *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Behçet Ünsal, Nazimi Yaver Yenal'ı (doğumu 1904) anlatırken, o yıllardaki mimarlık eğitimi hakkında da belli bir düzeyde bilgi vermektedir. "Birinci yıl ihzari sınıfı, resim galerisinde çalışılıyor, hoca ressam Hikmet (Onat) desen ve füzen çalışmaları yaptırılıyor. İkinci yıl, teferruatı mimariye sınıfı, muallim mimar Kemalettin mimari prensipleri anlatıyor, başlık, kemer, trave gibi çizimler yaptırıyor. Üçüncü yıl proje kompozisyonu sınıfı oluyor... Mongeri ve Vedat Bey Atelye hocaları, Nazimi, Yaver Mongeri talebesi. Proje konusu: Villa, stili Greko Romen. Yılda bir proje fakat haftada bir eskizler yapılıyor. Dördüncü yıl, Rönesans stilinde proje. Konusu park içinde sergi binası. Beşinci yıl Ottoman stili proje. Konusu köşe başında bir banka. Bu proje diploma (şehadetname) projesidir."[3] Sayar'la aynı sınıfta okuyan Sedat Hakkı Eldem, o yıllarda bu okulda mimarlık öğretiminin iki tarz üzerinde yoğunlaştığını, bunlardan birinin Ottoman diğerinin Rönesans tarzı olduğunu, Ottoman tarzını Vedat Beyin, Rönesans tarzını Mongeri'nin öğrettiğini, zaman içinde Mongeri'nin Ottoman tarzına kaydığını anlatmaktadır.[4] Zeki Sayar, Vedat Tek'in atelyesinde yetişmiş ve 1 Haziran 1928 tarihinde, Sanayi-i Nefisenin Mimarlık Bölümünden 372 nolu diplomayla "Yüksek Mimarlık" unvanını alarak mezun olmuştur.

Zeki Sayar'ın mezun olduğu yıl Türkiye'nin mimarlık tarihi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'de "milli mimari" olarak adlandırılan "Osmanlı Canlandırmacılığı" siyasi bir kararla terkedilmiş ve o yıllarda Avrupa'da gelişen modern mimari "kübik mimari" olarak adlandırılarak uygulanmaya başlanmıştır. Mimarlık pratiğindeki bu paradigma değişikliği, eğitim kurumlarında da bir geçiş yaşanmasını gerektiriyordu. Bunun için 1928 yılında Sanayi-i Nefise mezunlarından üç kişi, Sedat Hakkı, Burhan Arif, Seyfi Arkan, Mühendis Mektebi Alisi'nden de Emin Onat, eğitim ya da bilgi ve görgülerini artırmak için Avrupa'ya gönderilmişlerdir.[5] Bu, 1928 yılı mezunları için önemli bir fırsat oluşturu-

---

3 Zikreden Ataman Demir: *Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 26.

4 Zikreden Ataman Demir: *a.g.e.*, s. 29.

5 Akademinin 1928 yılında mezun olan efsanevi sınıfından mezun olanlardan adlarını saptayabildiklerim: Zeki Sayar, Burhan Arif (Ongun), Abidin Mortaş, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Samih Akkaynak, Sedad Hakkı Eldem, Faruk Çeçen, Cemil Finci ve Şevki Balmumcu, Seyfi Arkan, Erip Erbilen, Hüseyin Kara, Naci; Naim'dir.

yordu. Zeki Sayar Avrupa'ya gönderilenler arasında yer alamamıştır. Oysa bir yıl sonra 1929 yılında Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinden mezun olan kardeşi Nihat Sayar aynı yıl devlet sınavını kazanarak İsviçreye hukuk doktorası yapmaya gitme fırsatını bulmuştur.

Avrupa'da eğitim olanağı bulamayan Zeki Sayar, kariyerini Türkiye içinde geliştirmek durumundadır. Başlangıç noktası çok mütevazıdır. İstanbul İl Özel İdaresi Fen Heyetinde (kadastro) asistan mimar (desinatör) olarak çalışmaya başlar. Burada aynı görevde çalışan ve o dönem hâlâ akademide öğrenci olan Abdullah Ziya Kozanoğlu ile birlikte görev yaparlar. Türkiye'de çalışan Sayar'ın dış dünya ile de ilişkisini korumaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim, 1930 yılında yayın hayatına başlayan L'Architecture d'Aujourd'hui dergisinin Türkiye muhabiri olarak görev yapmaya başlar.

Askerliğini yedek subay-teğmen olarak yapar. Halıcıoğlu Yedek Subay Okulunda birlikte eğitim gördüğü mühendis ve mimar arkadaşları arasında Ecvet Aşkan, Sinan Mimaroğlu, İzzet Taş, Feridun Arısan, Samih Saim, Faruk Çeçen, Hikmet Fosfor olduğunu biliyoruz. Sayar'ın askerlik dönemini, meslek çevresiyle ilişkilerini genişletmekte de kullandığı anlaşılmaktadır.

Artık bu noktadan sonra mimarlıkla ilişkili kariyerini üç kanalda geliştirmiştir. Bunlardan birincisi, proje yaparak, onların gerçekleşmesi için çalışarak mimarlık pratiği yapmak, ikincisi mimarlık mesleğinin Türkiye'de benimsenmesi ve saygın bir yer edinmesi için örgütlenme faaliyetleri içinde aktif olarak yer almak, Üçüncüsü ise 1931-1981 yılları arasında 50 yıl sürekli olarak Arkitekt dergisini çıkarmak olmuştur.

Türkiye'nin mimarlık tarihine ismi Arkitekt'in yayıncısı olarak geçmiş olmasına karşın Zeki Sayar, her mimar gibi fırsat buldukça proje yapmaya ve bu projelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Derin İnan ve Müge Cengizkan'ın hazırladığı Zeki Sayar'ın tasarımlarına ilişkin katalogda büyük kısmı uygulanmış 61 tasarım yer almaktadır. Bu tasarımlardan 45'i ev, apartman ve konut mahallelerine ilişkindir. Yaptıklarının yaklaşık olarak dörtte üçü konuta ilişkindir. Böyle bir yoğunlaşmayı büyük ölçüde piyasadaki talep belirlemektedir. Diğer alanlarda da tasarım yapmak için çaba göstermiştir. Bunun için 1933-1940 yıllarında beş yarışmaya katılmıştır. Bunlardan üçünü kazanmış, birisinde ikinci olmuş, birisinde de sadece katılmakla yetinmiştir. 1933 yılında Abidin Mortaş'la birlikte katıldığı Zonguldak Halkevi proje yarışmasında, 1937 yılında katıldığı uluslararası

İzmir Hali Proje yarışmasında, 1939 yılında İzmir Enternasyonel Fuarı Sergi Sarayı proje yarışmasında birincilik almıştır. Bunlardan son ikisi uygulanmamıştır.

Yaptığı konut dışı tasarımlar içinde, İzmir'de belli bir yoğunlaşma görülmektedir. 1937 yılında yaptığı İzmir Fuarı Ege Bölgesi Tarım Ürünleri Pavyonu projesi, 1938 yılında yaptığı Konak İskelesi projesi, 1947 yılında yaptığı İzmir Doktor Behçet Uz Çocuk Hastanesi projesi uygulanmıştır. Zeki Sayar bu yığılmayı anılarında İzmir Belediyesi Fen İşleri Müdürü Cahit Çeçen'i bir yarışma vesilesiyle tanımış olmasına bağlamaktadır. Fransa'da okumuş bir mühendis olan Cahit Çeçen İzmir Hal Yarışmasında jürilik yaparken Zeki Sayar'ın sunduğu projede önerdiği kabuk örtüyü çok beğenmiştir. Ödülü almak için İzmire gittiğinde Cahit Çeçen'le tanışmış, O da Zeki Sayar'ı Belediye Başkanı Behçet Uz'la tanıştırmıştır. Böylece Zeki Sayar'a İzmirin kapısı açılmıştır.

Sedad Hakkı Eldem'in, Dünya Fuarında Türk Pavyonu çalışmaları için New York'ta bulunduğu 1939 yılında, Zeki Sayar Güzel Sanatlar Akademisinde bir yıl ders vermiştir. Bu derslerde Sedat Hakkı Eldem'in bir kitabı ve düzenli notları olmadığı için "Ecole Speciale"de okutulan Fransızca bir kitaptan yararlanmıştır.[6]

Hazırlanmış olan katalogda verilen 16 konut dışı tasarımın arasında; işhanı, otel, depo, fabrika, okullar ve aile mezarlıkları bulunmaktadır. Sayar tasarladığı yapılarda kübik, prizmatik kütle ve yalın bir geometriye sahip cepheleri kullanmaktadır. 1940'larda II. Ulusal Mimarlık olarak adlandırılan neo-klasik yerel elemanları kullanma eğilimine teslim olmamış görünmektedir.

Tasarımlarının yıllara göre dağılımına baktığımızda 1931-1933 arasında yılda iki tasarım yaptığı görülmekte, daha sonra yılda üçe çıkmakta, en yüksek değerini 1935 yılında almakta, tasarım sayısı beşe yükselmektedir. Sayar'ın dergi çıkarma faaliyeti dışında her yıl ortalama üç tasarım projesi yaptığı söylenebilir. Bu tempo 1940 yılına kadar bu düzeyde sürmektedir. Savaş koşullarında yapı yapılmadığı için proje talebi de durmuştur. Savaş yılları içinde Arkitekt dergisini çıkaran iki kişiden biri olan Abidin Mortaş, 1942 yılında işini Ankara'ya nakletmiştir. Zeki Sayar da farklı işlere bulaşmak durumunda kalmıştır.

6 Zeki Sayar: *Yapı*, 1994.

Zeki Sayar 15 Ağustos 1942'de, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Başkanlığında "yüksek mimar" kadrosunda 210 Lira ücretle çalışmaya başlamıştır. Yine 1942 yılından başlayarak, 1950'ye kadar 8 yıl, Merkez Bankası İstanbul Şubesinin ve Mensucat Santral Fabrikalarının danışman mimarlığını yapmıştır. Ayrıca 15 Ekim 1942'de İstanbul Belediyesi Genel Meclis Üyeliğine (İstanbul Umumi Meclisi, 4. dönem) seçilmiş, izleyen dönemlerde de seçilerek meclis üyeliğini 1950 yılına kadar sürdürmüştür. Bu süre içinde çeşitli dönemlerde imar ve bütçe komisyonlarında çalışmıştır. Bu sırada, imar komisyonu raportörlüğünü yaparken Prost'un İstanbul imar tatbikat planlarının mecliste görüşülmesi sırasında etkili bir görev yapmıştır. Bu dönemde ayrıca,1946 yılında savaş yüzünden ikinci kez askere alınmış ve Harbiye'de Teknik Büro'da görev yapmıştır.

Bu yıllarda artık yarışmalarda jüri üyeliği yapmaya başladığı görülmektedir. 1946'da İstanbul Belediyesi Açık Hava Tiyatrosu Mimari Proje Yarışmasında, 1947'de İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Ekonomi Fakülteleri Ek Binaları Mimari Proje Yarışmasında, 1949'da İstanbul Vakıf İşhanı Mimari Proje Yarışmasında, ve 1950'de TC Merkez Bankası İzmir Şubesi Hizmet Binası Proje Yarışmasında jüri üyeliği yapmıştır.

1990 yılında Arredemento'da yayımlanan bir söyleşisinde;

"Benim mimarlığımın pek önemi yok. Şimdi ben kendi hakkımda şunu söyleyeyim: Ben hiç müteahhitlik yapmadım. Buna da başından beri muhalifim... Çünkü (mimar, müteahhitlik) yaptığı zaman sanatından fedakarlıkta bulunur. Ben bu prensibe sağdık kaldım. Serbest çalıştım. İşte, kabiliyetim nisbetinde tasarladım ve inşa ettim".[7]

demektedir. Kendi mimarlığı hakkındaki alçak gönüllü değerlendirmesi bırakılırsa, kendisinin hiç müteahhitlik yapmadığı, mimarlık ve müteahhitliği kendi üzerinde kesiştirmediği konusunda yaptığı ahlaki vurgu tabii ki çok önemlidir. Kendisinin yalnız mimarlık alanında değil ahlak alanında da modernist olduğunu göstermektedir.

22 Haziran 1950'de, 45 yaşındayken Fotika Hanım ile evlendi. Bu evlilikten tek kızı olan Eren 1951 yılında doğdu.

1970'li yıllardan sonra, yani 65'inci yaşını geçince mimarlık alanındaki çabaları değişik kurumlar tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi, "Çok eski yıllardan beri tamamen şahsi teşebbüs ve

---

7 Zeki Sayar: *Arredamento*, 1990.

gayretiyle çıkarmakta olduğu *Arkitekt* mecmuasının, Türk mimarisi ve sanatının yurtiçinde ve yurtdışında tanıtılmasındaki olumlu çabası ve bu yöndeki çalışmaları ile Türk mimarlığına bir eğitim kurumunun yapması gerekli göreve eşit bir hizmet ifa etmesi nedeniyle", Sayar'a "onursal doktorluk" unvanını verdi. Sayar diplomasını, 7 Haziran 1972'de düzenlenen törende, Akademi Başkanı Feridun Akozan'ın elinden aldı.

1974 yılında Sayar, yeni kurulan ve Doğan Kuban'ın başkanlık yaptığı İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsüne (MTRE) üye olmaya davet edilmiş ve bu daveti kabul etmiştir.

Mimarlar Odası 1981 YılındaTürk mimarlığına yaptığı hizmetlerden dolayı Sayar'a "onur plaketi" vermiş ve 1988 yılında da ilkini düzenlediği Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri kapsamında "Yapı üretimindeki başarılarının yanı sıra Türkiye'de mimarlığın kurumlaşmasında ve örgütlenmesindeki özverili çalışmaları ve yüksek katkıları; 1931-1981 yılları arasında 50 yıl süreyle, adeta tek başına çıkardığı Arkitekt dergisi ile erken Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığının en önemli belgesinin oluşmasındaki değerli emeklerinden ötürü" Sayar'ı "Mesleğe Katkı Başarı Ödülü"ne değer görmüştür.

Zeki Sayar yaşamının sonuna doğru bu faaliyetlerini aşama aşama bırakmıştır. Önce örgütler içindeki faaliyetlerini terketmiş, 75 yaşına gelince mimarlık pratiğinden kendisini emekli etmiştir. Son olarak da Arkitekt dergisini yayımlamaya son vermiştir. Emekliliğinde, yayın ve meslek örgütlenmesi konusunda görüşlerine başvurulduğunda, çeşitli dergilerde yazı ve söyleşileriyle birikimlerini zaman zaman paylaşmıştır. Arkitekt'in yayınına son verdikten 20 yıl sonra, İstanbul'da, kendi tasarladığı ve uzun yıllardır yaşadığı Bahariye Caddesi'ndeki Ak Apartmanı'ndaki dairesinde 14 Ocak 2001'de, İstanbul'da vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir.[8]

Bu bibliyografyadaki öykü bana dört konu üzerinde durmamın yararlı olabileceğini gösterdi. Bunlar: (1) Birinci Ulusal Mimarlık Paradigmasının Yerini Modern Mimarlık Paradigmasının Alması, (2) Mimarların Mimarlık Alanını Örgütleme Çabaları, (3) Mimarlar İç Pazarı Yabancı Mimarlara Karşı Koruyorlar, (4) Sınıf Arkadaşlarının Dergisinden Bir Kişinin Dergisine: Mimar / Arkitekt, olarak sıralanacak.

8 Derginin ilk kurucularından Abidin Mortaş, 22 Nisan 1963'te, Abdullah Ziya Kozanoğlu 29 Mart 1966'da vefat etmiş bulunuyordu.

3. Birinci Ulusal Mimarlık Paradigmasının Yerini Modern Mimarlık Paradigmasının Alması

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'nin, bir yandan radikal bir modernite projesini, öte yandan da bir ulus inşası pojesini uygulamaya giriştiği söylenebilir. Erken Cumhuriyet döneminde bu projenin uygulanması için atılan adımlar bir araya getirildiğinde bunun makro düzeyde bir mekansal dönüşüm projesini de içerdiği açık hale gelmektedir. Bu makro mekansal dönüşüm projesi dört farklı boyuttaki tercihleri içermektedir. Bunlardan birincisi üç imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul'un terk edilerek Ankara'nın başkent olarak ilanıdır. İkincisi yeni demir yolları hatları yaparak, hem demiryolu miktarını artırmak, hem de ağaç şeması halindeki demiryolu ağını, Ankara merkezli, iç pazarı bütünleştirmeye olanak veren bir örümcek ağı şemasına dönüştürmektir. Üçüncüsü ise devletçilik ilkesinin kabulü sonucunda, ithal ikamesini gerçekleştirmek için hazırlanan sanayi programlarında yer alan fabrikaların yerlerini, demiryolu ağı üzerindeki küçük yerleşmelerde seçerek gelişmeyi ülke sathında yaygınlaştırmaya çalışmaktır. Dördüncüsü de kurduğu halkevleri ve halkodaları ağıyla modernleşmenin ülke mekanına yayılmasını sağlayacak odaklar yaratmaktır.

İstanbul gibi binlerce yılın başkenti karşısında Ankara'nın başkent olarak ilanı çok önemli devrimci bir karardı. Aynı zamanda da yeni rejim bakımından önemli riskler taşıyordu. Böylece, Cumhuriyetin başarısı Ankara'nın başarılı bir kent olarak geliştirilmesiyle özdeşleştirilmiş oluyordu. Uzun savaş yıllarından yorgun olarak çıkmış bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi de göz önüne alındığında bunun gerçekleştirilmesinin kolay olmadığı hemen farkedilir. Yeni başkent imar edilmeye başlandığında Türkiye'de çok sayıda yetişmiş mimar ve mühendis yoktu. Ama yine de kendisini kabul ettirmiş ve belli sayıda mensubu olan ulusalcılık iddiası taşıyan bir mimarlık akımı vardı. Kurulacak olan da bir ulusal devlettir. Ortaya çıkmış, uygulamayı yönlendirmiş olan birinci ulusal mimarlık akımının Ankara'da başlayan uygulamaları da yönlendirmesi konusunda, başlangıçta hemen hemen hiçbir kuşku yoktur. İlk yıllarda yeni yapılan binalar, Mimar Kemalettin, Mimar Vedat, Mimar Mongeri ve Mimar Arif Hikmet'e (Koyunoğlu) yaptırılmıştır. Koyunoğlu'nun anlattığına göre Mustafa Kemal şantiyeleri ziyaret etmekte, mimarları teşvik etmektedir. Ama belli bir süre sonra Mustafa Kemal hangi etkilerle olduğunu bile-

mediğimiz, izini süremediğimiz bir fikir değişikliği yaşamıştır. Bunun üzerine 1927 yılından sonra, Cumhuriyetin mimarlık tercihini köklü bir biçimde değiştirerek kamu binalarının yapımını Avrupalı modernist mimarlara emanet etmeye başladığı görülmektedir. Türkiye mimarlık alanındaki tercihini birden radikal olarak değiştirmiştir.

Genel olarak yaklaştığımızda Türkiye'de bu dönemde her alanda yaşanan dönüşümün, kültür ve sanat politikalarına ve özellikle de mimarlık alanına yansıyan bir özel hali olduğunu kavrarız. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziya Gökalp'in kültür alanında, "hars" ve "medeniyet" ayrımına dayanan sentezci yaklaşımının Mustafa Kemal tarafından da benimsendiği görülmektedir. 1926 yılından sonra Mustafa Kemal bu sentezci düşünceyi terk etmiştir. Çağdaş medeniyet düzeyini aşabilmenin yolunu radikal modernite projesinin uygulanmasında görmeye başlamıştır. Bu değişikliğin ilk önemli işareti hukuk alanında sentezci bir mantıkla geliştirilmiş bulunan Mecelle'nin terk edilerek yerine İsviçre Medeni Kanununun olduğu gibi alınmasıyla verilmiştir. Bunu mimarlık, müzik vb. alanlarda atılan yeni adımlar izlemiştir. Böyle daha kökten bir zihniyet değişikliğinin sonucu olarak mimarlık alanında da ortaya çıkan tercih değişikliği, alınan çok yönlü kararlarla uygulamaya konulmuştur.

Bu Türkiye mimarlık tarihi bakımından aydınlatılması gereken bir olgudur. Bunu açıklamakta genel olarak iki farklı yaklaşım söz konusu olabilir. Bunlardan biri mimarlık eğitimi içinde ya da dünyadaki mimarlık pratiğindeki akımlara dayanarak açıklamaktır. Zeki Sayar böyle bir eğilim içindedir. O, 1928 yılında:

> *"Burhan Ongun diploma projesi yaparken tamamen kübik bir proje yaptı. Mongeri'nin talebesiydi [...] dolayısıyla onun reaksiyonunu kazanıyordu [...] ve okulu ikincilikle bitirdi [...] Sedad, Osmanlı mimarisinde bir proje yaptı [...] o da birinci oldu. Ben ise Romen üslubunda, tamamen klasik değil de biraz daha sade bir üsülupta bir banka projesi yaptım. Ben de orta derece diploma aldım."*[9]

diye anlatmaktadır. Bir başka görüşmesinde bu düşüncesini;

> *"Bizim tahsil süremizin sonuna doğru dünya mimarlığında kübizm akımı, kübizm cereyanı karşımıza çıkmıştı. Eski üsluplar, mimari tarzlar terkedilerek modern mimari ve kübizm hâkim oldu. Biz de tabii genç mimarlar*

9 Zeki Sayar: *Mimarlık*, 1988/4.

olarak bu akımın tesiri altında kaldık. (...) modern çalışmaya başladık."[10] diyerek pekiştirmektedir.

Bu saptamalardan sonra kendi durumlarını ise sarkastik bir biçimde; *"Biz klasik müzik öğrenip, caz taklit eden bir jenerasyonduk"*[11] diye anlatmaktadır.

Sibel Bozdoğan[12] ise birinci milli mimarinin bir Osmanlı canlandırmacılığı olduğunu, Türkiyenin mimari kültüründe ilk modern söylemi getirdiğini söylüyor. Ve bunun Osmanlı mimarlarının kozmopolit üslupları karşısında vatanseverce bir tepki oluşturduğunu düşünüyor. Bu milli mimari rönesansı 1908'den beri yerleşmiş bir inşa pratiği olmanın ötesinde Ziya Gökalp'in geliştirdiği ideolojik çerçeveyle uyum içinde bulunuyordu. Bozdoğan'a göre milli mimari rönesansının çöküşü 1927 civarında başlamıştır. CHP'nin açık ve seçik biçimde Osmanlı referanslarından kopuşu gerçekleştirme yoluna girmesiyle bunun en somut biçimde yansıyacağı alan olarak mimarlık görülmeye başlanmıştır. Bu durumda "yeni mimari" Avrupa modernizminin bezemesiz, kübik kompozisyonlarını sempatiyle karşılamıştır. Bu tarihten sonra hızlı bir geçiş yaşanmıştır.

Eğer Ankara'da Atatürk Bulvarında kuzeyden güneye doğru bir seyahat yaparsanız. Mimarlıkta yaşanan bu geçişi mekanda açıkça gözlersiniz. Maliye Bakanlığı'ndan başlayarak, Hariciye Vekaleti'ne (Günümüzdeki Kültür ve Turizm Bakanlığı Binası) kadar birinci ulusal mimarinin yapılarını görürsünüz. Oradan itibaren "yeni mimari" uygulamaları başlayacak ve bu uygulamalar Çankaya'ya kadar uzanacaktır. Bozdoğan'a göre gerek milli mimari, gerek yeni mimari, modernin iki farklı kimlik arayışıydı. Biri geçmişe, diğeri ise geleceğe dönük arayışları ifade ediyordu.

Bozdoğan'a göre yeni mimarlığın siyasi düzenle özdeşleştirilmesi sadece Türkiye'ye özgü bir şey değildir. İki Dünya Savaşı arasında çok sayıdaki ülkede modernizmin karakteristik bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde modern hareketin ilerlemeci söylemi yeni rejimleri meşrulaştırıyordu. Bu rejimlerle özdeşleşmiş olmak bu büyük devlet patronajı döneminde mimarlık mesleğine meşruiyet ve yarar sağlıyordu.

---

10 Zeki Sayar ile söyleşi, U. Tanyeli, Mimarlığın Aktörleri

11 Zeki Sayar: *Mimarlık*, 1988/4.

12 Bozdoğan'a ilişkin yorumların ayrıntıları için Bkz: Sibel Bozdoğan: Modernizmin ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür. Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 2002.

Cumhuriyet bu yolla genel olarak ideolojisini oturttuğu eski ve yeni karşıtlığını mimarlık alanında da uygulamış oluyordu.

Bu geçişi uygulayabilmek için Cumhuriyet üç alanda siyasal müdahalelerde bulunmuştur. Bunlardan birincisi ileride üzerinde duracağımız üzere yabancı mimarları çağırarak Ankara'da yapılan kamu yapılarının projelendirilmesini onlara vermek olmuştur. Bu tutum beklenebileceği üzere Türkiye'deki mimarları önemli ölçüde rahatsız ettiyse de tek parti rejimi içinde tepkilerini ancak dolaylı olarak göstermişlerdir.

Ikincisi mimar yetiştiren eğitim kurumlarının yeni mimariyi benimsemiş mimarları yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenmesi olmuştur. Bunlardan birincisi Sanayi-i Nefise dışında mimar yetiştirecek yeni bir kurum oluşturma yoluna gidilmesidir. 1928 yılında çıkarılan 1275 sayılı kanunla Mühendis Mekteb-i Ali'sinin adı Yüksek Mühendis Mektebine çevrilmiş ve "şahsiyet-i hükmiyeyi haiz olup mülhak bir bütçe ile idare edilir" hale getirilmiştir. Bu değişmenin tamamlayıcısı olarak hazırlanan Yüksek Mühendis Mektebi Nizamnamesinde Alman "technische hochschule" modeli benimsenmişti. Artık tek kanallı bir eğitim değil üç kanallı bir eğitim öngörülüyordu. Eğitim farklılaşıyordu. Birinci kanalda eğitilenler yol ve demiryolu mühendisi olacak, ikinci kanalda eğitilenler mimari ve inşaat okuyacak, üçüncü kanalda okuyanlar su işleri mühendisi olarak mezun olacaktı. Böyle ayrı bir inşaat kanalının kurulması mimarlık derslerine verilen önemi artırmıştı. Aynı yıl Türkiye'nin mimarlık diploması veren tek kurumu olan Sanayi-i Nefise Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır. Mühendis Mekteb-i Alisi, mimarlık şubesi ilk defa 1940 yılında "yüksek mühendis mimar" unvanlı mezunlarını vermeye başladı. 1944 yılında çıkarılan kanunla "İstanbul Teknik Üniversitesi" adını alan özerk bir öğretim kurumu oldu. Mimari şubesi de ayrı bir öğretim programı uygulayan mimarlık fakültesine dönüştürüldü.

Sanayi-i Nefise'de yapılanların başında, artık bu okulda Osmanlı canlandırmacılığına dayanan bir eğitimin yapılmasını engellemek gelmiştir. 1930 yılında mimarlık atelyelerinin başında olan eski ekolün temsilcileri Mongeri ve Vedat Bey, Güzel Sanatlar Akademisinden uzaklaştırılarak, Ernst A. Egli mimarlık şubesinin programının değiştirilmesiyle görevlendirilmiştir. Bu tarihte Vedat Bey'in atelyesinin yönetimini de devralmıştır.

Başvurulan diğer bir yol "yeni mimarlık" konusunda yeni öğretim üyeleri yetiştirmek için yurt dışına öğrenci göndermek olmuştur. Bunlar az sa-

yıdadır. Bildiğimiz dört kişi vardır. Bunlardan ilk ikisi GSA'dan 1928 yılında sınıf birincisi ve ikincisi olarak mezun olan Sedat Hakkı ve Burhan Arif'tir. Bunlar arasında Seyfi Arkan yoktur. Bir yıl sonra Çanakkale Şehitleri Abidesi yarışında birinci olması üzerine gönderilenler arasına katılmıştır. GSA'dan, üç yıllık bir bursla gönderilen bu üç gençten, mimarlık diplomaları olduğu için sadece Avrupa'da değişik bürolarda çalışarak bilgi ve görgülerini artırmaları istenmiştir.

Yüksek Mühendis Mektebinden ise Emin Onat daha öğrenciyken seçilerek yurt dışına gönderilenler kervanına katılmıştır. Emin Onat'ın bir mimarlık diploması olmadığından o Zürih'teki Eidgenössische Technische Hochschule[13] (ETH)ye gönderilmiştir. Emin Onat ETH'da Otto Rudolf Salvisberg'in öğrencisi olmuştur.

Bu eğitim kurumlarının, yurt dışına gönderilen az sayıdaki öğrenci tarafından dönüştürülmesi tabii ki beklenemezdi. Bu dönüşüm için gerekli öğretim üyelerinin bulunmasını kolaylaştıran, Almanya'da Nasyonel Sosyalistlerin iktidara gelmesinden sonra yahudi kökenli ve Sosyal Demokrat mimarların işlerinden koparılması olmuştur. 1925'li yıllarda Ankara için bir plan yapan Carl Lörchler Almanya'ya dönünce ilgili meslek örgütünün başına gelerek bu temizliği yapmıştı. Üniversite reformu dolayısıyla Almanya'dan getirilecek bilim adamlarıyla Milli Eğitim Bakanlığında ilişki kuran Cevat Dursunoğlu, bu yeni kurulan mimarlık okullarına getirilen mimar ve plancıların seçiminde de etkili olmuştur. İlk gelen Martin Wagner olmuştu. Hem GSA'da ders verecek hem de İstanbul Planlaması konusunda çalışacaktı. 1935 yılında İstanbul'a geldi. Sosyal Demokrat bir görüşe sahipti. Berlin'de GEHAG Konut Kooperatifinin çatısı altında Zehlendorf'taki düşük gelirliler için önemli toplu konut projelerinin gerçekleşmesini sağlamıştı. Martin Wagner önemli modernist mimarların GSA'ya çekilmesinde aracı oluyordu. Örneğin onun etkisiyle Hans Poelzing (1869-1936) Türkiye'ye gelmeyi kabul etmişti. Poelzing için Milli Eğitim Bakanlığının mimarlık bürosu GSA'ya taşınacak, o da Egli gibi hem mimarlık eğitiminin başkanlığını yapacak hem de mimarlık bürosunu yönetecekti. Poelzing'in ani ölümü bu tasavvurların gerçekleşmesini önlemişti.[14]

---

13 Bu Almanca ibare Federal Teknik Okul anlamına gelmektedir.

14 Manfred Speidel: "Bruno Taut Çalışmaları ve Etkisi", Atatürk için Düşünmek, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul Mayıs 1998, s. 46.

Bunun üzerine Martin Wagner'in ilişkileri, daha ünlü modernist bir mimarın Türkiye'ye çekilmesi için kullanılmıştır. Türkiye, Bruno Taut'u 1936 Kasım'ında Türkiye'ye davet etmiştir. Türkiye'nin önerisinde ona en cazip gelen yön uygulama yapma fırsatı elde edecek olması olmuştur. Türkiye'ye geldiğinde hem bir mimarlık bölümünün başkanı olacaktır hem de çok sayıda yapının tasarlanacağı ve uygulanacağı bir büronun yöneticisi olacaktır. Bu büroya Almanya'da devre dışı kalmış arkadaşlarını getirebilecektir. Türkiye'ye gelince çok yüklenmiştir. Türkiye'de çalıştığı sürede mimarlık bilgisi konusunda kuramsal bir kitap yayımlamış, 24 projeye imza atmıştır. Son tasarımı, Atatürk'ün katafalkını tasarlamak gibi duygusal yükü çok olan bir proje olmuştur. Proje ofisi ve eğitim kurumunun içiçeliği eğitim kurumu için de bir fırsat oluşturmaktadır. Bruno Taut bu komplekse kendisi gibi Sovyetler Birliğinde çalışmış Margarete (Lihotzy) Schütte ile Wilhelm Schütte'yi, çalışma arkadaşları Hans Grim, Konrad Rühl ve Franz Hillinger ile Şinasi Lugal, Eyüp Kömürcüoğlu, Asım Mutlu ve Mehmet Ali Handan gibi Türkleri toplamıştı. Taut Milli Eğitim Bakanlığıyla da ilişkisini iyi götürmektedir. Taut'un beklenmedik biçiminde 24 Aralık 1938'de astım ve kalp krizi sonucu ölümünden önce Türkiye Taut'a beş yıllık bir kontrat önermişti. Kontratın hiçbir yabancı hocayla olmadığı kadar uzun süreli olması bir yana tasarımını yaptığı devlet projelerinden yüzde 1 pay almasına olanak sağlıyordu. Bu iyi koşulların Taut'ta GSA'nın eğitimini iddialı hale getirmek konusunda ümit yaratığını, Harvard'da bulunan Walter Gropius'la olan mektuplaşmasından öğreniyoruz.[15] Aşırı yük altında Bruno Taut'un zaman zaman içine düştüğü umutsuzluk, büyük ölçüde GSA'daki hocaların bir kısmından ve Akademi Reisi Burhan Toprak'tan gelen direnç yüzünden olmuştur.

4. Mimarların Mimarlık Alanını Örgütleme Çabaları

Mimarların mimarlık mesleğinin saygınlığını korumak için örgütlenmesi, Osmanlı İmparatorluğunun II. Meşrutiyet dönemine kadar geri gitmektedir. Bu örgütler başlangıçta mühendislik ve mimarlık arasında bir farklılaşma gözetmemektedir. Modernleşmenin ilerlemesi ve meslek ala-

15 Bernard Nicolai: "Bruno Taut'un Akademi Reformu ve Türkiye İçin Yeni Bir Mimariye Uzanan Yolu", Atatürk İçin Düşünmek, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul, Mayıs 1998, s. 32-35.

nında profesyonelleşmenin gelişmesine paralel olarak mühendislik ve mimarlık arasında farklılaşma doğmuştur.

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, Mimar Kemalettin'in öncülüğünde 1908 yılında kurulmuştu.[16] 1910 yılında bu cemiyetin 78 üyesi bulunuyordu. Bunlardan on kadarı serbest çalışıyordu. Diğerleri memurdu. Bu cemiyete yalnız diplomalı olanlar değil fiilen mimarlık ve mühendislik yapanlar (kalfalar) da alınıyordu. Bu cemiyet savaşlar ve İttihat ve Terakkinin bu tür örgütleri artık desteklememesi dolayısıyla 1912-1919 yılları arasında faaliyet göstermemiştir. 1919 yılında bu cemiyet Mimar Kemalettince yeniden canlandırılmıştır. 1921 yılında, bu cemiyetin 170'i asli üye, 72'si müntesip olmak üzere, toplam 242 üyesi bulunuyordu. Bu cemiyet Cumhuriyetin ilanı sonrasında Türk Mimar ve Mühendis Cemiyeti adını almıştır. Bu iki mesleği bir arada temsil eden cemiyet, 1926 yılında Türk Yüksek Mühendisler Biliğinin, 1927 yılında da Türk Mimarlar Cemiyetinin kurulmasıyla fiilen ikiye ayrılmıştır.[17]

1926 yılında mühendislerin Türk Yüksek Mühendisler Birliğini kurmasının mimarlar üzerinde ayrı bir dernek kurmak için özendirici bir etki yaptığı anlaşılmaktadır. Bedri Tümay bir söyleşisinde bu etkiyi,

> "*Resmi bürolarda sorunlarımız oluyordu. Mühendisler işlerini bizden daha kolay hallediyorlardı, Mühendisler Birliğini kurmuşlardı. Yenişehir'de, Sıhhiye'ye yakın, cadde üzerinde birlik binaları vardı, gördükçe imrenirdik! Her geçen gün, genç meslektaşlar Ankara'ya geliyor ve çalışmaya başlıyorlardı. Artık bir kuruluşa ihtiyacımız vardı; Mimarlar Birliğini kurduk (1927) ve beni başkan seçtiler*" diye anlatmaktadır.[18]

1927 yılı mimarların örgütlenmesi bakımından bir dönüm noktası olmuştur. 31 Mayıs 1927'de 1035 sayılı Mühendislik ve Mimarlık Hakkında Kanun kabul edilince bina yapımında geleneksel olarak yetişmiş bulunan kalfalar tüm yetkilerini kaybetmiş bina yapım alanı tamamen diplomalı mimar ve mühendislere terk edilmiştir. Tabii ki mimar ve mühendis sayılarının çok az olduğu bir dönemde, pratikte etkili olan kalfaların

---

16 Bu konuda Bkz: Cüneyd Okay: Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, Ankara, 2008.

17 Bu bölümde yer alan bilgiler aksi belirtilmedikçe Çetin Ünalan: Türk Mimarlar Cemiyet'inden Mimarlar Derneği 1927'ye, Mimarlar Derneği 1927, Ankara, Nisan 2002'den alınmıştır.

18 Bedri Tümay ile söyleşi: Zeki Sayar, Behçet Ünsal, *Mimarlık*, 1986.

devre dışı bırakılması ya da mimar ve mühendislere bağlı olarak çalışmaya zorlanması çok radikal ve riskli bir karardır. Bu karar Cumhuriyetin 1926 sonrasında, radikal bir modernite projesi uygulamakta kararlığının artmasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Medeni kanunun kabulü, harf devrimi, mimarlık alanında Osmanlı canlandırmacılığının terk edilmesi vb. paralelinde atılmış bir adımdır.

Türk Mimarlar Cemiyeti 18 Şubat 1927 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Aynı yıl Namık İsmail, akademiye reis olduğunda Güzel Sanatlar Birliğini kurdu. Bu birlik içinde Osmanlı Ressamları Cemiyeti ve yeni kurulan Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi yer alıyordu. 1928 yılında akademiden çıkan 23 kişi bu birliğin mimari şubesine katılınca, bu şubenin üye sayısı 80'i aşmıştır. 1931 yılında *Mimar* dergisinde yayınlanan listede bu şubenin 86 üyesinin isimleri verilmiştir. Bunlardan 56'sı Türk Müslüman, diğer 30'u Rum, Ermeni ve italyan mimarlarından oluşmaktadır.[19] Yeni mezun olmasına rağmen Zeki Sayar Mimarlık şubesinde etkin olarak yer almıştır. 1930 yılından itibaren yönetim kurulunda,1933-1937 yılları arasında da yönetim kurullarında genel sekreter olarak yer almıştır.

Ankara'da ve İstanbul'da iki ayrı örgütün bulunması, aynı kaynaktan gelen mimarları rahatsız etmeye başlayınca iki örgütün bir araya gelmesi için çaba gösterilmeye başlanmıştır. Arkitekt dergisi de bu birliği savunmaya başlamıştır. 21 Mart 1934 tarihinde İstanbul'da, Ankara Türk Mimarlar Cemiyetinden iki temsilci ve İzmirden bir temsilcinin katılmasıyla bir toplantı yapılır. Birleşme kararı almaya hukuken bir olanak bulamayınca, Türk Mimarlar Cemiyetinin şubeler kurulması yoluyla devam etmesi yoluna gidilir. Türk Mimarlar Cemiyeti İstanbul Şubesi ilk genel kurulunu 5 Ocak 1936 günü yapar. Burada seçilen yönetim kurulu üyeleri, bir hafta sonra Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesinin yaptığı genel kurulda da yönetim kuruluna üye seçilmişlerdir. Zeki Sayar her ikisinde de genel Sekreterlik görevini yüklenmiştir. Bu tarihten sonra *Arkitekt*'te sadece Türk Mimarlar Cemiyeti'nin haberleri yer almıştır. Mimarların temsilinde artık bu kuruluş ön plana geçmiştir. 1939 yılında yeni bir tüzük

19 *Mimar* 2, Şubat 1931, s. 33-34. Akademiden 1927 yılında 5, 1928 yılında 24, 1929 yılında 11, 1930 yılında 4, 1931 yılında 6, 1933 yılında 8 kişi mimar olarak diploma almışlardır.

geliştirerek Türk Mimarlar Cemiyeti, 18 Ağustos 1939'da Türk Yüksek Mimarlar Birliği adını almıştır. Bu ad değişikliği bir yandan Türkiye'de mimarlık eğitimi veren okulların sadece yüksek mimar diploması vermesi, diğer yandan birliğin çok şubeli yapısı dolayısıyla yapılmıştır. Zeki Sayarın anlattığına göre bu yılda birlik için yapılan bir saptamaya göre Türkiye'de 160 diplomalı mimar bulunmaktadır. Bu mimarların yaklaşık olarak yüzde 65'i İstanbul'da, yüzde 35 kadarı Ankara'da bulunmaktadır. Bu iki kent dışında İzmir'de 3 Adana'da 1 mimar bulunmaktadır. Tüm Türkiye'de olan mimarlık bürosu sayısı onu geçmemektedir.[20]

1939 yılında Zeki Sayar, Türk Mimarlar Birliği adına bir "Yüksek Mimar Odaları Kanun Projesi" hazırlar ve Ankaraya giderek Nafia Vekaletine sunar. Zeki Sayar'ın anlattığına göre bu proje hazırlanırken Fransız Mimarlar Odasının talimatnamesinden yararlanılmıştır. Bu kanun meclisten geçerse yüksek mimar birlikleri bulundukları yerlerde kamusal bir kuruluş niteliği kazanacaktır. Nafia Vekaleti bu öneriyi incelerken Vekalet Müsteşarı Muammer Zeytinoğlu Abidin Mortaş'a bu odanın mühendisler ve mimarlarca beraber kurulması teklifini yapmıştır. Zeki Sayar bu öneriye karşı çıkmıştır. O bu odanın sadece mimarlar odası olmasını savunmaktadır. Mimarların mevcudu ancak 500'ü bulmaktadır. Oysa inşaat mühendislerinin sayısı 2.000'i geçmektedir. "Bütün çeşmebaşları mühendislerce tutulmuştur." Zeki Sayar mimarların kimliğini elde edebilmesi için odalarının ayrı olmasını savunmaktadır. Onun gelebildiği uzlaşma çizgisi inşaat mühendislerinin de ayrı bir oda kurması ve daha sonra konfederasyon halinde bir araya gelmeleridir. Bu arada tek başına mimarlar odası kurulması konusundaki kanun önerisi bakanlıktan destek bulmamıştır.[21] Bu yılın 1 Eylül'ünde İkinci Dünya Savaşı çıkınca da bu tür konular hükümetin gündemine artık bir süre giremeyecektir.

Savaşın sonuna doğru bu alanda yeniden bir canlanma başlar. 26 Mart 1945'te Nafia Vekaleti Birinci Yapı Kongresi hazırlık komisyonunu toplar. 1945-1947 yıllarında Zeki Sayar İstanbul Mimarlar Birliğinin başkanıdır. Ankara'da ise 1944-1946 yıllarında Mimarlar Birliğinin başkanlığını Abidin Mortaş yapmaktadır. 1946 yılında Bursa Yüksek Mimarlar Birliği, 1947 yılında İzmir Mimarlar Birliği kurulur. 3 Mayıs 1948'de Bi-

---

20 Zeki Sayar: *Mimarlık*, 1988/4.

21 Zeki Sayar: *Mimarlık*, 1988/4.

rinci Türk Yapı Kongresi toplanır.[22] 28 Haziran 1948'de RIA'nın genişletilerek UIA'nın kuruluşunun onandığı Lozan Kongresine Türk Yüksek Mimarlar Birliği adına katılınır.

1948 yılında Zeki Sayar İstanbul Mimarlar Birliği Yönetim Kurulu Başkanıyken toplanan olağanüstü kongrede yönetim kurulu istfa eder. Yeniden oluşan yönetim kurulunda başkanlık Muhittin Güven'e geçer. Türk Yüksek Mimarlar Birliği haberlerine o tarihe kadar geniş yer veren Arkitekt'te, o tarihten sonra birlikle ilgili haberlere daha az yer verilir. Bu olağanüstü kongreye gidilmesini Zeki Sayar;

> *"Bir kongre yaptık. Yeni seçilen arkadaşlarla çalışma ahengim bozuldu. Ben biraz otoriterdim. Bazen gelmiyorlardı. Şöyleki, biz 5 kişiydik, üç de yedek vardı. Ben yedekleri de çağırdım, kalabalık olsun diye. Bir takım sorular dağıtırdım arkadaşlara: 'Sen bununla meşgul ol' diye. Baktım alakasızlık var, dedim ki 'ahenk yok, çalışamayacağız. Bir fevkalade kongreye gidelim.' İdare Heyetinde genç üyeler vardı. Orta yaşlılar azdı. Ben edindiğim tecrübelerle, idare heyetinde her kuşaktan insanın bulunmasını tasvip ediyorum. Mesela Bakanlığa, Vilayete gittiğinizde, o zaman meslekte biraz isim yapmış bu insanları tavsiye ediyorum. Hatta idare heyetinde bu nitelikte kimse yoksa dışarıdan, abilerimizden rica ediyoruk, onları alıp gidiyorduk ve daha etkili oluyordu. Mutlaka idare heyetinin bulunması şart değildir. Neyse, o fevkalade kongrede gençler komplo yaptılar ve ben yeniden seçilemedim"*[23]

diye anlatmaktadır. Bu anlatım bize o tarihte bir nesil değişimi yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu değişikliğin olduğu yıl Zeki Sayarın 43 yaşında olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

Savaş sonrasında odaların kurulması gündeme gelince 1948 yılında Türk Yüksek Mühendisler Birliği ve Türk Yüksek Mimarlar Birliği bir komisyon kurarak birlikte bir öneri hazırlamak istemişlerse de bir uzlaşmaya ulaşamayınca her iki grup ayrı ayrı iki tasarı sunmuştur. 1954 yıllına kadar geçen altı yılda bu konu meslek camiaları, bürokrasi ve siyaset arasında sürekli müzakere konusu olmuştur. Gaziantep Milletvekili Süleyman Kuranel'in Türk Mimarlar Birliğinin Başkanlığını yaptığı dönemlerde onun

---

22 Bu konuda Bkz: Birinci Yapı Kongresine Sunulan Raporlar: T.C. Bayındırlık Bakanlığı Neşriyatı, Ankara, 1946.

23 Zeki Sayar: *Mimarlık*, 1988/4.

gayretleriyle, 27 Ocak 1954'te 6235 sayılı TMMOB yasası meclisten geçer. Yasanın kabul edildiği dönemde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'dur.

TMMOB'nin kuruluşu bu kanuna göre yürütülmüştür. 18 Ekim 1954'te TMMOB Kurucu Umumi Heyeti toplanmış ve on oda kurulmasına karar verilmiştir. TMMOB bu on odayı 11 Aralık 1954 ile 15 Ocak 1955 tarihleri arasında Kurucu Umumi Heyetlerini toplantısına davet etmiştir. Mimarlar Odasının Kurucu Umumi Heyeti 15 Aralık 1954'te toplanmış ve ilk yönetim kurulunu seçmiştir. Bir yıl sonra da Aralık ayında İstanbul, İzmir, Ankara şubeleri kurulmuştur. Artık bu dönemde Zeki Sayar Mimarların örgütlerinde aktif olarak yer almamaktadır. Ama Sayar 440 sicil numarasıyla odaya kaydolur.

5. Mimarlar İç Pazarlarını Geliştirmeye ve Yabancı Mimarlara Karşı Korumaya Çalışıyorlar

19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da mimarların büyük çoğunluğunu Osmanlı tebaası Rum ve Ermeni mimarlarla İtalyan ve Fransız yabancı mimarlar oluşturuyordu. Şehir planlarını İtalyan harita mühendisleri ya da Moltke ve Vincke gibi Alman subaylar yapıyordu. 1860'lı yıllardan sonra şehirlerin haritasını alan isimler arasında Türk istihkam subaylarının isimleri görülmeye başlanmıştı. Mehmet Ali Şevki'nin Fransa'da eğitimden dönüşünden sonra ordunun haritacılarının performansı yükselmiştir. 1883'de Sanayi-i Nefisenin mimarlık bölümünün kurulması üzerine gayri Müslim ve Müslüman-Türk mimarlar yetişmeye ve aynı yıl Mühendishane-i Mülkiyenin kurulmasıyla da daha çok memuriyet görevleri için mühendis yetiştirilmeye başlanmıştı. Bir anlamda mimarlık ve mühendislik görevleri için Osmanlı aydınlanması içinde Müslüman-Türk profesyonellerin Türkiye içinde yetiştirilmesi dönemine girilmiştir.

Bu konuda içinde İslamcı-ulusalcı güdülerin ağır bastığı ilk önemli mühendislik mimarlık projesi Hicaz Demiryolu Hattı olmuştur. Bunun, Batıya karşı Türk-Müslümanların yapabilirliğini göstermek bakımından ilk önemli iddia sahibi proje olduğu söylenebilir. 1901-1908 arasında bu projenin finansmanında, mühendislik projelerinin yapılmasında, hatların döşenmesinde, buharlı lokomotiflerin işletilmesinde, hep olabildiğince yerli kaynaklara ve yerli işgücüne dayanılmaya çalışılmış ve başarı sağlanmıştır.[24]

---

24 Bu konuda Bkz: Ufuk Ersoy: Hicaz Demiryolu: Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Osmanlı aydınlanması içinde böyle bir damar gelişmişti. Ama bunun bir hareket haline gelebilmesi için 1908 sonrasında Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin kurularak örgütlenmesi gerekmiştir. Feza Günergun bu cemiyetin ilk direnişinin kent planlaması ve harita alma işinin yabancılara verilmesi sonucu doğduğunu anlatmaktadır. II. Abdülhamid şehri güzelleştirmek için Fransa'dan baş mimar Antoine Bouvard'a kent meydanları için perspektifler yaptırmıştı.[25] Bouvard bu çalışmalarını İstanbul'a gelmeden kendisine gönderilen fotoğrafları kullanarak yapmıştı. Bu çalışmalar daha sonra İstanbul'da sergilenmişti. Bunların uygulanma olanağı yoktu. Abdülhamid döneminde İstanbul'a gelmemiş olan Antoine Bouvard 1908 sonrasında İstanbul'un planlaması için çağrılınca İstanbul'a gelmiş ve kentin haritası alınmadan planlama yapılamayacağını söylemişti. Bunun üzerine kentin haritasının aldırılması işi Halil Edhem'in şehreminliği döneminde Fransız Topografya Cemiyetine 150.000 Franka ihale edilmiştir. Bunun üzerine cemiyet üyesi Osmanlı mühendisleri "Şura-i Devlet"e bir dilekçe ile başvurarak, jeodezi işlemlerini yapacak Osmanlı mühendislerinin mevcut olduğunu ve hiç olmazsa beş Osmanlı mühendisinin bilgilerini arttırmak amacıyla bu projeyi yapacak olan Şrayder'in yanında çalışmalarına müsaade edilmesini istemiştir. Cemiyet aynı günlerde Adliye Nezaretine başvurarak mahkemelerde kullanılacak bilirkişilerin cemiyet üyeleri arasından seçilmesini talep etmişlerdir.[26]

Cumhuriyet kurularak Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesi sonrasında kentin imarı başlayınca Ankara'da çok sayıda yeni kamu yapısının yapılmasına girişilmişti. Mimarlar için devlet en büyük işveren haline gelmişti. Başlangıçta Birinci Milli Mimarlık çizgisi izlendiğinden mimarlık alanı da kendiliğinden Türk mimarlarına kalıyordu. Gerçi bir İtalyan mimarı olan Mongeri Milli Mimari Rönesansı'nı benimsediği ve Sanayi-i Nefise'de mimarlık atölyesini yönettiği için yabancı olarak algılanmıyordu. Bu nedenle de bir yabancı mimar sorunu ortaya çıkmıyordu. Çünkü yabancıların sunamayacağı bir hizmet söz konusuydu, bu hizmet talebini karşılayabilecek belli bir kadro da oluşmuş bulunuyordu.

---

25 Bu perspektifler için Bkz: Zeynep Çelik: 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

26 Feza Günergun: "Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti", Çetin Ünalın: *a.g.e.*, s. 249-271.

Ancak rejimin "I. milli mimari" yaklaşımını terkederek "yeni mimari"yi kabul etmesiyle birlikte yabancı mimarların iş alması bir sorun haline gelmiştir. Böyle bir paradigma değişikliği I. milli mimari çizgisinde yetiştirilmiş mimarlar kadrosunu, büyük ölçüde devre dışı bırakmıştı. Bu durumda Avrupa'daki modernist mimarlara başvurmak gerekiyordu. Oysa iyi, kaliteli ve Türkiye'de çalışacak bir mimar bulmak kolay değildir. Türkiye'ye ilk çağrılan, Genel Kurmay Başkanlığı binasını yapmak üzere Viyana'dan Clemens Holzmeister (1886-1983) olmuştur. Holzmeister'i Milli Müdafaa Vekili Abdülhalik Renda'ya Viyana Sefiri Hamdi Bey önermiştir. Holzmeister kendisini Hamdi Bey'e önerenin Şansölye Homer olduğunu yazmaktadır.[27] Holzmeister yapacağı iş konusunda anlaşma yaptıktan sonra işi giderek Viyana'da yapacak ve Türkiye'de uygulayacaktır. Dikkat edilirse Holzmeister adı Türkiye'deki mimarlardan değil Türkiye'nin dışişleri temsilcilerinden gelmektedir.

Böyle projeleri dış bürolara yaptırma yolu hem pahalı olacak hem de içte kalıcı bir birikim oluşturmayacaktır. Bu nedenle devletin bulduğu çözümlerden biri devlet büroları kurmaktır. Bu amaçla Nafia Vekaleti ve Milli Eğitim Bakanlığı içinde iki yapı ve proje bürosu kurulmuş, yapıların bu bürolarda üretilmesi yoluyla Türkiye'de kalacak mimarlık birikiminin daha yüksek olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Normal olarak böyle bir büronun Nafia Vekaleti'nde kurulması gerektiği düşünülebilir. Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir büro kurulması fikri John Dewey'den geliyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim sistemi üzerinde incelemeler yapmak üzere dönemin ünlü pragmatist felsefecisi John Dewey Türkiye'ye çağrılmıştı. Dewey hazırladığı raporda Türkiye okul binalarının okul olarak yapılmadığını, eski konaklardan dönüştürüldüğünü, iyi bir eğitimin ancak okul olarak yapılmış binalarda yapılabileceğini söyleyerek Milli Eğitim Bakanlığı'nda bu iş için bir mimarlık bürosu kurulmasını önermiştir. Bunun üzerine 1927 yılında Maarif Vekaletinde "Mektep Mimarisi Bürosu" kurulması kararlaştırılmıştı. Türkiye bu büronun başına getirecek bir mimar arıyordu. Holzmeister bu iş için genç mimar İsviçreli Ernst Egli'yi önerir. Egli onun yanında yetişmiştir. Egli Viyana Yüksek Teknik Okulu'nda ders vermektedir. Bürosu bulun-

27 Bu konuda Bkz: Aydan Balamir (editör): Clemens Holzemeister, Çağın Dönümünde Bir Mimar, Boyut, İstanbul, Eylül 2010.

makta, uygulama da yapmaktadır. Bunun üzerine 1927 yılında Ernest Egli (1893-1974) Türkiye'ye modern okul binaları yapmak için çağrılır.[28] Bu büronun başına geçtiğinde henüz 34 yaşındadır. Bu büroda bulunduğu sırada Egli Ankara'da çok sayıda eğitim binasının projesini yapmıştır ve bu projeler uygulanmıştır. Bu arada Ziraat Fakültesi, Musiki Muallim Mektebi, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Mülkiye, Gazi Lisesi vb. sayılabilir. Egli gibi genç bir mimar için asıl cazip olan işte bu kadar çok sayıda binanın kısa sürede uygulanacak olmasıydı.

Ankara'da bu yıllarda çok sayıda mimar uygulama yapmak olanağı bulmuştur. Bunlar arasında Theodor Jost, Martin Elsaesser, Bruno Taut, Robert Oerley, Werner Isseel, Bernhard Pfau, Paul Bonatz isimleri sayılabilir. Bunların yaptıkları binaların sayıları bir-iki düzeyinde kalmıştır. Yabancı mimarlardan çok sayıda bina yapmış olan iki isim bulunmaktadır. Bunlardan biri Ernst Egli'dir. Biraz önce gördüğümüz üzere çok sayıda eğitim yapısı yapmıştır. Devlet yapılarında ise Holzmeister adeta tekelci bir konuma sahip olmuştur. Bu nedenle de Ankara'da yaşanan bu gelişme "Viyana Ekolü kübik tarzda" diye nitelenmeye başlanmıştır.

Holzmeister 1924 yılından itibaren Avusturya Güzel Sanatlar Akademisinin başındadır. Avusturya'da hocalığını sürdürürken Türkiye'deki kamu binalarının yapımını teklif vererek bir iş olarak almıştır. Bu mekanizmayla; Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Ordu Evi, Harp Okulu, Güven Anıtı, Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Merkez Bankası, İçişleri Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Yargıtay, Emlak Bankası binalarını yapmıştır. Bu ihale süreçleri içinde elde edilen binaların Türkiye'nin ekonomik gerçekleri ile ne kadar tutarlı olduğu sorusunu sormanın gerekliliğini düşünüyorum. Murat Güvenç ve Oğuz Işık'ın yazdıkları *Emlak Bankası Tarihi*'nde, Emlak Bankası/Merkez Bankası binasının yapımı sürecini ayrıntılı olarak anlatarak, Halk Bankası'nın ekonomik gerçekleriyle tutarsız, pahalı bir bina tasarladığını, bunu gerçekleştirmeye çalışan bankanın nasıl iflasın eşiğine geldiğini, Bankanın binayı Merkez Bankası'na devrederek nasıl iflastan kurtulduğu ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır.[29] Holzmeister 1927-1934 yılları arasında 13 bina siparişi almıştır.

28 Dücane Cündioğlu, Yeni Şafak, 27 Şubat 2005. *Ümit Sarıaslan: Cumhuriyetin Mimarları*, Otopsi Yayınları, s. 125-169.

29 Murat Güvenç, Oğuz Işık: *Emlak Bankası 1926-1998*, Emlak Bankası, İstanbul, 1999, s. 40-48.

1934 yılından sonra Holzmeister'in işlerinde bir düşme ortaya çıkmışken 1937 yılında TBMM binası yarışmasına katılmıştır. Bu yarışmayı kazanan üç projeden biri Holzmeister'inki olmuştur. Holzmeister uygulama için Atatürk'ün kendi projesini seçmesini bir övünç kaynağı olarak görmüştür.

1938 yılında "Anschluss" gerçekleşerek Avusturya'da Hitlerin denetimi gerçekleşince Holzmeister akademiden uzaklaştırılmıştır. Bu yılda, yarışma sonucunda yeni bir iş alınca Türkiye'ye gelmiş bir yandan Yüksek Mühendis Mektebi'nde profesörlük yaparken, öte yandan Boğaz sırtlarında kurduğu bürosunda TBMM'nin yapı projelerini üretmiştir.

Önceki bölümlerde yabancı mimar ve mühendislerin faaliyetlerine karşı kendi tarihinde bir duyarlılık geliştirdiğini gördüğümüz mimarlar topluluğunun, yabancı mimarların Türkiye'deki mimarlık alanına hâkim olmasına kolay razı olacağı bir durum değildir. Ama tek parti rejiminin olduğu bir dönemde karşı bir vaziyet almak kolay değildir. Bu mücadelede biraz sonra üzerinde duracağımız *Mimar* dergisi önemli bir araç olmuştur. Rejimin tercihleriyle doğrudan çatışmadan Türk mimarları, mimarlık alanına sahip çıkmanın yollarını bulmaya çalışmışlardır. Seçtikleri yol, rejimin yeni mimarlık tercihini sorgulamadan mimarlık pazarında kendi paylarını artırmanın yolunu aramak olmuştur. Bunun için izledikleri yol Türk mimarlarının da yabancı mimarlar kadar modern mimarlık eseri verebileceklerini göstermek ve bu yolla rejimin karar vericilerini etkilemek yoluna gitmek olmuştur.

Başvurdukları yollardan biri mimarlık sergileri açmaktır. Burhan Arif, Sedat Hakkı Eldem böyle sergiler açmışlardır. Kendilerinin hazırladıkları projeleri sergileyerek kendilerinin de modern mimarlıkta başarılı olacaklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Diğeri ise devletin iş verirken Türklere ve yabancılara açık yarışmalar düzenleyerek kazanana işin verilmesini savunmak olmuştur. Bu tabii ki birinci yoldan daha açık bir iddia ortaya koymak olmuştur. Bu iddia özellikle 1929 ekonomik krizinden sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulduğu yerli mallar haftalarının düzenlendiği bir ortamda siyasal olarak kolayca görmezlikten gelinemeyecektir.

Kamu yapılarının elde edilmesinde yarışma yolunun mimarlık camiasının değişik kesimlerinde en tercih edilen bir yol olarak ortaya çıkmasının değişik nedenleri bulunmaktadır. Yarışma yabancı mimarların ve

devlet bürolarının oluşturduğu tekel karşısında Türkiye'deki mimarların ve özellikle yeni mimariyi benimsemiş genç mimarların önünü açmak bakımından çok uygun bir yoldu. Aslında bir paradigma değişikliğiyle, yerleşik, kendini kabul ettirmiş mimarların devre dışı kalmasının genç mimarların önünü açacağı düşünülebilir, ama bu açılan kapı yabancı mimarlara verilen işlerle, kurulan devlet bürolarıyla kapanmış bulunuyordu. Bu bakımdan yarışmalar, mimarlık camiasında doğan gerilimi denetim altına almak için gerekli bir yol oluyordu. Yarışmalar yalnız gençlere iş alma kapısını açmak bakımından değil, aynı zamanda da mimarların kendi camiası içinde bir saygınlık biriktirmesi bakımından da önem kazanıyordu.

Bu yıllarda açılan yarışmaları Türk sanatkar ya da mimarları kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Atatürk heykellerini hep yabancılar yapmıştır. Bursa'da yapılacak Atatürk heykeli için ilk kez açılan yarışmayı Nijat Bey[30] kazanmıştır. 1933 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yerli Mallar Sergileri düzenlemek için Ankara'da bir Sergievi Binası Yarışması açmıştır. Bu yarışmaya 26 proje gelmiştir. Bu projelerden 10'u yabancı mimarların projesidir. Yarışmanın ödülü iki proje arasında bölüştürülür. Bu iki proje, Şevki Balmumcu ve M. Paola, Vietti Violi'nindir. Violinin projesi pahalı olduğu için Balmumcunun projesi uygulanır.[31] 1934'de Balkan Antantı Konferansı için düzenlenen bir iç mimarlık yarışmasını ise Nazimi Yaver Bey kazanmıştır.[32] Bu yarışmalarda olumlu sonuçlar alınması Türk Mimarların iddialarını daha güçle dile getirmelerine olanak vermiştir.

Sergievi binası yarışma sonuçlarının yayınlandığı Arkitek'te Abidin (Mortaş):[33]

> *"...yabancılar geldi, bunlar yabancılıklarıyla bir müddet ekseriya yerinde olmayan hayret ve takdirler uyandırdı. Türk Mimarisinin hiçliği bir kere daha mimlendi ve ona karşı itimatsızlık onun varlığından habersizlik müzmin ve bizim için acı bir hal oldu.*
> *Her düşündüğü, teklif ettiği büyük bir itimatla kabul edilen ecnebi sanatkarların gençliği ve tecrübesizliği, onlara da ancak bizim memlekette tecrübe sahası ve imkanı verildiği akla gelmedi."*

30 Ali Nijat: "Gazi Abidesi Bursa", *Mimar*, 1932, Yıl 2, sayı 1, s. 4-5.

31 "Sergi Binası Müsabakası", *Mimar* 1933, s.131.

32 "Yıldız Sarayı Tefriş pojesi", *Mimar* 1934, yıl 4, sayı 1, s. 8-11.

33 Mimar Abidin: "Memlekette Türk Mimarının Yanınki Vaziyeti", *Mimar*, 1933, s. 129.

Biz bugünün uğraşan, sıkıntı çeken fakat ülküsünden hiçbir fedakarlıkta bulunmayan mimarları, yarını, yarınki hakim vaziyetimizi hazırlıyoruz. Aynı şartlar altında çalıştığımız takdirde bir çok garpli sanatkarlardan daha az kıymette olmadığımızı her gören göz tekit edecektir"

diye yazabilme özgüvenini duyabilmektedir.

Türkiyede mimarların bu çabalarının rejimi kolayca etkilediğini düşünmemek gerekir. Zeki Sayar o yıllarda rejimin imar konusundaki düşüncelerini dile getiren Falih Rıfkı Atay'ın ikna edilemeyenler arasında bulunduğunu;

"Genç bir mimarlık kuşağı geliyor, daha kendini kabul ettiremiyor. Bilhassa Falih Rıfkı gibi yazarlar. [...] Falih Rıfkı bizim çok aleyhimize çalıştı. Yabancıları tasvip ediyordu"[34]

diye anlatmaktadır.

Mimarların yabancılara verilen işler konusunda kurumsal bir denetim sağlayabilmesi konusunda, bir birlik halinde örgütlenmiş olmaları yetersiz kalmaktadır. Bunun için bir oda halinde örgütlenmeleri gerekmektedir. Nitekim 1939 yılında Zeki Sayar, Yüksek Mimarlar Odası kanun taslağını Nafıa Vekili Ali Fuat Cebesoy'a sunmak için Ankara'ya gittiğinde "Yabancı Mimarların Türkiye'de Yapı ve İmar İşlerinde Çalışmalarının Tahdidi" konusunda talepte bulunan bir dilekçeyi de sunmuştur. Bu dilekçede;

"Öteden beri Türk Mimarlığının inkişafını önleyen ecnebi faaliyeti hiçbir zaman benimsemeyeceğimiz ve kendi malımız olarak iftihar edemiyeceğimiz eserler meydana getirmiştir. Gelişigüzel inşaat denemelerini pahalıya satan ecnebi mimarların kontrolsüz faaliyetlerine nihayet verilmelidir. Ecnebiler ancak Türk mimarları ile birlikte girecekleri proje müsabakalarında kazandıkları takdirde iş yapabilmelidirler. Bu suretle memleketimiz, Türk karakteri yapmak isterken gülünç olan, ecnebi karakter temsil ederken de yabancı kalan bu gibi kötü eserlerden kurtulacak, uyanık inkilap mimarlarının yerli ve öz eserlerine kavuşacaktır. Saha ve imkan bulan Türk Yüksek Mimarları da ancak o zaman kendi aralarında hakiki yüksek sanatkarlarını yetiştirecektir",[35] denecektir.

---

34 Zeki Sayar, *Yapı*, 1994.

35 *Arkitekt*, 1939, s. 191.

II. Dünya Savaşı içinde bu isteklerin zorlanacağı bir ortam yoktur. Ancak mimar yetiştiren iki okul bu sürede de sürekli olarak mimarlık okumuş mezunlar vermektedir. Bu yolla mimarların sayılarında yaşanan artış, mimarların kendi pazarlarına sahip çıkabilmesi için gerekli nesnel koşulların oluşumuna yardımcı olmaktadır.

Mimarlar II. Dünya Savaşı sonrasında kendi pazarlarına sahip çıkabilmeye daha hazır hale gelmişti. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de inşaat faaliyetleri başladığında, 1946 yılında Zeki Sayar, Arkitekte yazdığı bir baş yazıda yabancı mimarlara iş verme eğiliminin artışına oldukça sert bir karşı çıkış yapmıştır. Artık tek parti rejiminden çok partili bir rejime geçerken görüşler daha açıkça ifade edilebilmektedir. "Milli Eğitim Bakanlığı adına çalışan diğer yabancı bir şöhretin (Bonatz), teknik eğitimin milyonlarını eritmesi yetmiyormuş gibi, bir Türk mimarının (Şevki Balmumcu) Ankara'daki güzel eserini başka bir yapıya çevirtmek için türlü politika oyunlarına şahit oluyoruz. Bu saydıklarımızdan başka Avrupa ve Amerika'ya kadar geziye çıkan Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Reisinin İtalya'dan ve diğer memleketlerden sırf mevkiine dayanarak mimar getirtmek için görüşmeler yaptığını işitiyor ve hayret ediyoruz" dedikten sonra Türk mimarları adına iddialı bir konum almaktadır. "Biz yabancı mimar getirilmesinden, yabancıya iş verilmesinden çekinmiyor, hatta bu hareketi bir usul ve prensip dahilinde tasvip ediyoruz" demektedir. Onun karşı olduğu "özel tavsiyelerle ve bilhassa ve bilhassa sefaretler vasıtasıyle mimari meziyet ve kabiliyeti memlekete ne dereceye kadar uygun olduğu iyice bilinmeyen bir şöhreti davet etmektir". Sayarın anlatımına göre "Gelenler içinde, Orta Avrupa'nın kübik ve enternasyonelci mimari mezhebine mensup olanlarından, tradisyonel mimari taraftarlarına kadar hepsi vardı. Bu yabancılar başşehrimizde mimari deneylerini pervasızca tatbik etmek fırsatını buldular ve elan da bulunmaktadırlar. Eğitim sahasında uzman mimarların faaliyetleri" diğerlerinden pek farklı olmamıştır. Sayar bu durumu odaların kuruluşunun zamanının geldiğinin bir göstergesi olarak almakta ve Türk mimarlarının (odanın) "şimdiden yabancıların davetinde bir usul kabul edilmesini, hiç olmazsa, Fransa'da tatbik edilmekte olan usulü, yani yabancının Türk meslekdaşlarıyla mesai mecburiyetini kabul etmesini" isteyeceğini söylemektedir.

1946 yılında Zeki Sayar *Arkitekt*'te siyasetçilerin ve yöneticilerin mimarlık işlerine çok karışmamasını istiyen yazılar yazmıştır. "İdarecilerin

sanat ve teknik konulara müdahale etmemesini", mimarlıkta programlılığın, Bayındırlık Bakanlığı Yüksek Fen Heyeti ya da kurulacak olan "Mimarlık Akademyası Heyetince" yürütülmesini savunan yazılar yazmıştır.[36]

Yabancı mimarlar konusunda gelişmiş bulunan bu duyarlılık sonucu, 1947 yılında İstanbul Üniversitesinin Tıp Fakültesi ve 17 Enstitüsünün yabancı mimarlara yaptırması kararını alması, Türk Mimar ve Mühendislerine itimatsızlık olarak görülmüş ve meslek örgütlerinin ciddi protestolarına neden olmuştur. Türk Yüksek Mimarlar Birliği ülke mimarlarının haklarını belirterek üniversite rektörlüğüne, fakülte dekanlığına ve Milli Eğitim Bakanlığına bir muhtıra göndermiştir. Bu protestolar üzerine ilk ihale iptal edilir. 1949 yılı başında Üniversite yeni bir ihale açar. Bu ihalenin koşulları o şekilde ilan edilir ki Türkiye'deki firmaların bu koşulları yerine getirmesi olanaklı değildir. Bunun üzerine İstanbullu mimarlar ve mühendisler 15 Mart 1949'da bir araya gelip durumu protesto ederek Sinan Anıtına çelenk koymuşlardır. Aynı günlerde İzmir'de de bir protesto olmuştur. 27 Mart 1949'da Ankaralı mimar ve mühendisler, müştereken toplanarak olayı protesto etmişler ve Zafer Anıtına kadar toplu olarak yürüyerek çelenk koymuşlardır. Bu yürüyüş, daha sonra Türkiye'de mimarlığın tarihinin efsaneleşmiş bir olayı olma niteliğini kazanmıştır.

Bu duyarlılık artışının ve aktif protestoların pratikteki sonucu TMMOB yasasında yabancı mimarların Türkiye'de çalışabilmesini odaların iznine bağlamasının sağlanması olmuştur.

Dergilerde yazılanlar kullanılarak yapılan çözümleme bir bakıma yanıltıcıdır. Eğer Türkiye'de hiç yabancı mimar bulunmasaydı da mimarların kendi pazarlarına sahip çıkabilmek bakımından ciddi sorunları vardı. Bu sorunları Şevki Balmumcu *Mimar* dergisinde mimarı tanımlarken ortaya koymaktadır. Ona göre:

> *"Mimar: Halkın kavlince (mühendis), bir takım vatandaşlar indinde (kalfa), mühendislere sorulursa (ressam) ve sanatkarlar, mesela ressamlar ve tiyatrocular mabeydinde de mühendisti."*[37]

Balmumcu'nun bu tanımlaması mimarların kendi mesleklerini topluma tanıtamadıklarının, profesyonelleşmenin henüz tamamlanmadığı-

---

36 Zeki Sayar: "Mimarlık Politikamız", *Arkitekt*, No 169-170, 1946, s. 4.

37 Şevki Balmumcu: *Mimar*, No 11-12, 1931, s. 378.

nın açık bir göstergesidir. Eğer Balmumcu'nun tanımının gerçekliği yansıttığı düşünülüyorsa, belli bir dönemde yabancı mimarların görev almış olmasını, mimarlığın Türkiye'de profesyonelleşmesi açısından farklı bir biçimde yorumlamak olanaklı hale gelmektedir. Yabancı mimarlar Türkiye devletiyle profesyonel bir mimar olarak ilişki kurmaktadır. Devletin mimarlarla ilişki kurma biçimi yeni bir nitelik kazanmaktadır. O zaman dünyada geçerli usullerle kurulmaktadır. Böyle bir gelişme yaşanınca profesyonelleşme de önemli bir adım atılmış olmaktadır. Türkiye'de mimarlar yabancı mimarlara karşı mücadeleyi kazandıklarında devletle ilişkilerini profesyonelleşme bakımından daha ileri bir noktadan kurmaya başlayacaklardır.

6. Sınıf Arkadaşlarının Dergisinden Bir Kişinin Dergisine: Mimar/Arkitekt

Dergiler Türkiye'nin düşün hayatında özel bir öneme sahiptir. Türkiye'deki düşünce yaşamınının tarihini yazmak isterseniz, her düşünce çevresini temsil eden dergilerin tarihini yazmakta olduğunuzu farkedersiniz. O dönemin iletişim olanakları içinde bir düşünce akımının var olabilmesi

büyük ölçüde bir dergi çıkarmasına koşut olmaktadır. Türkiye'de siyasal tercihlere bağlı olarak mimarlık alanında Osmanlı canlandırmacılığından modern mimariye geçiş yaşanmaya başlandığında, daha önce, eski paradigmaya göre yetişmiş olan mimarlar dışlanmışlardır. Türkiye'de mimarlık pratiği de "yeni mimariyi" temsil ettikleri varsayılan yabancı mimarların eline geçmiştir. Bu durumda Türkiye'de yetişmiş mimarlar varlıklarını sürdürebilmek ve siyaset içinde yeniden saygınlık kazanmak için bir arayışa girmişlerdir. Bu arayışın sesini duyurabilmesi için bir dergiye ihtiyacı vardır.

Derginin Doğuşu

Zeki Sayar'ın anlatımına göre çoğunluğu Güzel Sanatlar Akademisinin efsanevi 1928 yılı mezunu olan, Zeki Sayar, Abidin Mortaş, Abdullah Ziya Kozanoğlu ile Samih Akkaynak, Sedad Hakkı Eldem, Faruk Çeçen, Cemil Finci ve Şevki Balmumcu, bir dergi yayımlamak düşüncesiyle biraraya gelmişlerdir. Türkiye'de bu toplantının yapıldığı yıl, Fransa'da dönemin önde gelen mimarlık dergilerinden L'Architecture d'Aujourd'hui yayın hayatına girmiş bulunuyordu.

Dergi fikrinin yaşama geçmesi, Sedad Hakkı, Sami Altaylar, Abidin Mortaş ve onun ortaklarından Cem, Faruk ve Abdullah Ziya Bey (Kozanoğu) ve Zeki Sayar'dan oluşan yedi kişinin bir araya gelip, bir dergiyi çıkarmaya karar vererek aralarında iş bölümü yapmalarıyla gerçekleşir. Abidin Mortaş ve Abdullah Ziya Kozanoğlu yazı ve görsellerin elde edilmesi ve baskı işini yüklenecekler, mali işlere ise Zeki Sayar bakacaktır. Çıkış yıllarında derginin yükünü bu üç kişi çekecektir. Zeki Sayar'ın anlattıklarına göre derginin isminin Mimar olmasını kendisi teklif etmiş ve arkadaşlarının kabulü üzerinde ilk sayısı 1931 yılı Ocak ayında bu adla çıkmıştır. Beş yıl düzenli olarak her ay yayımlamış ve dil devrimi havasının kuvvetle esmeye başlaması üzerine de 1935 yılında, Basın Yayın Müdürlüğünden gelen bir yazıda derginin adının Arapça kökenli olduğu ve değiştirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine "Mimar" adı, "Arkitekt" olarak değiştirilmiştir.

Derginin ilk sayısında adres olarak Bincebbare Han, No 16 verilmektedir. Dördüncü sayısındaki adres ise Anadolu Han, No 20'dir. Eminönü'nde Osmanlı canlandırmacılığı stilinde yapılmış olan bu han bundan sonraki yıllarda Mimar/Arkitekt'in mekanı olacaktır.

Derginin Varlığını Sürdürme Stratejisi ve Misyon Tercihi

Genellikle dergiler çıkarken kendi konumlarını belirten bir sunuş yazısı yayımnlarlar, çıkış nedenlerini, misyonlarını açıklarlar. Oysa bu derginin ilk sayısında böyle bir sunuş yazısı yoktur. Dergide birinci yazı olarak Alişanzade Sedat Hakkı'nın İstanbul ve Şehircilik yazısı bulunmaktadır. Bu yazıyı Sedat Hakkı muhtemelen Avrupa'da bulunduğu günlerde yazmıştır. Dergide böyle bir sunuş yazısının bulunmayışı iki şekilde açıklanabilir. Bunlardan birinci olasılık dergiyi çıkaranların bir tür manifesto niteliği taşıyacak böyle bir metin üzerinde uzlaşamamış olmalarıdır. Daha yüksek bir olasılık ise tek parti yönetiminin varlığıyla ilişkilidir. Rejim mimarlık konusunda açıkça bir tercih yapmışken, derginin açıkça karşı pozisyonu ifade eden bir deklerasyonla çıkmasının dergi açısından sakıncalı olacağı düşünülmüş olmalıdır.

Ancak derginin ilk yazısı yine de eleştireldir. Sedat Hakkı Eldem, İstanbul'da imar adına yapılanlar konusunda ve özellikle de Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi ve yaptırılan anıt konusunda çok eleştirel bir yazı yazmıştır. Yazı aynı zamanda İstanbul'da yapılan Beyazıt Havuzu, *Beyazıt ve Fatih Meydanları*nı, Gülhane Parkı düzenlemesini olumlu bularak eleştirileri karşısında bir denge kurmaktadır. Derginin çıkış amacı yazının son paragraflarında bir tür soru cevap formatı içinde verilmektedir.

"İstanbul ahalisi şehircilik hususunda eski ile yeniyi tefrik edemiyor. Mevcut eski eserlere karşı ecnebi kaldı; frenklerin evlerini anlamadan taklit etti. İstanbul ahalisini bu hususta tenvir edecek kimdir. Türkün mimarideki en temiz hassa ve zevklerini yeniden aşılayacak kimdir?"

Bu sorularla aslında derginin misyonu tanımlanmaktadır. Sedat Hakkı'nın verdiği yanıt şöyledir.

"Mimar. En mukaddes vazifesi budur ve vatana karşı borcu budur. İnşa etmek ve iyi inşa etmek. Ve inşa ederken şehre karşı mesuliyetini unutmamak. Zira her inşaat ne kadar küçük olursa olsun şehrin inşaatının teşekkülünde bir unsurdur. Bunu yapı sahibine de iyice anlatmak lazımdır. Memleketin gayrı bedii suretle imar edilmemesine çalışmak, mimarimizin yükselmesi için mücadele etmek, bu uğurda çalışmak isteyen mimar ve inşaat mühendisi arkadaşları birbirine ve memlekete karşı tanıtmak ve mesailerini birleştirmek, mimar ile yapı sahiplerinin yekdiğerine karşı vaziyetlerini tespit etmek, memlekette mimara ve sanata karşı daha çok hürmet ve itimat uyandırmak gaye ve vazifesile bu mecmuamızı çıkarıyoruz."

Sedat Hakkı Beyin bu yanıtında *Mimar* kelimesiyle bir tevriye yapılmaktadır. Mimar sözcüğüyle bir yandan derginin adı, diğer yandan da generik olarak mimarlar kastedilmektedir.

Derginin çıkış mesajını genel bir konunun içine yedirmesi, dergiyi çıkaranların çok temkinli davrandığının bir göstergesi olarak alınabilir. İttihat ve Terakki döneminde yönetim değişik eylemlerde bulunmakta, bu eylemlerin ideolojik çerçevesini ise Ziya Gökalp çizmekteydi. Cumhuriyet kurulduğunda Ziya Gökalp bu rolünü sürdürmek istemiş ve "Türkçülüğün Esasları"nı yazmıştır. Bu kendisi dışında oluşturulan ideolojik çerçeve Mustafa Kemal tarafından benimsenmemiştir. O tüm pragmatistliği içinde rejime başkalarının önerdiği ideolojik çerçeveleri sakıncalı bulmakta, onların buna dayanarak güç kazanmasına olanak vermemektedir. Kadro dergisinin başına gelenler Mustafa Kemal'in bu konudaki duyarlılığının en çok bilinen bir kanıtıdır. 1933 Üniversite reformundan bir hafta sonra Dr. Reşit Galip'in bakanlıktan uzaklaştırılması ideolojik bir konumdan konuşmaya başlaması yüzünden olmuştur.

Nitekim Egli de hatıratında mimarlık alanındaki modern mimarlık tercihi konusunda Mustafa Kemal'in ne kadar ısrarlı davrandığını anlatmaktadır. Hatıratında Ankara'ya geldiği ilk gün Ankara Palasta verilen bir baloya çağrılır. Baloda Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Egli'yi Mustafa Kemal'e takdim eder. Mustafa Kemal kendisine tasarımı Mimar Kemalettin'in yaptığı Gazi Eğitim Enstitüsü binasının projesinin modern bir okul binası olup olmadığını sorar. Egli de meslekdaşını kötülememek için kaçamak bir yanıt verir. Beraber çalışarak modern bir bina haline getirilebileceğini söyler. Mustafa Kemal bu yanıtla yetinmeyerek sorusuna doğrudan yanıt vermesini söyler o da binayı çağdaş bulmadığını söylemek durumunda kalır. Mustafa Kemal'de planların iptal edilerek Egli'nin modern bir bina planı yapması talimatını verir.[38] Öykünün devamını Mimar Kemalettin hakkında yazdığım yazıda vermiştim. İlginç olan Gazi Eğitim Enstitüsü binasının Mimar Kemalettin'in projesine göre yapılmış olmasıdır.

---

38 Dücane Cündioğlu: Milli Mimariden Ulusal Mimariye Geçişin Öyküsü,Yeni Şafak, 27 Şubat 2005. Ernst Egli iki ciltlik bir hatırat yazmıştır. Yayımlanmamış bu hatırat ETH kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu hatıratın çevrilerek yayımlanması Türkiye mimarlık tarihi için yararlı olacaktır.

Bu nedenle dergiyi çıkaranlar açık bir ideolojik konum sergilemeden bir meslek dergisi olarak görünmeyi tercih etmişlerdir denebilir. Bu bakımdan 1933 yılında dergide B.O. Celal'ın "Büyük İnkılap Önünde Milli Mimari Meselesi" adlı yazıyı yayımlamış olması ilgi çekicidir. Yazar bu yazısında "Milli mimariye meslekdaşlar kıskançlıkla sahip çıkmalıdır" demektedir.[39] Bu yazıda rejimin mimarlık stili tercihine karşı çıkılmakta, hatta bir direnç önerilmektedir. Derginin yöneticileri bu yazının çok tehlikeli olabileceğinin farkındadır, yine de yayımlamışlardır. Ama yazının altına bu yazıdaki bazı konularda derginin nokta-i nazarının farklı olduğunu söyleyen bir not düşmüşlerdir. Ama bu *Mimar* dergisinin uygulanan "yeni mimari"ye karşı bir çizgi izlediği kanısı uyandırmamalıdır. Örneğin Mimar Behçet (Sabri) ve Bedrettin (Hamdi), yazdıkları yazılarda

> *"Şüphesiz. Türk İnkılap Mimarlığı eski Osmanlı Mimarlığından farklı bir şey olacaktır. O mimarimiz kubbesi, alçılı penceresi, bütün bir şekil ve hayatiyetiyle tarih olmuştur. Terakki yolunda, geri dönmek yoktur. Durmak bile gerilemek demektir."*[40] *"Güzellik zorla yapılabilen lüzumsuz bir şey değildir. O bir zaruretin ifade ve neticesidir. O daima icad ister. O bir ornemancılık değildir."*[41]

diyerek rejimin mimarlık tercihini inançla savunmuşlardır. Asıl önemli olan rejimin tercihleriyle hemfikir olmayan yazılara da dergide yer verilmiş olmasıdır.

Derginin İçeriği Nasıl Oluşuyor?

Derginin ilk yayımlanan sayısının başlığı altında "Aylık Mecmua" dışında bir niteleme bulunmuyordu. İlk yıllardaki sayılarda yazıların temelde üç konuda toplandığı görülmektedir. Bunlar; şehircilik, mimarlık ve ev dekorasyonu alanlarındadır. Şehircilik en az mimarlık kadar yer tutmaktadır. İlginç olan evlerin iç döşemesi konusunda dergide oldukça çok sayıda yazının bulunmasıdır. Bu konunun önemli yer alması, bir yandan Bauhaus etkisine bağlanabilir. Bir başka açıklama ise bu yıllarda orta sı-

---

39 B.O. Celal: "Büyük İnkılap Önünde Milli Mimari Meselesi" *Arkitekt*, cilt 3, 1933, s. 163.

40 Mimar Behçet ve Bedrettin: "Türk İnkılap Mimarisi", *Mimar*, cilt 3, 1933, s. 265.

41 Mimar Behçet ve Bedrettin: "Kimlere Mimar Diyoruz", *Mimar*, cilt 3, 1933, s. 199.

nıfların evlerine mobilyanın girmesi üzerinde durarak yapılabilir. Osmanlı döneminde müslüman üst sınıfların evlerine mobilya girmişti, ama bu yıllarda orta sınıf evlere mobilyanın girişi başlamıştı, bu da Türkiye'nin modernleşme projesinin bir öğesi olarak görülüyordu. 1933 yılından itibaren derginin alt başlığında "Mimarlık, Şehircilik, Süsleme Sanatları Dergisi" ibaresi yer almaya başladı. Başlıkta Süsleme Sanatları Dergisi ibaresi yer almasına karşılık bu konuda dergide çok sayıda yazı yer almadı. 1951 yılında alt başlıktaki ibare "Mimarlık, Şehircilik, Belediyecilik Dergisi"ne değiştirildi. Bu değişiklikte her halde II. Dünya Savaşı içinde Reuter'in Arkitekte yer alan yazılarının etkisi olmuştu. 1970 yılında alt başlıktaki ibare "Mimarlık, Şehircilik, Turizm Dergisi" olrak yeniden değişti. Bu başlıklar derginin Türkiye'nin gündemine yeni giren konulara duyarlı olduğunu göstermesi bakımından önemliydi.

Derginin Finansmanı Nasıl Sağlanıyor?

1930'lu yıllarda bir çevrenin Mimar gibi bir dergiyi çıkardıktan sonra sürdürebilmesinde aşması gereken tek engel rejimin ideolojik duyarlılıkları değildir. Bu derginin basılmasını sağlayacak sürekli bir finansmanın bulunması gerekmektedir. Bu engelin aşılmasında satış gelirleri, reklam gelirleri ve devletin dergiye abone olması gibi olanaklardan yararlanılmaya çalışılmaktadır. Derginin çıktığında fiyatı bir liradır, 1933 yılında Halkevlerinin dergisi olarak çıkan Ülkü'nün fiyatının 25 kuruş olduğu düşünülürse, bunun oldukça yüksek bir fiyat olduğu söylenebilir. Zeki Sayar derginin ilk yıllarda hiç satmadığını ancak daha sonraki yıllarda satmaya başladığını söylemektedir.[42] İlk sayısında beş sayfa ilan alınmıştır. İkinci sayısı ve sonrasında alınan ilan sayısı 7-8 sayfaya çıkmaktadır. İlk yıllarda devlet kuruluşlarının ne kadar abone olduğu bilgisine sahip değilim. Belli bir süre sonra, 1936 yılında Halkevleri dergiye belli bir sayıda abone olmuştur. Dergi kuşe kağıda basılmaktadır. Çok sayıda klişe kullanılmaktadır. Kısacası derginin maliyeti yüksektir. Bu nedenle dergiyi çıkaranlar kısa sürede borç kriziyle karşılaşmıştır. Dergi krize girdiğinde, Abdullah Ziya Kozanoğlu Adana'da iş bulması ve özel yaşamı dolayısıyla dergiden kopmuş ve Adana'da yaşamaya başlamıştır. Bu kriz anında Adana'dan Zeki Sayar'a yazdığı bir mektuptan durum izlenebilmektedir.

---

42 Zeki Sayar, *Mimarlık*, 1988/4.

"Kardeşim Zeki,
Mektubunu aldım. Belki de işlerimin sıklığından size sık ve çok mektup yazamıyorum. Düşün ki sizin işiniz herhalde benden az olduğu halde siz beni daha az düşünüyorsunuz. [...] Gelelim para meselesine benim sözüm sözdür. Fakat mecmua kapatılmadan on para veremem. Ben evvelce söyledim. Bu mecmua kendisini koruduyorsa [kendi kendine yeter olmak] çıksın, korutmuyorsa iki sene çıkardık kapatırız olur biter. Benim şimdi iki yüz elli lira borcuma karşı bankada tam beş adet liram var. [...] Fakat bu yüz lirayı da bulurum. Yalnız ben yüz lira verip elin pezevenklerine reklam yaptıramam. Bu parayı birlikte vermezse mecmuayı kapatırız. Yahut ben hazırım sen de gel Ankara'da buluşalım. Yeni Maarif Vekili aziz dostumuzdur. Belki bir şey yaparız. Olmazsa kapatalım sonra hesaplaşalım. [...] Ben geçen sene de söyledim siz çıkardınız. Mecmuayı yine çıkaracak hovardalık edeceksiniz halt etmeyin benden para istemeyin. Kapatıp da borçları ödeyeceksek ben hazırım."[43]

Bu mektup Abdullah Kozanoğlu'nun bu derginin çıkaranlarca önemli fedakarlıklar yapmadan sürdürülemeyeceği kanısında olduğunu ve bu nedenle derginin kapatılması gerektiğini savunduğunu açıkça göstermektedir. Dergi üçüncü yılına girerken derginin yükünü çekenlerin sayısı ikiye düşmüştür.

Savaş Koşulları Derginin Faaliyet Alanını Sınırlıyor

İkinci Dünya Savaşı Arkitekt dergisini değişik bakımlardan etkiledi. Bir yandan kaliteli kağıt bulmakta sorun yaşanıyordu. Milli Korunma Kanunundan gelen kağıt sınırlamaları vardı. Öte yandan ülkede yeni yapı yapılmıyordu. Yayımlanacak malzemeyi bulmak zorlaşmıştı. Bu nedenle 1941 ve 1942 yıllarında sadece altı sayı yayımlanmıştır. Savaş sırasında Türkiye Alman ve İngiliz propaganda teşkilatları yarışma içindedirler. Bu yarışmanın içinde Mimarlık da vardır. Almanlar ve İtalyanlar 1942'da sonuçlanan Anıtkabir yarışmasını kendi mimarlarının kazanmasını çok istemişlerdir. Almanlar 1943 yılında "Yeni Alman Mimarisi" sergisini Türkiye'ye göndermiştir.[44] Serginin açıldığı günlerde yayımlanan Arki-

---

43 Abdullah Ziya, Belediye Fen İşler Müdürü, Adana, 05/12/32 (Zeki Sayar'a Mektuplar, Zeki Sayar Arşivi)

44 Albert Speer: Yeni Alman Mimarisi, Volk und Reich Basımevi, Berlin, 1942.

tekt'in 135-136'nci sayısında sergi hakkında iki yazı vardır. Birisi Paul Bonatz'ın sergiyle geldiğinde yaptığı tanıtıcı konuşmadan ibarettir. Abidin Mortaş'ın sergi hakkında yazdığı yazı temelde eleştireldir. Arkitekt bu sergiye uzak durmuştur. Dergide çok sayıda Almanya'dan uzaklaşmış Nazi karşıtları yazmaktadır. Bu çatışmalı ortamda İngilizler ve Amerikalılar da *Arkitekt*'i etkilemeye çalışmışlardır. Zeki Sayar'ın anlatımıyla:

"Baktık İngiliz Kültür Heyetinden boyuna sirküler geliyor, kitaplar geliyor. Hatta bir sergi de yaptık onlarla beraber, Halkevi'nde, Cağaloğlu'nda. [...] Yani bizi beslediler bir süre doküman bulmakta rahatladık. [...] Derken Amerikalılar da İngilizlerden gördü onlar da göndermeye başladı. [...] Bunun çok büyük faydası oldu, birçok yabancı mimarın yazısı 'Arkitekt' koleksiyonlarına girmiş oldu. Harp sona erince yardımlar" kesilmiştir.[45]

Savaş içinde dergi onbirinci yılına girdiği 1942 yılında, Abidin Mortaş işi nedeniyle Ankara'ya taşınınca derginin yükü tamamen Zeki Sayar'a kalmıştır. Ömrü elli yıl olan derginin geriye kalan 39 yılında dergiyi Zeki Sayar tek başına çıkarmıştır. Bu otuz dokuz yılın öyküsünü Zeki Sayar şöyle anlatmaktadır.

"Ondan sonra ben yalnız devam ettim; biraz inatçıyımdır.[...] Vakıa bu işi götürdüm ama yalnız da sayılmazdım. Aşağı yukarı anonimdir Arkitekt. Birçok mimarımızın yazıları vardır Yani çok yardım gördü. [...] Bazı arkadaşlar devamlı yazı yazarlardı. Bunlar mimarlık fikriyatı üzerine çaba sarfeden ve Arkitekt'e yardım eden insanlardır. Birkaç tanesini sayayım, hepsini saymama imkan yok; Haluk Togay, Naci Meltem, Behçet Ünsal [...] sonra Kemali Söylemezoğlu var."[46]

"Abidin ve Ziya beyler ayrıldıktan sonra iş bölümünün hepsini ben üstlendim. Yalnız talebeler vardı. Menfaatsiz, öyle insanlar vardı ki, o işe gönül vermişlerdi. Mesela Neşet Akatay vardı. Onun Arkitekt'e çok emeği geçmiştir. Sonra Vanlı'nın (Şevki) amcası, Muzaffer Vanlı vardı. Onlar karşılığında birşey beklemeden benimle çalıştılar. Dergi çıkıp da elimize aldığımız zaman çok mutlu olurduk. 'Oh' derdik, 'Yorulduk ama sonunda ortaya çıktı işte' derdik."[47]

---

45 Zeki Sayar: *Arredamento*, Mart 1990.

46 Zeki Sayar: *Arredamento*, Mart 1990.

47 Zeki Sayar: *Mimar*, 1983/10.

"Geniş halk tabakaları ve köylümüz teneke evlerde, toprak ve çamur içinde modern cemiyetimizden başka bir dünyada yaşamaya uğraşırken beride turizm ve monden hayat sürenler için tesisat yapmakla meşgulüz"

diye eleştirmektedir. Yapı mimarlık hayatında bir inkılap yapılarak Cumhuriyet-Türk mimarlığının doğmasının önündeki engellerin kalkmasını beklemektedir.[53] Bu engellerden birini de okullarda yeterli mimarlar yetiştirilmemesinde bulmakta, okullara alınan öğrenci sayısının artırılmasını talep etmektedir.[54] Yapı 15 Ekim 1943'de yayımlanan sayı 46-47 ile savaş içinde yayınına son verir.

Yapı'nın yayın hayatına son vermesinden kısa bir süre sonra 1944 yılı başında, Türk Yüksek Mimarlar Birliğininin "Mimarlık" dergisi yayımlanmaya başladı. Alt başlığında Yapı Sanatı, Şehircilik ve Güzel Sanatlar Dergisi ibaresini taşıyordu. Bu diğer dergilerden farklı olarak Ankara'da çıkıyordu. Derginin çıkarılmasını, birliğin fahri başkanı olan Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'i ziyaret ettiklerinde birlik yönetimine telkin etmiştir. Çıkışta yazı işleri müdürlüğünü Nizamettin Doğu yapmaktadır. Yayının yönetiminde dokuz kişilik bir komite vardır. Bu dergi *Yapı* gibi eleştirel içeriği yoğun olan bir dergi değildir. Derginin çıkarken yazdığı sunuş yazısında derginin amacının Türklere has bir milli sanat yolunu genişletmek ve aydınlatmak olduğu belirtildikten sonra:

"Bugünkü Türk mimarlarını ve sanatkarlarını ve Türk yapıcılığını bütün yurda ve dünyaya tanıtmak ve yabancı memleketlerdeki yapı faaliyetinin teknik bakımdan bize öğretici mahiyette olan kısımlarını sütunları içine almak Mimarlık dergisinin ana programına dahil olacaktır"[55]

denmektedir. Dergi yazıları, bir yandan tarihi binaları diğer taraftan o yıllarda yapılan bina projelerini ve şehir planlarını yayımlamaktadır.

Derginin ilk sayısında Hasan Ali Yücel'in de bir kısa yazısı bulunmaktadır.

"Birinci Dünya Harbi sonrasının delişmen ruh duygusu müzikte caz gibi mimarlıkta da şekil kakafonisi yarattı. Unutulmamalıdır ki sanatın her şubesinde bütün mübalealarıve delişmenlikleri silerek devam eden istidatlı bir akım vardır. Bunun adı klasisizmdir. Zaman dediğimiz büyük sanatkar

---

53 "Cumhuriyet-Türk Mimarlığının Belirmesi İçin", *Yapı*, sayı 19, 15 Ağustos 1942.

54 " Mimar Yetişmesini Tahdit Etmemeli", *Yapı*, sayı 22, 1 Ekim 1942.

55 " Mimarlık Çıkarken", *Mimarlık*, sayı 1, 1944.

bu akımın tuğyanlarını ve isyanlarını yola getirir..... Yapı ayniyle insandır demek yanlış değildir. Mimari eserleri kendilerini söylerler, fakat anlayana. Henüz bu dereceye gelmemişler için mimarların bu eserleri kendi dilleri ile bize anlatmalarında daima faide vardır."

Derginin "milli mimarlık" çizgisini savunduğu açıktır. Dergi bu savunmayı otoritatif bir noktadan kendisi yapmakla yetinmemekte, düzenlediği milli mimarlık anketiyle mimarlara yaptırmaktadır. Bir anlamda ikinci milli mimarlık akımının sözcülüğünü yapmaktadır. Birliğin Türk yüksek mimarları için düzenlediği rozet yarışmasını kazanan Selçuk Milar'ın rozetinde bir kolon başı ve altın yaldızlı defne yaprağı bulunmaktadır. Dergi CHP'nin yurtiçi resim gezileri gibi mimarlık gezilerini düzenlemesine sahip çıkmaktadır.[56] Derginin *Arkitekt* dergisinin aynı yıllarda yaptığı gibi İngiliz ve Amerikan kültür merkezinin sağladığı materyali yayımladığı görülmektedir. Dergi 1953 yılında yayınına son vermiştir. Bir yandan yeni bir mimarlık akımı başlamış öte Mimarlar Odasının kurulmasının arifesine gelinmiştir.

1954 yılında Mimarlar Odasının kurularak 1963 yılında oda yayın organı olarak Mimarlık dergisini yayımlayıncaya kadar 9 yıl geçmiştir. Arkitekt dergisi uzun soluklu koşusuna bu dönemde de devam etmiştir. Bu dönemde iki mimarlık dergisi yayın hayatına girmiştir. Bunlardan biri 1947'yılında Selçuk Milar'ın iki sayı çıkardığı "Eser", diğeri ise Bülent Özer'in 1961 yılında çıkardığı "Mimarlık ve Sanat"tır. Bu dergiyle, söylemi büyük ölçüde kendi içine kapanmış olan Türkiye mimarlık çevresi, dönemin çağdaş akımlarıyla tanıştırılmaya çalışılmıştır. Bu dergiler çıkmış, yayın hayatından çekilmiş, ama Arkitekt yayın hayatına devam etmiştir. *Arkitekt* 1980 yılında yayına son verdiğinde 378'inci sayısını yayımlamış bulunuyordu.

7. Son Verirken

Zeki Sayar'ın yaşam öyküsü ve onun yaşamı bağlamında Cumhuriyetin köktenci modernite döneminde mimarlığın ayrı bir meslek alanı olarak oluşumunun öyküsü üzerindeki sunuşumun sonuna ulaşmış bulunuyorum. Bu noktada bir değerlendirme yaptığımda Zeki Sayar'ın yaşam öyküsünden yola çıkmış olmamıza karşın onu yeterince anlatama-

56 *Mimarlık*, sayı 4, 1944.

dığımı görüyorum. Kendisi hakkındaki biyografik bilgimiz sınırlı olduğu için onu insan olarak özelliklerinden çok yaptıkları ve çıkardığı derginin özellikleri üzerinde bir anlatı gelişti. Öykü Cumhuriyetin ilk 40 yılındaki mimarlık alanındaki arayışlar üzerinde yoğunlaştı.

Bu öyküyü karşılaştıracak benzer ülkelerdeki deneyim öyküleri elde bulunmadığından bu konuda temellendirilemeyecek yargılar geliştirmeye çalışmayacağım. Türkiye'nin kendi gelişme öyküsü içinde mimarlık alanında böyle bir öykü yarattığını söylemekle yetineceğim. Bence bu öykünün en ilginç yanı, siyasi iradenin sergileniş biçimine bağlı olarak ülkenin mimarlık alanında yarattığı arayış dinamiği ve sistemin içinden gelişen direnişin niteliği olmaktadır. Bu dinamiğin temel belirleyicisinin mimarların kendi iç pazarlarını koruma kaygıları olduğunu düşünüyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMCİ VE SİYASETÇİ OLARAK BEHİCE BORAN: HESABI AKILLA VERİLEN BİR YAŞAM*

1. Giriş

Ege Üniversitesi'ndeki dostlar benden Behice Boran'ın doğumunun 100. yılı dolayısıyla, siyasetçi Behice Boran hakkında bir konuşma yapmamı istediler. Ben de severek kabul ettim. Böyle bir konuşmayı kabul etmemde Behice Boran'ı saymamın ve sevmemin etkisi kadar onu oldukça yakından tanımamın da payı vardı.

Dostlara ben sadece siyasetçi Boran'dan değil daha çok sosyolog Boran'dan söz edeceğimi söyledim ve hazırlanmak için zaman istedim. Kanımca, bilim insanı kimliğinin, siyasetçi kimliği tarafından arka plana itilmesi, ona karşı yapılmış büyük bir

* 23 Şubat 2011'de Ege Üniversitesi'nde Behice Boran'ın doğumunun 100. yıldönümünde yapılan konuşma. Bu konuşma, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji Dergisi'nin 23-24. sayısında, 2011 yılında s. 1-45'de yayımlanmıştır.

haksızlık olmaktadır. Ayrıca, sosyolog Boran'ı tanımadan, siyasetçi Boran'ın tam olarak kavranamayacağını düşünüyorum. Sosyolog Boran hakkında konuşmanın, siyasetçi Boran'ı konuşmaya göre daha rahat bir yanı var, bu konuda kurduğunuz anlatıda ileri sürülen yargılar yaygın olarak kabul görecektir.

Oysa siyasetçi Boran konusunda konuşmak oldukça zor. Zorluk Boran'dan gelmiyor, Türkiye'de soldaki değişik grupların kuracağınız anlatının ortaya çıkaracağı yargılar konusunda tepkisel davranmaya hazır olmasından kaynaklanıyor. Türkiye'nin değişik sol gruplarının 1960'lı yılların ortalarından günümüze kadar uzanan karşıt ve çatışmalı söylemleri içine girmenin Boran'ı anlatmakta çok verimli olmayacağını düşünüyorum. Onun için Behice Boran'ın siyasetçi yönünü anlatırken nasıl bir çizgide kalmaya çalışacağıma açıklık kazandırmak istiyorum.

Günümüzden bakıldığında, 1961 Anayasası sonrasında Türkiye'de sol siyasi hareketlerin bir ölçüde faaliyet göstermesine olanak veren ortamda iki karizmatik liderin ortaya çıktığını görüyoruz. Bunlardan biri Mehmet Ali Aybar diğeri Behice Boran. Her ikisinin de güçlü bir bilim insanı kimliği var, her ikisi de düşünceleri doğrultusunda ödünsüz davranıyor, her ikisinin de küçük hesapları yok. Ben her ikisini de seviyor ve saygı duyuyorum. Hangisi haklıydı sorusuna tabii benim de verebileceğim yanıtlar var. Ancak ben böyle bir değerlendirme yapmayacağım. Bunun nedeni Türkiye'de sol hareketlerin iktidarı büyük ölçüde etkileyen ve iktidar şansı olan bir konuma gelememiş olmasıdır. Yani bir başarıdan söz etmek olanaklı değildir. Bu başarısızlığın sorumluluğu kanımca tüm sol camiaya aittir. Bu sorumluluğun kime ait olduğu konusundaki yargılar üzerine yoğunlaşmayan bir anlatı kurmaya çalışacağım. Böyle bir anlatıda değişik gruplar arasındaki çatışmalardan çok her bir siyasetçinin kendi çizgisi doğrultusunda nasıl siyaset yaptığı ön plana çıkacak.

Dostlarımdan hazırlanmak için bir zaman istemek temkinliliğini göstermiş olmam çok yararlı oldu. Behice Boran'ı tanıdığım için söyleyebileceklerim vardı, kütüphanemde kitapları, Yurt ve Dünya dergisi ile Adımlar dergisi koleksiyonları vb. bulunuyordu. Ama bu konuşma için yeni yayınları toplamaya başladığımda çok değerli yeni çalışmaların yayımlandığını gördüm. Bunlardan özellikle ikisi SBF'de Gökhan Atılgan'ın Behice Boran biyografisi konusunda hazırladığı çalışılmış doktora tezi, TÜSTAV'ın yayınladığı üç ciltlik Behice Boran'ın yazıları, konuş-

maları, söyleşileri ve savunmalarını kapsayan derlemesi bana çok yardımcı oldu.[1]

Bugünkü konuşmamı beş aşamada geliştireceğim. Birinci bölümde Behice Boran'ın doğumundan ABD'den sosyoloji doktorası alarak Türkiye'ye dönüşüne kadar geçen süredeki yaşam öyküsü üzerinde durulacak. İkinci bölümde ise Dil ve Tarih-Coğrafya bölümündeki çalışmaları ve çıkardığı dergiler yer alacak. Üçüncü bölümde 1962'de TİP'e üye olmasıyla başlayan, siyasetçi oluşundan başlayarak ölümüne kadar uzanan siyasal öyküsü bulunacak. Dördüncü bölümde kronolojik ele alışın dışına çıkarak Boran'ın siyaset yaşamı içinde bir bilim insanı olmasının etkilerine ilişkin izleri sürmeye çalışacağım. Beşinci bölümde de konuşmamı sonlandıracağım.

2. Behice Sadık'ın, Doğumundan Ankara'da Sosyoloji Doçentliğine Atanmasına Kadarki Yaşam Öyküsü[2]

Behice Sadık, 1 Mayıs 1910'da Bursa'da Sadık Bey ve Mahire Hanım'ın kızı olarak doğdu. Ailesi 1890'larda Kazan'dan Bursa'ya göçen tatarlardandı. Ailenin üç çocuğundan en küçüğüydü. Babası Sadık Bey'in Bursa'da zahirecilerin toplandığı yerde bir dükkanı vardır. Bursa'nın kazalarıyla zahire ticareti yapıyordu. Ticari ilişkileri zaman zaman İstanbul ve İzmir'e uzanıyordu. Kendi tanımıyla küçük bir burjuva aileden gelmektedir. Evlerinde ablasının çaldığı bir piyano bulunmaktadır.[3] Bursa'da yaşadıkları mahallede evlerine her gün bir gazete giren tek ailedir. Ailesinin aktif bir siyaset faaliyeti yoktur, ama İttihatçılara muhalif olduğunu hatırlamaktadır.

Ailenin Kazan kökenli olması annesinin ve babasının da okuryazar olmasına ve çocuklarının eğitimine çok önem vermelerine yol açmıştır. Behice Sadık ilkokula Bursa'da gitmiştir. Üçüncü sınıftayken Bursa'nın Yunan kuvvetlerince işgali tehlikesi belirince aile İstanbul'a göçmüştür.

---

1 Gökhan Atılgan: *Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi Kuramcı,* Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

2 Bu bölümdeki anlatının kurulmasında Uğur Mumcu: *Bir Uzun Yürüyüş,* Uğur Mumcu Gazetecilik Vakfı, Ankara, Ağustos 1996. http://tr.wikipedia.org/wiki/Behice_Boran ile *Behice Boran,* Cilt 1, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, verilen bilgilerden yararlanılmıştır.

3 Mete Çetik: "Bir Akademisyen Olarak Behice Boran", *Biyografya: Behice Boran 2,* Bağlam Yayınları, İstanbul, Nisan 2002, s. 30.

Arnavutköy'de oturmaya başlayan aile, Behice Sadık'ın o zamanki genel eğilim paralelinde Fransızca öğrenmesini istemektedir. Ablasını Fransız papazlar okulunda okutmak istemişler, ama savaş koşulları dolayısıyla İstanbul'a gönderememişlerdir. İstanbul'a gelince Behice Sadık'ı Fransız okuluna göndermişlerdir. Ama Tevhid-i Tedrisat uygulaması sonucu Fransız okulu kapatılınca, ortaokul ve lise eğitimi için Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne verilmiştir. 1931 yılında Amerikan Koleji'nden birincilikle mezun olmuştur. Mezun olduğunda "Constantinople College Quarterly"de küçük öyküleri yayımlanmış bulunuyordu.

Aynı yıl Darülfünun'un felsefe bölümüne girdi. Bu bölümde sadece bir sosyoloji dersi bulunuyordu. Ama bu aşamada Behice Sadık'ın sosyolojiye bir ilgisi yoktu. O pedagoji derslerini alarak öğretmen olmak, eğitimle toplumdaki cehaleti yenmeye uğraşanlar arasında yer almak istiyordu. Darülfünun'da öğrenciyken 1932 yılı yazında Cenevre'de "Bureau d'Etudes Internationationalles"de bir yaz okuluna gider.[4] Darülfünunda okurken kolejde öğretmen vekili olarak kolejin hazırlık sınıfına ders veriyordu. Bu sıradaki öğrencileri arasında Mina Urgan'ın bulunduğunu biliyoruz.[5] İki yıl dolunca asil öğretmen olabilmek için Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı İngilizce öğretmeliği sınavına girmiş ve kazanmıştır. Darülmuallimat'ta okumuş olan ablası Nefise Sadık Manisa'dadır. Orada CHP içinde, Yardımsevenler'de, Kızılay'da aktiftir, Meclis-i İdare üyesidir. Kocası devlet hastanesinde doktordur. O yıl Milli Eğitim Bakanlığı bütün orta eğitim okullarına İngilizce dil eğitimi koymuştur. Behice Sadık'ın ataması da ablasının olduğu Manisa'ya yapılır. Bir ders yılı Manisa'da ortaokul İngilizce hocası olarak çalışır. Bir anlamda artık iş sahibi olmuş yaşamı belli bir düzene kavuşmuştur. O günlerin Anadolu kentlerinde oluşan Cumhuriyet eliti arasında yer alan bir aile içinde yaşamını sürdürmeye başlamıştır. O yıl orta okul öğrencisi olan Fatma Taşkıngöl'ün (Başaran) anlattığına göre de Cumhuriyetçi çevre içinde, çok iyi dans etmesiyle tanınmaya başlamıştır.[6]

Böyle bir yaşam çizgisine girmişken yaşam çizgisini değiştirecek beklenmedik bir teklif alır. Kolejdeki tarih öğretmeni, ABD'deki Michigan Üniversitesi'ne döndüğünde ona bir burs sağlamıştır. Behice Sadık, hiç-

4 Mete Çetik: *a.g.e.*, s. 30.
5 Biyografya Behice Boran 2: *a.g.e.*, s. 165.
6 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 32.

bir arayış içinde olmadığı, hiçbir yere başvurmadığı bir dönemde gelen bu davete uyarak Michigan Üniversitesi'nin bulunduğu Ann Arbor'a gider. Arnavutköy Koleji'nden mezun olması ve İstanbul'da Darülfünun'da okuduğu iki yıl göz önüne alınarak doğrudan doktora programına kabul edilir. Eylül 1934'te doktora eğitimine başlar. Bu eğitim doktora derecesini aldığı 1938 yılı Aralığına kadar yaklaşık dört yıl sürer.

Türkiye'de Arnavutköy Amerikan Koleji'nde okurken ilgisi sosyolojiden çok pedagojiye yönelmişti. ABD'de ilk yıl ana dal olarak sosyolojiyi, ikincil alan olarak da pedagojiyi seçer. İkinci yıldan itibaren tamamen sosyoloji alanına yoğunlaşır. Kendi deyişiyle eğitimin toplumun önemli kurumlarından biri olduğunu, eğer toplumsal gerçekliğin tümü kavranırsa, eğitimin de daha iyi anlaşılacağını görerek sosyolojide yoğunlaşmaya karar vermiştir. Bu kararı verirken kafasının gerisinde Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine nasıl erişeceği sorusu bulunmaktadır. Bunun için de toplumların nasıl değişip geliştiğini öğrenmek istemektedir. Ama aldığı sosyoloji eğitimi onu doyurmamaya başlamıştır.[7] Kendi anlatısıyla, Michigan Üniversitesi'nde öğretilen sosyolojinin bir bilim olmadığını fark ederek, yanlış bir dalda olduğunu düşünmeye başlamıştır.[8]

ABD'deki eğitiminin dördüncü yarıyılına geldiğinde üniversitesinde bir başka doktora öğrencisiyle sosyolojinin kuramsal sorunları tartışmasında, Behice Sadık, Durkheim'dan söz ederken, arkadaşı, Marks'ın yaklaşımından söz eder. Ama arkadaşı Durkheim'i, kendisi de Marks'ı okumamıştır. Konuşma derinleşemez. İkisi de tartışmayı gerekli okumaları yaptıktan sonra sürdürmeye karar verirler. Behice Sadık yaz tatilinde Marks üzerine temel okumaları yapar. Yaz sonunda yeniden dersler başladığında arkadaşı Wisconsin Üniversitesi'ne geçmiştir. Tartışmayı sürdüremezler. Ancak o yarıyıl aldığı sosyal antropolojiye giriş dersi akademik formasyonunun oluşumunda önemli bir katkı yapar. Mübeccel Kıray'ın anlattıklarından bu dersin hocasının ünlü Leslie Whyte olduğu anlaşılmaktadır.[9] Bu ders sosyoloji gibi toplumsal değişme kavramı ile ye-

---

7 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 15-16.

8 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 33.

9 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde cadı kazanı kaynamaya başladığı yıllarda Leslie Whyte, Behice Boran'a yapılanlardan haberdar olunca, ABD'de okuyan Mübeccel Kıray'a, "yirmi senelik hocayım; karşımda oturan en akıllı insandı; ondan daha iyisi gelmedi; keşke hiç göndermeseydik onu" demiştir. Biyografya Behice Boran 2: s. 105.

tinmiyor, bunun ötesine geçerek toplumsal yapı ve toplumsal evrim kavramının toplumun gerçekliğini kavramaktaki olanaklarını gayet açık olarak sergiliyordu. Bu ders Behice Sadık'ı sosyoloji derslerinden daha çok etkiledi. Bu yıllarda, doktora öğrencileri için açılan bir seminerde Marksizim üzerine bir dönem ödevi yazmayı üstlendi. Marksizme ilgi duymaya başladıktan sonra Kapital'in ilk cildini, Alman İdeolojisi'ni, Komünist Manifesto'yu, Engels'in Ailenin ve Devletin Menşei'ni, Lenin'in Diyalektik Materyalizm ve Empriokritizm gibi temel kitaplarını okumuştu. Behice Sadık bu dönemde Marksizmin bir ekonomik determinizm olmadığını, diyalektik dikkate alınmadan doğru açıklamalar yapılamayacağını, toplumu değiştirmenin bir bireysel iş olmadığını, örgüt işi yani parti işi olduğunu kavradığını anlatmaktadır.[10]

Behice Sadık'ın Marksizme yönelmesini sadece Amerikan sosyolojisi konusunda duyduğu tatminsizliğe bağlamak kanımca yetersiz kalmaktadır. Behice Boran'ın ABD'de bulunduğu yıllar, ABD'nin 1929 büyük ekonomik krizinin etkilerinden henüz kurtulamadığı yıllardır. New Deal'in getirdikleri sınırlı kalmış, ABD 1937 yılında yeniden bir kriz yaşamaya başlamıştır. ABD'nin büyük potansiyellerine karşın, kapitalizm içinde sefaletin önlenemediğinin kanıtları her gün yaşanmaktadır. Behice Sadık bu nedenle devrimci ele alışların gerekliliğini düşünmektedir.

Michigan Üniversitesi'nde kendi ilgileri doğrultusunda Marksizmi keşfetmesi ve bu düşünce çizgisinde yol alması doktora konusunu saptamasını da kolaylaştırmıştır. Esas ilgilendiği konu düşey sosyal hareketlilik (vertical social mobility) olmuştur. Tabii bu Marksist paradigma içinde kalan bir sorunsaldır. Behice Sadık bu konuyu ABD'de toplumun düşey hareketliliğe açık olduğu şeklindeki inancın bir dayanağı olmadığını göstererek bu miti yıkmak için seçtiğini anlatmaktadır. Tezin yöneticisi bölüm başkanıdır. Bu konuda bir araştırma yapması için Detroit'teki otomobil fabrikaları seçilmiştir. Bu konuda otomobil fabrikaları araştırma izni vermek istememişler, nihayet Ford şirketinden izin çıkmıştır. Otomobil fabrikalarında CIO işçileri örgütlemeye başlayınc,a açılan bu kapı yeniden kapanmıştır. Saha araştırması olanağı kalmayınca ABD'nin nüfus sayımı verilerinden yararlanarak, "Bir Mesleki Mobilite İncelemesi 1910-1930 Yılları Arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Meslek Gruplarının Yaş

10 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 17-18.

Dağılımı Analizi" adlı tezi yazmıştır.[11] Uğur Mumcu'yla konuşmasından, bu tezde ele alınan, 20 yılda meslek gruplaşmalarındaki değişikliklerin bu sürede çalışma hayatına girenlerin tercihlerine ve bulabildikleri iş olanaklarına bağlı olduğunu, bu nedenle sınıf akışkanlığını doğrudan yakalayamadığı için rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. ABD sosyologlarının bu tür kaygıları olmadığı için doktora derecesini almakta bir zorlukla karşılaşmamıştır.

Aralık 1938'de Michigan Üniversitesi'nde doktorasını aldığında ABD'den doktora alan ilk kadın ve Türkiye'de sosyoloji doktorası yapan ilk kadın olarak dönüş yapar. Dönerken bavulunda bir dans elbisesi bulunmaktadır, ama düşüncesinde geldiği nokta dolayısıyla onu artık hiç kullanamayacaktır.[12]

Türkiye'ye dönünce İstanbul Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi'nde sosyoloji dersi bulunduğunu öğrenir ve fakülte dekanı Celal Sarç'a başvurur. O dönemde üniversite henüz kuruluş aşamasında olduğu için doktorası olan bir kişi doğrudan doçent olarak atanabilmektedir. Celal Sarç onu iyi karşılamış, Ankara'daki Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne dilekçe vermesi gerektiğini bildirmiştir. O da bir dilekçe göndererek Manisa'ya ablasının yanına giderek yanıt beklemeye başlar. Bu yıllarda Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu'dur. İstanbul Üniversitesi'ne Nazilerden kaçan bilim adamlarının yerleştirilmesinde önemli rol oynamıştır ve siyasal desteği yüksektir. Yanıt gelmemesi üzerine ablasıyla birlikte Ankara'ya gider Dursunoğlu'yla görüşür. Dursunoğlu ümit vermez. Türkkaya Ataöv'in Cumhuriyet'te yazdığına göre, bu konuşmada kendisine kadro yok dendiği için bir süre "hademe kadrosunda" görünerek hocalık yapmaya razı olmasına karşın, üniversiteye ataması yapılmaz.[13] Behice Sadık Boran'ın sol düşünceye sahip olduğu henüz Türkiye'de bilinmemektedir. Bu nedenle Dursunoğlu'nun direncini Alman üniversiteleri karşısında Amerikan üniversitelerine güvenmeyişiyle açıklamak doğru olabilir. Bunun üzerinde 1939 Mayıs'ında doğrudan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e başvurarak durumunu anlatır. O da Müsteşar Rüştü Uzel'i çağırarak uygun bir yere

---

11 Bu tezin Türkçesi 2010 yılında yeniden yayımlanmıştır, bkz: Behice Sadık Boran: Bir Mesleki Mobilite İncelemesi1, Behice Boran: TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, s. 43-166.

12 Bu bilgiyi Sadun Aren vermektedir, bkz. Güzella Bayındır: *Akıntıya Karşı Behice Boran*, Yazılama, İstanbul, İstanbul, 2009, s. 206.

13 Türkkaya Ataöv: *Cumhuriyet,* 16 Ekim 2004.

tayin etmelerini söyler. Buna karşın Dursunoğlu'nun direncinin aşılması kolay olmaz, atamanın yapılabilmesi için bakanın yeniden devreye girmesi gerekir. Nihayet 1939 yılı Haziran'ında üniversite yasasındaki geçici bir maddeye dayanarak, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne, üç yıl içinde doçentlik tezini hazırlamak koşuluyla, sosyoloji doçenti olarak atanır.

3. Behice S. Boran'ın Yaşamında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dönemi

Behice Boran'ın doçent olarak atandığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Atatürk'ün 11 Mart 1935'te Kültür Bakanı Abidin Özmen'e verdiği bir direktif üzerine kurulmuştur. Bu bir Atatürk projesidir. Bu projenin niteliğine doğru teşhis koyabilmek için üniversite reformu konusundaki Malche raporunu okuduktan sonra Atatürk'ün aldığı üç dört sayfalık el yazısı notları hatırlamak gerekir. O notlarda iki konu dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi "İstanbul Darülfünunu'nu ne yapalım" sorusuna cevap aramanın kendisini ilgilendirmediğidir. Ona göre Türkiye'de nasıl bir kültür planı yapılmalıdır sorusunu çözmeden İstanbul Darülfünunu'nun ıslahından bahsetmek ayıptır, abestir, manasızdır. O kendi kafasındaki kültür sorununa araştırmalarıyla ufuk açacak bir kurum istemektedir. Dikkati çeken ikinci konu Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın ilim aleminde yüksekliği tanınmış profesörlerini Ankara'da toplamak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamayı göze almış olmasıdır.[14] Bu nedenle üniversite reformunun uygulanmaya konulmasından çok kısa bir süre sonra, kültür odaklı ve Ankara'da kurulacak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Projesini devreye sokmuştur.

Başbakanlığın fakültenin kuruluşuyla ilgili raporunda fakültenin işlevi "Hükümet merkezimizde bir taraftan Türk kültürünü bilgi metoduyla işleyecek bir tetkik ve araştırma müessesine olan ihtiyaç, diğer taraftan orta tahsil müesseselerimize ulusal dil ve tarihimizin ilmi ve en yeni telakkilerine göre hazırlanmış muallim yetiştirmek" olarak tanımlanmıştır. Fakülte resmi olarak, Halkevi konferans salonunda, 9 Ocak 1936'da Atatürk'ün katılımıyla yapılan bir törenle açılır. Fakülte kurulduğunda Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Antropoloji, Sümer, Akad, Hitit, Macar, Hint,

14 Osman Bahadır: "1933 Üniversite Reformu Niçin Yapıldı?", Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır (Editörler): *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007, s. 67-69.

Çin, Yunan, Latin Dil ve Edebiyatları; yaşayan dillerden, Alman, Fransız İngiliz, Rus, Arap, Fars Dil ve Edebiyatları zümreleri (kürsüleri) vardır. Buna 1937 yılında arkeoloji eklenmiştir.[15] Görüldüğü gibi henüz Behice S. Boran'ın sosyoloji dersi verebileceği bir yer yoktur. Fakültenin başlangıçtaki yapısı hemen hemen sadece ideografik bilim alanlarını kapsamaktadır.

Boran'ın başvurabileceği felsefe zümresi 1939 yılında açılmıştır. Kanımca bu gelişme bu yılda Emin Erişilgil'in dekanlık yapmasıyla yakından ilişkilidir. Darülfünun'da Ziya Gökalp'in grubu içinde bulunan Emin Erişilgil böyle bir olanak sağlayınca da Boran'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine atanması olanaklı hale gelmiştir. Felsefe zümresi başkanlığına, Paris-Sorbone Üniversitesi Felsefe Bölümü Profesörlerinden Oliver Lacombe getirildi. Muzaffer Şerif Başoğlu[16] ve Behice Boran doçent, Niyazi Berkes,[17] Necati Akder,[18] Hamdi Ragıp Atade-

---

15 Azmi Süslü: *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 50 Yıllık Tarihi*, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 8, 19, 39.

16 Darülfünun Edebiyat Fakültesinden mezun olan Muzaffer Şerif 1929 yılında psikoloji eğitimi için ABD'ye gitti, 1932'de Harvard Üniversitesinde psikoloji yüksek lisans derecesi elde ettikten sonra Almanya'ya gitti, orada Gestalt Psikolojisinin kurucularıyla tanışırken Nazizmin yükselişini yaşadı. 1935'de Colombia Üniversitesinden doktora derecesini aldı ve bu tez 1936'da The Psychology of Social Norms başlığıyla yayımladığında çok ses getirdi. 1937'de Türkiye'ye dönerek Gazi Terbiye Enstitüsünde psikoloji dersleri vermeye başladı. 1939 yılında da Dil ve Tarih-Coğrafya Felsefe kürsüsüne psikoloji doçenti olarak atandı. Remzi Demir- Doğan Atılgan: *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 47.

17 Niyazi Berkes, İstanbul Üniversitesinde sosyoloji asistanıyken 1935'de bir burs alarak Chicago Üniversitesine gitmiş sosyoloji bölümüne devam etmiştir. II. Dünya Savaşı çıkınca eğitimini tamamlamadan Türkiye'ye dönmüştür. 1939'da ilmi yardımcı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesine atanmış 1941'de doçentliğe terfi etmiştir. Hayriye Erbaş: "Üniversite-Toplum İlişkisi Bağlamında DTCF ve Sosyoloji", Remzi Demir, Doğan Atılgan (editörler): *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 194.

18 Necati Akder, Darülfünunda felsefe okudu, Mehmet Izzetin'in izleyicisiydi, Lisede felsefe öğretmenliği yaparken 1933'de Sorbon felsefe bölümüne gönderildi, oradan 1936'da mezun olunca Fransız ve Alman felsefelerini incelemek için Berlin Üniversitesine göderildi. 1939'da Ankara'ya dönünce Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin felsefe zümresine atandı. 1942 yılında da doçent oldu. http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2973

mir[19] ve Mediha (Esenel) Berkes'de[20] ilmi yardımcı (asistan) olarak göreve başladılar. 1942 yılında Lacombe'un bu zümre içinde bilim tarihi disiplininin yer alması önerisi de uygun görülerek uygulamaya konuldu.[21] Bu kadroya 1942 yılında Nusret Hızır,[22] 1943 yılında Aydın Sayılı katıldı.[23]

Bu kadro yeni kurulan bir felsefe bölümü için kuvvetli bir kadrodur. Türkiye o yıllarda Almanya'dan kaçan önemli bilim adamlarını getirebildiği için diğer dallarda da güçlü bir kadro kurmuştur. Bu kadronun o zamana kadar oluşan sosyal bilim bölümlerinin kadrolarından en önemli farklılığı ABD'de sosyal bilim formasyonu elde etmiş Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes gibi oldukça güçlü bir kümelenmeyi barındırmasıdır. Türkiye'nin sosyal bilim akademiyası genellikle Fransa ve Almanya'da yetişmişlerdir ve o ülkelerdeki gelişmelerin etkisi altındadırlar. ABD'nin etkisi ilk kez bu kurumda açıkça hissedilebilecektir. Fatma Başaran'ın anlattığına göre, bu öğretim üyeleri yabancı dergilerden makaleleri okutmaktadırlar. Bunun için de öğrencilerine yardımcı olmak üzere İngilizce dersi vermekte, tercümelerine yardım etmektedirler. Behice Boran böyle bir ortamda sosyolojiye giriş, şehir sosyolojisi ve istatistik derslerini vermeye başlamıştır.[24] Aynı za-

---

19 Hamdi Ragıp Atademir, Fransa'da Besançon ve Nancy Üniversitelerinde eğitim gördükten sonra lise öğretim üyeliği yapmakta iken, 1939 yılında Lacombe'un asistanı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine atandı. 1942 yılında "Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı" başlıklı teziyle doçentliğe yükseltildi. Remzi Demir, Doğan Atılgan: *a.g.e.*, s. 67.

20 Mediha Berkes, Chicago Üniversitesinin Antropoloji bölümüne devam etmiştir. II. Dünya Savaşı çıkınca eğitimini tamamlamadan Türkiyeye dönmüştür.

21 Remzi Demir, Doğan Atılgan: *a.g.e.,* s.149.

22 Üniversite reformu sonrasında İstanbul Üniversitesinde Hans Reichenbach'ın asistanlığını yapan Nusret Hızır, Hasan Ali Yücel'in ısrarı üzerine dışarıdan sınav vererek 1942 yılında doçent olarak atandı. Remzi Demir, Doğan Atılgan: *a.g.e.,* s. 31.

23 Aydın Sayılı, 1942 yılında Harvard Üniversitesinde Sarton'un öğrencisi olarak "İslam Dünyasında Bilim ve Eğitim Kurumları" başlıklı teziyle Harvard'da verilen ilk bilim tarihi doktora derecesini alarak Türkiye'ye döndüğünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe zümresine ilmi yardımcı olarak 1943 yılında atandı. Remzi Demir, Doğan Atılgan: *a.g.e.,* s. 61.

24 Sosyolojiyi Seçenler: Mübeccel Belik (Kıray), Fatma Taşkıngöl (Başaran), Ekrem Altay, Lütfü Oztabak, Osman Serdengeçti ve Tahsin Gülöksüz. Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 56.

manda da gelirini artırabilmek için Ankara'daki değişik liselerdeki derslere gitmiştir.

İlk öğrencilerinden olan Mübeccel Kıray, Behice Hanım'ın öğrencisi olduğunda kendisine etkisini, "O kadar genç, o kadar şık, o kadar zarif ve o oranda da bilgili. Saçları, İngiliz tabiriyle page denen tarzda, içe doğru doğru kıvrılmış, çok hoş bir kadın" diye anlatıyor. Onu etkileyen esas olarak kirli pembe renkli elbisesi olmuştur. Bu rafine rengi, yıllar geçtikten sonra bile, "eflatuna gidecek ama gitmiyor" diye anlatmaktadır.[25] Kısa sürede Boran'ın ünü Ankara'da yayılır, derslerini dinlemeye SBF'nin asistanları da gelmeye başlar. Artık sınıfları kalabalıklaşmıştır.

Behice Boran'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki öyküsünü üç bölümde anlatmaya çalışacağım. Birinci bölümde kuramsal ve amprik sosyoloji çalışmalarını, ikinci bölümde dergi çıkararak, gazetelerde yazdığı yazılarla toplumdaki sosyal ve siyasal gelişmelere müdahale çabalarını, üçüncü bölümde ise Boran ve arkadaşlarının Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden uzaklaştırılmasını ele alacağım.

Sosyoloji Kuramı Konusunda Ampirik ve Kuramsal Çalışmaları

Behice Boran'ın DTCF'ye atanmasından sonrasında Türkiye'deki sosyolojinin Durkheim'ın çizgisinde kalamayacağı, kuramsal tartışmanın derinleşeceği ve bunun öncüsünün Behice Boran olacağının ilk işareti Siyasi İlimler Mecmuası'nda 1940 yılında yazdığı "Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları" yazısında verilmiştir denebilir.[26] Boran bu yazısında Şikago okulunun "beşeri ekoloji" yaklaşımını tanıtmakta, bunun yanında Durkheim'ın "morfoloji sosyal" yaklaşımıyla karşılaştırmasını yapmakta ve beşeri ekoloji yaklaşımının üstünlüğünü anlatmaktadır.

Boran'ın sunuşuyla beşeri ekoloji, temelde, ister biyolojik ister toplumsal olarak kabul edilmiş insan ihtiyaçlarının karşılanması konusunda doğal çevrenin işletilmesi faaliyetlerinden doğan insanlar arası gayri şahsi (anonim) ilişkilerin incelenmesi olarak tanımlanmıştır. Ekoloji bu yöntemini özellikle belli bir işbölümüne bağlı olarak belli bir mekanda biçimlenmiş insan topluluklarını (community) incelemekte uygulamaktadır.

---

25 Biyografya Behice Boran 2: s. 102, 111.

26 Behice Boran: "Sosyoloji'de Yeni Araştırma Esasları", *Siyasi İlimler Mecmuası*, sayı 111, Haziran 1940.

Boran'ın, Durkheim'ın toplumu incelerken kullandığı "morfoloji sosyal" yaklaşımında da bir topluluğun mekanda yığılması/biçimlenişi olarak ele aldığı sorun bir anlamda beşeri ekolojinin ele aldığıyla aynıdır. Ancak Durkheim mekandaki yığılmayı gayri şahsi bir işbölümüne değil, şahsi bir ilişki olan "manevi tekasüfe" (manevi yoğunlaşmaya) bağlamaktadır. Boran böyle bir anlayışın sosyolojinin saha araştırmalarında uygulanamadığını ve başarısız olduğunu söylemektedir.

Boran'ın ikinci kuramsal/yöntemsel yazısı "Sosyal Evrim Meselesi", 1943 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bu konuyu doçentlik tezinde zaten işlemiş bulunuyordu.[27]

Boran sosyolojide evrim kavramının 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmesinin dünyada yaşanan "inkişaf" dolayısıyla ortaya çıktığını ama bu dönemde sosyal evrim konusunda yazılanların "tarih felsefesini" andırması dolayısıyla başarısız olması nedeniyle sosyal evrim kavramının terk edilerek, sosyal değişme ve sosyal süreçlerin kullanılmaya başlandığını ve bu kavramların da yetersiz kaldığını anlatmaktadır. Evrim gibi yapısal değişmelere atıf yapan bir kavramın reddedilmesi, sosyolojinin genelleme yapabilme olanağını elinden almaktadır. Boranın böyle bir saptamasını, doğa bilimlerine benzer bir sosyolojinin doğmasını engellemek olarak da okumak olanaklıdır.

Oysa Boran evrimsel bir değişme kavramının tanımlanabileceğini ve sosyolojinin bilimselliğinin pekiştirilebileceğini düşünmektedir. İnsan topluluklarının oluşumunda esas olan insanın doğal çevresiyle ilişkisinde, doğal kaynakların işletilmesinde alet ve değişen araçlar kullanıldığından ve bunlar birikerek inkişaf ettiklerinden, insan tabiat ilişkilerinde ve bunlardan doğan insan ilişkilerinde evrimsel karakteri olan bir değişme gözlenebilecektir. Bu değişme tek bir çizgi üstünde tedrici bir değişme değildir. Farklı coğrafya ve tarih koşullarında farklı hızda, sıçrayışları da içerebilecek bir değişmedir. Ama Boran evrimsel değişmenin varlığının kabulünün bir ereklilik içermesi anlamına gelmediğini kuvvetle vurgulamaktadır. Evrimde bir yön bulunduğunun söylenebilmesi erişilecek sonucun bir zaruretinden değil, analiz ve yapılan gözlemler sonucundaki saptamalardan doğmaktadır. Tekniğin biriken ve ilerleyen bir seyir takip etmesinin eri-

27 Behice S. Boran: "Sosyal Evrim Meselesi", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı 2, Şubat 1943.

şilmesi zaruri bir gaye ile tayin edilmiş olmayışındaki gibi. Böylece Boran, "subjektif, ahlaki kıymet hükümlerine sapmada, ilmin kabul ettiği miyarlara uygun, müşahade, mukayese edilebilir, ölçülebilir olaylara dayanarak sosyal evrim" kavramın geliştirilebileceğini ve sosyolojinin bilimsel niteliğini güçlendirebileceğini ortaya koymaktadır.

Behice Boran kendisinin evrenselci sosyoloji anlayışının bir başka yönüne 1943 yılında *İnsan* dergisinde yayımladığı "Sosyolojide Bocalamalar I ve II" yazılarıyla açıklık kazandırmıştır.[28]

Boran bu yazısında sosyolojiyi benim kullandığım bu terimleri kullanmadan, ideografik değil nomotetik bir bilim olarak gördüğüne açıklık kazandırmaktadır. Sosyolojide organik (uzvi) kuramdan söz eden Charles Cooley'in bir yazısından "Her şey hem sebep hem neticedir; amiller arasında mantıki bir evveliyet, müstakil bir mütehavvil, ipucunun başladığı bir nokta yoktur. Ya bir bütün olarak görmelisiniz veya hakiki bir şey görmüyorsunuz" alıntısını yaptıktan sonra bu bütüncü görüşüne katıldığını söylemektedir. Ama bunu "Her vaziyet tam bir bütün olarak, bütün müşahhaslığında ele alındığı zaman nevi şahsına münhasır, benzeri olmayan, tek bir birlik teşkil eder" olarak yorumlamasına katılmamaktadır. Böyle bir yorum sosyolojiyi kanun geliştiremez hale sokmaktadır.

Oysa Boran bütüncü bir görüşten hareket ederek ve tabii ilimler metodunu uygulayarak genel kanun geliştirmenin olanaklı olduğunu görmektedir. Bunun olanaklılığını Şikago okulundan Burgess'in "eş merkezli zonlar" kuramının gösterdiğini söylemektedir. Yalnız bu kuramda rekabetin zorunlu bir süreç gibi ele alınmasını kapitalist Amerikan toplumunun damgasını taşımak olarak yorumlamakta ve "beşeri ekoloji doğru bir görüş noktasından hareket ettiği veya edebileceği halde istikametini kaybediyor, şüpheli, yanlış yollara sapıyor" demektedir.

Boran DTCF Dergisi'nde 1943 yılında yayımladığı "*Sosyoloji Anlayışında İkilik*" yazısında sosyolojide doğa bilimleri yaklaşımının uygulanabilirliği konusunu ele almıştır.[29] Bu yazıda da Charles Cooley'in idiografik yaklaşımını eleştirmektedir. Boran'ın bu konudaki düşüncesi üzerinde daha önce durulduğu için bu bölümde ayrıca ele alınmayacaktır.

---

28 Behice Boran: "Sosyolojide Bocalamalar I", *İnsan*, sayı 21, Mart 1943.
Behice Boran: "Sosyolojide Bocalamalar II", *İnsan*, sayı 22, Nisan 1943.

29 Behice Boran: "Sosyoloji Anlayışında Ikilik", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı 3, Nisan 1943.

Boran sosyoloji anlayışındaki temel ikiliği; (1) monist bir bilim anlayışına sahip olarak sosyolojinin de neo pozitivist bir yaklaşımla geliştirilebileceğini kabul edenlerle, (2) sosyolojide doğa bilimlerinin pozitivist bilim anlayışının uygulanamayacağını manevi bilimlerin yaklaşımlarının uygulanması gerektiğini savunanlar arasında kurmaktadır.

İkinci görüş Almanya'da hâkimdir. Boran bu yazısında önce sosyal olayların manevi bilimlerin yöntemleriyle incelenmesi gerektiğini savunanların görüşlerini vermekte ve görüşleri yanıtlamaktadır. Bu yanıtlamayı yaparken dualist bilim yaklaşımı içinde pozitivist yaklaşımla yapılamaz denilenlerin yapılabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Ona göre "sosyoloji müspet bir bilim olabilir mi, olamaz mı münakaşası devam ede dursun, bu suale kati cevabı bilfiil bu metodun sosyal olaylara tatbiki verecektir."

Boran'ın *Sosyoloji Anlayışında İkilik* yazısını yazmış olmasını sadece epistemolojik kaygılara bağlamak yetersizdir. Bunun gerisinde II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın yanında yer alanların "milli ilim" kavramını kullanması vardır. "İktisatta otarşi" ve "kültürde otarşi"yi savunanlar, ideolojilerinin uzantısı olarak "milli ilim"den söz etmişlerdir.[30] Eğer bilim alanını "doğa bilimleri", "manevi bilimler" diye ikiye ayırırsanız bir "milli ilimden" söz edebilmek kolay olmaktadır. Hem ideolojik konumuyla, hem de sosyolojinin doğa bilimleri yöntemleriyle yapılabileceğine inanması dolayısıyla Boran, tabii ki "milli ilim" anlayışına karşı çıkmış ve yine 1943 yılında Adımlar dergisinde "Hangi Manada Milli İlim" yazısını yayımlamıştır.[31]

Boran yasanın belli bir süre için sağladığı olanak üzerine doçent olarak atanmıştır. Ama doçentliğe yeterliliği için bir habilitasyon tezi hazırlamak zorundadır. Bunun için Manisa'da bir ova köyü olan Tepecik'e 1941 yazında öğrencisi olan Fatma Taşkıngöl (Başaran)'ü götürerek bir saha araştırması yapar. Bu araştırmaların harcamaları üniversite bütçesinden karşılanır. "Bir Köy Üzerinde Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Tetkiki" başlıklı tezini 1942 yılında sunar. Olivier Lacombe, Emin Erişilgil ve Şevket Aziz Kansu'dan oluşan jüri çok olumlu raporlar yazar, doçentlik der-

30 Ant Duyum, Yıldıray Yıldırım: "Behice Sadık Boran", Aytül Kasapoğlu: *60 Yıllık Gelenek DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999,* DTCF Sosyoloji Bölümü, Ankara, 1999, s. 72.

31 Behice Boran: "Hangi Manada Milli İlim", *Adımlar,* sayı 5, Eylül 1943.

sini "Sosyolojide Tekamül" konusunda verir. 20 Haziran 1942'de doçentliğe yeterliliği kabul edilmiş olur. Bundan kısa bir süre sonra Manisa'nın dağ köylerinde bir başka saha araştırmasına yine Fatma Taşkıngöl'le çıkar.[32] İlk araştırmasından elde ettiği sonuçları ikinci araştırmanın bulgularıyla ve o yıllarda Ankara köylerinde yaptığı gözlemlerle birlikte 1945 yılında temel eseri olan "Toplumsal Yapı Araştırmaları, İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki"ni yayımlar.[33]

Behice Boran o yıllarda dergilerde yazdığı yazılarda geliştirdiği kuramsal konumunu Manisa'da yaptığı iki köy çeşidi üzerindeki toplumsal yapı araştırmalarında somutlaştırmıştır. Bu en önemli eseridir denebilir. Hem bu nedenle hem de köy araştırmaları konusunda Türkiye'de önemli bir kırılma noktasını oluşturması bakımından bu çalışma üzerinde ayrıntılı olarak duracağım.

Kitabın başında uzun bir "Problem ve Metod" bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm, bu araştırmanın genellikle anlaşıldığı biçimde bir köy incelemesi olmadığını söyleyerek başlamaktadır. İncelenmek istenen konu bir köydeki hayat şartları değildir, genel bir sosyolojik problemdir. "Bir topluluğun sosyal yapısının farklılaştığı fonksiyonel kısımlar arasındaki, bilhassa iki esas kısım arasındaki münasebetleri aydınlatmaktır." Bu problem bakımından ele alınan köy olsun, kent olsun, Çin'de olsun Amerika'da olsun fark etmeyecektir.[34] Kitabın başlangıcında tabii çok önemli bir kuramsal iddia konulmuş olmaktadır. Onun için bu saha araştırmasını kuramsal iddia taşıyan araştırmaları içinde ele alıyoruz.

"Cemiyetin yapısını teşkil eden fonksiyonel birimler, yani müesseseler (kurumlar), insanlar arasında yerleşmiş, tekerrür eden, az çok devamlı olan münasebetler şekli veya münasebetler sistemidir. Müesseseler insan münasebetleri sistemleridir, insan münasebetleri ise, hangi cemiyette olursa olsun, daima iki çeşide irca edilebilirler: (1) cemiyet-tabiat çevresi münasebetinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi, (2) doğrudan doğruya cemiyet tabiat münasebetinden doğmayan insanlararası münasebetler sistemleri Bu iki münasebetler sistemi, birlikte bir ce-

---

32 Fatma Taşkıngöl, 1944 yılında mezun olduğunda ilmi yardımcı olarak alınır, Boran üniversiteden ayrılınca kadar Boran'ın odasında oturur. Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 58.

33 Mete Çetik: *a.g.e.*, s. 42-44.

34 Behice Sadık Boran: "Toplumsal Yapı Araştırmaları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü, Sosyoloji Serisi 3, Ankara, 1945, s. 1.

miyet yapısı teşkil ettiklerinden birbirlerinden müstakil değillerdir." "Her ne kadar genel sosyal evrimde (evolution) bu iki esas münasebetler nizamı arasındaki bağlantıların ne olduğu ana hatları itibariyle biliniyorlarsa da, sosyolojik araştırmaların başarması gereken iş muhtelif cemiyet tiplerinde, muhtelif zaman ve mekan şartları altında, bu esas münasebetin müşahhasta gösterdiği çeşitlenmeleri meydana çıkarmak, sosyal değişme vetiresinde (sürecinde) müesseselerin değişme seyrinin ve nizamının ne olduğunu teferruatıyla belirtmektir."[35] Boran cemiyet-tabiat ilişkilerinden doğan kurumların, yani mülkiyet ve ona bağlı olarak iş bölümü sistemlerinin diğer sosyal müesseselerden daha önemli olduğu üzerinde durmaktadır.

Boran bir sosyolog olarak belli bir toplumu incelerken neler yapması gerektiği konusunda böyle bir çerçeve çizmiştir. Bu problemin formüle ediliş biçimi ilginç bir özellik göstermektedir. Kendisinin formasyonunda önemli bir yer tutan antropolojiden gelen evrimci çizgiye oturmakta, batı dünyasında gelişen sosyolojinin kavramlarıyla ifade edilmektedir. Marksist yazının terminolojisiyle yazılmamış olsa da bu analizin Marksist ele alışla da uyum içinde olduğu açıktır. Örneğin birinci tür müesseseler alt yapı, ikinci tür müesseseler üst yapı kavramına tekabül etmektedir.

Boran ortaya koyduğu bu bakış açısının bir topluluğun (bu durumda köy) incelenmesinde izlenecek metodolojiyi de belirlediğini söyleyerek, ele alınan topluluğun tabiatla ilişkisi cephesinden araştırmayı geliştirmek için üç veriden yola çıkılması gerektiğini söylemektedir. Bunlar:

(1) Ele alınan sınırları belli bir nüfus topluluğunun belirli bir mekan ve zamandaki nüfusunun nicelik ve niteliği,

(2) bu topluluğun yaşamını sürdürmek için işlettiği, yararlandığı doğal kaynaklar ve toprağın coğrafi koşulları,

(3) kaynakları işletmekte kullandığı araçlar ve teknoloji,

olarak sıralanmaktadır. Bu veriler saptandıktan sonra yapılacak analizde bu kaynaklar kullanılarak yapılan üretimin nasıl örgütlendiği, üretimde kullanılan kaynakların ve araçların mülkiyetinin nasıl dağıldığı, toplumda nasıl bir iş bölümü bulunduğu ve bu iş bölümünün nasıl bir tabakalaşma yarattığı üzerinde durulacaktır. Daha sonra da diğer türdeki sosyal müesseseler ve değerler araştırılacaktır.

---

35 Behice Sadık Boran: *a.g.e.*, s. 2-3.

Behice Boran, ele aldığı nüfus topluluğunu, diğer topluluklardan yalıtılmış biçimde, tek başına alınmasının olanaksız olduğunu, çünkü hiçbir nüfus topluluğunun kendine yeterli olamayacağını, bu nedenle de başka topluluklarla ilişki içinde bulunacağını söylemektedir. "Modern cemiyetler feodal cemiyetlerden çok daha açık olduğundan iç yapıları birbirinden fonksiyonel olarak farklılaşmış birbirine bağlı birimlerden teşekkül etmiş" bulunmaktadır. Bu farklılaşmış yapının ortaya çıkmasının nedeni bu topluluğun dışla kurduğu ilişkilerin biçimidir. Bir nüfus topluluğunun, bu özelliğini analizlerine katabilmek için, bir yandan insan ekolojisinin temel kavramlarından biri olan "ekolojik pozisyon"dan, öte yandan kentsel ekonomi analizlerinin ana kavramlarından biri olan temel ekonomi (basic economy)'den yararlanmaktadır.[36]

Behice Boran köy ve şehir ayrımını kendi kuramsal pozisyonuna göre yeniden tanımlamaktadır. Boran'a göre bir nüfus topluluğu, ekolojik konumuna ve ekonomik temeline göre köy ve şehir olarak iki türe ayrılmaktadır. Bu iki değişken üzerinde durularak köy, kasaba ve şehir ayrımı da yapılabilecektir.

Kitabın metodolojik girişinde son olarak, cemiyetlerde esas olan hadisenin oluş ve değişme olduğuna değinildikten sonra her sosyolojik araştırmanın "dinamik" olması gerektiğine dikkat çekilerek hiçbir yapının statik olmadığına vurgu yapılmaktadır. Sözü edilen sosyal yapıların statik bir gerçeklik olmadığına ancak değişme içinde kavranılabileceğine dikkat çekilmektedir. Her nüfus topluluğunun yaşadığı değişme, hem zamanda hem de mekanda bütünlüğü korunarak gerçekleşmektedir.

Behice Boran nüfus topluluklarının yapısal araştırmaları konusundaki bu kuramsal yaklaşımının geçerliliğini, Manisa köylerinde yaptığı bir saha araştırmasıyla kanıtlamaya çalışmaktadır. Boran'ın yaklaşımına göre saha araştırması kontrollü bir gözlemdir. Manisa'da iki farklı ekolojik konuma ve ekonomik temele sahip bir grup ova köyü ve bir grup dağ köyünü seçerek toplumsal yapılarını ve yaşamakta olduğu değişmeleri karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Ayrıca ekolojik pozisyon ve ekonomik temeli sabit tutarak kültürel ve tarihi menşei farklı köy gruplarında yapılabilecek bir kontrollü gözlemin olanaklarına dikkati çekmiştir.

---

36 İlgili kent coğrafyası yazınında, ekonomik temel, bir yerleşmede üretilen ve o yerleşmenin dışına ihraç edilen mal ve hizmetlerden oluşmaktadır.

Bu araştırmayı yapabilmek için Manisalı öğrencisi Fatma Taşkıngöl'le 1941 ve 1942 yılında sahaya çıkmıştır.[37] Kitabın başlangıcında Manisa'nın köylerinin hangi tipleri içerebileceği konusunda ayrıntılı bir sınıflama yapılmakta ve bu sınıflamaların hangi tür gözlemlere olanak vereceği tartışılmaktadır. Kitabın üçüncü bölümünde bölgenin tarihini vermektedir. Bu bölüm iki bakımından önemlidir. Bir yandan 18. yüzyıldan 1940'lara kadar geçen dönemde Anadolu'da kırsal yerleşmelerde yaşanan değişmelerin ne kadar önemli olduğu Manisa örneğinde açıkça görülmekte ve farkındalığımız artmaktadır. İkincisi Boran'ın bu süreci eski feodal rejimin çözülerek hür köylerin oluşumu olarak adlandırmasıdır. Bu saptamaları, ileride siyasete girdiği yıllarda da kendi siyasal seçmelerini de yönlendirecektir.

Kitabın beşinci bölümünde ova ve dağ köylerindeki nüfus durumuna ilişkin veriler bir araya getirilmiştir. Altıncı bölümde köylerin toprak üzerinde biçimlenmesi, yedinci bölümde köylerin ekonomik durumu, işbölümü ve farklılaşması verilmektedir. Yedinci bölümde sosyal tabakalaşma, sekizinci bölümde dışla münasebetler, dokuzuncu bölümde şehirleşmesi üzerinde durulmaktadır. Kitabı okurken böyle bir başlıkla karşılaşmanın beni çok şaşırttığını söylemeliyim. Bir kent araştırmacısı olarak günümüzde Ege'de kırsal alanın büyük ölçüde kentleşmiş olduğunu söylüyorum. Ama 1940'larda Boran'ın kültürel diffüzyon sürecine dayanarak böyle bir saptama yapabilmiş olması büyük ölçüde kuram alanında yetkinliği dolayısıyladır.

Behice Boran'ın akademik yaşamdan koptuğu noktada yazdığı ve 1947 yılında American Journal of Sociology dergisinde yayımlanan[38] "*Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji*" yazısı hem o dönemde dünyadaki sosyoloji yazınını nasıl değerlendirdiğini hem de kendisinin hangi noktaya geldiğini göstermesi bakımından çok önemlidir, bu nedenle üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmakta yarar vardır. Muzaffer Şerif Başoğlu

37 Mübeccel Kıray Manisa'ya Fatma Taşkıran'ı götürdüğü için kırıldığını söylemekte ve şimdi hak veriyorum, çünkü o Manisalıydı ben de olsam onu alırdım, diye eklemektedir. Biyografya Behice Boran 2: s. 122.

38 Behice Boran: "Sociology in Retrospect", *American Journal Of Sociology,* c. 52 , sayı 4, Ocak 1947, s. 312-320. Bu yazının Türkçesi için Bakınız: "Geriye Dönüp ve Baktığımızda Sosyoloji", Behice Boran, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 429-439.

ABD'ye dönmek zorunda kaldığında Behice Boran'ı Amerikan Sosyoloji Derneği'ne üye yaptırmıştı. Bu yazıyı derneğe üyeyken göndermiştir. Mübeccel Kıray'ın Murat Güvenç'e anlattığına göre bu yazıyı Boran önce Kıray'a göndermiş o da derneğe postalamıştır.

Behice Boran'ın sosyolojik olgulara bakış açısında geldiği noktayı göstermesi bakımından, yazısının son iki paragrafı çok aydınlatıcıdır. Boran sosyolojinin karşı karşıya olduğu olguların niteliğini üç özellikle belirlemektedir:

- Toplumun tüm kurumları (ekonomi, siyaset ve sosyal) birbiriyle bağlantılı bir bütün oluştururlar.
- Bu karşılıklı ilişkilerin belli dönemlerde bazıları önemlidir, belirleyici ya da yönlendiricidir. Bu da araştırmacının bir yapıyı saptamasına olanak vermektedir.
- Toplumsal bütün zaman içinde tümüyle değişir. Ama bu değişme yapıların değişmesi ya da evrilmesi anlamındadır. Toplumsal değişmenin anlaşılması, bir yapıdan diğer yapıya geçişinin anlaşılmasıdır.

Aslında bu üç niteliği Boran sosyolojisinin ontolojik kabulleri olarak da okuyabilirsiniz.

Yazısının son paragrafında bu kabullere sahip bir sosyologun somut bir olay üzerinde düşünürken nasıl davranacağını:

"Bu üç nokta, sosyologun somut belirli bir araştırma yaparken, içerisinde temel bir yapının ayırt edilebileceği ve zaman eğrisi üzerinde belli bir anda ele alınan toplumsal bütünün parçası olan olguları gözlemlemekte olduğu anlamına gelir. Bundan ötürü, en iyi inceleme gelişme vektörüne başvurarak yapılabilir" diye anlatmaktadır. Bu sözler aslında Manisa köylerinde yaptığı araştırmanın yaklaşımını dile getirmektedir. Eğer "sosyolojide bu kuramsal yeniden yönelim başarıya ulaştırılamazsa, sosyologlar bir zaman çetelesi tutmaya devam edecekler ve sosyoloji toplumun gerçek bir bilimi olmaktan, bundan öncesinde olduğu gibi uzak kalacaktır".[39]

Boran bu yazıda yeni bir toplumsal değişim anlayışı önerme noktasına, dünyada var olan sosyoloji yaklaşımlarının bir dergi yazısı kapsamına sığabilecek uzunlukta bir eleştirisini yaptıktan sonra gelmektedir.

---

39 Behice Boran: "Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji", s. 439.

Boran August Comte'un 100 yıl önce sosyolojiyi toplumsal olgularla ilgili bilginin nesnel ve bilimsel dalı olma iddiasıyla doğduğu saptamasını ve bunu gerçekleştiremediği saptamasını yaptıktan sonra, bu geçen sürede Fransa, Almanya ve ABD'de gelişen sosyoloji yaklaşımlarının eleştirisini yapmaktadır. Bu eleştiriyi yaparken Marksizmin varlık ve meydan okuyuşunu akılda tutmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Comte sonrası Fransız sosyolojisini "doğal bilim niteliği" taşıyacak biçimde geliştirme iddiasına sahip olan Durkheim'in çalışmaları üzerinden değerlendirmektedir. Boran'a göre Durkheim, var olan düzenin eksikliklerinin farkındadır, bunu yaptığı toplumsal işbölümü analizleriyle ortaya çıkarmaktadır. Bu düzeyde günün pratik sorunları üzerinde yaptığı analizlerden yola çıkarak toplumsal gerçekliğin ve toplumsal nedenselliğin doğası üzerinde düşünmeye başladığında çözümün eşiğine gelmiştir. Bu noktada materyalist açıklamaların yoluna sapmayıp tinsel açıklamaların yoluna girerek, ortak bilincin sui generis toplumsal olgu olması temeli üzerine bir metodoloji geliştirmesiyle, çözebileceği bir sorundan uzaklaşmıştır.

Alman sosyolojisini Weber ve Sombart üzerinden değerlendirmektedir. Boran bu bilim adamlarının savunduğu, bilimlerin ikiliği yaklaşımını gerçekliğin materyalist kavranışına ve sosyalizme bir başkaldırı olarak görmektedir. Gerçekte Weber ve Sombart, Marks ve Engels gibi kapitalist sistemin kökeni ve gelişmesi sorunuyla ilgilenmişlerdir. Bilimlerde gördükleri ikilik bu olgunun açıklanmasında sırayı terse çevirmelerine yol açmıştır. Materyalist nedenleri değil, "kapitalizmin ruhu" ya da "protestan ahlakı" (Boran dinsel değerler diyor) gibi tinsel nedenleri başa almalarına neden olmuştur.

Boran'a göre Amerikan sosyologları, toplumda güçlü bir muhalefet olmadığı için toplumsal sistemin işleyişinin ayrıntıları üzerinde odaklanmışlardır. Bu durumda Amerikan sosyolojisi kendisini tarih felsefesinden kurtarmış, suç, çocuk suçluluğu, ruhsal hastalıklar, göçmenlerin sorunları gibi konularda "particularistik" reform arayışlarına itmiştir. Bu tür çözüm arayışları özel toplumsal olguları bir zaman dilimi içinde değişen yapısal toplumsal bütünün parçaları olarak görmelerini reddetmelerine neden olmuştur. (Bu ABD sosyologlarının reddettikleri, gerçekte Boran'ın ulaştığı gördüğümüz sosyoloji anlayışıdır.) Bu yaklaşım sonucu ABD sosyolojisi toplumsal etkileşim, siyasal ve diğer alanlarda sınıflar arası çatışmalar

gibi kavramları dışta bırakan, yarışma, çatışma, uyuşma ve özümseme kavramları almıştır. Bu terminoloji sosyolojiyi siyaset dışı tutmuştur. Amerikan sosyolojisi, sistemi verili kabul etmiş, değişmeyi sadece belirli kurumsal alanlarla sınırlı olarak görmüştür.

Bu genel değerlendirmeden sonra Boran, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin 1943 yılı sonundaki toplantısı için hazırlanmış olan, savaş sonrasında sosyolojinin nasıl gelişeceği, sosyolojinin hangi görevleri yüklenmesi gerektiği konusunda yazılan yazıları ele almaktadır. Bu yazılardan birini Lundberg yazmıştır. Boran'a göre bu yazı, bilim alanında iyice yıpranmış olan pozitivist tutumu temsil etmektedir. Bilimcilik yapmakta, her toplumsal sorunun çözümünü pozitivist bilimin toplum tarafından baş tacı edilmesine bağlamaktadır. Boran'a göre Lundberg'in unuttuğu, genelde bilimin, özelde sosyal bilimlerin gelişmelerinin tarihsel olarak koşullanmış olduğu ve bu bilimlerin yazgılarının da benzer biçimde belirleneceğidir.

Boran bu yazılar arasında Robert Lynd'in yazısına olumlu bir biçimde yaklaşmaktadır. Boranı bu yazının üç özelliği etkilemiştir. Bunlar:

- Savaşın ortalarında Lynd'in temel kurumsal sistemin devrimci bir değişme içinde olduğunu söylemekte olmasıdır.
- Lynd'in yaşanan bu büyük değişmenin muazzam bir iktidar çatışmasını içermesini kabulü ve sosyologların bu mücadelede demokratik tarafta yer almasını beklemesidir.
- Sosyal bilimlerin kuramsal yapısının toplumsal olarak koşullandığını kabul etmesidir.

Bu yazının toplumsal olguları incelemek için çıkış noktası olarak temel kurumsal sistemi kabul etmiş olması Boran'a yakın düşmesinin nedeni olmuştur.

Bu yazı yayımlandıktan sonra ABD sosyal bilim alanında ne tür yankılar yaratmış olduğunu Mete Çetik bir çalışmasında toplamıştır. Onun saptamasına göre ilk yanıt Boran'ın ağır bir biçimde eleştirdiği Washington Üniversitesi'nden George A. Lundberg'den gelmiştir. Önemli ölçüde bir kızgınlığı yansıtmaktadır.[40] Lundberg savaş ve genel olarak yaşanan

---

40 Zikreden Mete Çelik: *a.g.e.*, s. 52, George A. Lundberg: "Sociology Versus Dialectical Materialism", *The Journal of Sociology*, cilt 53, sayı 2, Eylül 1947, s. 85-95.

isterinin bazı bilim insanlarını bilimin denenmiş yöntemlerini terk ederek bilimsel faaliyetlerin iktidar mücadelesi içinde yer almasını savunmaya ittiğini söyleyerek, Boran'ı bu gruba sokmaktadır. Ona göre Marksistler çağdaş bilimsel yaklaşımı "pozitivist" diye nitelerken, bilimin özgün felsefi yönelimini kavramakta yetersizliği ortaya koymaktadırlar.

Lundberg'in yazısından bir ay sonra Nettler'in yazısında da Boran'ın yazısına değinilmiştir.[41] Netter Amerikan Sosyoloji Derneği'nin sosyoloji için bir tanımı olmadığı üzerinde durarak sosyologların tanımını yapmaya çalıştığı bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Netter sosyologun tanımının bulanık kalmasındaki nedenin sosyoloğa yüklenen işlevlerdeki farklı anlayışların bulunması olduğunu söylemektedir. Ona göre bunun sorumlularından birini sosyolojideki sorumluluk ekolü oluşturmaktadır. Netter bu ekolün temsilcisi olarak Robert Lynd, Kurt Wolff ve Behice Boran'ı saymaktadır. Bunlar belli bir eylem tarzını meslektaşları için bir görev olarak görmektedirler. Bu grubu tanıtırken Boran'ın makalesinden alıntılar yapmıştır.

Mete Çetik Boran'ın yazısına ayrıca Herskovits'in "İnsan ve İşleri" adlı kitabının tanıtım yazılarından birinde de atıf yapıldığını saptamıştır. Cedric Dover[42] bu tanıtım yazısında antropolojinin alt dallara bölünmesi ve burada sosyolojiye ayrılacak yerin "uygulamalı ve karşılaştırmalı antropoloji" olabileceğini belirttikten sonra bu konunun Herskovits'in kitabında açılmadığı üzerinde durmakta ve bu konuda yanıtın Behice Boran'ın yazısında bulunduğunu söylemektedir. Söz konusu kitabın Herskovits'e ait olması bana çok ilginç geldi. Boran'ın yazısı yayımlandığında Mübeccel Kıray, Herskovits'in yanında antropoloji doktorası yapmaktadır. Kıray Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi konusunda düzenlediği bir toplantıda hocasını tüm salonu heyecana boğan bir duygusallıkla anlatırken, Herskovits'in Behice Boran'ın yazısını gördükten sonra kendisine gelerek, bu yazıyı beğendiğini ifade etmek üzere, kendisiyle doktora yapmaya devam edip etmeyeceğini sormuştur. Yoksa Ankara'ya mı döneceksin demiştir.

---

41 Zikreden Mete Çelik: *a.g.e.*, s. 55, Gwynne Nettler "Toward a Definition of the Sociologist", *American Sociological Review*, cilt 12, sayı 5, Ekim 1947, s. 553-560.

42 Zikreden Mete Çelik: *a.g.e.*, s. 57, Cedric Dover, "Man and His Works: The Science of Cultural Antropology. By Melville J. Herskovits" , *The Journal of Sociology*, cilt 54, sayı 4, Ocak 1949, s. 384-385.

Sosyal ve Siyasal Olanı Bilim Çevresi İçinden Etkileme Çabaları

Ankara'da, ABD'de sosyal bilim eğitimi almış, Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in etrafında sola açık bir çevre oluşmuştur. Bunlara konservatuardan Sabahattin Ali, lise öğretmeni Adnan Cemgil, DTCF'nin İngilizce bölümünden Saffet Dengi (Korkut), Nusret Hızır, Güzin Dino, İrfan Şahinbaş ve Orhan Burian katılmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e yakındırlar. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanların savaşta başarı kazanması üzerine, Türkiye'de Nazi yanlısı ırkçı/milliyetçi hareketlerin saldırganlığı ve yayın faaliyetleri artmaya başlamıştır. Bu durumda DTCF'nde oluşan bu çevre, *Yurt ve Dünya* dergisini yayımlamaya karar verirler. Türkiye'de fikir çevreleri varlıklarını genellikle bir dergi çıkararak kanıtlarlar ve seslerini topluma iletirler. Nitekim 1941 yılında Türkiye'de 227 dergi çıkıyordu. Savaş içindeki baskıcı basın yayın rejimine karşın savaş sonunda Türkiye'de yayımlanan dergi sayısı 302'ye yükselmiştir. Bu dergi, yayına başladığı 1 Ocak 1941'den, 16 Mart 1944'de yayımı yasaklanıncaya kadar geçen sürede 42 sayı yayımlanır.[43] Niyazi Berkes'in anlattığına göre dergiyi çıkarmak için aralarında beşer lira toplamışlar, eş dost yardımıyla banka kredisi almışlardır. Yurt ve Dünya'nın her sayısını Milli Eğitim Bakanlığı 300 adet alarak okul kütüphanelerine dağıtmış, değişik kurumlar abone yapılmış, biraz da hatır reklamı sağlanmıştır. Derginin başlangıçta 500 olan basım miktarı, daha sonra 1000'e çıkmıştır. Ancak dergi hep kurucularının maddi desteğine ihtiyaç duymuştur.[44]

Kasım 1942 tarihli 21'inci sayısına kadar derginin sahibi ve genel yayın yönetmeni Behice Boran'dı. Bu sayıdan sonra derginin sahibi Pertev Naili Boratav, genel yayın müdürü Adnan Cemgil olmuştur. Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu, Mayıs 1943'ten sonra *Adımlar* dergisini yayımlamaya başladılar. Bu derginin sahibi ve genel yayın müdürü Behice Boran'dı. Adımlar, Yurt ve Dünya ile birlikte 15 Mart 1944'de kapatılıncaya kadar 12 sayı yayımlanmış ama 11 sayısı piyasaya verilmiştir. Yeni bir dergi çıkarılmasını Boran-Başoğlu arasındaki kişisel yakınlığa ya da TKP içindeki ayrılıklara dayandıran açıklamalar bulunmaktadır.[45] Her iki der-

---

43 Abdurrahim Karadeniz: *Yurt ve Dünya Dergisi,* T.C. Kültür Bakanlığı.

44 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 51-53.

45 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 55.

ginin de temel özelliğinin antifaşist bir çizgide bulunması olduğu, bunu sol bir görüşle cumhuriyetin modernleştirici devrimlerine sahip çıkarak yapmaya çalıştığı, içindeki yazıların sosyal düşünce ve sanat alanına yayılan bir yelpazede yer aldığı söylenebilir. Boran'ın anlattığına göre devlet memurlarının siyasal yayınlar yapmaları yasak olduğundan her iki dergide de doğrudan politik yazılar yer almamıştır.[46]

Yıllar sonra Behice Boran, Uğur Mumcu'ya Adımlar dergisinin ideolojik çizgisinin daha belirgin olduğunu söylemiştir. Adımlar dergisinin ilk sayısında yayımlanan çıkış yazısı çok ilginçtir. Dergi bu yazısıyla o günlerde Türkiye'nin düşün yaşamındaki tüm akımlara karşı kendi pozisyonuna açıklık kazandırmaktadır.

Türkiye "geçiş" halinde bulunan bir dünya içinde yaşamaktadır. "Hiçbir ilerleyiş kendiliğinden olmuyor. Eski ile yeninin mücadelesinden doğuyor. Garba hayranlık da, kapanalım, kendimize dönelim demek de yanlıştır. Garp, olmuş bitmiş kemalini almış bir medeniyet değildir". "Garp medeniyeti şu veya bu milletin imtiyazlı malı değildir". Bugün garbın ileri hareketleri tüm insanlığındır. (Türkiye), tabiat, cemiyet ve kültür alanlarında kendisini geriye çeken hiçbir putun önünde eğilmeyen bir zihniyetle, ileri görüşle bu ilerleyen Garbın içinde yer almaktadır.

"Her ilim sahasında varılmış olan hakikatler, hakikat olarak hiçbir milletin malı değildir. Bütün insanlığın malıdır". "Milletlerarası bir kıymet seviyesine yükselecek olan ilmimiz, bu milletlerarası hakikatlerin bizim öz problemlerimize, gerçeklerimize tatbik edilmesinden doğacaktır. Ancak o zaman biz de bu hakikatlara yeni hakikatlar katacak bir duruma varmış" olacağız.

"İnsan, anasından biyolojik varlık olarak" doğmaktadır. Daha sonra milleti içinde gelişme olanaklarına sahip bir vatandaşa dönüşmektedir. "İnsanın ruh örgüsü, etrafındaki insanlarla karşılıklı münasebetlerde, işbirliği içinde örülür; bu suretle insan, milletinin ve insanlığın evladı olur. Bunun yanında ve dışında insanın ezeliyetten gelen, semadan gelen ayrı bir ruhi benliği yoktur".

Dergiyi çıkaranlar felsefe, cemiyet, teknik ve kültür alanında her tür ikiliğe (dualizm) karşı olduklarını ilan etmektedirler. Karşı çıktıkları ikiliklerin başına da şehir ve köy ikiliğini koymaktadırlar. Hem şehrin hem

---

46 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 26.

de köyün romantizminin yapılmasını zararlı bulmaktadırlar. "Şehirle köy ahenkli bir surette el ele vermedikçe ne köyde ne şehirde hakiki refah güneşi" doğamayacaktır.

Karşı oldukları suni ikiliklerden biri de talim ve terbiye ikiliğidir. Bu ikilik eski formel terbiye zihniyetinden gelmektedir. "Onun için bugünün iyi mektebi ancak bütün hayat faaliyetlerini kucaklayan, içinde yaşatan mektep olabilir" derken o yıllardaki köy enstitüleri deneyimine işaret etmektedirler.

Dergiyi çıkaranlar bir sosyal bilimci olarak ahlak konusunda net bir tavır almaktadırlar. "Ahlakın tek kaynağı insanların karşılıklı münasebetleridir, işbirliğidir. Ahlakın tabiat dışı bir kaynağı yoktur. Vicdan da doğuştan değildir. Vicdan örgüsü somut insan ilişkileri içinde örülmektedir."

Adımlar Türkiye'nin ve dünyanın bilhassa modern kültür, sanat ve fikir eserleri üzerinde ısrarla duracaktır. Bunun nedeni yeni kültür hamleleriyle, insan problemleriyle karşılaşmayanlar, bunun akislerini içlerinde duymayanlar, geçmişin kültür ve sanat eserlerinden kendilerinden geçerek söz etseler de geçmişin kültür ve sanat eserlerini içten duyamayacaklardır.

Adımlar insanın maddi ve manevi gelişmesine, daha hür olmasına, insan haysiyetiyle yaşamasına, genişleyen ufuklara doğru yol almasına hizmet etmiş bütün fikir, kültür ve teknik hamlelerine hayrandır. Bu değerlere sahip çıkmak bakımından kendisini gerçek hümanist olarak görmektedir. Oysa o günlerde Türkiye'de daha dar anlamda, insan kemalinin yalnız geçmişte, eski Yunanda, eski Roma'da Rönesansta olduğuna inanan "yeni hümanistler" vardır. Bu akımı benimseyenler genellikle zamanın makine ve sanayi medeniyetinin insan ruhunu bozduğuna inanmaktadır.

O yıllarda halk sanatı yüceltmesi gelişmiştir. Adımlar bu akımın halk temleri, halistir, pürüzsüzdür, yapmacığı yoktur anlayışına katılmaktadır. Yarının büyük Türk romanı, Türk dramı, Türk senfonisi özünü bunlardan, halkın yaşamından alacaktır. Fakat dünyanın büyük çapta sanat gelişmesini duymayanlar, temalarını halk türkülerinden, halk şiirinden alsa bile önemli bir başarı gösteremeyecektir. Bunda başarıya ulaşmak için kendimizi, dünya sanat aleminin nabzını duyan, temposuna uyan bir kıvama getirmeye çalışmamız gerekmektedir.[47]

---

47 "Adımlar", *Adımlar Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, yıl 1, sayı 1, Mayıs 1943, s. 1-5.

Adımlar dergisinin bu girişini okuyanlar, bunun gerisinde bir manifesto havası olduğunu sezecektir. O dönem CHP ideolojisinin sözcülüğünü yapan *Ülkü* dergisini incelemiş olanlar da bu manifestonun Ülkü'nün çizgisine bir yanıt oluşturduğunu hemen fark edeceklerdir. Tabii, dünya düzeyinde iddia taşıyan bu pozisyonun muasır medeniyet düzeyini aşma konusunda en etkin yol olacağı söylenebilecektir.

16 Mart 1944'de Yurt ve Dünya dergisiyle Adımlar dergisi yanı sıra sağcı dergiler de kapatılmıştır. Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin belli olduğu günlerde sağdan ve soldan etkili dergilerin kapatılmış olması, hükümetin taraflar arasında dengeli bir tavır takınması gereğinin kalmayışıyla yakından ilişkilidir. Rahatsız olduğu dergileri kapatmakta kendisini serbest hissetmeye başlamıştır.

Behice Boran, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptığı dönemde kuramsal ve ampirik bilimsel faaliyette bulunurken, kendi sosyal sorumluluğunun bir parçası olarak gördüğü için, Yurt ve Dünya ile Adımlar dergisi dışındaki dergilerde ve Tan gibi kendisine yakın gazetelerde de çok sayıda yazı yayımlamıştır. İçinde yaşadığı toplumun gidişine kendi bilgisi doğrultusunda müdahaleyi bir görev bilmiştir. Behice Boran'ın bu dergilerdeki yazılarında sanat üzerindeki değerlendirmelerin önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Öğrencisi Fatma Taşkıngöl (Başaran) bu ilgiyi "İlim adamlığı dışında müzikle, edebiyatla ilgiliydi. Sesi güzeldi, özellikle klasiklerden Beethoven'i, Mozartı'ı severdi. Bizim klasiklerden Dede Efendi'yi arada mırıldanırdı. Ruhi Su'nun şarkılarını da çok güzel söylerdi, sesi de iyiydi, Ruhi Su da söyleyişini beğenince çok çok memnun olurdu"[48] diye anlatmaktadır. Burada bu tür yazılarına değinmeyeceğim.

Kanımca Behice Boran'ın Türkiye sosyolojisine bir başka önemli katkısı, kent hakkında çok sayıda kuramsal yönü bulunan yazılar yazması olmuştur. Bu yazılar kent konusunda sistematik olarak yazılmış ilk yazılardır denebilir. Behice Boran'ın katkıları üzerinde dururken bu yönünü görmezden gelemeyiz. Nitekim fakültede verdiği derslerden biri de şehir sosyolojisidir. Amerikan sosyolojisinin Beşeri Ekoloji ekolüne kendini bir biçimde yakın gören Boran, sadece köy araştırmalarıyla yetinmeyecek, şehir sosyolojisi üzerinde de önemle duracaktır.

---

48 "Fatma Başaran", Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 62.

Bu konudaki ilk yazıları 1940 yılında Siyasi İlimler Mecmuası'nın iki sayısında yer alan "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır" yazılarıdır. 1940'lı yılların aydınları arasında ve Ülkü dergisinde savunulan oldukça yaygın bir eğilim, köy ve köycülüğün romantikleştirilmesi olmuştur. Yapılmak istenen köyü köy olarak sürdürmek, insanları köyde tutarak, kente göçlerini engellemektir. Boran köy ve şehrin toplum bünyesinin parçaları olduğunu, birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağını belirttikten sonra köycülerin de, köyde yaşam seviyesini yükseltmek, köylüyü müreffeh kılmak, köy insanını ileri fikirli, hurafattan ve ananeden kurtulmuş, rasyonel, bilgili, kültürlü hale getirmek istedikleri üzerinde durduktan sonra, köyde gerçekleştirilmek istenenlerin aslında köyü şehirleştirmek olduğunu söylemektedir. "Köyü köy olarak bırakmak değil şehirleştirmek lazımdır." Bu halde Boran modernleşme ve şehirleşmeyi eş anlamlı olarak kullanmış olmaktadır.[49]

Boran 1941'de Yurt ve Dünya'da yayımlanan "Şehir ve Şehirleşme Davamız" yazısında da yine şehre sahip çıkmaktadır. Türkiye'nin yayılmasına çalıştığı modern teknik ve makinenin, ulaşım ve iletişim araçlarının, iktisadi kurumların, bilim, eğitim ve sanatın, Garpta hep şehirleşmenin ürünleri olduğunu belirtmektedir. Behice Boran o dönemde geri kalmış ve gelişmiş ülkeler kategorileri yerine bazı şehirleri olan cemiyetler ile şehirleşmiş cemiyetler ayrımını kullanmaktadır. Bir ülkede bazı şehirlerin varlığı yeterli değildir. Ancak toplumun tümünde bir şehirleşme olduğunda gelişmenin var olacağını kabul etmektedir. Şehirleşmiş cemiyetlerde ise şehir cemiyette hâkim vaziyettedir. Köyler kendi kendine yeterliliklerini kaybetmişlerdir; ancak bir veya birkaç ürün yetiştirmekte ihtisaslaşmışlardır. Köyün bütün iktisadi faaliyeti şehre yönelmiştir. Şehirleşmiş bir cemiyet, hem şehrin hâkim, köyün tabi olduğu hem de şehre ait niteliklerin şehirden köye yayıldığı bir toplumdur. Türkiye de bu yolda şehirleşmeye başlamıştır. Bu zihni devrim başarıldığı ölçüde köy davası halledilecektir.[50] Bu süreçte Türkiye'de de yerleşmeler kasabalıktan çıkarak şehirleşeceklerdir.[51]

---

49 Behice Boran: "Köy Davası "Şehirleşmek" Davasıdır I, *Siyasi İlimler Mecmuası*, sayı 111, Haziran 1940,
Behice Boran: "Köy Davası Şehirleşmek" Davasıdır II, *Siyasi İlimler Mecmuası*, sayı 112, Temmuz 1940.

50 Behice Boran: "Şehir ve Şehirleşme Davamız", *Yurt ve Dünya*, sayı 3 Mart 1941.

51 Behice Boran: "Büyüyen Şehirlerimiz", *Yurt ve Dünya*, sayı 5, Mayıs 1941.

Şehir sosyolojisi derslerinde Boran, kurulmakta olan başkent Ankara'nın gelişmesine ilgisiz kalmamıştır. Öğrencileriyle Ankara'da sahada araştırma yapmıştır. Bu araştırmalarının sonuçlarını Yurt ve Dünya'da "Modern Şehir Örneği"[52] ve "Mücrim Mahalleler"[53] yazılarıyla yayımlamıştır. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere Boran, beşeri ekolojiyi ve Şikago ekolünün, özellikle Burgess'in kuramını iyi bilmektedir. Ankara'da yaşanan gelişmeleri bu perspektiften değerlendirmektedir. Bunlar bu konuda Türkiye'de yazılan ilk yazılardır.

Boran Modern Şehir Örneği yazısına "şehirler yalnız toprak üstünde muayyen bir şekil almakla da kalmazlar, şehirlerin büyümesi de muayyen bir tarzda olur" diye başlayarak analizinin evrensellik iddiası taşıyan bir kuram üzerine oturacağını haber veriyor. Boran Ankara'yı modern bir kent olarak değerlendirebilmek için önce genelde kasaba ile modern kentin farklılıkları üzerinde duruyor. Modern şehirler eski kasabalar gibi mütecanis bütünler değildir, bir birinden farklı bölgelere ayrılmışlardır. Merkezde bir iş alanı bulunmaktadır. Bu merkezin çevresinde ikamet alanları vardır. Pansiyonlar ve kiralık odalar, işçi mahalleleri, apartmanlar bölgesi, tek evlerin bulunduğu mahalleler ve en dışta büyük zengin evleri alanı bulunmaktadır. Şehirler merkezden çevreye yayılarak büyürler. Merkezi iş alanı, yanındaki alana yayılır, bu alan da daha dıştaki alanı işgal edecektir. İş merkezinin konut alanlarına yayılması iş merkezinin çevresinde bir geçiş ve çöküntü alanı yaratır. İşçiler ve taşradan göç edenler buraya yerleşir. Boran bu kuramsal çerçevenin ABD'nin modern şehirleri için geçerli olduğunu, Avrupa'nın eski kentlerinde de bir iş merkezinin bulunması kentin sosyal mıntıkalara ayrılması gibi özelliklerin geçerli olduğunu söylemektedir.

Bu gözlükle Ankara'nın oluşumuna bakan Boran'a göre Ankara "kasaba" olmaktan "modern şehir" olmaya geçişin güzel bir örneğidir. Kasabanın izleri tamamen silinmemiştir. Kasaba modern şehre göre mütecanistir. Bariz bir biçimde mıntıkalara ayrılmamış, nüveleşmemiş merkezi iş alanı çevresinde biçimlenmemiştir. Şüphesiz kasabanın da bir "çarşı"sı vardır; fakat nihayet bu büyükçe bir pazar yeridir, perakende ticaret yapan küçük dükkanlardan oluşmaktadır. Sınai faaliyet ticaretten ayrılmış olmadığı için sanayi bölgesi yoktur. Kasabada dükkanlar sokakların iki tarafındadır, evler de hemen dükkanların üstünde ve arkasında yer almaktadır.

---

52 Behice Boran: "Modern Şehir Örneği", *Yurt ve Dünya*, sayı 6, Haziran 1941.3

53 Behice Boran: "Mücrim Mahalleler", *Yurt ve Dünya*, sayı 7, Temmuz 1941.

Ticaret ve sanayi bölgesi ile ikametgah bölgeleri bir birinden ayrılmamıştır. Zenaatlar da belli sokaklarda toplanmıştır. Evlerle dükkanlar yan yanadır. Eski Ankara önemli bir ölçüde kasaba izlerini taşımaktadır. Sokakların bir kısmında kasaba pazar yerlerinin ve zenaatlerin ismi varlığını korumaktadır. Koyun Pazarı, At Pazarı, Bakırcılar vb. At Pazarı'nın civarında hâlâ eski kervanların uğrağı olan hanlar vardır.

Buna karşın Ankara'nın eski kasaba niteliği taşıyan kısmında da yangınlar ve yeni Ankara'nın inşası dolayısıyla önemli değişmeler yaşanmaktadır. Yeni Ankara'nın kurulmasıyla çarşı tepeden aşağıya doğru inmiştir. Ankara'nın iş merkezi hemen tepenin eşiğinde Ulus Meydanı çevresinde oluşmuştur. Ankara'nın iş alanı henüz oluşum ve yerini değiştirme halinde olduğu için derli toplu ve dairevi hale gelememiştir. Merkezi iş alanına eski Ankara yönündeki bitişik alan geçiş bölgesi haline gelmektedir. Buradaki eski aileler evlerini satarak Cebeci ve Yenişehire çekilmeye başlamışlardır. Eski Ankara evleri iç bölümleri değiştirilerek alt ve üst katları ayrı ayrı kiraya verilmeye başlanmıştır. Arz edilen kiralık konut miktarı kentin büyümesine göre az kaldığından kiralar çok yükselmiştir. Bu nedenle geçiş mahallesinde kendilerine yer bulamayanlar eski şehrin arkasındaki çıplak tepelerde "toprak damlı, birer ikişer odalı kerpiç evler inşa etmeye başlamışlardır. Bu mahallerde Çankırılar, Erzurumlular, Kürtler, Tatarlar birbirlerine yakın olarak yerleşmektedirler. Bununla halen toplumda gecekondu terimi gelişmediği için bu adı kullanmasa da gecekonduların oluşumunu anlatmış olmaktadır. Bu alanların geçiş bölgeleriyle benzer nitelikleri olduğunu söylemektedir.

Ikinci yazı olan "Mücrim Mahalleler" birinci yazının devamı olarak görülebilir. Öğrencileriyle Ankara'da suçluluk üzerine bir araştırma yapmıştır. Bu halde Chicago Üniversitesi'nden Thraser'in çocuk suçluluğu için yaptığı çalışmayı çıkış noktası olarak almaktadır. Bu çalışmada çocukların gruplar halinde örgütlendiği ve bu örgütlenmenin çoğu kez oyun için olduğu ve bazı durumlarda suça yöneldiği bulunmuştur. Boran Ankara çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Çocukların yaşamlarının büyük kısmı sokakta geçmektedir, gruplaşmaktadırlar. Bu grupların çoğu oyun amaçlı olsa da bir kısmı suça yönelmektedir. Bunlar da "mantar evler" (gecekondular) mahallerinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu saptamasına dayanarak cürümün bireylerin değil mahallerin sosyal vasfı olduğunu söylemektedir.

Boran'ın Akademik Yaşamdan Koparılışı

1944 Mart'ında Yurt ve Dünya ve Adımlar dergileri kapatıldıktan sonra Turancıların tevfikatına paralel olarak bir komünist tevkifatı da yapılırken tutuklananlar arasında Muzaffer Şerif Başoğlu da vardı. Dersleri sırasında siyasi propaganda yaptığı iddia ediliyordu.[54] Dört ay kadar sonra Muzaffer Şerif Başoğlu serbet bırakıldı. 1945 yılında yayımlanan Değişen Dünya kitabının başında "M.Ş. Başoğlu, halen Amerikan hükümetinin

54 Remzi Demir, Doğan Atılgan: *a.g.e.*, s. 47.

müsadesiyle Amerika'da Princeton Üniversitesi'nde sosyal psikoloji tetkiklerinde bulunmaktadır"[55] yazıyordu. Muzaffer Şerif çok gücenmişti. Bir daha Türkiye'ye dönmedi.

Muzaffer Şerif'in bir biçimde uzaklaştırılması sonrasında, sağ çevrelerin husumetleri Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes'e yöneldi. Bu üç hocanın üniversiteden koparılışı değişik yerlerde ayrıntılı olarak yayımlanmıştır. Bu nedenle ben bu konuya ayrıntılı olarak girmeyeceğim.[56] Sadece bu koparılma işleminin genel niteliği ve belli başlı dönemeç noktaları üzerinde kısaca duracağım. Bu koparma işlemi, istihbaratçılıktan gelen bir içişleri bakanı olan Şükrü Sökmensüer zamanında, CHP'nin sağ kanadından olan milletvekillerinin aktif katılımıyla, antikomünizm sloganlarıyla kışkırtılan gençlerin şiddet kullanarak fakülte yönetimi üzerinde baskı kurmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yargı ve kısmen de üniversite bu mekanizmanın dışında kalmıştır denilebilir. Sonuç alınıncaya kadar bu yöntem iki kez kullanılmak durumunda kalınmıştır.

Hedefe bu üç hoca alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu belli olunca savaş sırasında Almancı cepheye karşı yayın yapan Tan gazetesinin sol eğilimlerinin bilinmesine karşın dengeyi sağlamak için yayın yapmasına izin veriliyordu. Ancak savaş sonrasında dengeler değişince ve Tan gazetesi çevresi çok partili yaşama geçerken DP'yi kuran muhalif kesimlerle ilişkilerini geliştirmeye başlayınca, hükümet gençliği kışkırtarak Tan gazetesini tahrip ettirmiş ve Sertel'leri yayın hayatının dışına itmişti. Tan gazetesi yanı sıra henüz bir sayı çıkmış olan Sertel'lerin Görüşler dergisi de yakılıp yıkılmıştı. Görüşlerin ilk sayısında Boran'ın da bir yazısı çıkmıştır. Bu olaydan sonra Görüşler'de yazısı çıkan ya da yazacağı ilan edilen bu üç hoca Milli Eğitim Bakanlığı'na çağrılır, müfettişlerce sorguya çekilir. Müfettişlerin raporlarında "görev suçu" işlenmediğini bildirmesine karşın Tan baskınından 10 gün sonra, 14 Aralık 1945'te Müdürler Encümenince bu üç öğretim üyesi bakanlık emrine alınır ve tahkikat başlatılır. Hasan Ali Yücel de bu kararı onaylamak durumunda kalır. Milli Eğitim Bakanlığı bu günlerde profesör ve öğretmenlerin siyasi yazı yaza-

---

55 Muzaffer Şerif Başoğlu: *Değişen Dünya*, Arpad Yayınevi, İstanbul, 1945.

56 Bu konuda Bkz: Mete Çetik: *Üniversitede Cadı Kazanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 1998. Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 74-114.

mayacakları konusunda bir genelge yayınlar. Mecliste Muhiddin Baha Pars bu genelgeye, üniversitenin hürriyetini kısıtlayacağını söyleyerek karşı çıkarsa da etkili olamaz. Bu genelge kullanılarak MEB bünyesinde temizlik yapılmaya başlanır. DTCF hocaları Danıştay'da dava açarlar. Danıştay, 26 Nisan 1946'da verdiği kararla, hocaların iddia edilen suçu işlemediğini belirterek haklarındaki işlemleri iptal eder ve hocalar görevlerine dönerler. CHP'nin sağ kanadının ilk salvosu böylece boşa çıkmış olur.[57]

1946 yılında konumuz açısından iki önemli gelişme olur. Bunlardan birincisi 13 Haziran 1946'da 4936 sayılı Üniversiteler Yasası'nın çıkartılmasıdır. Üniversite biraz daha özerk hale gelir. 21 Temmuz 1946'da da çok partili yaşama geçildikten sonra ilk milletvekili seçimi yapılır. 1946 seçimleri sonrasında kurulan Recep Peker hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sağcı görüşleriyle tanınan Reşat Şemsettin Sirer atanır. Bakanlıktan ayrılmış olan ünlü Hasan Ali Yücel, Kenan Öner davasıyla sıkıştırılır. Bu dava dolayısıyla 1947 Şubat'ında DTCF'nin üç hocası tekrar kamu oyuna gelir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen CHP'nin sağcı kanadı, gençlik kışkırtmalarıyla üç hoca üzerindeki ikinci salvolarını başlatırlar. Bu ikinci salvonun başlatılmasının vesilesini 5 Mart 1947'de DTCF'nin halka açık konferanslar serisinde Pertev Naili Boratav'ın yapacağı bir konuşma oluşturur. Örgütlenen sağcı gençler eğer komünizmi savunan bir konuşma yaparsa darp ederek konuşmacıyı susturacaklarını ilan ederler ve konferans salonunu doldururlar. Buna rağmen Boratav konuşmak istemektedir. Rektör Şevket Aziz Kansu, Boratav'ı ikna eder ve konuşma iptal edilir. 6 Mart 1947'de örgütlenen 1.000 kadar milliyetçi DTCF'yi basar ve rektöre bütün solcu hocaların üniversiteden kovulması konusundaki taleplerini iletirler. Fakülteden Ulus'a doğru "kahrolsun komünizm" sloganlarıyla yürüyüşe geçerler, Mediha Berkes'in sahipliğinde çıkmaya başlayan 24 Saat gazetesiyle, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in çıkardığı Marko Paşa gazetelerini yırtarlar, çiğnerler.[58]

Bu olaylar sırasında üç hocanın yanı sıra, Nusret Hızır, İrfan Şahinbaş, Güzin Dino gibi isimlerin bulunduğu 10 öğretim üyesi bu olayı protesto eder. 6 Mart 1947'de A.Ü. Senatosu toplanır. Bu olayları incelemek üzere bir komisyon kurulur. İçişleri bakanının meclisteki konuşması sonrasında

57 Mete Çetik: *a.g.e.*, s. 17.

58 Mete Çetik: *a.g.e.*, s. 20-21.

senato, komisyonun incelemesini beklemeden 7 Mart 1947'de Üniversiteler Kanunu'nun 49. maddesi uyarınca ilk soruşturmanın açılması kararını oy birliğiyle alır. Senato 11 Mart'ta haklarında soruşturma açılacak öğretim üyelerinin Pertev N. Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes olduğunu açıklar. Bu kararlar MEB'nın senato üzerindeki baskısını bir ölçüde azaltır. 165 tanığı dinleyen Faruk Erem ve Baha Kantar'ın fezlekesi suç delili bulunamadığını bildirir. Bu karara rağmen bakanlık geri basmaz, baskısını disiplin işlemi yapılması üzerinde yoğunlaştırır. 1 Temmuz 1947'de Senato tarafından disiplin kovuşturması yapılması için bir ihzari komisyon kurulur. Aynı gün Pertev Naili Boratav'ın derslerinin bir süre için tatili kararlaştırılır. Disiplin kovuşturması ve üç öğretim üyesinin savunmalarının alınması gereklerinin yerine getirilmesi ve senatonun içindeki farklı görüşler dolayısıyla karar alınması gecikir. Senatoda 26 Aralık 1947'de 20-22 Aralık'ta Milli Eğitim Encümeni'nde yapılan konuşmaların da etkisiyle "E.Z. Karal, N.H. Onan ve Benno Landsberger'in disiplin soruşturması sonuçlandırılıncaya kadar derslerden ve öğrencilerle temastan alıkonulması" önerisi kabul edilir. 27 Aralık 1947'de CHP milletvekillerinin kışkırttığı gençlik grupları DTCF'yi basar, rektöre zorla bir istifa mektubu imzalatılır. Rektörü linçten kurtarmak için polis silah çekmek durumunda kalır. Kalabalık daha sonra Türkiye Gençler Birliği'ni basarak yıkar. 10 Ocak 1947'de senato üç öğretim üyesi hakkında, 4936 sayılı kanunun 49'uncu maddesinin D fıkrasındaki "Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma cezasının" uygulanmasına oy birliğiyle karar verir. 13 Ocak'ta Ş. Aziz Kansu rektörlükten resmen istifa ederse de istifası senato'da kabul edilmez.[59]

Üç öğretim üyesi hem 4936 sayılı yasa çerçevesinde kurulmuş olan üniversiteler arası kurula hem de Danıştay'a başvururlar. Danıştay Ikinci Dairesi 30 Ocak 1948'de "yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek suçlarının sanıklar tarafından işlendiğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığını" oy çokluğuyla saptayarak, sanıklar hakkında men-i muhakeme kararı verir. Üniversiteler arası kurul üzerinde baskı kurmak için kurul üyeleri, Milli Eğitim Bakanı Sirer tarafından Ankara'ya çağrılarak Başbakan Hasan Saka'nın huzuruna çıkarılır ve istenen kararın verilmemesi halinde 4936 sayılı yasayla üniversiteye

59 Mete Çetik: *a.g.e.*, s. 26.

verilen özerkliğin kaldırılabileceği ima edilir. Komisyon üyesi Sıddık Sami Onar bu telkini kendi onuruyla bağdaştıramaz sert bir çıkış yapar. Kurul, inceleme sonunda üç öğretim üyesi hakkında senatonun verdiği meslekten çıkarma kararını 22 Şubat 1948'de kaldırır.[60] CHP'nin sağ kesiminin ikinci salvosu da böylece boşa çıkmış olur.

Reşat Şemsettin Sirer üç öğretim üyesini uzaklaştırmakta ısrarlıdır. Yeni bir salvoya girişir. Üniversiteler arası kurulun kararından bir gün sonra fakülte yönetim kurulu disiplini temin maksadıyla Boratav, Boran ve Berkes'in derslerinin tatil edilmesine karar verilir. 10 Martta da Bakan Sirer, Danıştay kararına itiraz eder ve Danıştay üyelerini tek tek ziyaret eder. Danıştay küçük bir oy farkıyla yargılamanın yapılmasına karar verir. Ancak yapılmasına karar verilen yargılama komünistlik üzerinden değil, görevi kötüye kullanma üzerinden yapılmaktadır. Yargıda sonuç almakta zorlanan yönetim bu öğretim üyelerini yurt dışına gitmeye teşvik eder. Pasaport vermekte güçlük çıkarılmayacaktır. Sonunda Tahsin Banguoğlu'nun bakanlığı döneminde bulunan yol, Ankara Üniversitesi Kuruluş Kanunu'nda bir değişiklik yaparak Boratav, Boran ve Berkes'in kadrolarını kaldırmak ve böylece onları üniversite dışında bırakmak olmuştur. TBMM'de yasa tasarısı görüşülürken Adnan Adıvar'ın söylediği üzere isim sayarak özerk bir üniversitenin kürsülerini lağvetmek dünyanın hiçbir yerinde olabilecek bir şey değildir. Bu kanun hükmü 12 Temmuz 1948'de Behice Boran'a bildirilerek üniversiteyle ilişkisi kesilmiş olur. Üniversite de istediği sonucu elde etmek için bir anlamda aşırı bir yetki kullanımını gerçekleştirmiş oluyordu. Hükümetin sola karşı bu kadar ısrarlı davranması, dünyada artık soğuk savaşın başladığını gösteriyordu. Danıştay'ın görevi kötüye kullanmak konusunda verdiği lüzumu muhakeme kararı sonrasında, asliye cezada yapılan yargılama sonunda üç öğretim üyesi de beraat etti. Ama bu sonuca ulaşılabilmesi ancak 1950 yılında oldu.

Boran bu yaşananları Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları kitabında "1940-45 arasında Alman eğitiminde yetişmiş veya etkisinde kalmış bir kısım aydınlar CHP'ye girdiler, devlet mekanizmasının çeşitli kademelerinde yer aldılar. Yüksek görevlere kadar tırmandılar. CHP bu yeni kuşak aydınlarla kendisini yenilediği, gençleştirdiği zehabındaydı." Oysa bu grup

60 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 103-104.

Türkiye'de tarımın geliştirilmesini ama sanayileşmemesi gerektiğini savunuyordu. Anadolucu adıyla Anadolu halkına ilişkin bir tür ırkçılık yapıyorlardı, diye açıklamıştır.[61]

4. Behice Boran'ın Siyasi Faaliyetleri

Behice Boran, Uğur Mumcu'yla yaptığı söyleşide, Amerika'dan gelirken Marksist düşünceyi harekete geçirmek için örgütlenmenin ve bir parti içinde olmanın gereğine inandığını, ancak memur olduğu için (legal) partiye girmediğini ama Şefik Hüsnü çizgisine yakın olduğunu, Zeki Baştımar'la dostluğunun bulunduğunu söylemektedir.[62] TKP illegal bir örgüttür, tabii ki buna üyeliğini açıklamaz, ölümü sonrasında TKP üyeleri onun parti üyesi olduğunu açıklarlar, Gökhan Atılgan'da çalışmalarıyla Boran'ın 1942 yılında TKP üyesi olduğunu saptar.[63]

Yurt ve Dünya ve Adımlar dergisinin Boran'ın TKP çizgisindeki faaliyetleri arasında saymadım. Çünkü Behice Boran da Uğur Mumcu'yla yaptığı uzun konuşmada bu konuyu açıkça belirtmektedir. Dergi hazırlanırken Marksizm-Leninizm türü değerlendirmelerin yapılmadığını, güncel somut konular üzerinde durulduğunu, dergiyi çıkaranların aralarında da önemli sorunlar yaşanmadığını anlatmaktadır.

Behice Boran'ın TKP'yle ilişkilendirilebilecek ilk faaliyeti 1945 yılında Ankara'da "İlerici Demokrat Gençlik Derneği"nin kurulmasında başı çekmesi olmuştur. Bu, gençliği sosyalist harekete kazandırmak için kurulan, dünyada her yerde örgütlenmeye çalışılan, uluslararası bir hareketin uzantısıdır. Aynı hareketin bir parçası olarak İstanbul'da Mihri Belli'nin öncülüğünde kurulan İleri Gençler Birliği sansasyonel hareketlere girişince deşifre olmuş çökertilmiştir. Ankara'daki dernek 1.5 yıl sonra legaliteye çıktığında "Türkiye Gençlik Derneği" adını almıştır. Derneğin başkanlığını Nezihe Aras, genel sekreterliğini Şevki Akşit yapar. Her ikisi de Boran'ın öğrencileridir. Dernek "Ant Gençlik Yayını" dergisini yayımlar. 10 sayı çıkan dergide Boran'ın anti faşist yazıları yer alır.[64]

---

61 Behice Boran: *"Türkiye ve Sosyalizm Sorunları"*, Gün Yayınları, İstanbul, Mayıs 1968, s. 32.

62 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 22.

63 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 58-62.

64 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 78.

1945 yılından sonra Türkiye çok partili yaşama geçince ve 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esası üzerinden dernek kurma yasağı kalkınca, Türkiye sosyalist hareketi de iki parti kurarak legaliteye çıkmak ister. 1946 yılında Esat Adil Müstecabi "Türkiye Sosyalist Partisi"ni, Dr. Şefik Hüsnü Değmer "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisini" kurarlar. Uğur Mumcu'ya anlattığına göre Boran, Şefik Hüsnü'nün partisine yakındır. Ama partiye girmez. Bu partinin görüşüne uygun olarak da 1946 seçimlerinde boş oy verir.[65] 1946'da her iki parti kapatılarak üyeleri tutuklanır. Boran bu tutuklamaların dışında kalır.

Bu günlerde, daha önce üzerinde durduğumuz üzere, Boran ve arkadaşlarının DTCF'den koparılma süreci de başlamıştır. Bakanlık emrinde olduğu günlerde 16 Mart 1946'da Anadolu Ajansı'nda Yunanca Mütercimi olan Nevzat Hatko'yla evlenir. Hatko eğitimini Yunanistan'da almıştır. Atina Politeknik'te ziraat mühendisliği okumuş ve Yunanistan Komünist Partisi'nin gençlik örgütünde çalışmıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye döndüğünde de TKP içinde yer almıştır.[66] Boran'ın üniversitede kadrosuz bırakılarak uzaklaştırıldığı günlerde kocası Nevzat Hatko'nun görevine de son verilir. Boran, annesi, kayın validesi ve kocasıyla dört kişilik bir ailede yaşamaktadır. Bu ailenin tek geliri Boran'ın almakta olduğu 1/3 oranındaki açık maaşıdır. Bu gelirle yaşama olanağı yoktur.1949 yazında İstanbul'a taşınırlar. Boran yurt dışına giderek orada öğretim üyeliği yapma seçeneğini kullanmaz. Kocasıyla birlikte bir ticari tercüme bürosu açarak yaşamını sürdürmeye girişir. Behice Boran hiç müsvedde yapmadan daktiloda hatasız yazabilmektedir.[67] Bu becerisi tercümeyle yaşamını kazanmasını belli bir ölçüde kolaylaştırır. DTCF'de bulunduğu yıllarda ağır ve kronik bir bağırsak rahatsızlığı geçirmiştir. Bu, çalışma temposunu etkileyecek önemde bir hastalıktır.

Soğuk savaşın başlaması sonrasında Sovyetler Birliği bir dünya barış hareketi başlatmıştı. NATO Antlaşması'nın imzalandığı günlerde Paris ve

---

65 Uğur Mumcu: *a.g.e.* s.22.

66 Gökhan Atılgan: *a.g.e*, s. 81-82.

67 Boran'ın ticari tercüme faaliyeti dışında kitap çevirileri de olmuştur. Hasan Ali döneminin klasikleri çeviri faaliyeti sırasında 1944 yılında Mehmet Karsan'la Platon'un *Devlet Adamı* kitabını çevirmiştir. Adımlar dergisinde Walt Whitman'dan şiir çevirileri yer almıştır. 1946 yılında Harley Granville-Baker'in Voysey Mirasını çevirmiştir.

Prag'da Barış Savaşçıları Dünya Kongresi toplanmıştı. Bu hareketin paralelinde bir adım atmak üzere TKP *Barış* adlı bir dergi yayımlamaya başlar. Bu dönemde 14 Mayıs 1950'de Behice Boran'ın başkanlığında Adnan Cemgil'in sekreterliğinde Türk Barış Severler Cemiyeti kurtulur. Cemiyet doğrudan TKP'nin bir uzantısı değildir, ama onun tarafından desteklenmektedir. Cemiyet tarafından, Türk halkının barış dileğine tercüman olmak amacıyla ve Menderes hükümetinin TBMM kararı olmadan Kore'ye asker göndermesi üzerine bir protesto bildirisi yayımlanır ve bastırılarak dağıtılır. Bunun üzerine Boran ve arkadaşları tutuklanır. Yargılama sonrasında Boran ve arkadaşları 15 ay hapis ve beş ay da İstanbul ve Kocaeli'nde ikamet zorunluluğu ile cezalandırılır. Boran bu cezasını 1 Haziran 1953'te tamamlar. Geçen süre içinde 4 Eylül 1951'de oğlu Dursun'u doğurmuştur.[68] Bu ceza kararının kesinleşmesi sonrasında üniversite öğretim üyeliğinden ve devlet memuriyetinden ihraç edilir. Almakta olduğu açık maaşı da kesilir.[69]

Nevşehir hapishanesindeki mahkumiyetini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen Behice Boran, 1951 Ekim'inde başlatılan TKP tutuklamalarının son aşamasını oluşturan ve 1953 yılı Eylül ayı sonlarına doğru uygulanan, 41 kişilik tutuklama listesindeki isimler arasında da bulunuyordu. 1954 yılı Şubat'ında duruşmalar başlar, önce tahliye edilir ve 7 Ekim 1954'de de beraat eder.[70] Boran tahliye edildikten sonra mahkemede Zeki Baştimar'ın savunmasını dinlemeye gelmiş, savunma bittikten sonra onu gösterişli biçimde tebrik etmiştir.[71]

1954 yılından 1960'a kadar Boran evine çekilmiştir. Kamu alanının dirençli cesur kadınının yerini Türkiye'deki ailelerin ev kadınına verdiği rolü yerine getiren bir kadın almıştır. Dostlarının anılarına göre, evde annesine, kayınvalidesine, çocuğuna bakmaktadır. Çok güzel börek açmakta, yemek pişirmekte, onun yaptığı ütüyü kimse yapamamaktadır.[72] Ev işlerini toparlayınca da makinesinin başına oturarak disiplinli olarak hayatını

68 Boran ilk çocuğu Elif'i altı günlük iken yitirmişti. Dursun doğunca Melih Cevdet Anday, Dursun Bebek şiirini yazmış ve Ruhi Su da onu türküleştirmiştir.

69 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 162.

70 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 36.

71 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, *s.* 164.

72 Biyografya Behice Boran 2: s. 111.

kazandığı tercümesini yapmaktadır.[73] Günlük olarak yaptığı ticari tercümeler dışında kitaplar da çevirmiştir.[74]

1950-1960 arası Türkiye'de aydınlar için baskı, dolayısıyla da büyük bir suskunluk dönemi olmuştu. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin Behice Boran'da bir ümit yarattığını 27 Mayıs'tan altı ay kadar sonra Cemal Gürsel'e 14 sayfa mektup yazmasından çıkarsayabiliriz. Bunu görevi saymıştır.[75] Boran'ın umudunu 1961 anayasasının sağladığı örgütlenme olanakları artırmıştı. Aybar ve Boran'ın içinde bulunduğu bir çevre yeni anayasanın sağladığı olanaklar içinde bir parti kurma arayışında iken bir grup sendikacı 13 Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu. Sosyalist aydınlarla işbirliği yaparlarsa, başlarına bir iş gelmesinden çekindikleri için de onlarla ilişki kurmadılar. Bu gelişme üzerine Aybar ve Boran'ın çevresindeki aydınlar da parti kurma çalışmalarını durdurdular. TİP'i kuranlar işçi sınıfının değil işçilerin partisini kurmak istiyorlardı. 15 Ekim 1961'de milletvekili seçimleri yapılarak, demokratik süreç yeniden işletilmeye başlandığında, sola açılmada atılan ilk önemli adım YÖN dergisinin yayımlanması oldu. Dergi 20 Aralık 1961'de bir bildiriyle çıktı. Türkiye'nin sola açık aydınlarının önemli bir bölümünün imzaladığı bildirinin altında Aybar ve Boran'ın imzaları bulunmuyordu. Bu dönemde Türk-İş ve YÖN yöneticileri bir çalışanlar partisi kurmaya giriştilerse de başarılı olamadılar. Bu girişimler TİP kurucularını partilerini canlandırma arayışına soktu. Partiye bir başkan arayışına girdiler. Sendikacılar Mehmet Ali Aybar'a başkanlık önerisi götürdüler. Aybar, içinde Boran'ın da bulunduğu çevreyle konuştuktan sonra başkanlığı kabul etti. 9 Şubat 1962'de Mehmet Ali Aybar bir basın toplantısıyla başkanlığını açıkladı.[76]

Boran partiye girmek istiyordu. Partiye giriş dilekçesini hazırlamıştı. Ancak toplumda hakkında çok konuşulmuş olması dolayısıyla TİP'e girişinin partiye zararlı olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle dilekçesine tarih koymamış ve gerektiğinde Aybar'ın yürürlüğe koymasını istemişti.

---

73 Biyografya Behice Boran 2: s. 111.

74 Bu dönemdeki çevirilerden biri Howard Fast'ın "Hürriyet Yolu" romanı diğeri Kemal Karpat'ın "Türk Demokrasi Tarihi" kitabıdır. Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 173.

75 Biyografya Behice Boran 2: s. 114.

76 TİP'in öyküsü için Bkz: Artun Ünsal: *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002. Ayrıca Aybar'ın siyasi düşünceleri için Bkz: Barış Ünlü: "*Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*", İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Boran suskunluğunu bozarak Öncü ve Vatan gazetelerinde yazdığı yazılarla TİP'i desteklemeye başladı.[77] YÖN ise TİP'ten rahatsızdır. TİP'i eleştiren yazılar yazmaktadır. Behice Boran ise Vatan'da yazdığı yazılarla YÖN'ün tezlerini sürekli eleştirmektedir. 1962 yılı sonunda Doğan Avcıoğlu YÖN'de "Türkiye İşçi Partisine Dair" başlıklı bir yazı yazarak TİP'in işçi sınıfı önderliğine dayandırılan yaklaşımını, katı, mevsimsiz ve gerçekçi olmamakla suçlamıştı. Ona göre, bu dar işçi sınıfı hareketi Türkiye'de yeterli destek bulamayacaktı. 3 Aralık 1962'de Vatan'da Boran'ın "Doğan Avcıoğlu'nun YÖN'üne Dair" yazısı yayımlanır. Bu yazı partinin kurucuları olan sendikacıların Behice Boran konusundaki direncinin kırılmasını sağlar. 1962 yılı sonunda üyeliği kabul edilir ve partinin Etüt ve Araştırma Bürosuna davet edilir.[78] Bu partiye girdiğinde TKP'yle ilişkisi bulunmuyordu. Gökhan Atılgan'ın kendisinden aktardığına göre 1951-1976 arasında TKP'yle ilişkisi kalmamıştır.[79]

Behice Boran'ın partiye kaydolmasının ne anlama geldiğini Aydın Engin "Ancak ondan sonra biz sosyalizmin fakir fukaraya acımak, adaletsizliğe isyan etmek olmadığını; kapitalizmin ciddi bilimsel eleştirisinden kaynaklanan bir düşünce olduğunu, bir felsefe olduğunu, bir tahlil olduğunu, analiz olduğunu... öğrendik" diye çok güzel anlatmaktadır. O, partinin "öğretmeni" olmuştur. Ancak ondan sonra parti içinde kuramsal tutarlılık bir değer haline gelmiştir.[80]

TİP yeni kadrolarıyla, yeni bir program hazırlamaya girişmiştir. Boran yeni programla partinin Marksist çizgi kazandığını söylemektedir. Ama bu program hazırlanırken parti içinde görüş ayrılıkları belirmiştir. Sorun "işçi sınıfı öncülüğü" konusunda ortaya çıkmaktadır. Akademik yaşamında da kuramın yol göstericiliği konusuna inancının yüksek olduğunu gördüğümüz Boran "işçi sınıfı öncülüğünü" savunmaktadır. Bazı parti üyeleri de henüz yeterli düzeyde sanayileşmemiş ülkelerde devrimci hareketlerde ara katmanların öneminin ihmal edilmemesini savunmaktadır.[81] Program hazırlığı böyle bir kuramsal tartışmayı başlatmış olsa da prog-

77 Behice Boran: "Neden İşçi Partisi", *Öncü*, 1 Nisan 1962, Behice Boran: "Niçin İşçi Sınıfı", Öncü, 25 Nisan 1962.

78 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 187.

79 Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 24.

80 Aydın Engin, Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 255-260.

81 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 47.

ramı hazırlayanlar, anayasa değişse de Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'nci maddelerinin yürürlükte olduğu bir ortamda temkinli davranmışlardır. Partinin ideolojik çizgisi anlatılırken ünlü altı ok üzerinde durulmuş, altı okun ilkelerinin yeniden yorumlanması yoluna giderek, partinin komünistliği konusunda yapılacak suçlamaların etkisinin azaltılmasına çalışılmıştır. Behice Boran da Cumhuriyetin ilkelerinden halkçılığı, Batı'nın yükselen rejimi olarak anar ve devletçiliğin Batı emperyalizminden kurtulmakta sağladığı yararların altını çizer.[82] Onun sözleriyle yeni program partiyi, "halkımızın bağımsız, gerçek teşkilatı" olarak tanımlıyordu. Bu ibareyle sosyalist devletlere ve sosyalist partilere karşı bir doktriner bağlılığın bulunmadığı anlatılmak isteniyordu. Tabii solun genel çizgisine uygun olarak insan, tüm zenginliklerin yaratıcısı olarak görülüyor, emeğe göre gelir ilkesi benimseniyor, yabancılaşmaya son verilmek amaçlanıyordu. 1961 Anayasasının sınırları içinde hazırlanan bu programı Tarık Zafer Tunaya, "klasik sosyal demokrasinin solunda ama komünist olmayan" olarak nitelemiştir.[83] Parti programının kabul edildiği, 9-10 Şubat 1964'te toplanan, TİP Birinci Büyük Kongresi'nde Boran Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi.

10 Ekim 1965 yılında yapılan genel seçimlerde milli bakiye esasının uygulanması sonucu TİP meclise 15 milletvekili sokmuştu. Behice Boran da Urfa'dan milletvekili seçilmişti. Bu 15 milletvekili meclisin havasını değiştirmiştir. TİP mecliste etkili bir muhalefet yapar. Fatmagül Berktay'ın saptamasına göre Boran 1965-1969 döneminde TBMM'de 57 kez söz almıştır.[84] Boran bu konuşmalarında daha çok partisinin dış politika sözcüsü gibi konuşmuştur.

TİP'in kamuoyunda yol almaya başlaması parti içindeki çatışmaları artırmıştır. Mihri Belli'nin başını çektiği MDD'ciler parti programının hazırlanması sırasında ortaya çıkan, işçi sınıfının öncülüğü konusundaki görüş ayrılığını genişletir ve bu parti içi muhalefet TİP'in var olan çizgisine karşı olmak bakımından YÖN'le bir koalisyon içine girer. 20-24 Kasım 1966'da Malatya'da toplanan TİP'in İkinci Büyük Kongresi'nde parti yönetimiyle parti içi muhalefet arasında bir tür nihai hesaplaşma

---

82 Mete Çetik: *a.g.e.*, s. 38

83 Artun Ünsal: *a.g.e.*, s. 127-128.

84 Fatmagül Berktay: "Olağandışı Bir Kadın: Behice Boran" *Biyografya Behice Boran 2*: s.13

olur. Bu kongrede Boran'ın sakin, ders verir tarzdaki uzun konuşmasının kongrenin sonucunu belirlediğinde tüm katılımcılar hemfikirdir. MDD'ciler kongreyi kaybederler. Boran bu kongrede Merkez Yürütme Kurulu'na seçilir. YÖN dergisi kongreye ilişkin yazısına Boran'ın resmini koymuş altına gladyatör diye yazmıştı.[85] Kongre sonrasında MDD'cilerin tasfiyesinde Aybar ve Boran birlikte davranmışlardı.

TİP'in üçüncü kongresi yaklaşırken 1968'de yaşanan iki önemli gelişme partide bir başka krizin doğmasına neden oldu. Bu olaylardan biri 1968 öğrenci hareketleriydi, diğeri Sovyetlerin Çekoslovakya'ya müdahalesiydi. 1968 öğrenci olayları başladığında bir tür öğrenci devrimciliği konuşulmaya başlamıştı. Bu gelişme içinde MDD hareketi kendini yeniden üretme olanağı bulunuyordu. Bu gelişmeler içinde TİP'in "işçi sınıfı öncülüğü" ilkesinin yankı bulması zor oluyordu. "Ordu-gençlik elele: milli cephede" sloganı çok duyulur hale gelmişti. Bu gelişmelerin Aybar'ı yeni arayışlara ittiği anlaşılmaktadır.

1968 yılında senato seçimlerine hazırlık yapılmaya başlandığında Aybar, il ve ilçe toplantılarında "güler yüzlü sosyalizm" kavramını kullanmaya başlar ve seçim kampanyasının "halkın horlanması" üzerine kurulmasını önerir. Boran'ın sözleriyle, Aybar bir tür "Türkiye'ye özgü sosyalizm" önermeye başlamıştır. Böyle bir yaklaşımı halkın daha çok benimseyeceğini düşünmektedir. Boran'ın sosyoloji kuramı konusundaki düşüncesinin gelişimini incelerken bir ülkeye özgü bilim olamayacağına inandığını görmüştük. Bu durumda bilime böyle yaklaşan Boran'ın "Türkiye'ye özgü sosyalizm" kavramını kabul etmesinin zor olacağı açıktır. Ancak burada ilginç bir durum vardır. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Boran da her ülkede sosyalizmin kendi toplumsal yapısının özelliklerine göre gelişeceğini düşünmektedir. Boran'ın karşı çıktığı esas konu, partinin Türkiye'ye özgü sosyalizm arayışı içindeyken sosyalizmden uzaklaşabilecek olmasıdır. Bu ayrılık GYK'da tartışma konusu olursa da bir sonuca bağlanmaz.

1968'in TİP'i etkileyen ikinci olayı Çekoslavakya'da gerçekleşenler olmuştur. Çekoslovakya'da Ocak ayı başlarında Dubçek önderliğinde halkın katılımına olanak veren yeni bir sosyalizm anlayışı uygulamaya sokulmuştu. Bu deneyim dünyada popülerleşince 21 Ağustos 1968'de Çekos-

---

85 Uğur Mumcu: *a.g.e.*, s. 49.

lavakya, SSCB tarafından işgal edildi. Bunun üzerine Aybar bir basın bülteniyle işgali kınamıştır. Boran'da 27 Ağustos 1968 günlü Milliyet gazetesinde Sovyetlerin müdahalesinin geçerli görülebilecek bir yanı olmadığı yazmıştır. Aybar kınamayla yetinmeyerek daha kapsamlı bir Sovyet sosyalizmi eleştirisini parti GYK'na getirmiştir. Aybar, Türkiye, halkına sosyalizmi sevdirmek için, hürriyetçi olmayan sosyalist rejimlerle arasında önemli farklar bulunduğunu belirtmek zorundadır diyordu. Boran ve arkadaşları GYK'da Aybar'ın konuşmalarının partiyi bağlamadığı şeklinde bir karar önergesi verirler önergeleri ret olunur.[86] Aybar ile Boran ve Aren arasında kuramsal tartışmalar yapılır. Boran ve Aren'in Marksist Leninist analizleri karşısına Aybar, Proudhon, Rosa Lüxemburg ve Althuser'in argümanlarını çıkarır.

Boran ve Aren, Aybar'ın Marksizmden uzaklaştığı kanısına varmışlardır.[87] Bu havada, 9-12 Kasım 1968'de Ankara'da toplanan, Üçüncü Büyük Kongre'ye gidilir. Anlaşmazlık sürmektedir. GYK seçimlerini Aybar grubu kazanır. GYK'nın işçi grubuna muhaliflerden iki işçi, aydınlar grubuna ise bir kişi, Aren seçilir. Bu kongre sonrasında parti içinde sular durulmaz. 45 gün sonra Ankara'da 28-29 Aralık 1968'de TİP İkinci Olağanüstü Büyük Kongresi toplanır. Seçimi yine Aybar grubu kazanır, ancak bu kez GYK'ya muhalefetten daha çok kişi seçilir. Muhalefet GYK'ya işçi kesiminden 6 kişi, aydınlar kesiminden 5 kişi sokar, bunlar arasında Boran ve Aren de vardır.[88]

Boran-Aren grubu, parti içindeki mücadelelerini, 1969 Mayıs ayında çıkarmaya başladıkları *Emek* dergisinden yararlanarak sürdürür. Bu mücadele sürerken TİP 12 Ekim 1969 Genel Seçimlerine Aybar'ın yönetiminde ve ideolojik çizgisinde bir propagandayla girer. TİP'in oyları düşer. Boran'ın gazetelerde yazdığı eleştiri yazıları sonrasında Mehmet Ali Aybar 15 Kasım 1969'da ki GYK toplantısında istifa eder. Bunun üzerine parti başkanlığına Mehmet Ali Aslan seçilirse de beş hafta sonra istifa eder. Bunun üzerine 3 Ocak 1970'te yapılan GYK toplantısında TİP'in yöne-

---

86 Barış Ünlü: *a.g.e.*, s. 250-254.

87 Boran ve Aren'in bu davranışının, Boran'ın ve Aren'in TKP'ye üye olmaları nedeniyle ve TKP'den gelen telkinlerle olabileceği ilk akla gelebilecek açıklamalardan biridir. Gerek Boran gerek Aren kendilerine böyle bir telkin yapılmadığını söylemişlerdir. Barış Ünlü: *a.g.e.*, s. 260-262.

88 Artun Ünsal: *a.g.e.*, s. 170-172.

timi Emek grubuna geçer. Emek grubundan Şaban Erik Genel Başkan, Behice Boran da genel sekreter olur. 29-31 Ekim 1970'te gerçekleştirilen Dördüncü Büyük Kongre sonrasında Emek grubunun hâkimiyeti perçinlenir. 1 Kasım 1970'te Boran TİP'in Genel Başkanı seçilir. Parti de kitle partisi olmaktan "sağlam bir örgüte dayalı" bir işçi sınıfı partisi olmaya yönelir. 1971 yılında yayımlanan parti gazetesinin başlığında "Kılavuzumuz Bilimsel Sosyalizm, Silahımız Partimizdir" ibaresi yer almaktadır.[89]

Boran parti başkanı olduğunda, 15-16 Haziran 1970'te İstanbul'da büyük işçi yürüyüşü gerçekleşmişti. Ayrıca Doğan Avcıoğlu kendi iktidara yürüyüş stratejisinde belli bir noktaya gelmişti. Ancak Avcıoğlu'na yakın askeri grupların darbe girişimi 9 Mart 1971'de başarısızlığa uğrayınca, Türkiye'de 12 Mart 1971'de bir başka askeri müdahale gerçekleşir. Behice Boran müdahalenin yapıldığı gün hemen müdahale karşısında bir beyanat verir. 12 Mart Muhtırasının ve arkasından 11'ler hükümetinin kurulmasının kamuoyunda yarattığı olumlu hava sürerken, Boran doğru kestirimde bulunmuştur. TİP, YÖN çizgisiyle mücadele etmiş olmasına karşın askerlerce hedef alınmıştır. Muhtıra ilan edildiği gün TİP'e dava açıldığı haberi ajanslarda yer almıştır. Sıkıyönetim ilan edilince, TİP GYK'sı Düzce'de toplanır. Boran tutuklanırsa partinin başkanlığının Şaban Yıldız'ca yürütülmesi kararlaştırılır. 26 Mayıs 1971'de Boran tutuklanır. 11 Haziran 1971'de Anayasa Mahkemesine TİP hakkında açılan kapatma davası, 20 Temmuz 1971'de partinin Dördüncü Büyük Kongre'de Kürt halkına ilişkin olarak alınan kararlar gerekçe gösterilerek kapatılmasıyla sonuçlanır.[90] TİP yönetimi hakkında sıkıyönetim mahkemesinde açılan davada, partiyi yasal yoldan saptırarak Marksist Leninist çizgide faaliyete soktukları gerekçesiyle Boran ve 12 arkadaşı 17 Ekim 1972'de 15'er yıla mahkum edilir. Mahkeme sürerken Yıldırım Bölge Tutukevi'nde kalan Boran solun değişik kesimlerinden gelen kızlardan büyük saygı görür. Sabahları jimnastik yaparak, çevirisinin başına geçmekte, Almanca dersi almakta, kızlarla Ruhi Su türküleri söylemekte, mahkeme günü geldiğinde de saçını yaptırmakta, iyi giyinerek mahkemeye dik başla çıkmaktadır.[91] Karar verildikten sonra cezasını Sakarya Cezaevinde çeker-

89 Artun Ünsal: *a.g.e.*, s. 193.

90 Naciye Babalık: *Türkiye Komünist Partisinin Sönümlenmesi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 84.

ken, biraz para kazanmak için Joseph Kessel'in "Les Cavaliers" romanını çevirir. Kitap yayımlandığında kapağında çevirmen olarak Elif Alova adı bulunmaktadır.[92] Boran 14 Mayıs 1974'de çıkan af yasası ve bu affı genişleten Anayasa Mahkemesi kararından sonra 14 Temmuz 1974'de Sakarya Cezaevi'nden tahliye edilir. Tahliye edildiğinde 64 yaşında bulunuyordu.

12 Mart'ın etkisinin ortadan kalkmaya başladığı, 1970'li yılların ortasında, CHP, ortanın solundan, Ecevit'in "demokratik sosyalizm" diye tanımladığı çizgiye dönüşürken, Türkiye'nin en çok oy alan partisi olmayı başarmıştı. Kendisini CHP'nin solunda gören gruplar da kendi partilerini kuruyordu. TİP kurulduğunda TKP, TİP'i destekleyen ancak kendi örgütlenmesini koruyan bir politika izlemeye başlamıştı. Zeki Baştımar bir yazısında "ilericiliğin ölçütü TIP'e karşı takınılan tavırdır" demiştir. TKP Merkez Komitesi Dış Bürosu, TİP'in kapalı olduğu 1973 yılından itibaren bir atılım yaparak Türkiye'de yeniden örgütlenmeye girişmiştir. Bu dönemde TKP'nin Genel Sekreterliğini yapan İ. Bilen, TİP'in yeniden kurulmamasını savunmaktadır. Ancak eski bir TKP üyesi olsa da Boran bu tür mesajlara kapalıdır.[93] 22 Haziran 1974'te, daha Boran hapisten çıkmadan Ahmet Kaçmaz'ın başkanlığında TSİP kurulur. 21 Ocak 1975'te Kıvılcımlı çevresi Vatan Partisi'ni (VP), Mihri Belli çevresi 12 Şubat 1975'de Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP), Aybar çevresi de 30 Mayıs 1975'de Sosyalist Parti'yi (SP) kurarlar.

1971 sonrasında dirsek temasını korumuş olan TİP'liler ise II. TİP'i kurmak istemektedirler. Behice Boran'ın özel koşulları ise bu kuruluşa önderlik etmek için çok elverişsizdir. Kocası Nevzat Hatko felç geçirmiş Cerrahpaşa Hastanesi'nde yatmaktadır. Oğlu Dursun'a annelik yapmak istemektedir. Ailenin geçimini sağlamak için tercüme bürosunu çalıştırmaktadır. Bu koşullarda işçi sınıfı mücadelesine lider olarak katılmak istememektedir. Nihat Sargın'a benim çektiğim yeter demiştir. Behice Boran'a gelen önerilerin bir bölümü soldaki değişik akımların bir araya gelmesi ve başına Boran'ın geçmesidir. O bu tür önerileri geri çevirir. O ancak "işçi sınıfının bilimsel sosyalist partisi kurulacaksa" liderliği kabule

---

91 Şule Perinçek: *İkibine Doğru,* 18-24 Ekim.

92 Mina Urgan: *Bir Dinozorun Anıları,* 21. baskı, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 215-220.

93 Naciye Babalık: *a.g.e.*, s. 75-84, Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 224.

razı olur. 1974 Eylül'ünde eski TİP'in değişik kademelerinde yer almış kişilerin katılımıyla toplantılar yapılır ve parti programını hazırlamakla Behice Boran, parti tüzüğünü hazırlamakla da Nihat Sargın görevlendirilir.[94] Behice Boran, programın oluşumunda partililerle geliştirdiği yeni formülasyonda, yaşananlardan ders alarak, "sosyalist devrim" ve "demokratikleşme"yi ön plana çıkarmaktadır. Boran'a göre Türkiye kendi tarihsel serüvenine göre kapitalistleşmiştir, bu geri ve güdük kapitalistleşme de kendi çapında bir burjuva demokratik devrimi yaratmıştır. Bu nedenle yeni bağımsızlığı elde etmiş ülkelerde olduğu gibi "milli demokratik devrim" söz konusu değildir. Söz konusu olacak olan ancak "sosyalist devrimdir". Bu sosyalist devrim hedefi demokrasi mücadelesini dışlamayacaktır. Kapitalizm çevresinde kalındıkça başarı sağlanamayacağından, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesi zorunlu olarak sosyalizm için mücadele ile birleşmekte, iç içe geçmektedir.[95] Bu program çalışmaları sırasında yapılan toplantılara çağrılmayan Sadun Aren II. TİP'in oluşumu sırasında dışta kalmış olur.[96] 1 Mayıs 1975'te Boran 50 kişilik kurucular kuruluyla birlikte II. TİP'i kurar.

II. TİP'in merkezi İstanbul'dadır. "Güncel Görev Demokratikleşmedir", "Milliyetçi Cephe Düşürülmelidir", "Yerel Yönetimler Demokratikleştirilmelidir", "Örgütlü Birleşik Güç Yenilemez" gibi kampanyalar düzenlenir. Devletin beş yıllık planı karşısında geniş bir katılımla "Demokratikleşme için Plan 1978-1982" hazırlanır. Yürüyüş, Görev, Çark ve Başak ve Yurt ve Dünya dergileri yayımlanır.[97]

1977 milletvekili seçimlerine gidilirken 24-27 Şubat 1977'de TİP I. Kongresi toplanır. Boran bu kongrede, parti içinde ve dışında gelişen işçi sınıfı hareketinin partileri TİP, TSİP ve TKP'nin işbirliği yapması önerileri karşısında yer alır. Boran bu birliğin müzakerelerle sağlanmasından yana değildir. TİP'in seçimde başarılı olacağını, diğer hareketlerin TİP'te bütünleşeceğini savunmaktadır. TIP 1977 seçimlerine "Sosyalizmin Bayrağını Meclise Dikeceğiz" sloganıyla girer. Ama 5 Haziran 1977 seçimlerinde beklenen sonucu alamaz. 1977 seçimlerinde CHP'nin tek başına iktidara gelmesi için önemli miktardaki TİP oyunun CHP'ye kaydığı bi-

94 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 224-235.
95 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 229-230.
96 Sadun Aren: Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 204-205.
97 *Behice Boran Son Nefesine Kadar*, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988, s. 67.

linmektedir. Bu genel seçimlerden sonra yapılan yerel yönetim seçimlerinde TİP'in oyları milletvekili seçimlerine göre üç misli artar. Bu durumda Boran pozisyonunu değiştirmez, ancak parti içinde parçalanma Yalçın Küçük çevresinin dışta bırakılmasıyla sürer. Bu süreç 26-28 Şubat 1979'da yapılan II. Kongre'ye kadar devam eder. Bu kongre sonrasında, 14 Ekim 1979'da yapılan 1/3 senato yenileme seçiminde TİP ağır bir yenilgiye uğrar. Seçime katılan üç sosyalist partiden en az oyu TİP alır. Bunun üzerine Parti MYK'sı parti örgütünün her kademesinde bir tartışma başlatır. Bu tartışmaların sonucunda geliştirilen seçenekler 3 Şubat 1980'de il temsilcilerine sunulur. Ulaşılan sonuç "Tek Parti Tek Cephe" olur. Bu partide bir çatlamadır. Ama bu konuda bir sonuca ulaşılamadan 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşir.[98]

12 Eylül sabahı kapısına nöbetçiler dikilip sokağa çıkması yasaklandığında çok üzgündür. Kısa bir süre sonra kalp krizi geçirir. Hastaneye kaldırılır. Bir ay sonra hastaneden çıktığında dinlenmek için eski bir dostunun yazlığına götürülür. 1971 askeri müdahalesine I. TİP yöneticilerinin hazırlıksız yakalanması üzerine 1979 kongresinde böyle bir durumda ne yapılacağı konusunda karar verilmiştir. Her hal ve şartta görev başında kalınması kararlaştırılmıştır. Yani illegaliteye geçilecektir. MK, partinin yasal kimliğine son verildiğinde TİP'i örgütleme yetkisini oy birliğiyle Behice Boran'a vermiştir. 12 Eylül sabahı Boran partiyi yeniden örgütlemek üzere sekiz kişilik bir MK oluşturur. Bu MK'da Behice Boran, Nihat Sargın ve Osman Sakalsız'ın yurt dışına çıkması kararlaştırılır. Boran yurt dışına çıkmak istememektedir. Mahkemeye çıkarak savunmasını yapmaktan yanadır. Osman Sakalsız'ın anlattığı üzere partinin örgütsel devamlığını sağlamak için yurt dışına gitmeye ikna edilir. Milletvekili olduğu için kırmızı pasaportu olan Boran ilk uçakla Sofya'ya uçar.[99] Pasaportunda isminin "Sıdıka Behice Hatko" olması da bu gidişi kolaylaştırır. Böylece 10 Ekim 1987'deki ölümüne kadar sürecek olan sürgün yaşamı başlar.

Boran Sofya'dan sonra Belçika'ya gider. Doğan Özgüden'lerin evinde kalır. Dışişleri Bakanı parlamentoda "Boran bizim misafirimizdir" anlamında bir konuşma yapar. Orada bir gazeteye verdiği mülakat gazetede

98 Naciye Babalık: *a.g.e.*, s. 84-88.

99 Naciye Babalık: *a.g.e.*, s. 89-94, Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 257.

Moskova tipi bir komünist diye yer alınca Belçika hükümetinin tavrı değişir. Normal mülteci statüsünde muamele görür. Mülteci statüsü almasından sonra pasaport alınca Avrupa'da dolaşması kolaylaşır. Bu arada kocası Nevzat Hatko Sofya'da ölür. Bir süre Brüksel'de yaşadıktan sonra Almanya gider.[100] Osman ve Zerrin Sakalsız'la odun sobasıyla ısınan, çok küçük bir evde yaşarlar. Beçika'daki evi varlığını korumuştur. Bu koşullara uyum yapar, sabah jimnastiğini yapmaktadır. Gazeteleri okumakta, konuşmaları hazırlamaktadır. Oğlu Dursun'u özlemektedir. Ailenin küçük kızıyla torun nine ilişkisi kurmuştur. Bu ona bir tür teselli olmaktadır.[101] Uğur Mumcu'nun "Bir Uzun Yürüyüş" başlığıyla yayımlanan üç gün süren uzun söyleşisi de bu evde yapılmıştır.

12 Eylül sonrasında tüm partiler gibi TİP de kapatıldıktan sonra TİP'liler Bilim-Sanat, Yarın, Gün gibi dergileri yayımlayarak, Türkiye'de kendi aralarında bir tür dirsek temasını sürdürmüşlerdir. Ancak partinin esas faaliyet alanı yurt dışına kaymıştır. Gündemdeki esas konu da sosyalist partilerin birleşmesidir. Önce TİP, TSİP, TKP arasında başlayan müzakereler, TİP ve TKP arasında sürer. 12 Eylül öncesinde TİP ve TKP arasında işçi sınıfının öncü partisinin hangisi olacağı yarışması sürüyordu. Bu mücadele sırasında alınmış tavırlar bir araya gelmeyi güçleştiriyordu. 12 Eylül müdahalesi durumu değiştirmişti. Artık TİP de TKP gibi illegalitedeki bir partiydi. Yine de her iki tarafın birbirine güvenmesi zaman alır. Boran'ın kararlı tutumu bu güvenin kurulmasını kolaylaştırır. 1985 yılından sonra birleşme yolunda hızla yol alınır. Boran'ın sözleriyle "TİP'in de illegale geçmesiyle birleşme zorunluluğu geldi dayattı. Aynı ideoloji ile aynı amaçlar için mücadele eden iki illegal parti olamazdı"[102]

İki parti birleşme noktasına gelince iki partinin de yönetiminde bulunmayan partililerden oluşan bir komisyon kurulur. Ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıkmadan ortak program çalışmaları tamamlanır. Bu taslağın kabul görmesi üzerine örgütlerin de birleştirilmesi üzerinde uzlaşılır. Behice Boran ve Nabi Yağcı arasında önce örgütün üst katmanlarında birliğin sağlanması, illegalite koşullarında alt kademelerde işbirliğinin

---

100 Osman Sakalsız: Güzella Bayındır. *a.g.e.*, s. 325-330.

101 Evdeki yaşam koşulları için Bkz. Zerrin Sakalsız: Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 319-323.

102 Behice Boran: "TİP'in 25. Kuruluş Yıldönümünde Konuşma", *Çark Başak*, sayı 113, s. 1-4,15.

gerçekleştirilmesinde acele edilmemesi kararlaştırılır.[103] Sıra bu birleşmenin Brüksel'de bir basın toplantısıyla açıklanmasına gelir. Behice Boran çok rahatsızdır. Doktoru bu toplantıya katılmasının adeta intiharı olacağını söylemiştir. Boran her şeye rağmen mutlaka yerine getirilmesi gereken son bir görev olarak gördüğü 7 Ekim 1987'de Brüksel'deki basın toplantısına katılır. Basın toplantısında yeni partinin adının "Türkiye Birleşik Komünist Partisi" (TBKP) olacağı açıklanır. Birleşme 1988 yılında yapılacak kongrede son şeklini alacaktır. Bu kararları uygulamak üzere Nihat Sargın ve Nabi Yağcı 16 Kasım 1987'de kendilerine eşlik eden yabancı parlamenterler ve gazetecilerle Türkiye'ye döndüklerinde tutuklanacaklardır.[104]

Basın toplantısından üç gün sonra Brüksel'deki evinde kalp krizi geçirir. Bakıcısının fark etmesi üzerine acil servise haber verilir. Saat 19'da vefat eder. 10 Ekim 1987'de Boran'ın öldüğü haberini alan Uğur Mumcu, Osman Sakalsız'a telefon ederek Boran'ın vasiyetinin Türkiye'ye gömülmek olduğunu öğrenince, Hasan Celal Güzel'le ve Özal'la görüşerek cenazenin Türkiye getirilmesinin yolunu açmıştır.[105] 16 Ekim 1987'de cenaze Türkiye'ye getirilir, TBMM'de tören yapılır. Törene hükümetten ve ANAP'tan kimse katılmaz . TBKB'nin çelengini polis törene sokmaz. 18 Ekim'de Şişli Camisi'nde kılınan öğle namazından sonra Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verilir. Kortej Şişli Camisi'nden Zincirlikuyu'ya kadar uzanmaktadır.

5. Boran'ın Sosyal Bilim Formasyonunun Siyasal Yaşamındaki İzleri Üzerine

Behice Boran'ın siyasal yaşamının öyküsünü gördükten sonra, şimdi bu öyküde Boran'ın gelişmiş bir sosyoloji formasyonuna sahip olmasının etkisinin ne olduğunu sorabiliriz. Siyasi faaliyetleri içinde sosyoloji formasyonunun izini araştırmakta şanslı bir konumumuzun bulunduğu söylenebilir. Çünkü Behice Boran 1968 yılında *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları* başlıklı bir kitap yayımlamıştır.[106] Bu kitap Behice Boran'ın siyasi çizgisini bir bütünlük içinde ortaya koymaktadır. Aynı yıl, Doğan Avcı-

---

103 Nabi Yağcı: Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 313-317.

104 Naciye Babalık: *a.g.e.*, s. 255-256.

105 Osman Sakalsız: *a.g.e.*, s. 334.

106 Behice Boran: *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, Mayıs 1968.

oğlu da *Türkiye'nin Düzeni* kitabını yayımlamış bulunuyordu. Behice Boran'ın kitabı Türkiye'de kamuoyunda büyük yankılar uyandırmamıştır. Oysa Doğan Avcıoğlu'nun kitabı çok ilgi uyandırmış o zamana kadar görülmedik sayıda basılmış, subayların okuması ordu tarafından teşvik edilmiş, hatta Türkiye'yi 9 Mart 1971'de bu çizgide yapılacak bir devrimin eşiğine getirmiştir. Kamuoyundaki yansımalarında etkisi simetrik olmasa da bir siyasal çizgi oluşturmak bakımından Türkiye tarihini yorumlarken birbirinin karşıtı konumlardan hareket etmektedirler. Doğan Avcıoğlu Türkiye'nin gelişme tarihine ilişkin anlatısını kurarken dış dinamiği esas almakta, solcu olmayı anti emperyalist olmayla özdeşleştirmektedir. Oysa Boran'ın tarih kurgusu iç dinamiklere ve ülke içindeki sınıf farklılaşmasına ve iktidardaki konumlarına dayandırılmaktadır.

Boran, *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları* kitabının birinci bölümünü "Türkiye'nin Tarihsel Doğrultusu"na ayırmıştır. Bu bölümün başlangıcında her toplumun gelişmesinin belli bir determinizmi, belli bir doğrultusu olduğunu söylemektedir. Yönetimlerin tarihin gidişine bu yönde müdahale ederse başarılı olacağını, toplumun tersine yönde müdahale ederlerse toplumda sorunlar doğacağını belirtmektedir. Bu nedenle de Türkiye'nin tarihi konusunda anlatıyı, bir ülke için siyasal bir ideoloji önerecek siyasal hareketlerin önce bu doğrultuyu saptaması gerektiği üzerinde durarak kurmaktadır.

Boran bu tarihsel anlatı kurgusunu, bir toplumsal yapıdan diğer toplumsal bir yapıya geçiş üzerinden kurmaktadır. Bu kurgu iki farklı düzeydeki analize dayanarak kurulmaktadır. Birincisinin evrensel olma iddiası taşıyan bir genel doğrultusu vardır. İkincisi ise ülkenin tarihsel çizgisinin özelinin ortaya konulmasıdır. Birinci düzey soyut olan, ikinci düzey ise somut olandır. Boran diyalektiğin ilkesine dayanarak soyut olanla somut olan arasında bir çatışma ve bütünlük olduğunu kabul etmektedir. Boran'a göre böyle bir genele (soyut) dayanmadan bir tarih yazılamaz, eğer yazılırsa o bir olgular yığını olur.

Bu yöntemin temelde geniş tutulmaya çalışılmış bir tarihsel materyalizm olduğu söylenebilir. Yapı açısından bakmanın, olaylara Oscar Lange'nin kitabına referans vererek, üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sınıf ilişkileri açısından bakmak olduğunu belirtmekte ve anlatısında açıklayıcı değişkenin sınıf dinamikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun temelde Behice Boran'ın "Toplumsal Yapı Araştırma-

ları" kitabındaki çizgi olduğu açıktır. Toplumsal yapı araştırmalarında kullanmadığı Marksist terminolojiyi bu kez açıkça kullanmıştır. Tarih yazımı için önerdiği bu yöntemin "Sosyal Evrim Meselesi" yazısındaki evrim anlayışıyla da uyum içinde olduğu düşünülebilir. Boran evrim yazısında değişmenin varlığının kabulünün bir ereklilik içermesi anlamına gelmediğini kuvvetle vurgulamaktadır. Bu yazıda evrimde bir yönün varlığının kabulünün analizlerle, ampirik gözlemlerle temellendirilebileceğini kabul etmektedir. Boran'ın Türkiye ve Sosyalizm Sorunları eserinde sözünü ettiği, tarihin bir yönünün bulunmasının, Sosyal Evrim Meselesi konusunda sözünü ettiği ereklilik içermeyen bir yön olup olmadığı çok açık değildir. Boran'ın tarihsel materyalizmi Stalin'in ilkel komünal sistem, kölecelik, feodal, kapitalist, sosyalist ve komünist üretim biçimlerinden geçecek teleolojik ele alışına göre daha esnek olarak ele aldığı açıktır. Boran'ın ele alışında da bir ereklilik kalıp kalmadığı ancak bu tarihsel analize dayanarak siyasal önerilerini yaptığında ortaya çıkacaktır.

Boran'ın bu yönteme göre bir ülkenin tarihini yazabilmek için iki kritik yargıyı sağlam olarak temellendirmesi gerekmektedir. Bunlardan biri Türkiye'nin tarihinde hangi tarihlerde hangi yapıların bulunduğu ve hangi tarihler arasında hangi hızda bir geçiş yaşandığı konusunda saptamalar yapmaktır. İkincisi ise bu dönemlerde nasıl bir sınıfsal farklılaşma bulunduğu ve ne tür bir dinamik yarattığıdır. Aslında Boran'ın siyasal yaşamının öyküsünü anlatırken değindiğimiz YÖN ve MDD ile TİP'in yaklaşımı arasındaki farklar da bu iki konudaki farklı yorumlardan kaynaklanmaktadır.

Bu iki konuda Behice Boran'ın nasıl tercihler yaptığı kitabının Türkiye'nin Tarihsel Doğrultusu bölümünde ortaya konulmaktadır. Aslında kitapta yer alan açıklamalar Boran'ın daha önce Vatan'da yazdığı, YÖN'de yayımladığı yazıların, MDD'ciler karşısında parti toplantılarında yaptığı konuşmaların daha derli toplu bir ifadesidir. Behice Boran, Osmanlı toplumunun feodal bir yapısı olduğunu, zaman içinde zayıf bir kapitalistleşme süreci yaşadığını, henüz bu sürecin sürdüğünü kabul etmektedir. Boran'ın tarihi materyalist çizgide bir anlatı kurabilmesi için Osmanlı toplumunun da bir tür feodal toplum olduğu yargısının verilmesi önemlidir.

Boran'ın Osmanlı İmparotorluğu'nun, feodalizmin bir türü olduğu savını ortaya atmasından sonra 1960'lı yılların ortalarında Türkiye'de bu

konu çok tartışılmıştır.[107] Bu tartışmanın ayrıntılarına girmeye gerek yok. Tartışmanın kaynağı bir sosyolog olan Behice Boran'ın yaklaşımıyla, tarihçilerin yaklaşımı arasındaki farkın açıkça ortaya konulmamış olmasıdır. Boran'ın bilimsel formasyonunun niteliğinin ortaya konduğunu gördüğümüz "Sosyolojide Bocalamalar", "Sosyoloji Anlayışında İkilik" ve "Hangi Manada Milli İlim" yazılarının hepsinde sosyolojinin nomotetik bir bilim olduğunu savunmuş idiografik yaklaşımları reddetmiştir. Boran'ın Osmanlı düzenini feodal bir üretim biçiminin bir türü olması savı nomotetik bir sosyoloji arayışının sonucuydu. Nomotetik bir feodalite üretim biçimini, toplumdaki temel varlığın toprak olması, temel üretimin tarım olması, temel gelirin toprak rantı olması, emeğin toprağa bağlı olmasıyla temellendirmektedir. Osmanlı toplum düzenini ve kurumsal yapısını bu dört parametre bakımından değerlendirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal bir imparatorluk olduğunu söylemektedir. Boran'ın Osmanlı İmparatorluğu'na feodal bir toplum kategorisi olarak yaklaşması TİP'in kurulması sonrasında gelişmiş değildir. 1945 yılında yayımladığı Manisa köylerindeki toplumsal yapı araştırmasında da kullandığı bir kavramdır. Bu bakımdan bir süreklilik göstermektedir.

Oysa Türkiye'de hâkim olan tarih yazıcılığı paradigması idiografiktir. Ele aldığı konunun kendine özgü olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Onlara göre Avrupa koşullarında ortaya çıkmış bir feodalizm vardır. Türkiye'de yaşananları Avrupa'da yaşananlarla karşılaştırarak idiografik tarih yazıcılığı doğrultusunda farklılıkların ortaya çıkarılmasına önem verildiğinde, her ülkenin oluşumu kendine özgü hale sokulmuş olmaktadır. Bu yaklaşımın Behice Boran'ın nomotetik çizgisiyle uzlaşması kolay değildir. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin geri kalmışlığını idiografik çizgide açıklamak isteyenler Türkiye'de feodalitenin yokluğu iddiasıyla yetinmemişler, Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmasını da geliştirmişlerdir.

Boran'ın tarih yazımında yaptığı ikinci seçme, feodalizmden kapitalizme geçerken nasıl bir sınıfsal farklılaşma içinde, ne tür sınıf çatışmasına dayalı bir iç dinamik içinde bulunduğuna ilişkindir. Behice Boran, her dönem toplumda o döneme ve Osmanlı toplumunun özgüllüklerine ilişkin bir sınıfsal farklılaşma olduğunu, bu farklılaşmanın güçlü ya da güç-

107 Behice Boran: "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I", *YÖN*, sayı 50, Kasım 1962 ve Behice Boran: "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II.", *YÖN*, sayı 51, Kasım 1962.

süz bir dinamik yarattığını kabul ediyor ve anlatısını bu dinamikleri deşifre etme üzerine kuruyordu. Farklılaşmamış bir halk varsayımı "tek parti"lerin varlığını meşrulaştırıcı söyleminin dayanağını oluşturmak için ileri sürülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda değişme, Avrupa'da yaşanan değişmeden farklı bir dinamiğe dayanmaktadır. İmparatorluk yukarıdan aşağıya değişmeye başlamıştır. Bunda askeri–sivil bürokratik kadrolar önemli rol oynamıştır. Reformlar tarımdaki üst sınıflar lehine çalışmış ve toprak üstündeki denetim yolu gerçek mülkiyet haline dönüşmüştür. Böylece politik güce sahip çıkmak isteyen yönetici aydın tabakayla büyük toprak sahiplerinin güç arayışları arasında bir çatışma canlı kalmıştır. Boran'a göre dış kapitalin imparatorluğa girişi kapitalist gelişmelere yol açıyordu, ancak eski yapıyı tasfiye ederek toplumu kapitalist düzeye yükseltemiyordu. Kurtuluş Savaşı sonrası yönetici kadro egemen bir tabaka haline gelmişti. Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı sırasında belli bir gelişme göstermiş bulunan burjuvazi ve toprak ağaları yönetici kadro etrafında bütünleşmiş bulunuyordu. 1929 büyük ekonomik kriz sonrasında başlayan devletçilik, uygulamalarıyla bir yandan İDT'leri eliyle bürokratik burjuvaziyi geliştirirken, devlet ihaleleriyle de burjuvazinin geliştirilmesine çalışılıyordu. Türkiye kendi olanakları ve ölçüleri içinde kapitalistleşme yaşıyordu.

Boran Türkiye'de tarihin doğrultusunu saptadıktan sonra kitabın ikinci bölümünde 27 Mayıs 1960'tan sonra Türkiye'de sosyalist hareketin bir değerlendirmesini yaparak TİP'in yerini analiz etmeye çalışmaktadır. Boran 27 Mayıs müdahalesini sosyalist akımın ortaya çıkmasına olanak verdiği için olumlu görmektedir. Boran bu ortamda bu gelişen hareketi parti dışı ve TİP diye ikiye ayırmıştır. Parti dışı sosyalist hareketler ülkenin somut sorunlarını gayet iyi bir biçimde eleştirmişler ancak mevcut düzenin nasıl değiştirileceği konusunda güvenilir çözümler üretememişlerdir. Bu tür çözüm önerisi ancak TİP tarafından getirilebilecektir. Bu, Boran'm 1939 yılında Türkiye'ye geldiğinde partileşmenin gerekliliği konusunda vardığı inancın devamı olarak görülebilir. TİP'in işçilere ve aydınlara dayanan yapısı Boran'ın bu konuda iyimser olmasının nedeni olmaktadır. Bu niteliği TİP'i salt bir aydın hareketi olmaktan kurtarmaktadır. TİP, sosyalist hareketi aydın çevrelerin dışına çıkarabilecektir. Bunun için Türkiye'de işçi sınıfı tarihini hatırlatarak, hareketin dayanabileceği bir işçi sınıfının var olduğu sonucuna varmaktadır. Sosyalizmi işçi sınıfının bi-

limsel ideolojisi olarak gördüğü için, sağlıklı bir sosyalizmin işçi sınıfı öncülüğünde kurulabileceğini bir ilke olarak kabul etmektedir. Bu işçi sınıfına sosyalizmi bir tabiat felsefesi ve dünya görüşü olarak anlatmanın zaman için eylemlerin sağladığı bilinçlenme içinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Boran her ülkenin kendi koşullarında kendi sosyalizmini geliştireceği, Türkiye'de de bu sosyalizmin çizgisinin TİP tarafından geliştirileceği, bu bakımdan başka bir işçi sınıfı partisine gerek olmadığı üzerinde durmaktadır.

Boran kitabının üçüncü bölümünü "Kapitalist ve Sosyalist Dünya Karşısında Türkiye" analizine ayırmaktadır. Siyasi yaşamında yaptığı, partinin çizgisini ortaya koymaya çalışan tüm konuşmalarında önce dünyadaki durum analizi yapmakta, daha sonra Türkiye içindeki sınıfsal dinamikleri betimlemekte ve bu iki çıkış noktasına dayanarak da politika önerilerini sıralamaktadır. Bu bölümde, dünya kapitalizminin geldiği noktayı değerlendirmekte, daha sonra uluslararası işçi sınıfı hareketi üzerinde durmakta, işçilerin tek ve ortak çıkarının işçilerin uluslararası kapitalizme karşı birleşmesi olduğunu vurgulamaktadır. Sosyalizmi evrimde kapitalizmden daha ileri bir aşama olarak saymaktan çıkarak, kapitalist düzende işçi sınıfı lehine tavizler elde etmeye çalışma yoluyla zaman içinde sosyalizme geçileceği düşüncesine katılmadığını belirtmektedir. Boran bu bölümde ayrıca kapitalizm ve sosyalizm karşısında azgelişmiş ülkelerin durumunu analiz etmekte ve sermaye-emek gücü çelişkisinin dünyada iki farklı çelişkiyi ortaya çıkardığını, bunlardan birinin kapitalist dünya sistemiyle sosyalist dünya sistemi arasında olduğunu, diğerinin gelişmiş kapitalist ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ile sosyalist ülkeler ve azgelişmiş ülkeler arasında olduğunu belirtmektedir. İşçi sınıfının yüz yılda hareketinin birliğini sağlayamayışının gerisinde milliyet faktörünü görmektedir. İlke olarak işçi sınıfı hareketinin enternasyonalizminin gerekliliğini göstermenin kolay olmasına karşın, somutta her ülkenin işçi sınıfının kendisini ayrı bir işçi sınıfı olarak algıladığını anlatmaktadır.

Boran işçi sınıfının toplumun kapitalist yapıdan sosyalist yapıya geçmekte öncü rolü oynamasını, işçi sınıfının sosyalizm konusunda bilinçlenmesine bağlamaktadır. Boran'a göre sosyalizm hem bir toplumbilim hem de bir ideolojidir. Sosyalizm insan toplumlarının gelişme çizgisinde bir aşamayı gösterirken bir toplumbilimdir, ancak öngörülen sosyalist düzenin işçi sınıfının yararına olduğunu açıklayan ve işçilerin inandığı bir

sosyal değerler sistemini, işçilerin davranışlarına yön veren "attitudelar" olarak içselleştirilirken bir ideoloji niteliği kazanmaktadır. Bir siyasal hareket bakımından zor olan ve uzun çabalar gerektiren husus, sosyalizmi işçilerin ideolojisi haline getirebilmektir. Burada subjektif koşullanmayla objektif eylemler arasında sıkı bir bağ vardır. Uzun sürede sosyalizmin bilimsel yanıyla ideolojik yanı karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bilim eyleme ışık tutmakta, eylemde alınan sonuçlar da bilimi ve teoriyi etkileyerek gelişmesine yol açmaktadır. Sosyalizmin bilim yanının varlığı ise bu alandaki gelişmenin sağlanabilmesi için düşünce ortamında özgürlüğü gerektirmektedir. Bu bakımdan, eğer ideoloji yanı ağır basarsa bilim yönünün gelişmesinde bir engel haline gelebilmektedir. Bu dengenin kurulmasında dikkatli olmak gerekmektedir.

Boran dünyada işçi sınıfı hareketinin birliğinin sağlanamamasında, ülkeler partilerinin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin "liderliği" (aslında denetimi) altında sıkı bir disiplin içinde örgütlenmesinin, bu partileri kendi toplumlarından koparmış ve kendi toplumlarına yabancılaşmış hale getirmesinin rolü olduğunu düşünmektedir. Boran'a göre "sosyalist hareketin milletlerarası gücü her ülkede sosyalist hareketin önce o ülke açısından başarıyla yürütülmesine ve ülkeler arasında çelişkili durumlar meydana geldiği zaman o çelişkilere "geçici" ve "sun'i" değil, gerçek ve ciddi bir sorun sayarak her iki ülke açısından uzlaştırıcı ve geçerli bir çözüm bulunmasına bağlıdır".[108]

Boran kitabında, sosyalist ülkeler arasında var olan ilişki kalıbını ciddi bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Her ülkenin ayrı bir sosyalist çizgisi olabileceğini ve bunu tek bir örneğe indirgemeye çalışmanın doğru olmadığını söylemektedir. Bu Boran'ın bir ülkenin tarihinin yazılmasına ilişkin ileri sürdüğü yöntemle tam bir tutarlılık içindedir. Boran'a göre sosyalist bütünleşme hareketinin başarılı olabilmesi için, (1) her milli ekonominin dengeli ve uyumlu olarak bütünleşmesi, (2) sosyalist toplumlarda iç sosyalist demokrasinin gerçekleşmiş olması gerekir. Böyle bir çizgiyi kabul edince de Boran Türkiye'de de sosyalist hareketin bağımsız olmasını savunmaktadır. Türkiye'de sosyalist hareketin biricik örgütü olan TİP, genel kuram ve dünya uygulamalarından elde edilen tecrübelerden yararlanarak Türkiye'ye özgü sosyalizm yolunu saptayacaktır.

---

108 Behice Boran: *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, s. 120.

Boran'ın sekiz bölümden oluşan Türkiye ve Sosyalizm Sorunları kitabının dördüncü bölümünü "Toplum Yapısı Açısından Türk Sosyalist Hareketi" kısmı oluşturmaktadır. Bu yazıda kitabın daha sonraki bölümleri üzerinde durulmayacaktır. Kitabın bu dördüncü kısmında Türkiye'ye özgü sosyalist hareketin içeriğinin belirlenmesinde yol gösterecek olan, Türkiye'de toplumdaki sınıflararası ve yersel farklılaşmanın niteliği konusunda bir analiz geliştirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Asya-Afrika ülkelerinin arkası arkasına bağımsızlıklarını elde etmeleri sonrasında bu rejimlerin bazılarında sosyalist rejimlerin kurulma çabaları ortaya çıkınca, kapitalizm aşamasından geçmeden sosyalist aşamanın kurulup kurulamayacağı gibi önemli sorunların ortaya çıkması üzerinde durduktan sonra, sosyalizmin insanlık tarihinde ilk olarak ortaya çıkmasıyla, bir sosyalist rejim kurulduktan sonra bunun diğer ülkelere yayılmasının farklığına dikkati çekmekte ve Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkelere göre, belli ölçüde sanayileşmiş olduğu saptamasını yapmaktadır. İşçilerin sayıları sanayileşmiş ülkelerdekine göre az olmasına karşın, küçümsenemeyecek büyüklüktedir. Kapitalistleşme ekonomi içinde belli ölçüde yaygınlaşmıştır. Boran'a göre Türkiye'de dış sömürünün ve dışa bağlılığın yerli egemen sınıflar aracılığıyla sürdürülmesi dolayısıyla, Türkiye'de temel çelişkinin sermaye-emek gücü, yani kapitalist-işçi sınıfı arasında değil, tüm egemen sınıflarla tüm emekçi sınıflar arasında olması sonucunu doğurmaktadır.[109] Mücadele bu eksen etrafında geliştirilmek durumundadır.

Türkiye'de işçi sınıfı teknik bilgi ve üretkenlik bakımından Batı ülkelerindeki işçilerden daha geri durumdadır, ancak yine de küçük esnaf ve sanatkar sınıflarının alt tabakalarından, hele tarım işçilerinden ve yoksul köylülerden daha ileri durumdadır. Bu nedenlerle işçi sınıfı öbür emekçi sınıflardan daha önce mücadeleye girme ve örgütlenme kapasitesine sahiptir. Başlangıçta mücadeleleri çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerin yükseltilmesi düzeyiyle sınırlıdır. İşçi sorunları açısından siyasal yaşamı değerlendirmesi için bilinçlenmede daha ileri bir aşamaya geçmesi gerekmektedir. Bu noktaya işçi sınıfı diğer emekçilerden önce gelebilmektedir. Bu nedenle işçi sınıfı öncülüğü, onlara tarihsel bir görev olarak yüklenmektedir. Ne yazık ki Türkiye'de sendikacılığın gelişme biçimi işçi

109 Behice Boran: *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, s. 148-149.

sınıfının bu bilinç düzeyine gelmesini engelleyici bir biçimde olmuştur. Ancak sosyalist hareket kendi içinde işçi liderleri yetiştirmek durumundadır. Boran sosyalizme geçişte işçi sınıfının öncü rolünü temellendirdikten sonra diğer emekçi sınıflar; topraksız ya da az topraklı köylüler, küçük sanatkar ve esnaf sınıfının alt katmanlarıyla nasıl ilişki kurulacağını araştırmakta ve Türkiye'de işçi ve emekçi sınıflarının sosyalist hareketi yürütecek güçte olduğu ve bu konuda yardımcı olabilecek sosyalist aydınların bulunduğu ve sayılarıyla kapasitelerini artırdığı sonucuna varmaktadır. Boran'a göre halkın hızlı bilinçlenmesi için sosyalist harekette aydınlara ihtiyaç vardır. TİP Türkiye'de aydın tabakaları sosyalizme kazandırmaktadır. Dördüncü bölümün son kısmında Boran, toplumsal yapının yersel farklılaşmasını betimleyerek Doğu sorununu temellendirmektedir.

6. Son Verirken Yapılan Bir Değerlendirme

Behice Boran'ın sosyolog ve siyasetçi olarak yaşam öyküsünün sonuna geldik. Boran da tabii ki "sosyalist olarak doğmamış, ancak sosyalist olarak yaşamıştır". Boran'da, Cumhuriyet öncesinde doğmuş ama Cumhuriyet döneminde kendisini yetiştirmiş, yüksek kapasiteli bir kişinin idealinden ve ahlakı standartlarından ödün vermeden, yüksek bir adanmışlık duygusuyla yaşadığı bir yaşam öyküsünü görüyoruz. Bu yaşam, kamu alanında karşısında bulunanlarda bile saygı uyandırmıştır. Özel alanda ise bu kamusal resmi yüzünden sıyrılarak yakın çevresiyle sıcak ilişkiler kurabilmiş, içinde bulunduğu küçük gruplarda da sevgi ve saygınlık yaratabilmiştir.

Tabii saydıklarım çok olumlu niteliklerdir. Ama Boran'ın yaşamı konusunda genel bir değerlendirme yaparken burada asıl üzerinde durmak istediğim konu yazının başlığına koyduğum "hesabı akılla verilen bir yaşam" ibaresi olacak. Boran'ın yaşam öyküsü bu yazıda olduğu gibi sosyolojiye ve siyasete katkılarına ağırlık vererek kurgulandığında önem kazanmaktadır. Gerçekte Boran örneğinde akılla temellendirmeyi, kuramla temellendirme olarak okumak doğru olur. Her sosyolog ve her siyasetçinin faaliyetlerinde, belli ölçüde kuramlardan yararlandığı söylenebilir. Ancak bu yararlanmada, her zaman, büyük bir iç tutarlılık bulunduğunu söylemek olanağı bulunamaz. Oysa bu yazıda ayrıntılar üzerinde durarak göstermeye çalıştığım üzere Boran'ın düşüncesinde büyük bir kuramsal tutarlılık bulunmaktadır.

Kurduğum öyküde iki noktada bu tutarlılık konusunda kuşkuya düştüm. Bunlardan birincisi Boran'ın 1968'de Çekoslavakya'ya Sovyet müdahalesine karşı yazdığı yazı konusundadır. Her ülkenin sosyalizmini kendi koşullarında geliştirmesi gerektiğini savunduğunu gördüğümüz Boranın böyle bir yazı yazması onun kuramla yönlendirilen yaklaşımı bakımından beklenen bir şeydir. TİP'ten Gündüz Mutluay'ın da belirttiği üzere Behice Boran Türkiye ve Sosyalizm Sorunları kitabında Sovyet ve Çin devrim anlayışlarının her iki ülkenin kendi somutundan çıktığını düşünmektedir. Sovyet çizgisini esas, Maoculuğu da bir sapma olarak görmemektedir.[110] Oysa Uğur Mumcu'yla yaptığı söyleşide Çekoslavakya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgaline dair yazıyı yazmasının bir hata olduğunu söylemiştir. Bu benim için açıklanması gereken bir durumdu. Bunun bir tür açıklamasını Gökhan Atılgan'ın kitabında buldum. Behice Boran

110 Gündüz Mutluay, Güzella Bayındır: *a.g.e.*, s. 268-269

bu sözleri söylemeye TİP ile TKP arasında birleşme konuşmalarına zarar vermemek gerekçesiyle arkadaşlarınca razı edilmiştir. Ama o gün yoldaşlarına, tarih Çekoslavakya konusunda ilk söylediklerimi haklı çıkaracak, demiştir.[111] Böylece Boranın iç tutarlığı konusunda saptadığım birinci kuşkulu nokta ortadan kalkmış olmaktadır.

İkinci konu Behice Boran'ın evrimsel değişmenin bir ereklilik içermediğini vurgulamasına karşın tarihsel materyalist çizgide tarih yazarak ve buna dayanarak sosyalizme geçiş için bir politika önerirken, bu noktada bir ereklilige düşüp düşmediği konusunda bir açıklamanın gerekli olmasıdır. Bu açıklamayı Boran, Türkiye ve Sosyalizm Sorunları kitabında bir biçimde yapmaktadır. Boran Türkiye için politika önerilerini geliştirirken, üç yapı ve iki geçiş kavramı kullanmıştır. Yapılar feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, geçişler ise feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme geçiştir. Buradaki analizler yaşanmış olanlar üzerinedir. Bir ereklilik yoktur. Burada ereklilik kuşkusu yaratabilecek olan husus Türkiye'de kapitalizmden sosyalizme geçişin gerçekleşeceğine ilişkin kabulüdür. Behice Boran'ın yaşadığı dönemde sosyalist rejim birden fazla ülkede gerçekleşmiştir. Bir gerçeklik olarak bulunmaktadır. Yani o dönemde böyle bir kabul yapmanın görgül bir dayanağı vardır. Oysa 1989 sonrasında sosyalist rejimler çözüldükten sonra yani günümüzde bu konuda bir ereklilik olmadığını söylemek bu kadar kolay olmayacaktır. Boran yaşarken bu çözülme henüz ortaya çıkmamıştı. Onun bakımından bir tutarlılık sorunu teşkil etmiyordu.

BORAN'ın YÖN ve MDD'ciler karşısındaki gücü, büyük ölçüde tarihsel materyalizmi kullanmasındaki tutarlılıktan kaynaklanmıştı. Kuramsal tutarlılığın, ideolojik partilerin içindeki çatışmalarda bir güç sağlamasına karşın, seçimlerde oy sağlamakta başarıya çok yardımcı olmadığı görülmektedir. TİP'in bu kadar tutarlı bir politik çizgi izlemek için gayretleri olmasa ve iç tutarsızlığı daha yüksek bir parti olarak kalabilse belki de daha çok oy alabilecekti. Belki de ideolojik tutarlılık üzerine kurulan bir siyasal pratik yerine, toplumun değişik kesimlerinin taleplerine yanıt verebilecek, eklektik bir mozaiğe benzeyen bir ideolojik çerçeve ve onun üzerine kurgulanan bir siyasal pratik seçimlerde başarı kazanabilmek ve o yolla güce ulaşabilmek için daha elverişli yaklaşım olacaktı. Boran'ın pürizmi bu tür yaklaşımlara hep kapalı kalmıştır.

---

111 Gökhan Atılgan: *a.g.e.*, s. 267.

DEĞİŞMENİN SOSYOLOĞU: MÜBECCEL BELİK KIRAY*

1. Giriş

Mübeccel Belik Kıray'ın tüm çalışmalarını, Toplu Eserler başlığı altında yayımlayarak çok yararlı bir işi gerçekleştiren dostlar, bu serinin bir parçası olarak yayımlanacak olan, Kıray'ın öğrencilerinin yazılarının oluşturacağı, Kıray'a saygı kitabına, Kıray'ın çalışmaları hakkında bir genel değerlendirme yazısı yazmamı isteyerek beni onurlandırdılar.

Böyle bir genel değerlendirme çalışmasının yazarının oldukça serinkanlı, nesnel bir tutum içinde olması beklenir. Ben de bu yazımda böyle bir tutum içinde olmaya gayret göstereceğim. Ancak bu, benim bakımından gerçekleştirilmesi kolay olmayan bir çaba olacaktır. Ben 1961 yılında ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisiyken Kıray benim hocalarımdan biri oldu. Kıray'la ilişkim üniversitede bir hoca-öğrenci ilişkisi olarak başladı ancak o noktada kalmadı. Hızla gelişti, derinleşti, kırk yıldır sürmekte olan bir yakın dostluğa dönüştü. Bu süre, Kıray'ın Türkiye'nin akademik yaşamında etkin olduğu yılların çok büyük bir kısmını kapsar. Bu nedenle bu yazıda Kıray'ı sadece yazdığı metinleri yorumlayarak değil, yakın dost olmanın sağladığı bilgileri de kullanarak tanıtmaya çalışacağım. Böyle bir tutumun hem Kıray'ı daha iyi anlatmayı sağlayacağını hem de daha içtenlikli olacağını düşünüyorum.

---

* F. Atacan, F. Ercan, H. Kurtuluş, M. Türkay: (Yayına hazırlayanlar) *Mübeccel Kıray İçin Yazılar,* Bağlam Yayınları, İstanbul, Ekim 2000, s. 9-40.

Sanıyorum ki bir sayım yapılırsa Kıray'ın yazılarında en çok geçen terimlerin *"karşılıklı etkileşmeler"* ya da *"ilişki içinde olma"* olduğu saptanır. Kuşkusuz bu rastlantısal bir bulgu değildir. Sosyolog olmasıyla yakından ilişkilidir. Bir sosyolog olmanın hakkı ancak böyle verilebilir. Ben de Kıray'ın öyküsünü *"ilişki içinde"* anlatmaya çalışacağım. Onun öyküsü ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin öyküsü ile ilişki içinde kavranabilir. Yetişmesi, sosyoloji formasyonunu kazanması, moderniteye inancı ancak Cumhuriyetin öyküsü içinde anlaşılabilir. Kıray'ı Türkiye Cumhuriyeti projesiyle ile ilişkilendirmek sadece onun yetişmesini anlamak için değil, onun ötesinde, neden ve ne konuda araştırma yaptığını değerlendirebilmek için de gereklidir. Kıray'ın öyküsüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin öyküsü arasında böyle bir iki yönlü ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle Kıray'ın öyküsünü Cumhuriyet ile ilişki içinde kurmak kaçınılmaz olmaktadır.

Bu yazı böyle bir ilişkiyi sürekli göz önünde tutarak beş bölüm halinde geliştirilecektir. İlk bölümde Kıray'ın yaşam öyküsü ana çizgileriyle ele alınacaktır. İkinci bölümde sosyal bilimlere bakış açısı, sosyal değişme hakkındaki epistemolojik ve ontolojik kabulleri, üçüncü bölümde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı, köylülüğün çözülmesi ve hızlı kentleşme süreçleriyle ortaya çıkan büyük dönüşümün Kıray tarafından nasıl çözümlendiği verilmeye çalışılacaktır. Bu ana değişme eksenini esas alarak diğer sosyal konularda yaptığı analizler dördüncü bölümü oluşturacaktır. Beşinci bölümde ise Kıray'ın sosyal değişme sırasında karşılaşılan sorunlar konusundaki çözüm önerilerinin genel özellikleri yer alacaktır.

2. Mübeccel Belik Kıray'ın Yaşam Öyküsü

Dostları arasında *"Beco" olarak* çağrılan Mübeccel B. Kıray, cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında İzmir'de doğmuş ve onun öyküsü cumhuriyetin öyküsüyle içice gelişmiştir. Ailesi İzmir'e Girit'in elden çıkması üzerine göçmüştür. Babası Mehmet Hilmi Belik, eğitimini İstanbul Mühendis Mektebi'nde ve Fransa'da yapmış bir inşaat mühendisidir. Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşında demiryollarının Türklerce işletilmesinde daha sonra da demiryollarının millileştirilmesinde çalışmıştır. Annesi Fatma Belik bir süre ilkokulda öğretmenlik yapmıştır. Belik ailesinin biri oğlan, ikisi kız üç çocuğu olmuştur. Mübeccel ailenin en küçük çocuğudur.

İyi eğitimli böyle bir ailede ve Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin en yoğun olduğu kentlerinden biri olan İzmir'de doğan Mübeccel Belik, ilk ve orta eğitimini, bu kentte, cumhuriyetin coşkusunun en yoğun olarak yaşandığı yıllarda yapmıştır. O yıllarda cumhuriyet özellikle lise eğitiminin kalitesini yükseltmek için büyük çabalara girmişti. Liselerde gelişmiş laboratuvarlar kurularak fizik, kimya, biyoloji derslerinin deneysel olarak işlenmesi sağlanmış, lise hocalarının bir kısmı yurt dışında eğitilmiş, güçlü eğitim kadroları oluşturulmuş, mezuniyetleri bakalorya (olgunluk) sınavlarına bağlanmıştır. Bir ülkenin çağdaşlaşabilmesi için gençlerinin kaliteli bir orta öğretim görmesi gereğine inanılıyor ve bu yolda hiç bir ödün verilmiyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında lise eğitiminde gerçekleştirilen bu atılımın en önde gelen kuruluşlarından biri de İzmir Kız Lisesi olmuştur. Mübeccel Belik'in bu lisedeki sınıf arkadaşı Nermin Abadan-Unat "Kum Saatini İzlerken" adıyla yayımladığı anılarında bu okuldaki eğitimi ayrıntılı olarak anlatmaktadır.[1] On altı kişilik lise fen kolu sınıfından sonraki yıllarda dört üniversite profesörü çıkmıştır. Mübeccel Kıray'ın bu yazı boyunca hep ön plana çıktığını göreceğimiz modernite çizgisine verdiği önemin gerisinde; kentiyle, okuluyla, ailesiyle, yetiştiği bu çevrenin ve dönemin etkisi olduğu söylenebilir.

Mübeccel Belik'in yaşam çizgisine damgasını vuran ikinci gelişme, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne girmesi olmuştur. Bu seçme

---

1 Nermin Abadan-Unat: *Kum Saatini İzlerken,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 55-95.

biraz da zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştır. Babası, Mübeccel Belik lise dokuzuncu sınıftayken ölmüştür. Onun üzerine bir mühendisle evlenmiş olan ablasının evinde yaşamaya başlamıştır. Çumra'da inşaatları olan bu mühendis-müteahhit Ankara'da oturmaktadır. 1940 yılında İzmir Kız Lisesini bitiren Mübeccel Belik üniversite eğitimine bu nedenle Ankara'da devam edecektir. O biyoloji, tıp gibi mesleklere ilgi duymaktadır. Ama o zaman Ankara'da bu konularda yüksek eğitim olanağı yoktur. Siyasal Bilgiler Mektebi kız öğrenci almamaktadır. Hukuku kendisi istememektedir. Kalan tek seçenek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bölümlerinden birinde okumaktır. O da sosyoloji bölümünde okumayı seçmiştir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 1935 yılında açılmıştı, henüz kuruluş aşamasındaydı, ama Mübeccel Belik'in okumaya başlamasından bir yıl önce, 1939 yılında, fakülte önemli bir atılım yapmıştı. Bu yılda ABD'de eğitimlerini yapmış olan Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran, Niyazi ve Mediha Berkes, Sosyoloji bölümünde derse başlamışlardı. Ayrıca bu fakültede Orta Asya üzerinde uzmanlaşmış tanınmış bir etnolog olan W. Eberhart, Pertev Naili Boratav gibi bir folklor araştırmacısı, Muzaffer Şenyürek gibi önemli bir fiziki antropolog, Nusret Hızır gibi bir bilim felsefecisi bulunmaktaydı. Türkiye'de böyle bir kadronun oluşması, o zamana kadar, daha çok Avrupa'nın etkisinde olan sosyoloji eğitiminde çok önemli bir niteliksel sıçramayı başlatmıştı.

Yıllar sonra Kıray bu sıçramayı İstanbul Üniversitesi'nde öğretilen sosyoloji ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde gelişmeye başlayan sosyolojiyi karşılaştırarak betimlemiştir.[2] İstanbul Üniversitesi'nde egemen olan yaklaşım 19. yüzyıl sonunda Avrupa toplumunun kendisi hakkında bilgi edinmek için geliştirdiği "hümanistik çalışmaları" esas almaktadır. Bu çalışmalar sosyal bilim olmaktan çok sosyal-siyasal felsefelerdir. Kıray yazılarında bunların bilim olarak adlandırılmasına karşı çıkmakta, bilgi olarak adlandırılması gerektiğinin altını ısrarla çizmektedir. Bu üniversitede profesörler bu "hümanistik bilgiyi" aktarıyor ve bunların aynen öğrenilmesini istiyorlardı. Yani bu bilginin öğretilme biçimi skolastikti. Bu çevrede bilmek, söyleneni aynen tekrarlamak demekti. Kıray'a göre analizler yapmak, yeni ilişkiler kurmak bu eğitim çevresinin özendirdiği değerler arasında yer almamaktaydı.

---

2 Mübeccel Kıray: "1940'lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran", Mübeccel B. Kıray: *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 6.

Kıray, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki sosyoloji öğretimi yaklaşımını İstanbul Üniversitesi'ndeki yaklaşımdan temelde iki önemli niteliğiyle farklılaştırmaktadır. Bunlardan ***birincisi,*** "daha ne olduğu başkalarınca anlaşılmadan, olgulara olgu olarak bakan ve belli bir ilişki düzenini açıklamak için mekanik olmayan, probleme dönük açıklamaya, analize, yani ilişkiler düzenini açıklamaya dönük bir bilgi oluşturmaya"[3] çalışmaktır. Bu yönelim sosyoloji öğretimini spekülatif düşüncelerin aktarım alanı olmaktan kurtarmaya; onun yerine, görgül temelli bilimsel bilgilerin üretildiği bir alan haline getirmeyi hedeflemektedir, ***ikinci*** farklılık toplum bilgisi alanında bir "ayrımlaşmanın" olduğunun farkına varılmasıdır. Bu fakültede köy sosyolojisi, şehir sosyolojisi, tabakalaşma, siyasal sosyoloji, aile sosyolojisi, sanayileşme süreçleri, sosyoloji kuramları tarihi ayrı alanlar olarak ele alınabiliyordu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde böyle farklı bir yaklaşımın gelişmesi burada göreve başlayanların ABD'de eğitilmiş olmalarıyla yakından ilişkiliydi. Onlar Avrupa sosyal bilim yaklaşımından çok farklı bir ekolün temsilcisiydiler.

Mübeccel Belik bu fakülteyi seçmesiyle birlikte kendisini çok farklı bir sosyal bilim yaklaşımını Türkiye'ye getirmenin heyecanını bölüşen güçlü bir kadronun öğrencisi olarak buldu. Genelde üniversitelerin kuruluş yılları heyecanların henüz törpülenmediği, yapılana inancın güçlü olduğu dönemlerdir. Mübeccel Belik sosyoloji bölümündeki lisans eğitimini 1944 yılında bitirdi. Yöneticiliğini Behice Boran'ın yaptığı "Ankara Tüketim Normları" konulu doktorasını da 1946 yılında tamamladı.

Kıray'ın kendisinin de sık sık belirttiği üzere toplumsal bilimlere bakış açısının şekillenmesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki bu eğitimi sırasında oluştu. Ancak bu oluşumu sadece okul içinde verilen eğitime bağlamak doğru olmaz. O dönemde Ankara'daki entelektüel yaşamın niteliklerini de göz önünde tutmak gerekir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Ankara'da çok canlı bir entelektüel yaşam vardır. Bu canlılık iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin savaşın yarattığı olumsuz ekonomik koşullara karşın ciddi kültürel atılımlar içine girmiş bulunmasıdır. Tercüme bürosu kurulmuştur, Dünya Klasikleri Serisi Türkçe'ye kazandırılmaktadır, Köy Enstitüleri'yle çok iddialı bir eğitim denemesine girilmiştir, konservatuarda canlı bir sanat eğitimi sürmektedir,

3 Mübeccel B. Kıray: a.g.m., s. 67.

şiirde Garipçiler yeni bir anlayışı geliştirmektedirler. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yukarıda söz edilen eğitim kadrosu bu gelişmeler içinde aktif olarak yer almaktadır. Ankara'da etkileşimli bir entelektüel çevre oluşmuştur ama çok küçüktür. Özen ve Kutlu Pastaneleri onlar için yeterli olabilmektedir. İkincisi ise savaşın yarattığı özel bir koşulla ilgilidir. Türkiye savaşa girmemiştir ama İkinci Dünya Savaşının tarafları kendi ideolojilerini yaymak ve Türkiye'nin entelektüel yaşamında etkili olabilmek için yarışmakta ve çatışmaktadır. Bir yanda faşist cephenin Alman yandaşları, öte yanda ise demokrasi cephesinin yani Anglosaksonların yandaşları bulunmaktadır. Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi'nin yukarıda adı geçen sosyal bilimcileri "*Yurt ve Dünya*" ile "*Adımlar*" dergisi çevresinde demokrasi cephesinde yer almıştır. Bu gelişmeler Ankara'da üniversite öğrencileri için en az formel eğitim kadar etkili, yetiştirici bir ortam yaratmıştır.

Mübeccel Belik, Ankara'da doktorasını tamamladıktan hemen sonra hocalarından Muzaffer Şerif'in yardımıyla bir burs bularak Northwestern Üniversitesi'ne dönemin çok tanınmış sosyal antropologlarından Herskovvits'in yanına giderek onun yönetiminde ikinci doktorasını "Dört Farklı Kültürde Gösterişçi İstihlak Eğilimleri" konusunda 1950 yılında tamamlar. Böyle bir antropoloji formasyonu kazanması etkilerini daha sonraki yıllarda Kıray'ın yazılarının gündelik yaşamla kurduğu ilişkilerde kendini hep hissettirecektir. Araştırmalarının okuyucular üzerindeki ikna edici etkilerini artıracaktır. Ama o hep Boran'ın öğrencisi olarak kalmıştır. Mübeccel Belik'in yaşamında Boran'ın özel bir yeri vardır.

Benim gibi yakın çevresinde bulunan dostları Kıray'ın Boran'a verdiği değeri ve gösterdiği saygıyı çok iyi biliyorduk. Boran'ın ölümünden sonra Kıray belli bir süre konuşmadı. Nihayet 1992 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin III. Sosyal Bilimler Kongresi'nde "1940'lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran" başlıklı konuşmasını yaptı. Bu sanıyorum ki Kıray'ın yaşamında yaptığı en duygusal konuşmaydı. ODTÜ Mimarlık Fakültesi amfisi ağzına kadar dolmuştu. Kıray konuşmasını Boran'ın "American Journal of Sociology"nin 1946 yılı Ocak sayısında yayınlanan "Sociology in Retrospective" yazısının ABD'de yarattığı etkileri anlatarak sona erdirirken Boran'ın göreli ele alışının Herskovvitz'in mekanik ele alışından üstünlüğünün altını çiziyordu. Konuşma bittiğinde duygusallık tüm amfiyi sarmıştı. Birden patlayan alkışlar ve akan gözyaş-

ları hem hocası ve hem öğrencisi içindi. Kıray bu konuşmayı uzun süre bir yazıya dökmedi. Şimdi bu konuşma bir yazı olarak *Toplu Eserler* içinde yayımlanıyor.[4] Bilmem ki o günkü duygusallık bir daha ne kadar yeniden yaşatılabilir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bu canlı, çok etkili, dünya biliminin en ileri düzeyinde bilgi üreten akademik ortamını Türkiye altı-yedi yıl dışında taşıyamadı. 1946 yılında kaynatılmaya başlayan cadı kazanıyla Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav değişik biçimlerde üniversite dışında bırakıldılar.[5] Bu Türkiye'nin yaşadığı bir çelişkiydi. Türkiye çok partili bir demokrasiye geçerken, ilerici aydınlarını susturuyor, tasfiye ediyordu. Türkiye demokrasiyle tanışırken, entelektüel yaşamını büyük ölçüde suskunluğa itiyordu. Bu suskunluğun, donukluğun ortadan kalkmaya başlayabilmesi için 27 Mayıs 1960 askeri hareketine kadar beklemek gerekmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin sosyal bilimlerdeki bu altı yedi yıllık yaratıcı döneminde yetişenlerden sadece iki kişi, Fatma Başaran ve Mübeccel Belik Kıray 1960'lı yılardan sonra akademik hayatta kalabildi.

Mübeccel Belik 1950 yılında ikinci doktorasını tamamlayarak Türkiye'ye döndüğünde akademik yaşamı kendisine kapalı buldu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde hocaları tasfiye olmuştur. Artık Ankara'da değil İstanbul'da yaşamaktadır, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken hiç ümit vermez. İktisat Fakültesindeki Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun başında bulunduğu kürsünün asistanlık sınavını kazanmasına rağmen Mübeccel Belik'in ataması bir türlü yapılmaz. Kendisine başka işler bulmak zorunda kalır, Amerikan Haberler Bürosu'nda, Abbot İlaç Firması'nda çalışır. Akademik yaşam için kendisini yetiştirmiş bir kişi için bunlar doyurucu işler değildir. Onun için bu yıllarda sisli bir dünya vardır. Bu dünyanın sisleri ancak 1960 sonrasında açılmaya başlayacaktır.

Bu sisli dünya içinde Mübeccel Belik için belki de yaşam çizgisini olumlu yönde etkileyen tek gelişme 1952 yılında Doktor İbrahim Kıray

---

4 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri* 4, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 62-76.

5 Bu cadı kazanının ayrıntılı bir anlatımı için bkz; Mete Çetik: *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Mart 1998 ve Niyazi Berkes: *Unutulan Yıllar;* İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

İbrahim Kıray ile birlikte

ile evlenmesi oldu. 1957 yılında da tek kızları Emine doğdu. İbrahim Kıray kamuoyu tarafından pek bilinmez. Ancak ailenin yakın çevresinde bilinir. Dostları ona *İbo* derler. Beco ile İbo çok uyumlu bir çift oluşturmaktadır, İbo'nun Beco'nun başarısına katkısı, mutlu bir aile yaşantısını gerçekleştirmenin ötesindedir. O tüm çalışmaların heyecanlı bir destekçisi ve katılımcısıdır. Nitekim Beco tüm eserlerini İbrahim Kıray'a ithaf etmiştir.

Mübeccel B. Kıray akademik yaşamın kendisine kapanması karşısında kolayca pes demez. Akademik çalışmalarını sürdürür ve "Gösterişçi İstihlak ve Tabakalaşma" adlı doçentlik tezini hazırlar. Üniversite dışından girdiği doçentlik sınavını kazanarak 1960 yılında "üniversite doçenti" unvanını alır. Bundan sonra arkadaşı Nermin Abadan'ın da cesaretlendirmesiyle akademik hayata yeniden girmek için Ankara'da arayışlara girer. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne ve kurulmakta olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne başvurur. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde işler ağır yürürken, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne doçent olarak atanır. Böylece Ankara'ya taşınan Mübeccel B. Kıray'ın akademik yaşamının en verimli dönemi açılır.

1960 yılında yapılan 27 Mayıs müdahalesi, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi bakımından bir dönüm noktası olmuştur denebilir. 1961 Anayasası'nın getirdiği yeni kurumsal düzenlemeler Türkiye'de sosyal bilimlere gösterilen ilginin artmasını sağlamıştır. Bu ilgi artışı iki nedene dayandırılabilir. Bunlardan birincisi Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıdır. Bu girişimiyle devlet ilk kez sosyal bilimlerin işe yarayan, yönetim pratiğinde kullanılabilen bir faaliyet olduğunun farkına varmıştır. Planlamada kullanılabilecek bu sosyal bilimin olgulara dayanması gerekmektedir. Spekülatif bilgiler birden anlamını yitirmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'de sosyal bilimler alanında uygulamaya dönük saha araştırmalarında ciddi sıçramalar görülmeye başlamıştır. Belki bundan daha da önemlisi 1961 Anayasası'nın ilk kez toplumu sol siyasal düşünceye açmış olmasıdır. Bu da Türkiye'de toplumsal bilim tartışmalarının ideolojik yönünün anlaşılmasını sağladığı kadar, bu tartışmaları geniş kitlelerin ilgisini çeker hale de getirmiştir. Sosyal bilimlere talebin arttığı, çeşitlendiği ve nitelik değiştirdiği bu dönemde yeni açılan üniversiteler, bu talebe yeni bölümler açarak yanıt vermeye çalışmışlardır.

1950'lerin suskun Türkiye'sinden 1960'lar sonrasının yeni arayışlara giren, toplum bilimlere duyarlı Türkiye'sine geçiş o zamana kadar Mübeccel B. Kıray'ın değerlendirilmeyen birikiminden yararlanılması için uygun koşullar yaratmıştır. Kıray bu dönemde çok yönlü talepleri karşılamak için çok öz verili bir çabaya girdi. Her yönden kendisine yönelen talepleri en iyi biçimde karşılamaya çalıştı.

Ona yönelen taleplerin belki de en önde geleni, bir teknik üniversite içinde toplumsal bilimlere saygınlık kazandırmak, bu üniversitenin öğrencilerinin toplumsal bilimlere ilgisini artırmak ve burada güçlü bir sosyoloji bölümünün kurulmasını sağlamaktı. Kıray bu yükü büyük bir başarıyla taşımıştır. Bir yandan sosyolojiye ilgiyi artırmak için tüm fakültelerin öğrencilerine açık olan dersler vermiştir. Özellikle kent sosyolojisi ve antropolojiye giriş dersleri üniversitenin tüm öğrencilerinin yararlandığı dersler olmuştur. Ama Kıray'ın kent sosyolojisine özel ilgisi onu Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'yle adeta kaynaştırmıştır. Bu bölüm öğrencilerinin stüdyo çalışmaları için yaptığı tüm saha araştırmalarının her zaman içinde yer almıştır.

Benim Mübeccel B. Kıray'la tanışmam da 1961-1962 yılında ODTÜ'de açılan Türkiye'deki ilk Şehir ve Bölge Planlama yüksek lisans eği-

timi programına kabul edilen üç öğrenciden biri olmam dolayısıyla oldu. Şimdi, yaşam öyküsünü yakından bildiğim için Kıray'ın bize ders vermeğe başladığında, ders verme birikiminin ancak bir iki yıl olduğunu değerlendirebiliyorum. Ama o zaman biz Kıray'ı üniversitenin en deneyimli, oturmuş öğretim üyelerinden biri olarak görüyorduk. Kıray'ın etkisi bir yandan iyi ders anlatması, disiplinli tutumundan kaynaklanıyordu, ama öte yandan kendi deyimiyle olgulara dayanan, ayağı yerde konuların üzerinde durmasından doğuyordu.

Kıray sadece iyi ve etkili dersler verme durumunda değildi, sosyoloji ve psikoloji ayrımının henüz gerçekleşmediği bir dönemde sosyal bilimler bölümünü dünya standartlarında kurmak durumundaydı. Kıray ODTÜ'ye girdiğinde bölüm başkanı değildi. Bölüm ona çok da dost davranmayan bir başkan tarafından yönetiliyordu. Kıray çevresinde kısa sürede büyük bir saygınlık kazandı. Üniversitenin rektörü Kemal Kurdaş, Kıray'ın değerini çok iyi biliyordu. Üniversiteye topladığı ünlü Cahit Arf, Feza Gürsey, Erdal İnönü, Cavit Erginsoy gibi çok saygın bilim adamları Kıray'a çok önem veriyordu. Onun olguları açıklamaya çalışan bilim anlayışını doğru olarak değerlendirebiliyorlardı. Erdal İnönü'nün Fen ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na getirilmesinden sonra 1965 yılında Kıray Sosyal Bilimler Bölümü'nün başına getirildi. Bölümü kurma konusunda ciddi adımlar atabilmeye başladı. Uzun yıllar yetersiz öğretim üyelerinin bölümde toplanmasını engellemek için bölümün adeta tüm derslerini kendisi vermişti. Kısa sürede dünyanın saygın üniversitelerinde doktoralarını vermiş olan gençleri toplayarak, 1970'li yılların başlarında sosyal bilimlerin ana dallarının her birinde uzmanlaşmış öğretim üyeleri bulunan güçlü bir bölüm oluşturmuş bulunuyordu.

Kıray bu dönemde sadece çağdaş bir toplumsal bilimler bölümü oluşturmaya çalışmakla kalmamış aynı zamanda da 1960 sonrasında planlamaya verilen öneme paralel olarak gelişen araştırma taleplerinin karşılanmasında da aktif rol almıştır. 1960-1970 yılları arasında üç önemli saha çalışması yapmış ve sonuçlarını yayımlamıştır. Bunlardan ilki Karadeniz Ereğli'sinde yapılmıştır. Bu kasabada Türkiye'nin ikinci Demir Çelik Fabrikasının kurulmasına karar verilmiştir. Küçük kasabaya böyle büyük bir sanayi tesisinin kurulmasının ciddi yerleşme sorunları yaratacağı ve bu toplumun önemli bir toplumsal değişme yaşayacağı beklenmektedir. Bunun için bir yandan Zonguldak Bölgesi için İmar ve İskan Bakan-

lığı'nda bir bölge planı yapılmaya başlanmıştır. Öte yandan DPT burada yaşanacak toplumsal değişmenin gözlenebilmesi için bu kasabada toplumsal yapının saptanmasını talep etmiştir. Kıray'ın daha sonraki yıllarda klasikleşmiş hale gelen bu çalışması 1964 yılında DPT tarafından *"Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası"* adıyla yayımlanmıştır. Aynı yıllarda Birinci Beş yıllık Planın etkisiyle de turizmin geliştirilmesi konusunda yeni adımlar atılmak istenmektedir. Ancak Türkiye'nin toplumsal yapısının bu gelişmeye ne kadar açık olduğu konusunda ciddi tereddütler bulunmaktadır. Bu konudaki araştırmanın yapılması da Kıray'dan istenmiştir. Turistik gelişmede önceliği olan Ege Bölgesi'nde yaptığı saha çalışması *"Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Araştırması"* adıyla 1965 yılında yayımlanmıştır.[6] 1966 yılında da ODTÜ'de profesör olur. Bundan sonra Hollandalı bir coğrafyacı Jan Hinderinck'le birlikte Adana köylerinde kırsal dönüşüm araştırmasına başlar. Bu çalışma *"Social Stratification as an Obstacle to Development"* adıyla 1970 yılında Praeger yayınevi tarafından yayımlanır. Kitap eline geçtiğinde Kıray tatsız bir sürprizle karşılaşır. Baş araştırmacının kendisi olmasına karşın yayımlanan kitapta ilk isim olarak yardımcısının ismi yer almaktadır. Bu dönemde kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ford Foundation'un desteğiyle İzmir kentinde çok yönlü bir araştırmayı örgütlemişti. Bu araştırmalar arasında Kıray, bir sanayi öncesi toplumunda yarı gelişmiş bir metropoliten alanının oluşumu süreci olarak İzmir'in tarihini yazdı. Bu çalışma 1972 yılında *"Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni"* adıyla yayımlandı.[7]

Artık Kıray yurt dışında da tanınmaya başlamıştır. 1968-1969 ders yılında London School of Economics and Politics'de konuk profesör olarak ders vermeğe çağrılır, ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü de bir ölçüde emanet edilecek kadar gelişmiştir, Londra'ya gider. Kıray'ın gelişen dış ilişkilerinin bir başka sonucu 1973 yılında Mouton yayınevince yayımlanan *"Social Stratification and Development in Mediterrenean Basin"* kitabının editörlüğünü yapması olur.[8]

Mübeccel B. Kıray'ın Ankara'daki etkinliğini sadece akademik çevredeki öğretim üyeliğiyle ve araştırmalarıyla anlatmaya çalışmak bu etkinli-

---

6 Mübeccel *B. Kıray: Toplu Eserleri 5*, s. 187-328.

7 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 1*.

8 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 146-166.

ğin en renkli en çekici yönünün ihmali olacaktır. Beco ve İbo evlerini cuma geceleri genç akademisyenlere açarak Ankara'da çok yararlı bir karşılıklı etkilenme platformu yaratmışlardır. Cuma toplantıları Kızılay'daki ilk evlerinde başlamıştır. Önce İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi'nde çalışanların ve ODTÜ'lü öğrencilerinin bazılarının her hafta cuma gecesi Beco ve İbo'yu ziyaretleriyle başlayan bu bir araya gelmeler, zaman içinde Ankara'da katılmanın bir ayrıcalık haline geldiği, katılmak için can atılan toplantılara dönüşmüştür.

Bu gecelerde Beco ve İbo'nun hazırladığı çok lezzetli yemeklerin yenmesi yanı sıra, geçen haftanın olaylarının çok yönlü bir muhasebesi yapılmaktaydı. Bu muhasebe, edebiyatı, sineması, müziği ile tüm sanat alanının, kilimiyle, bakırıyla Anadolu kültür değerlerinin farkına varılmasını, siyasal gelişmeleri, akademik görüş farklarını değerlendirmeyi vb. kapsıyordu. Mübeccel Kıray'ın bu gecelerin içten ortamı içinde yaptığı canlı, heyecanlı yorumların tadına doyum olmamaktaydı. Bu durum, benim gibi Kıray'ın öğrencisi olmanın yanında toplantıların hemen hemen hepsine katılanların eğitiminin, ODTÜ'deki derslerden çok cuma gecelerinde gerçekleşmesine yol açmıştır. Bizim aramızda bu toplantılara verilen ad *"rahle-i tedris"* ti. Ancak yanlış bir kanı uyandırmamak için belirtmek gerekir ki cuma geceleri tek yönlü bir etkileşme platformu değildi. Bizim gibi plancıların toplumsal olaylara müdahale etmek için yaklaşmasından kaynaklanan arayışlarıyla, bir sosyal bilimcinin olayları açıklamayı hedefleyen yaklaşımı arasında her zaman tartışma konusu olacak bir fark kalıyordu. Ayrıca Türkiye'nin 1960'lı yıllardaki düşün yaşamının canlılığı, her an ortaya çıkan yeni görüşler bu platformu canlı bir tartışma ortamı haline getiriyordu. Mübeccel B. Kıray da bu platformu olup bitenden haberdar olmak, olguların içinde kalmak, düşüncelerini test etmek için kullanıyordu. Bu açık bir platformdu, devamlı gelenlerin yanı sıra her cuma yeni katılımcılar da bulunuyordu. Bunlar genç akademisyenler olabildiği gibi çok tanınmış kimseler de oluyordu. Kıray'ın hocası Behice Boran da oldukça sık katılanlar arasındaydı. Boran katıldığı zaman tabii ki toplantıda "gagalama" sırası kendiliğinden değişiyordu. Bu toplantıların katılımcıları arasında Yaşar Kemal, Ruhi Su, İ. Balaban, Çetin Altan, Nusret Hızır, Nermin Abadan ve daha pek çokları sayılabilir. Bunlar rahat konuşulan dostluk toplantıları olsa da dolaylı biçimde Ankara düşün yaşamı üzerinde önemli ölçüde etkili oluyordu. Bu nedenle devle-

tin kulakları da cuma gecelerine ilgi duyuyor elinden geldiğince izlemeye çalışıyordu. Cuma geceleri sadece bir fikir alışverişi yapılan bir ortam değildi, insanların birbirini tanıdıkları dostluklarını geliştirdikleri bir platformdu. Cuma gecelerinin ilk günlerinde tek tek gelenlerin bir kısmı, daha sonra evlenerek çift olarak geldiler. Cuma gecelerinin artık sona ermeye yaklaştığı günlerde bu çiftler çocuklarını sepetleri içinde getirip yatak odasına bırakıyordu.

Ankara'da çok verimli geçen bu akademik ve keyifli yaşamda 1970'li yılların başlarında sıkıntılar yaşanmaya başlıyordu. 1968 yılında tüm dünya ile birlikte başlayan öğrenci hareketleri, kısa süre içinde nitelik değiştirmeye başlıyor, üniversiteleri küçük radikal siyasal fraksiyonların çatışma alanı haline getiriyordu. Bu gelişmeler içinde ODTÜ, kamuoyunun dikkatlerin en çok yoğunlaştığı yer olmuştu. Kıray bu gelişmelerin nereye varacağını çok önceden kestirmişti, çevresine hep sağduyu öneriyordu. Ama bu çalkantılı ortam varacağı noktaya vardı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi yapıldı. Bu müdahaleden sonra "zapturapta" alınması gereken yerlerin başında ODTÜ geliyordu. Üniversite yönetimi değişti. Kıray, Sosyal Bilimler Bölümü'nün başından ayrıldı. Hem üniversitedeki genel tatsız, baskıcı hava hem de yeni bölüm başkanının tutumu Kıray'ın büyük çabayla kurduğu bölümün öğretim üyelerinin kısa sürede ayrılmasına neden oldu, bir kesimi yurt dışındaki üniversitelere bir kesimi de yeni bir yapı içinde oluşmaya başlayan Boğaziçi Üniversitesi'ne gittiler. Nihayet 1973 yılında Mübeccel Kıray da emekli olarak ODTÜ'den ayrıldı. Ankara'da kalmayı artık yararlı görmüyor, belki de kendisi açısından sakıncalı olacağını düşünüyordu. Böylece Kıray'ın akademik yaşamının ister öğretim üyesi ister araştırmacı olarak olsun en verimli dönemi kapanıyordu.

ODTÜ'den emekli olduktan sonra Morris Ginsberg bursunu kullanarak bir yıl için yine London School of Economics'e gider. 1974 yılında döndüğünde İbo-Beco çifti İstanbul'a yerleşir. Kuşkusuz Türkiye'nin çok tanınmış etkili bir sosyologunun bir köşede unutulup evinde oturmasını kimse beklemiyordu. ODTÜ'deki bölümden ayrılan öğretim üyelerinin çoğu yeniden yapılanmakta olan Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne girmişlerdi. Buradan beklediği daveti almadı. Ona ilk sahip çıkanlar sosyoloji bölümleri değil şehir ve bölge plancılar oldu. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü üzerinde etkisini bilen İTÜ onu ders vermeye çağırdı. Ama burada ona tam zamanlı bir görev önerilmez, yarı zamanlı

statüde tutulur. Burada da öğrencileri üzerinde çok etkili olur. Öğrencileri etrafında bir sevgi çemberi oluştururlar.

1977 yılında Norveç'e güz döneminde konuk profesör olarak gider. 1978 yılında İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde Sosyoloji Kürsüsü Başkanlığı'na gelir. Bu dönemde bir süre daha İTÜ'de yarı zamanlı olarak derslerine devam eder. Bu dönemde İstanbul Merkezi İş Alanı üstüne İTÜ'de öğrencilerine yaptırdığı bir araştırmanın onun dışlanarak ve yüzeysel bir biçimde yayımlanması üzerine derslerine son verir. İTİA'nın 1982 yılında Marmara Üniversitesi'ne dönüşmesiyle birlikte Kamu Yönetimi Bölümünde Şehircilik Anabilim Dalı Başkanı olur. Burada da çevresinde genç akademisyenlerden oluşan yeni bir çevre kurmaya başlar. Kıray kendisini yeniden akademik yaşamın içinde hissetmeye başlamıştır. Verimliliğini yeniden kazanmaktadır. Ama içinde bulunduğu Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyelerinin bir bölümü, ani olarak, Marmara Üniversitesinde Fransızca eğitim yapan bir kamu yönetimi bölümü açar ve Kıray'ın içinde bulunduğu bölümden ayrılırlar. Bu gelişmeler Kıray'ın kendisini yalnız hissetmesine yol açar, bunun kırgınlığıyla hemen ayrılmaya karar verir, ama üç doktora öğrencisi vardır, onların çalışmalarını tamamlanmasına çok önem vermektedir. Bu doktoraların savunulup derecelerin alınmasından sonra 1989 yılında ikinci kez emekliliğini isteyerek yeniden evine çekilir. Bundan sonra akademik yaşamla ilgisini, konferanslar vermek ve bazı bilimsel toplantılara katılmak düzeyinde kurar.

Kıray ODTÜ'den ayrılmak zorunda bırakılarak bir anlamda kökünden koparılmıştır. Yeni çevresinde yeniden yeterince kökleşmek olanağını bulamaz. Bu durumda üretimi de eski düzeyine ulaşamaz. 1978 yılında Yalova yakınlarında Taşköprü Köyü'nde bir saha araştırması yapar, bir büyük metropoliten kentin yakınındaki köyde yaşanan dönüşümü araştırır. Bu araştırmasında özellikle değişen patronaj kalıpları üzerinde durur. Bu yaklaşım daha sonraki yıllarda gelişerek Türkiye'de siyasal yaşamın özelliklerini, dini cemaatlerin gelişmesini açıklayıcı bir derinlik kazanacaktır. İstanbul'un merkezi iş alanında geliştirdiği saha araştırmasına, biraz önce anlatıldığı biçimde, başkaları sahip çıkar. Artık çok ünlü olan Ereğli araştırması ikincisinin yapılarak değişmenin saptanmasına ilişkin sürecin sonuçlandırılmasını beklemektedir. MEAWARD'dan fon bulunur, tekrar sahaya gidilir, araştırma yapılır, bilgiler toplanır, fakat değişik nedenlerle bir yayına dönüşemez. Ama 1982 yılında Kıray'ın yazıları toplanarak Gazi

Üniversitesi tarafından *"Toplum Bilim Yazıları"* adı altında yayınlanır. Ayrıca öğrencileri ve bazı dostlarının çalışmalarını örgütleyerek *"Stuructural Change in Turkish Society"* kitabının editörlüğünü yapar.[9] Bu kitap 1991 yılında Indiana Üniversitesi tarafından yayımlanır. 1991 yılında Mustafa Parlar Bilim Ödülü'nü alır. 1995 yılında Türkiye Bilimler Akademisi'ne Şeref Üyesi seçilir. Kıray artık bilimsel toplantılara çok az katılmaktadır. Ama evinde her sıkışıldığında başvurulan bir sosyal bilimci olma özelliğini, sosyal bilimler konusundaki etkisini ve mihenk taşı olmayı sürdürmektedir.

3. Mübeccel Kıray'ın Sosyal Bilimlere Bakış Açısı

Kıray için toplumla bilgi arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim sosyal bilimler için özellikle geçerlidir.[10] Avrupa'da sanayileşme öncesi toplumsal yapıdan sanayi toplumuna geçilirken önce skolastik, dogmatik bilgi terk edilmiş, onun yerini hümanizma ile sosyal felsefe almıştır, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de sosyal bilimler doğmuştur. Sanayileşmeyle birlikte toplumsal değişmenin hızlanması, toplumsal gelişmeyi denetlemeyi bir gereksinme haline getirmiş ve bu değişmeyi kestirebilecek toplumsal bilimlere gereksinme doğmuştur. Bunun sonucunda da müsbet bilimler gibi kestirimde bulunmaya yönelen toplumsal bilimler ortaya çıkmıştır.[11]

Kıray'a göre sosyal bilimler de aynen doğa bilimleri gibi, olguların gözlemlerine dayanarak ve kestirimde bulunmaya olanak veren, nedensellik ilişkilerini ortaya koyan genellemelere gitmek durumundadır. Sanayi toplumunun bu türdeki sosyal bilimlere olan gereksinmelerini karşılamak için 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da üç ayrı yaklaşım gelişmiştir. Birinci grup içinde pozitivistler ve ampiristler yer almaktadır. Bu grupta yer alan sosyologlar dış dünyanın görgül bilgisine dayanarak bazı genellemelere gitmeye çalışmalarına karşın büyük yapı değişiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. İkinci grupta bilimsel sosyalizmi benimseyen sosyologlar yer almaktadır. Bilimsel sosyalizm, olgulardan yola çıkan, deterministik genellemeler yapan, büyük yapı değişikliklerini açıklamaya çalışan bir ele alışa sahiptir. Bu yaklaşım

9 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 327-341.

10 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 11.

11 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 36-37.

yapıyı doğa-insan ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan insan ilişkileri, yani üretim ilişkileri olarak tanımlamaktadır. Bu yapılardaki değişmeler ancak çok uzun zaman dilimleri ele alındığında açıklıkla gözlenebilmektedir. Üçüncü grupta ise toplum bilimleriyle doğa bilimleri arasında nitelik farklılığı olduğunu kabul eden sosyal bilimciler yer almaktadır. Bu grupta yer alan toplumbilimciler, nedensel açıklamanın yerine anlamanın geçmesini savunmaktadırlar. Bu yaklaşımı benimseyen toplumbilimciler tarihsel gelişmeler konusunda deterministik genellemeleri yadsımışlar ve onun yerine inanç sistemlerine dayanarak, kendine özgü olanın nasıl ortaya çıktığını betimlemeye çalışmışlardır.[12]

Kıray, bu üç sosyal bilim yaklaşımı arasında açıkça bilimsel sosyalist yaklaşımın uzun dönemli yapısal değişmeleri ön plana alan yaklaşımını benimser. Kıray'ın en karşı olduğu, üçüncü yaklaşımdır. Yazılarında doğrudan pozitivizmi değil mekanik pozitivizmi yadsır. Eğer pozitivizmi benimseyenler yüzeysel olandan kaçınabiliyor; derine, geri plana yöneliyorlarsa çok önemli sorunlar kalmayabilir. Kıray bir toplumun gelişmesini kavrayabilmek için bilimsel sosyalizmin en üstün yaklaşım olduğu konusunda çok açık bir kanıya sahiptir. Ama bu üstünlüğe karşın, sosyal bilim alanında diğer yaklaşımların da yandaş bulmasını sosyal bilimler alanının değişik toplumsal gruplar ya da ülkeler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda sürekli manipüle edilmesinde bulmaktadır. Kıray Türkiye'deki sosyal bilimcilerin bu bakımdan çok uyanık olmaları konusunda ısrarlıdır.

> *"Benim en çok içerlediğim kimseler, bizdeki entelektüel geçinenlerin, dışarıda uzman danışman geçinen, yani ister Harvard'da olsun ister başka yerlerde olsun, Batının ideologlarına aşırı önem vermeleridir. Oysa bu uzmanlar genellikle Amerikan hükümetinin danışmanlarıdırlar. Amerikan hükümetlerine göre yazar çizerler, Türkiye'ye göre yazıp çizmezler..... Bizim çoğu entelektüellerimiz bunu oranın ideolojisi değil güvenilir bilgisi gibi algıladılar."*[13]

Toplum bilimlerinin böyle ideolojik olarak manipüle edildiğinin bilincinde olmak Kıray'ı her an bu manipulasyonun ne amaçla ve ne yönde yapıldığını saptamak durumunda bırakmıştır. Kıray yazılarına dökmemekle birlikte her zaman dünya politikası konusunda çok kapsamlı poli-

---

12 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s.14-15.

13 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 18.

tika analizleri yapmıştır. Bunu da sohbetlerinde dostlarıyla paylaşmıştır. Bu tür analizlerin bir örneğini Toplu Eserler'in beşincisini oluşturan *Seçme Yazılar*'da yer alan bir konuşmada görmekteyiz.[14] Bu yazıda dünyada yaşanan gelişmeler karşısında sosyal bilimlerin nasıl yönlendirildiği ve kullanıldığı anlatılmaktadır. Eğer bir sosyal bilimci kendi alanının belli bir yönde manipüle edildiğinin bilincine ulaştıysa, bu manipulasyona teslim olmayan, onu açığa çıkartan bir türde sosyal bilim yapmak da adeta bir ahlaki zorunluluk olarak ortaya çıkar. Kıray da bunu yapmıştır. Kıray'ın bu tutumunu, dünyadaki sosyal bilim gelişmelerini yadsıma olarak yorumlamak çok yanlış olur. Bu tutumu gelişmeler karşısında eleştirel konumunu yitirmemek olarak değerlendirmek gerekir.

4. Mübeccel Kıray'ın Sosyal Değişme ve Toplum Yapısı Üzerine Ontolojik ve Epistemolojik Varsayımları

Kıray araştırmalarının ve yazılarının başında kendi yaklaşımı, kabulleri ve metodolojisi hakkında kısa ve net açıklamalarda bulunmuştur, ancak bu açıklamalarını burada yapıldığı gibi ontolojik ve epistemolojik varsayımlar altında toplamamıştır. Ama ben bu çalışmanın amaçları bakımından böyle bir toplamanın yararlı olacağını düşünüyorum. Burada bir derleme yapmaya çalışacağım ve bunu yaparken de önce bazı temel önermeler ileri sürecek sonra da açıklayacağım.

Esas olan sosyal değişmedir. Sosyal değişme evrenseldir. Sosyal bilimlerin merkezi konusu sosyal değişme olmalıdır.

Kıray için esas olan değişmedir. Yapılar değişecektir. Bu değişme evrenseldir. Kıray'da değişmenin evrenselliği üç farklı boyutta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi değişmenin her toplumda her zaman ve her mekanda olmasıdır. Değişmenin varlığıyla ilişkilidir. İkinci boyut epistemolojiktir. Bu değişmeyi açıklayıcı kuramların evrensel olarak geçerliliğidir. Üçüncüsü daha çok araştırma pratiğine ilişkindir. Toplumlar arasında gözlenen farklılıkların, bu toplumların değişme dereceleri arasındaki farklılık olarak açıklanması yoluna gidilmesidir.

Toplumsal değişmeye böyle merkezi bir konum verince, sosyal bilimlerin ana konusu da sosyal değişme olmalıdır. Bu, epistemolojik zorunluluk olmanın yanında pratik bir gerekliliktir. Kıray'a göre toplumların kar-

14 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 11-46.

şılaştığı sorunlar, değişme yüzünden değil değişmenin gecikmesi ve engellenmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumlararası farklılıklar bu toplumların değişmez özelliklerinden kaynaklanmamakta, değişmenin farklı aşamalarında bulunmalarından doğmaktadır.[15]

Sosyal değişme bir temel toplumsal yapıdan diğerine geçiş olarak gerçekleşir ve bir ilerlemeyi içerir.

Kıray'a göre sosyal yapının değişmesi derece derece (tedricen) gerçekleşir. Belli bir düzeye ulaştıktan sonra da bunun bir yapı (bünye) değişikliği haline geldiği görülür.[16] Kıray yazılarında dönüşme sözcüğünü kullanmamıştır. O sosyal değişme demeyi tercih etmektedir. Ama sosyal değişmeyi iki farklı biçimde kullanmaktadır. Bunlardan birincisi başında bir niteleme sıfatı bulunmayan sosyal değişmelerdir. Diğeri ise başına yapı nitelemesi getirilerek kullanılmasıdır. Kıray için esas üzerinde durulması gereken değişiklik budur. Son yıllardaki yazılarında bu nitelemeyle yetinmemiş, değişme sözcüğünün başına temel yapı sözcüklerini getirerek daha vurgulu bir kullanışı yeğlemiştir.

Bu yeğleme değişmenin bir yön içerdiğine işaret etmektedir. Bir insan toplumunun evrimi sırasında hangi temel yapı aşamalarından geçtiği görgül olarak saptanmıştır. Bu nedenle bir toplumun içinde bulunduğu bir temel yapıdan hangi tür bir temel yapıya geçeceği bellidir ve bu bir siyasal tercih sorunu değildir. Temel toplumsal yapılar Kıray'ın yazılarında feodalizm ve kapitalizm, sanayi öncesi ve sanayi toplumları, geleneksel ve modern toplum terimleriyle yer almaktadır. Bunlar büyük ölçüde aynı yapısal değişmeyi anlatmak için kullanılmaktadır.

Bir toplumsal yapı bir topluluk halinde yaşayan insanların yaşam düzenini oluşturan ilişkiler biçimidir.

Kıray bir toplumsal yapıyı oluşturan ilişkiler biçimini betimlerken bu toplumun özelliklerinden yola çıkılmasını[17] ve bu özeliklerin beş boyut ya da büyük grup altında toplanarak incelemesini önermektedir. Bunlardan ***birinci*** boyutu mekanda belirli bir yeri ve biçimi olan bir yerleşmeye yani ekolojik bir komünite olmasına ilişkin özellikler oluşturmaktadır. ***İkinci*** boyutu, belli bir toprağa yerleşmiş olan komünitenin nüfusu ve

15 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 117.
16 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 94.
17 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 312.

onun özelikleridir, *üçüncü* boyutu bu ekolojik komünitenin doğayı işleme tarzı, bunları işlemek için kullanılan teknoloji[18] ve bunların doğurduğu insan ilişkileridir. *Dördüncü* boyutu bu komünitede gelişmiş olan sosyal örgütlenmedir. *Beşinci* boyutu ise tüm bunların karşılıklı etkileşmeyle kendilerine uygun olarak yarattığı değerler sistemi, inançları ve düşünceleri oluşturmaktadır.[19]

Toplumsal yapıların değişmesi hem kendi iç dinamikleriyle hem de dış dinamiklerle gerçekleşir.

İnsan topluluklarını diğer canlılardan ayıran özellik sembolleştirme kapasitesinin varlığıdır. Bu özelliği insanın doğaya uyumu konusunda geliştirdiği bilgilerin diğer kuşaklara aktarılmasına, zaman içinde birikmesine ve toplum içinde evrimine olanak vermektedir. Bu sürekli bir iç gelişme dinamiği yaratmaktadır.[20] Toplumlar yalnız doğayla değil birbirleriyle de ilişki içindedir. Bu ilişkiler yoluyla da dış değişme dinamikleri taşınmaktadır. Kıray'ın yazılarında Türkiye'nin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki değişmesinde dış dinamiklerin etkisi üzerinde durulmuştur.

Her toplumsal yapı değişirken her an iç bütünlüğünü kurmaya çalışır.

Kıray'a göre değişme halinde bulunan toplumlar bölük-pörçük düzensiz toplumlar değildir. Bu toplumlarda da değişmemiş, değişmekte olan ve değişmiş yanlar bir ilintiler düzeni içinde fonksiyonel bütünlüğü oluştururlar. Bu bütünlük toplumun değişirken büyüklükleriyle, kurumlarıyla, değerleriyle sürekli denge halinde kalmayı başarmasıyla sağlanır.[21] Toplumlarda, değişik öğelerinin bir bütün oluşturacak biçimde uyumlu ilişkiler içinde bulunma eğilimi vardır. Bu nedenle her toplum incelenirken değişen bir yapı içinde karşılıklı bağımlılığa dayalı böyle bir bütünü bir arada tutmak için gerekli bağlantıları, hangi özellik, ilişki ve değerlerin sağladığını görmek gerekir.[22]

Değişmesini yeterli hızda gerçekleştiremeyen bir toplum iç bütünlüğünü sağlamak için tampon mekanizmalar (ara formlar) yaratır.

---

18 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 155.
19 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 197.
20 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 167-202.
21 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 94, 95.
22 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s.107.

Değişmesini hızla ve tüm toplumu kapsayan biçimde gerçekleştiremeyen toplumlarda, değişmesi hızlı olan kesimle değişmesi yavaş olan kesimler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, eski mekanizmalarıyla sürdürülememekte, değişmenin tüm sistemi kapsaması halinde bütünlüğü sağlamak için gerçekleşecek olan karşılıklı bağımlılık mekanizmaları da ortaya çıkamamaktadır. Bu durumda ortaya çıkan yeni karşılıklı bağımlık mekanizmalarına Kıray ilk çalışmalarında *tampon mekanizmalar* adını vermiştir.[23] Daha sonraki yıllardaki çalışmalarında tampon metaforu yerine *ara formlar* kavramını kullanmayı yeğlemiştir.[24] Bu mekanizmaların oluşması toplumda çözülmeyi ve bunalımlar yaşanmasını engelleyecektir.[25] Eğer bir toplumda değişen kesim ile değişmeyen kesim arasındaki uzaklık açılırsa bu halde tampon mekanizmaların uyumu sağlaması olanaksızlaşır, bir sosyal hareket gelişir, uyumu sağlayıcı değişmelere neden olur.[26]

Bir toplumun yaşadığı temel yapısal değişmelerin nasıl bir yön izlediği gözlemlere dayanarak evrensel olarak saptanır.

İnsanlık tarihi toplumsal değişmenin hangi temel yapılar arasındaki geçişler halinde olacağını göstermektedir, insanlar yaklaşık iki milyon yıldır dünyada yaşamaktadır. Bunun son on iki bin yılı dışındaki kısmında avcılık toplayıcılık ile yaşamışlardır. Bu düzende ilk önemli değişme on iki bin yıl önce avcılık, toplayıcılıktan gıda üretimine geçişle yaşanmıştır. Anadolu'da gerçekleşen ve neolitik devrim olarak adlandırılan bu temel yapısal değişmeyle insanlar yerleşik yaşama geçmişler ve yaşamları dipten doruğa değişmiştir, ikinci büyük değişme 17. ve 18. yüzyılda Kuzeybatı Avrupa'da meydana gelen değişiklikler sonucu ortaya çıkan sanayi devrimiyle yaşanmaya başlanmıştır. Bu değişme de yaşamı dipten doruğa değiştirmektedir.[27]

Aslında feodal, sanayi öncesi ve geleneksel toplum, başka kavramlarla insanlık tarihinde bu ikinci devrim öncesindeki temel toplum yapısını farklı özelliklerine ağırlık vererek tanımlamaktadır. Bu toplumdan kapitalist, sanayi ve modern toplum sözcükleriyle ifade edilen toplum yapısına geçildiğinde, bir toplumsal yapının betimlenmesinde kullanılan beş bo-

---

23 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 107.
24 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 31.
25 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 96.
26 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 365.
27 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 312-326.

yuta ilişkin genel özelliklerde de ne yönde değişme olacağı, evrensel geçerliliği olan bir biçimde bilinmektedir. Bu geçiş sonrasında toplumlar şehirleşecek, sanayileşecek, dışa açılacak, dışarıyla bütünleşmesi artacak, yüz yüze insan ilişkilerden anonim ilişkilere geçilecek, örgütlenme artacak, farklılaşma gelişecek, mahalli olma niteliğini yitirecek, değerler alanında dünyevileşme yaşanacaktır.[28]

Bir toplumda temel yapılara geçişleri gözlemlemek için uzun zaman birimlerindeki değişkenleri ele almak ve bu değişmeleri açıklamak için sadece ana değişkenler üzerinde durmak gerekir.

Yapısal değişmeler birikerek ortaya çıktığı için uzun zaman dilimlerini ele almanın neden gerekli olduğu açıktır. Öte yandan Kıray'a göre toplumun gelişmesi açısından değişmenin her yönü aynı önemde değildir. Daha önemliyi daha az önemliden ayırmak gerekir.[29] Ama Kıray bu ayırımı değişmenin bir bağımsız değişkenini saptamak için yapmamaktadır. Bu ayırım, bu nedenle daha çok, yanlış konulara yönlendirilmemek, manipülasyona uğramamak için önemlidir. Nitekim altyapı değişmeden üstyapı değişmez gibi kesin ayrımlara karşıdır. Ona göre her iki alanda da birikim belirli bir aşamaya gelmeden değişme olmamaktadır.[30]

Sosyal değişmeye temel toplumsal bir yapıdan daha ilerideki bir toplumsal yapıya geçiş açısından yaklaşılması içsel bir iyimserlik taşır. Böyle bir yaklaşım, sosyal bilimin siyasal çıkarlarla manipülasyonuna kapalıdır.

Bu sosyal değişme anlayışı gelişmeyi içsel olarak taşımaktadır, Bu gelişme, dış müdahalelerle geciktirilse dahi tersine çevrilemez. Toplumsal yapıların bütünlük eğilimi nedeniyle sosyal yapının bir bölümünde değişme oldu mu diğer bölümünün değişmeden kalmasını sağlamanın yolu yoktur. Bu nedenle değişme, yani gelişme, er ya da geç gerçekleşecektir. Bu bakımdan, iyimserlik, bu tür çözümlerde içselleşmiştir. Ayrıca açık bir gelişme çizgisinin varlığı bu gelişmeleri geciktirmeye dönük manipülasyonların yapılmasını zorlaştırır. Manipülasyonun açık hale gelmesini sağlayan bir ayraç haline gelir.

---

28 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 97.
29 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 22.
30 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 33.

5. Mübeccel B. Kıray'ın Türkiye'nin Yaşamakta Olduğu Temel Yapısal Değişme Üzerindeki Araştırmaları ve Yorumları

Bir toplumun yaşayabileceği en önemli temel yapısal değişmelerden biri, kırsal alanda bir çözülmenin yaşanarak, kentli, sanayileşmiş bir toplum haline gelmesidir, Türkiye bu geçişin en sancılı dönemini 1960'lı yıllarda yaşamıştır. Denebilir ki Mübeccel B. Kıray kendi toplumbilim anlayışını sınayabileceği en uygun ortamı Türkiye'nin bu geçiş sürecinde bulmuştur. Kıray'ın araştırmaları, yaşanan bu büyük dönüşümün iki farklı ucuna odaklanmıştır. Kıray'ın çalışmaları bir uçta Türkiye'nin kırsal alanındaki dönüşümleri üzerinde odaklanırken, öteki uçta kentsel alanların yaşadığı yeni oluşumlar üzerinde kümelenmiştir.

Sosyolog olarak Kıray için Türkiye'de olup biteni açıklamanın anahtarı, köylülüğün çözülmesi olgusudur. Bu süreci değişik yazılarında "depeasantization" şeklinde adlandırılır. Kıray'da bu süreç köylünün kültürel değişmesini de içeren derinden bir dönüşümdür.[31] Bir toplumda köylülük çözüldükten sonra topraktan kopan nüfus tarım dışı faaliyetlere yönelse

31 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 24.

de, çok az sayıda da olsa tarımsal faaliyetlerde bulunanlar kalacaktır, ancak onları artık, köylü değil çiftçi olarak adlandırmak daha doğrudur.[32]

Kıray'a göre Cumhuriyetin ilk yıllarında gösterilen değişik çabalara karşın köylülükten çıkma süreci işlemeye başlayamamıştır. Kültürel değişmeyi de içeren köylülükten çıkma süreci ancak 1950'den sonra işlemeye başlamıştır.

Kıray bu büyük dönüşümün ortaya çıkmasını açıklamada, Marshall yardımı sonrasında tarımda başlayan hızlı makineleşme ve devlet tarafından orta ve büyük çiftçiliğe verilen cömert kredilerin etkili olduğu üzerinde durmaktadır.[33]

Kıray, tarıma yeni teknolojinin girişi ve pazar için üretimin başlamasıyla birlikte gelişen yeni ilişki biçimlerine ait çözümlemelerini büyük ve küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu yörelerde farklılıkları ortaya koyarak karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Kıray, bu geçiş sürecinde hem büyük toprak sahipliğinin hem yaygın olan küçük toprak sahipliğinin önemli sorunlarla karşılaştığını saptamaktadır.

Büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu yörelerde tarımsal ürünlerde makineleşmeyle birlikte eski yarıcı ve ortakçılar tamamen ücretli tarım işçisine dönüşmüşlerdir. Bu durum, eski ortakçıların yaşam koşullarının kötüleşmesi kadar, onlara büyük toprak sahibi olan ağanın feodal toplumun töreleri içinde sağladığı güvencenin de yok olması sonucunu doğurmuştur.[34] Yarıcılık ve ortakçılığın çözülmesiyle büyük toprak sahiplerinin bu kesimlerle yüz yüze ilişkiler kurmasında hiçbir çıkarı kalmamıştır. Büyük toprak sahibi bu emeği toprakta tutabilmek için yarıcılarının ve ortakçılarının yaşamının her alanına müdahale ediyordu. Artık bu emeğe gereksinmesi yoktur, gerekli emeği onlara karşı hiç bir sorumluluk taşımadan elçiler aracılığıyla piyasasından sağlamakta, işi bitince de ilişkisini kesmektedir.[35]

Küçük toprak sahipliğinin bulunduğu alanlarda modern tarımın girmeye başlamasıyla bunlardan birçoğu kısa bir süre sonra büyük gruplar halinde topraksızlaşmışlardır. Bu alanlarda ilk geçiş döneminde köylülerin

---

32 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 234.
33 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 69-70.
34 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 114.
35 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 139.

yüzde 20'si topraklarını kaybederken, az sayıda işletme, ölçeğini 2.000 dekarın üstüne çıkarabilmiştir.[36]

Tarımda modernleşmeyle birlikte geçimlik üretimden pazar için üretime geçilmesinde küçük işletmelerin pazarlama ve kredi sorunlarının çözümlenmesi özellikle önemlidir. Oysa modern örgütlerin yeterince gelişmediği bu alandaki boşluk aracı-tüccar ilişkileriyle doldurulmaktaydı.[37] Bu niteliğiyle köylü-tüccar ilişkisi bir tampon mekanizma oluşturmaktaydı. Bu mekanizma, küçük toprak sahiplerinin yeni koşullardaki gereksinmelerini sağladığı kadar, onların topraklarını kaybetmelerinin, onları işçileşme zorunda bırakmanın mekanizması işlevini de yüklenmektedir.

Tüccar-köylü arasındaki ilişkide, tüccar köylünün üretimini ve alışverişini ona borç vererek denetim altında tutar. Köylünün hasat zamanı dışındaki para gereksinmesini karşılayarak onu borçlandırır. Kasabada devlet daireleriyle ilişkilerinde aracı olur, devletin sağlayamadığı güvenceyi enformel ilişkiler içinde bir ölçüde gerçekleştirir. Tüccar, Kıray'ın kavramlaştırmasıyla bir tampon mekanizma işlevi görür. Eski düzenin bir öğesi yeni düzenle geçmiş düzenin yeterince değişmemiş unsurları arasında ilişkileri kurarak toplumun bütünlüğünün sürmesini sağlar.[38]

Bu aracı tüccar kasabada yaşar. Böyle bir ilişkiler düzeni içine giren tüccar değişmeye, küçük toprak sahibi köylüden daha fazla direnç gösterir. Bu yüzden küçük toprak sahiplerinin ürününün tüccar aracılığıyla piyasaya sunulduğu yöreler, köylünün işçiye dönüştüğü yerlere göre daha durağandır.[39]

Kırsal kesimde yaşanan bu dönüşümler sonucunda kırsal alanda yeni bir tabakalaşma oluşmuştur. Kıray dönüşüm sonucu kırsal kesimde 1970'lere doğru beş ayrı tabakanın oluştuğunu ileri sürmüştür. *Birinci* grupta *büyük toprak* sahipleri yer almaktadır. Bu gruplar modern işletmecilik yapmaktadır. Bütün özellikleriyle modern büyük burjuvazinin parçası haline gelmişlerdir. *İkinci* grubu toprak kutuplaşması süreci içinde küçük toprağını 2000 dekarın üzerine çıkaran, ücretli işçi kullanmaya başlayan *orta üreticiler* oluşturmuştur. *Üçüncü* grupta *topraksızlar* yer almaktadır. Bunlar, topraktan tamamıyla kopmuş emeğini satan işçi haline dönüşmüş

---

36 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5, s.* 72.
37 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 73.
38 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 110.
39 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 128.

olanlar, geçimlerini sağlamak için ellerindeki küçük topraklarından sağladıkları sınırlı gelire emeklerini satarak elde ettikleri geliri katma zorunda bulunanlar ile hâlâ ortakçılık ve yarıcılıklarını sürdürenlerden oluşmaktadır. *Dördüncü* grupta piyasa için üretim yapan ve tamamıyla kasaba tüccarının denetimi altına girmiş olan ***küçük toprak*** sahipleri bulunur. *Beşinci* grupta ise köyde oturmayan ancak köyün ekonomik yaşamını denetleyen ***kasaba tüccarları*** yer almaktadır.[40]

Kırsal kesim bu dönüşümü yaşarken topraksız kalan, işçileşen kesim göçe açık hale gelmiş, kitlesel göç hareketleri yaşanmıştır. Bu yapı içinde oluşmuş tampon mekanizmalar, göçün miktarının, olabileceği en yüksek düzeye çıkmasını engellemiştir. Bu göçün büyük kısmı kentlere yönelirken bir bölümü de 1960'lı yılların ortalarından sonra Avrupa'ya yönelmiştir. Avrupa'ya yönelen bu göçün köy üzerinde belli ölçüde geri dönüşlü etkileri olmuştur.[41]

Kıray'ın Türkiye'de kırsal alanın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı dönüşüm konusunda yaptığı bu çözümlemeler kendisinin genel olarak yaptığı gözlemlere dayandığı kadar Adana'da yaptığı bir saha çalışmasına dayandırılmıştır. Bu çalışma 1964-1965 yıllarında büyük toprak sahipliğinin egemen olduğu Yüreğir Ovası'ndaki Sakızlı ve Yunusoğlu ile küçük toprak sahipliğinin egemen olduğu Kozan yakınında Toros yamaçlarındaki Oruçlu ve Karacaören olmak üzere dört köyde yürütülmüştür.[42] Kıray İstanbul'a taşındıktan sonra, 1970'li yılların sonuna doğru İstanbul metropoliten alanının etki alanında bulunan Yalova'nın köylerinden Taşköprü üzerinde bir başka saha araştırması yönetmiştir. Bu örnekte yaşanan dönüşüm çok özel koşullarda olmuştur. Bu özel örnek köylerdeki patronaj ilişkilerinin daha iyi kavranmasına, kentsel arsa spekülasyonunun etkisine giren köylerdeki dönüşümlerin gözlenmesine olanak vermiştir. Ama özel bir örnek olması dolayısıyla burada üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır.[43]

---

40 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 128-129.

41 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2,* s. 66-89.

42 Jan Hinderink Mübeccel B. Kıray: *Social Stratification as an Obstacle to Development; A Study of Four Turkish Villages, Praeger Special Studies in International Economics and Development,* Praeger Publishers, New York, 1970.

43 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 272-300. Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri* 3, s. 89-146.

Kıray'ın Türkiye'nin yaşadığı büyük dönüşümün kırsal ucuna ilişkin çalışmalarını gördükten sonra kentsel ucuna ilişkin çalışmalarını ele alalım. Sosyal değişmeye bakış açısının bu araştırmalarda nasıl ortaya çıktığını görelim.

Kıray şehirlerin tek başlarına komüniteler olarak ele alınamayacakları, parçası oldukları toplumların temel yapılarına göre ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Feodal bir toplum içindeki kentler, modern toplumun parçası olan modern kentlerden farklı özelliklere sahiptirler.

Feodal (sanayi öncesi) kentler, temelde bir pazar yeri, mal değişiminin yapıldığı ticaret merkezleridir, ayrıca bu kentlerde organik enerjiyle üretim yapan zanaatkarlar bir lonca örgütlenmesi içinde belirli malları üretirler. Ekonomik yaşamda çok az bölünme ve uzmanlaşma bulunmaktadır. Bu sınırlı farklılaşma sosyal tabakalaşmada da kendisini gösterir. Kıray için, kentin mekanda aldığı biçimler toplumsal düzenler tarafından belirlenir. Feodal kentler, yalnız hayvanların ve insanların geçmesine elverişli, dar ve kıvrımlı sokak üzerine kurulmuş az katlı ve sıkışık binalardan oluşur. Mahalleler arasında katı bir sosyal ayrım (segregasyon) vardır. Bu sosyal ayrım kendisini değişik etnik grupların ya da değişik zanaatkarların ayrı ayrı mahallelerde yerleşmesi halinde gösterir. Kentte istenmeyen gruplar ise kentin dış kesimlerine itilmişlerdir. Bu ayrımlara karşın arazi kullanma biçimleri arasında önemli bir farklılaşma yoktur. Konutlar aynı zamanda işyeri, dinsel binalar, eğitim hatta alışveriş yeri işlevini görür, konut alanları içinde toplumsal tabakalaşmaya göre bir farklılaşma görülmez.[44]

Kıray'ın terimleriyle, toplum bir temel yapı biçimi olan feodal yapıdan bunu izleyen temel yapı biçimi olan modern toplum yapısına geçince, kentler de toplumsal örgütlenmesini ve kentsel biçimlerini değiştirecektir. Modern, sanayileşmiş toplumlarda, organik olmayan enerji kaynaklarından yararlanan makinelerin kullanılmasıyla, üretim, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler büyük bir artık üretim ortaya çıkaracak, bunların üretiminin ve tüketimin örgütlenmesi ve denetimi geniş alanlarda koordine edilmesi olanaklı hale gelecektir. Bu gelişmeler sonucu kentler sanayi üretiminin gerçekleştiği, bunun toplama ve dağıtım fonksiyonlarının yer aldığı, mali ve idari denetim işlevlerinin toplandığı yerler haline gelecektir. Bu gelişme sonucunda toplumda uzmanlaşma artacak, farklılaşma ço-

---

44 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2,* s. 9-10.

ğalacak, buna paralel olarak daha karmaşık bir tabakalaşma ortaya çıkacaktır.[45]

Feodal toplumlarda kentli nüfusu yüzde 10'u geçmez. Oysa modern toplumun yüzde 90'ı kentlerde yaşar. Bu modern kentlerin sosyal örgütlenmesi mekanda belli bir biçimde kendini gösterir. Kentin merkezinde mali ve yönetimsel denetim fonksiyonlarının toplandığı merkezi iş alanı (MİA) bulunmaktadır. Bu kısmın çevresinde işyerleri ve konutların karışık olarak yer aldığı bir geçiş bölgesi bulunur. Bu halkayı ucuz konut bölgelerinin bulunduğu halka izlemektedir. Daha dış halkada orta sınıf konutları, en dış halkada ise büyük sanayi kuruluşları ve yüksek gelirli grupların konutları yer almaktadır.[46] Bu kentin büyümesi iki yolla olmaktadır. Bunlardan birincisi nüfusunun göç ve doğal artışla çoğalmasıdır, ikincisi ise kentin ticaret, sanayi vb. iş alanlarındaki gelişmesinin sonucudur. Yaşanan gelişmeler sonunda bir yandan kentin mekanda yayılımı artmakta, öte yandan binaların yüksekliklerinin artması yoluyla kent dikeyde yükselmektedir. Bu büyüme süreci içinde değişik kullanışların kent içindeki göreli konumlarını korumasına olanak veren uyumlar gerçekleşmektedir.[47] Sürekli bir iç gerilimi barındıran büyüme söz konusu olmaktadır.

Bu yerleşme biçimi modern sanayi toplumunun iş alanlarındaki uzmanlaşmasını ve sosyal tabakalaşmasını açık olarak mekana yansıtmaktadır. Onun için sosyal yapıda değişme olmadan kentin biçiminde bir değişme beklenemez. Bir kentin topografyası, tarihi ve su yolları üzerinde bulunması vb. özellikler bu genel şemadaki kullanışların göreli konumlarında bir değişme yapmayacak, ancak kısmi değişikler ortaya çıkaracaktır.[48] Bu faktörler arsa fiyatı ve kira rekabetinin ortaya çıkardığı esas düzeni değiştirecek güçte değildir.[49]

Kıray'ın toplumsal gelişmeye ilişkin yaklaşımı içinde beklenen, Türkiye'nin kentsel yapısında yaşanan değişmenin de sanayi öncesi kentinden modern sanayi kentine doğru olmasıdır. Ancak Türkiye'nin modernleşmesi iç dinamiklerle ve yeterli hızla olmadığı, dış dinamiklerle ve yavaş gerçekleştiği için bu geçiş tam olarak gerçekleşememekte, sistemin bü-

---

45 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 10.
46 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 11.
47 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 15.
48 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 11.
49 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 19.

tünlüğünü korumasını sağlayan ara formlar (tampon mekanizmalar) ortaya çıkmakta ve bu gelişmeler kentin biçimlenmesine yansımaktadır. Kıray'ın Türkiye'deki kentleşmeye ilişkin araştırmaları bu ara formların ortaya çıkışını anlamaya ve bunun sonucunda kent biçiminde beklenenden farklı ne tür değişiklikler olduğunu saptamaya yönelmiştir.

Bu yazının kendi mantığı içinde Türkiye'de köylülüğün çözülmesinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında başladığı, büyük göç dalgalarının kentlere bu tarihten sonra geldiği saptamasından yola çıkarak, feodal kentlerden modern kent biçimlerine geçişin de bu tarihte yaşanmaya başladığı kanısı doğabilir. Oysa böyle bir düşünce çok yanlıştır, Türkiye'nin kentleri modern kentlere geçiş sürecini 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamaya başlamışlardır. Kıray bu saptamayı Ereğli gibi bir sahil kasabasında, Safranbolu'da ve daha açık olarak İzmir üzerindeki çalışmasında yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir liman kenti olan İzmir, dış dinamiklerin etkisiyle Ege Bölgesi ekonomisinin dış dünyayla eklemlenmesindeki denetim işlevlerini yüklenmek durumunda kalınca, bir yandan modern toplumun iş yapısının özelliklerini taşıyan gelişmelerle karşı karşıya kalmış, öte yandan eski iş yapısının ve onun denetim mekanizmalarının birlikte sürmesini sağlayan mekanizmalar geliştirmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ama bu değişmeler köylülüğün çözülmesine olanak verecek güçte olmadığı için, bu dönemde İzmir'in bölgesi üzerindeki denetimi yeni biçimler alsa da onu bir modern metropoliten merkez haline getirememiş, ancak bölgesinin tek hâkim kenti (primate city) haline getirmiştir.[50]

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, köylülüğün çözülmesiyle birlikte yaşanmaya başlanan hızlı kentleşme, kentlerde yaşanan geçiş sürecinin dinamiklerini değiştirmiştir. Ancak bu kez dinamikler kırda çözülmeyi sağlayacak bir etki yaratmış olsa da, kentlere gelen köylülükten henüz kurtulamamış kitleleri modern toplumun iş yapıları içinde entegre edecek güçteki bir modernizasyonu gerçekleştirmekten çok uzaktır. Bu durumda yeni grupları sistem içinde tutacak yeni tampon kurumlar gelişmiş ve bunlar Türkiye kentlerinin biçimlerinde modern kentlere göre farklılıklar yaratmıştır.

---

50 Mübeccel Belik Kıray: *Örgütleşemeyen Kent İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni,* Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972. Mübeccel Kıray *Toplu Eserleri 1,* İstanbul, 1998. Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2,* s.155. Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2,* s. 59.

Bu ara form niteliğindeki oluşumlardan biri gecekondulardır. Kıray'a göre bu durum, tarımda pazara yönelik üretime geçişin göresel olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda ortaya çıkmıştır.[51] Köyden gelenler ilk geldiklerinde iş merkezlerinin yakın alanlarında kiraladıkları kötü koşullardaki odalarda kalmakta, daha sonra gecekondu yaparak veya satın alarak gecekondu mahallelerine taşınmaktadır.[52] Bu yeni grupların ekonomik güçleri modern kentin bina ve yapım normlarına göre üretilmiş konutlarda yaşamaya yetmemektedir. Ancak arsa fiyatından tasarruf ederek, düşük kaliteli malzeme kullanarak, emeğin pahasından bir ölçüde kurtularak, modern normlara uymayarak yapılan gecekondunun sağladığı ucuzlatma onların ödeyebileceği pahada bir gecekondu konutu ortaya çıkarmaktadır.[53]

Kıray'a göre kırdan koparak kente gelenlerin kentle bütünleşmeleri kolay değildir. Onlar kendilerini toplumla bütünleştirecek, güvencesi olan bir iş bulabilmek için yeterli hünere sahip değildir. O halde kente gelen bu kişi çok önemli bir belirsizlikle karşı karşıyadır. Kentte tutunabilmesi için kendi güvenliğini artıracak her türlü yola başvurur. Ancak belli bir güvenlik duygusuna ulaştığında kentte tutunmuş olur.[54] Çeşitli yollarla güvenliğini artırmaya çalışır. Bunlardan en önemlisi bir gecekondu sahibi olabilmektir. Ayrıca gecekondusunun yerini akrabalarının ve hemşerilerinin gecekondularının yakınında seçerek bir dayanak bulmaya çalışır. Köydeki küçük toprağını satmaz, sıkıştığında en son güvence olarak elinde tutar. Bu yollarla kendi güvencesini artırmış bir gecekondulu kendi durumunu köydeki yaşantısıyla karşılaştırarak değerlendirdiği için göreli yoksunluk duygusu içinde değildir. Belli bir iyimserlik içinde durumunu iyileştirmeye çalışır.[55] Bu nedenle bir gecekondu mahallesi belli bir süre sonra kalıcılaşır ve "alt orta sınıf" mahallesi haline gelir. Bu mahalleler kentin çevresinde yer alır. Bu sınıfın konut alanları modern kentlerde merkez çevresinde yer alırken, Türkiye'de ve benzer nitelikteki ülkelerde ge-

---

51 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 90.
52 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 92-93.
53 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 22.
54 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 25.
55 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 102-103.

cekondu alanları en dış halkada yer almaktadır. Modern kentlerde kentlerin merkezinin yanında yer alan çöküntü mahalleleri (slum areas) toplumdaki uyumsuz bireylerin yaşadığı yüksek suçluluk alanları iken, gecekondu alanlarında toplumun iç denetimi yüksek bulunmakta, suçluluk oranları düşük olmaktadır. Bu bakımdan da modern kentlere göre farklılık ortaya çıkmaktadır.

Kıray'ın üzerinde durduğu ikinci ara çözüm "örgütlenemeyen işler"dir. Kıray daha sonraki yıllarda kent araştırmaları yazınında enformel ya da marjinal sektör olarak adlandırılan bu iş alanlarını, bu kavramlaşmanın yaygınlaşmasından önce İzmir çalışmasında "örgütleşemeyen işler" olarak kavramlaştırmıştır. İzmir'de MİA'da ve yakın çevresinde uzmanlaşma ve örgütlenmesi olmayan, ayak satıcısı ve işportacı gibi sayısını kimsenin bilmediği yaygın bir iş grubunun varlığını saptamıştır. Kentleşmesi ve modernleşmesi sırasında yeterli örgütleşmiş iş üretemeyen toplumlarda, kentlerde yığılan nüfusun kentte yaşamlarını bu işlerle sağlamasına olanak verilmektedir. Bu işler de sistemin bunalıma düşmeden bütünlüğünü sürdürmesinde bir ara mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Uzmanlaşıp örgütlenemeyen bu amorf yapıdaki iş grupları kentte belli bir mekana yerleşmemekte, MİA ve çevresinde "yüzmektedir".[56] Türkiye ve benzeri az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan iş alanındaki bu ara form, konut alanında ortaya çıkan gecekondu ara formuyla yakından ilişkili ve onun tamamlayıcısıdır.

Kıray, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yaşadığı kentleşme olgusunu gecekonduya indirgemekten özenle kaçınmış, olguyu kapsamlı olarak ele almaya çalışmıştır. Bu bağlamda yaşanan yapısal değişmenin yerleşmeler kademelenmesinin hemen hemen tüm basamaklarına ilişkin araştırmalar yapmıştır. Bunlar arasında iki kümelenme görülmektedir. Bunlardan biri kasabalardır, diğeri ise metropollerdir.

Kıray'ın metropoliten kentler üzerindeki yazıları, sosyal değişme olgusuna olan genel yaklaşımına uygun biçimde iki konu üzerinde durmaktadır. Önce modern sanayi toplumlarında metropoliten kent olgusunun özelliklerini saptamaktadır. Daha sonra da Türkiye'de İzmir ve İstanbul üzerine yaptığı gözlemlere dayanarak gözlediği farklılıkların ne türdeki ara formlar olarak ele alınabileceğini anlatmaktadır.

---

56 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 1*, s. 74-75. Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 98.

Metropoliten kentler, modernleşmiş toplumlarda, sanayileşmenin ileri bir aşamasında, ulaşım ve haberleşme teknolojilerinin gelişmesinin kentsel yerleşmeler arası yeni etkileşim biçimlerine olanak verdiği 19. yüzyılın sonlarında, yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Sanayi üretiminin en büyük kentlerden orta büyüklükteki yerleşmelere kaymaya başladığı, çalışılan yerlerle konut alanları arasında uzaklıkların artmasına olanak doğması üzerine alt kentlerin geliştiği ve çok geniş bir alandaki çok değişik nitelikteki yerleşmeler arasında karşılıklı ilişkilerin doğabildiği bir ortamda, bu alanın merkezinde yer alan kent, sosyal, ekonomik ve yönetimsel ilişkileri denetlemeye başlayarak tüm alanı bütünleştirebildiği zaman metropoliten kent doğmuş olmaktadır.[57] Bu metropoliten merkez çevresindeki yerleşmelerle iki yönlü bir etkileşim içinde bulunmaktadır.[58]

Metropolitenleşme kentleşme olgusunun bir ileri aşamasıdır. Bir metropoliten alanı anlayabilmek için MİA'sını tanımak gerekir. Burada metropoliten alanın, hatta içinde bulunduğu ülkenin yaşamını etkileyecek kararlar alınır. Burası metropoliten alanın mali işlemlerinin yapıldığı merkezdir. Büyük bankaların merkezleri, gayrimenkul borsaları, yatırım bankaları, sigorta şirketlerinin merkezleri burada yer alır. Bu merkez karar verme ve koordinasyon işlevlerini yüklenir. Gazete, tv. vb. iletişim kurumları bu merkezin ayrılmaz parçasıdır. En gelişmiş, en yenilikçi kültür kurumları da burada yer alır. Burada yoğunlaşan faaliyetler en genel kapsamıyla servis sektörünü oluşturmaktadır. Bunları klasik üçüncü sektör kapsamında görmek doğru olmaz. Bir metropoliten alanın çok büyük ölçekli kuruluşları gerektiren, çok uzmanlaşmış, dünya standartlarında çalışan servis işlevlerine gereksinmesi vardır. Bu uzmanlaşmış, metropoliten alana özgü hale gelmiş hizmetler bazı yazarlarca "dördüncü sektör" olarak adlandırılır. Bu hizmetlerin içinde en önde gelenini, iyi ve güvenilir bilgi ve haber gereksiniminin karşılanması oluşturur.[59]

Bu metropoliten merkezdeki işlerin görülebilmesi için çok sayıda, çok dar alanlarda uzmanlaşmış beyaz yakalının çalışması gerekir. Bunlar kent merkezinde yer alan kompleks örgütlerin çok katlı binalarında çalışırlar. Metropolitenleşmeyle birlikte kent merkezlerindeki perakende ticaret me-

---

57 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 105.
58 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 152.
59 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 108-110.

kanları çok katlı büro binaları yanında ikincil önemde kalır.[60] On binlerce beyaz yakalının MİA'da çalışmaya başlamasıyla, bu göreli olarak yüksek gelirli grupların konut talebini karşılamanın yolu, ancak merkezden belli uzaklıkta alt kentler oluşturmakta bulunabilir.

Kıray Türkiye'de metropolitenleşmenin 1965'li yıllarda gerçekleşmeye başladığı saptamasını yapmaktadır. Türkiye'deki metropolitenleşmenin özelliklerinin en iyi gözlendiği yer İstanbul metropoliten alanıdır. Kıray İstanbul'un yapısında üç temel yapısal dönem saptamaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı klasik dönemindeki bir sanayi öncesi imparatorluğunun başkenti olmak, ikincisi 19. yüzyılın ikinci yarısında "tek hâkim kent" olmak, üçüncüsü ise 1965'ten sonra az gelişmiş ülke metropolü olmaktır.[61]

Kıray az gelişmiş metropolitenin farkını bu kentlerde sanayilerin yer seçmesindeki özelliklerden hareketle tanımlamaktadır. Bunlardan birinci türü, ülke dışından ithal edilen ileri teknolojili büyük kuruluşlar kentin çevresinde kendileri için uygun olan yerlerde büyük kampuslar halinde yerleşmeleridir, ikincisi ise Türkiye'de var olan teknolojiyle ve kendi iç dinamiğiyle gelişen MİA'nın çevresindeki geçiş bölgelerinde yer alan küçük sanayi girişimlerinin, bu bölgeleri bir "kuluçka makinesi" gibi kullanarak büyüme sürecine girmeleri ve bunun sonucunda, önce bu bölge içinde yer değiştirmeleri, nihayet burada da kalamayarak kent dışına kaymalarıdır. Kent dışına çıktıklarında artık orta çaplı sanayi kuruluşları haline gelmişlerdir. Üçüncü tür ise idari kararlarla geçiş bölgelerindeki küçük üreticilerin küçük sanayi sitelerine çıkmasıdır.[62]

Bu yollarla kentin çevresine belli bir düzen içinde olmadan yayılan değişik ölçekteki sanayiler, çevrelerine bu sanayilerde çalışanların düzensiz konutlarını çekmektedir. Böylece metropoliten alanın çevresi adeta bir şantiyeye dönüşmektedir. Bu sanayi yerleşmelerinin çevresinde az gelişmiş ülke metropoliten alanının sanayi alt kentleri doğmaktadır. Bunlarda kendi etraflarında Kıray'ın deyimiyle "saçaklanma" yaratmaktadır. Böyle saçaklanmış bir metropoliten alan modern sanayi toplumlarının düzenli metropoliten alanlarından biçim olarak çok farklıdır. Ama bu saçaklanan metropoliten alanın sanayileri de kendi MİA'ları tarafından denetlenmek-

60 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 114.
61 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 168.
62 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 173.

tedir.[63] Daha önce sözünü ettiğimiz üzere Kıray'ın İstanbul metropoliten alanında yaptığı MİA araştırmasını yayımlaması bir emrivakiyle engellenmiştir. Eğer bu yayımlanabilseydi az gelişmiş ülke metropollerinin MİA'ların farklılıklarına ilişkin daha başka önermelerimiz olacaktı.

Tabii ki bu az gelişmiş metropol bir az gelişmiş ülke kentidir. Bu nedenle gecekondusu, örgütlenemeyen işleri vb. de onun özellikleri arasındadır. Kıray az gelişmiş metropolün düzenli konut alanlarında da bir farklılık olarak, apartmanlaşmanın yaygınlık derecesini saptamıştır. Modern toplumların metropolitenleşmesinin en belirgin öğelerinden biri gelir grupları arasındaki farklılıkların belirgin hale gelmesi ve bunun mekana yansımasıdır. İstanbul'da ise nüfus çok kısa sürelerde sosyo-ekonomik durumunu değiştirir olduğundan bu farklılaşma çok belirgin olmamış, apartmanlaşma ve yığılma çok değişik nedenlerle neredeyse tabakaların alt kısımlarından üst kısımlarına kadar hepsini içererek, birbirine çok yakın özellikler gösterir hale gelmiştir.[64]

6. Temel Değişme Güzergahının Çevresindekiler

Kıray'ın çalışmalarındaki temel değişme eksenini, köylülüğün çözülerek kentleşmiş sanayi toplumuna geçiş oluşturmuştur. Bu değişme kültürün ve toplumsal örgütlenmenin her noktasını etkileyecek, onları da değiştirecektir. Kıray, zaman zaman yazdığı yazılarla bu temel değişme çizgisi dışındaki değişmeler üzerinde de durmuştur.

Kıray'ın üzerinde durduğu konulardan biri, toplumsal değişme içindeki toplumlarda yaşayanların zaman kavramının nasıl değiştiği olmuştur. Bu değişmeler mikro zaman ilişkileri üzerindedir. Kıray'a göre zaman, insan deneyiminin temel boyutlarından biridir. Her toplumsal sistem içinde faaliyetler belli bir zaman organizasyonu içinde gerçekleşir. Toplumda yaşayanların zaman anlayışları da bununla uyumlu olarak oluşacaktır. Bir toplumsal yapıdan diğerine geçiş halindeki toplumlarda bireyin zamana yaklaşımı da değişecektir. Kıray bu değişmenin zamanın ölçümünde, zamanın kullanımının birey tarafından planlanma biçiminde ve bireyin şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman karşısındaki tu-

63 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 164.

64 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 176. Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 2*, s. 139.

tumlarında gözleneceğini varsaymaktadır. Bu varsayımını kasabalarda ve köylerde yaptığı saha çalışmalarıyla sınamıştır. Köylülükten uzaklaştıkça insanların zamanlarını saptamakta uluslararası standart zaman birimlerini kullanma oranı artmaktadır. Modern dünyada yaşamın koordinasyonu daha hassas zaman ölçümünü gerektirmektedir. Modern toplum yolunda ilerlendikçe zamanın kıt bir faktör olduğu kavranmakta, kullanımında daha akılcı davranılmaya başlanmaktadır. Şimdiki zamanın kullanılışı zamanın alternatif kullanışlarına göre şekillenmektedir. Yazılı kültürün yaygınlaşmasıyla geçmiş, olabildiğince şimdiki zamanın bir uzantısı olmaktan çıkmaktadır. İnsanlar geçmişe bağlı yaşamaktan kurtulmakta geleceğe yönelik umut ve güvenle yaşamaya başlamaktadır.[65]

Laikliğin Türkiye'nin gündeminde çok tartışılır bir konu haline gelmesi üzerine Kıray bu konudaki düşüncelerini de kendi değişme çerçevesi içine yerleştirmiştir. Kıray, konuya hukuki düzenlemeler açısından değil, yaşanan değişme sırasında dinselliğin kaybolup kaybolmayışı açısından yaklaşır. Soruna din ve devlet işlerinin ayrılıp ayrılmadığı açısından değil, Türk toplumunun dinsellik değişmesinde hangi aşamada olduğunu saptamak açısından yaklaşılmalıdır. Kıray, kendisinin ve diğer sosyologların saha araştırmalarına dayanmakta, toplumda dinselliğin alanındaki daralmayı göstermektedir. Türkiye'deki saha araştırmalarından, dinin günlük davranışları düzenlemekte yararlandığı "*günah*" ve "*haram*" inançlarının bazılarının tamamıyla dinin dışında kaldığı, bazılarının ise yeni anlamlar verilerek yorumlandığı anlaşılmaktadır. İnsanların bu dünyadaki kaderini değiştirecek yaklaşımların benimsenmesi ise kendisini en çok yüksek eğitim talebinde göstermektedir. Aile ve kadın konusunda dinselliğin yönlendiriciliği de önemli ölçüde devre dışı kalmıştır. Daha önce dinin yaymaya çalıştığı kadercilik ya da var olanla yetinme anlayışı, modernleşmede alınan yolla birlikte terk edilmiştir. Artık Türkiye'de bu dünyada rahat etmenin önemli olduğuna inanların oranı yüzde 90'ı aşmaktadır. Tüm bu saptamalar toplumda dinselliğin alanının daraldığını göstermektedir.[66]

Kıray, bireysel düzeyde dinselliğin alanının daralmasına karşın siyasal İslam'ın, bir tehlike halinde belirmesi üzerine 1995 yılında bu gelişmeyi

65 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 213-231.

66 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 232-255.

açıklayıcı bir konuşma yapmıştır.[67] Türkiye'de bireysel düzeyde sekülerleşme sürerken siyasal İslam uluslararası manipulasyonlar dolayısıyla yükselmiştir. 1979 sonrası Özal iktidarı, Batı'nın istediği sosyo-ekonomik politikaları ve muhafazakar dinsel davranışları yerleştirmeye gayret etmiştir. Bir yandan ABD, Vietnam yenilgisinden sonra dinsel akımları stratejik kaygılarla desteklemiştir. Öte yandan, dinselliğin yaygınlaşması kontrol edilebilirmiş gibi başlatılan Türk-İslam sentezi çabaları, nepotizmden sonuna kadar yararlanan İslam sermayesinin girişi ve siyasal İslamı desteklemesi, kente gelen yeni gruplara dini örgütlenmeler ve tarikatlar yoluyla sağlanan himayecilik vb. mekanizmalar bir araya gelince, kaygı verici bir durum yaratmıştır. Kıray'a göre, bu tür dalgalanmalar olsa da dinselliğin kişisel alana çekilmesi sürecektir.

Köylülüğün çözülüp kente gelen eski köylülerin, ücretlileşerek, şehirlileşerek, köylülükten çıkma halindeki ana değişme ekseninin bir başka önemli sonucu ailenin ve kadının rolünün değişmesi olmaktadır. Kıray'ın çalışmalarında bu konuya önemli bir yer verilmiştir.[68]

Köyde tarımsal işletmeden kazanılan ortak gelir, geniş ailenin sürmesini kolaylaştırır. Bu ailede baba otoritesi egemendir. Kadının statüsü düşüktür, tüm erkek akrabaların otoritesine boyun eğer. Kadının aile içinde üç rolü vardır. Bunlardan biri ailenin üretimine katılmasıdır. Bu üretimin bir yönü, tarladaki üretim iken diğer yönü ev içindeki gıdaların hazırlanmasıdır. İkincisi gıda dışındaki tüketimin yönetilmesidir. Üçüncü önemli rolü ise, aile içindeki konumu her yaşta değişmekle beraber, ailede kim varsa baba, ana, koca, gelinler, erkek-kız çocuklar ve torunlar ile yakın yüz yüze ilişkiler kurarak aile içi çatışmaları yumuşatma, uyum sağlamaktır. Kısaca ailenin yeniden üretim işlevlerini yüklenir.

Kente göçüldüğünde ise artık ortak kazanılan bir gelir yerine bireylerin tek başlarına kazandıkları ücretler söz konusudur. Bu da kentte geniş ailenin sürdürülmesini zorlaştırır. Çekirdek ailenin oranı artar.[69] Kadının aile içinde üstlendiği üç rol kent ortamında yeniden tanımlanır. Kadın, ailenin gelirine katkıda bulunmak için çalışmak durumundadır. Kentte tutunabilmek, kendi olanakları içinde bir üst tabakaya kayabilmek için ailede kadın ve erkeğin, her ikisinin de çalışması gerekir. Oysa kentte büyük aile

67 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 342-349.
68 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 168.
69 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 143.

olmadığından, kreş vb. servisler gelişmediğinden çocuğun bakımı kadının çalışması bakımından problem olmaktadır. Onun için bulunacak işler, bu koşula uygun olmak durumundadır. Evde yapılan fason üretim, evde harcanan yoğun el emeğine dayanan dantelcilik gibi işler[70] ya da yarım günlük işler tercih edilir. Kadının tüketimi düzenleme işlevi kentte daha da önem kazanmıştır. Yeni tabakalara kayabilmek için onların tüketim kalıplarını öğrenmek durumundadır. Bunu da sınırlı gelirle yapabilmeyi başarmalıdır. Onun için de içe dönük tüketimini kısarken, dışa dönük gösterişçi tüketim yapar. Üçüncü rolü olan aile içindeki insan ilişkilerinin uyumunu sağlama rolü de özellikle önem kazanır. Kentte ailenin geçmişteki alışkanlıklarında değişiklik yapmak gerekmektedir. Bunların her biri aile içinde gerilme doğurmaktadır. Bunların büyük çatışmalara dönüşmeden gerçekleşmesini kadın sağlamaktadır. Bu rolüyle kadın değişmenin hızlandırıcısı olma işlevini yüklenmektedir. Kıray bu işlevi Ereğli örneğinden yola çıkarak çok ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Bu çalışmasında kadının yüklendiği bu işlevi tampon mekanizmalardan biri olarak ele almıştır.[71]

Kıray'a göre Türkiye gibi ülkelerde kadın-erkek ilişkileri yaşamda en zor değişen yönlerden biridir. Kente yeni göçen kadınların tanımadıkları erkeklerle, erkeklerin tanımadıkları kadınlarla nasıl iletişim kuracaklarına ilişkin köyde öğrendikleri davranış kodları bulunmamaktadır. Oysa kente gelince tanınmayan kişilerle ilişki kurulacaktır. Bunlar yeniden öğrenilmelidir. Köyden gelen erkeğin kadına bakış açısında bir katılık vardır. Onun için iki tür kadın vardır. Annesi, eşi, kız kardeşi, akrabaları, köylüleri tanıdık kadınlardır. Bunların dışındakiler yabancılardır. Onlar potansiyel olarak kötü kadınlardır. Bu anlayış, erkeklerin kentte kurduğu ilişkilerdeki beceriksizliğini artırmakta, uyum sürecini geciktirmektedir. Kadınlar kentte sürekli olarak çevrelerini akraba, hemşeri, komşu düzeyinde genişletmekte daha başarılıdır. Er ya da geç, hem erkekler hem kadınlar, kentsel deneyim içinde, otobüs yolcusu, satıcı, memur ve işçilerle kurdukları anonim ilişkiler içinde, birbirlerini daha nötr kategoriler altında görmeyi öğrenirler.[72]

---

70 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 179-184.
71 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5*, s. 149-167.
72 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 176-177.

Kıray'ın 1960 öncesindeki çalışmaları toplumların tüketim (istihlak) normları üzerindedir. Buna karşın 1960 sonrasında bu konuda bir yazısı yayımlanmıştır.[73] Ama Ereğli, Safranbolu ve Ege'de yedi yerleşmede yaptığı yapı araştırmalarının bir bölümünü mutlaka bu konuya ayırmıştır. Kıray'ın tanımıyla tüketim normları, ev, giyim, gıda ve boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili değerlerden oluşur. Toplumun değişik katmanlarında ve yörelerde farklılaşan bu normlar ayrıca toplumların değişmesiyle de değişir. Bu nedenle Kıray'ın yapısal değişme eksenli analizleri bakımdan üzerinde durulması kaçınılmazdır. Tüketim, insanlar arası ilişkileri düzenleme işleviyle, özellikle statü, prestij göstergesi oluşturur. Tabakalaşmış ama bireylerin statü değiştirmesine açık toplumlarda açık bir yarışmacı tüketim bulunacaktır. Bu tüketim taklitçi ve gösterişçidir.

Kıray bu çalışmalarında ev içi yaşamın, buna paralel olarak ev içi mekan kullanışlarının ve ev eşyalarının nasıl değiştiğini işlevsel ve gösterişçi tüketim yönleriyle anlatır. Bu süreçte, sanayi öncesi döneminin farklılaşmamış odalarından oluşan ev mekanlarından, oturma odası, misafir odası, yemek odası, yatak odası vb. uzmanlaşmış mekanlardan oluşan konutlara geçilirken, ev içi döşemelerde ise sedirler, yüklükler, yer yataklarının yerini uzmanlaşmış mekanların mobilyalarının aldığını göstermiştir. 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan dayanıklı tüketim mallarının, buzdolabı, çamaşır makinesi vb.nin ev içinde kadının yaşamını kolaylaştırırken, aynı zamanda nasıl bir gösterişçi tüketim işlevi gördüğüne de açıklık kazandırmıştır.[74] Kıray tüketimin değişmesini kente yeni gelenlerin bütünleşmesinin ilk adımı olarak görmektedir.

Kıray'ın değişme konusundaki yaklaşımının getirdiği sonuçlar bakımından çok kapsamlı bir açıklaması köylülükten çıkış sırasında gelişen himayecilik (patronaj) sistemlerine ilişkin dinamik üzerinde olmuştur. Patronaj ilişkileri bir tür uyum sağlayıcı ara formdur.

Patronaj ilişkileri eşitsiz (asimetrik) bir ilişkidir. Bu ilişkide güçsüzler, güçlüye yönelik sadakat, saygı, siyasal destek karşılığında, işlerinin kayırmacılık yoluyla çözülmesini beklerler.[75] Kıray Türkiye'de köylülüğün çö-

---

73 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 77-88.

74 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 3,* s. 46-48. Mübeccel B. Kıray: *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası,* Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1964, s. 88-112.

75 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4,* s. 322-323.

zülmesine paralel olarak gelişen patronaj sistemlerinin önce basitten başladığını, hemen hemen her on yılda bir üst ve daha karmaşık aşamaya geçtiğini anlatmaktadır.

Köyden koparak kente gelen ilk gruplar kente uyum yaparken, ailedeki en yaşlı ve tecrübeli kişinin öncülüğünde akrabalar arası bir himayecilikle grup halinde uyum yapmaya çalışmışlardır. Daha ileri aşamada bu dayanışma grubunun yerini "hakiki" ya da "fiktif" hemşerilik ilişkileri içinde ortaya konan himayecilik ilişkileri almaya başlamıştır. Kente gelenlerin iş bulması, kendi işini kurması, gecekondusunu yapması, devletle sorunlarının çözülmesinde bu ilişkiler ağından yararlanılmıştır. Bu yerel himaye ilişkilerinin yetersiz kalması üzerine daha genel himaye sistemlerine geçilmiştir. Bunlar önce siyasi patronaj ilişkileri halinde ortaya çıkmıştır. Bu süreç, tedricen dini cemaatler ve tarikatların siyasal partilerle dirsek teması içinde kurdukları yeni patronaj ilişkilerine dönüşmüştür. Bunlar da ucuz dinsel eğitim vermek, ev bulmak, iş için sermaye sağlamak vb. biçimler almaktadır. Kıray'a göre bu patronaj ilişkileri birey düzeyinde sıkıntıları çözüyor görünse de toplum düzeyinde modern topluma geçişi zorlaştırmaktadır. Bireylere yüz yüze ilişkiler sonucu genel kurallar dışında sağlanan ayrıcalıklı çözümler, anonim ilişkilerin gelişmesini engellemekte, hukuk devletini yok etmekte, birçok toplumsal soruna yol açmaktadır.[76]

Kıray'ın değişik alanlardaki tüm yorumlarını burada sıralamak yerinde olmaz, ancak son olarak onun toplumbilim anlayışını sergileme bakımından çok yararlı olacak bir analizine yer vermek istiyorum. O da Osmanlı İmparatorluğunun niye sanayileşemediği konusunda yaptığı açıklamalar olacak. Daha önce de değindiğimiz üzere 1960'lı yıllarda Türkiye'nin entelektüel yaşamının merkezi sorusu kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceğiydi. Bu soru, beraberinde Türkiye'nin neden kalkınamadığı, Avrupa'da sanayi devrimi olurken Osmanlıların neden bunu gerçekleştiremediği vb. soruları akla getirmekteydi. O dönemde bu sorulara verilen iki tür yanıt vardı. Her iki tür yanıt da Osmanlılarda ne farklıydı da sanayileşemedi sorusunu yanıtlamaya çalışıyordu. Weber'ci bir yanıt, Osmanlıların değerler sistemindeki ve inançlardaki farklılıklardan yola çıkmakta özcü bir açıklama getirmekteydi. 1960 sonrasında Türkiye'de gelişmeye başlayan Marksist düşünceye açılma süreci içinde ortaya çıkan ikinci yaklaşımda

76 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 367-372.

büyük bir grup yanıtı Osmanlı İmparatorluğu'nda "*Asya tipi üretim tarzı*" ve "*Doğu despotluğu*" anlayışlarının bulunmasında görüyorlardı. Başka bir deyişle Doğu'da Avrupa'daki feodalitenin bulunmayışı, onun sanayileşmesinin engeli olmuştu. O dönemde yaygın olan her iki yaklaşım da soruyu, evrensel olanla değil, "sui generis" yanıtlarla açıklıyordu. Bilim anlayışı evrensele yönelmiş olan Kıray'ın her iki yanıta da katılması olanaklı değildi. Onun evrenselci yaklaşımı içinde insan toplumları arasında böyle özcü farklılıklara yer yoktu. Öte yandan, artı ürünün denetlenmesi bakımından Osmanlı toplum düzeninin feodaliteden önemli farkı olduğunu düşünmüyordu. Bunu göstermek için "lord-bürokrat" terimini geliştirdi. Artı ürünün denetlenmesi açısından Avrupa'daki "lord-serf" ilişkisiyle Osmanlı toplumundaki "lord-bürokrat-reaya" ilişkisi temelde aynıydı. Bu nedenle de üretim tarzı kavramını kullanarak farklılığı oluşturmanın bir dayanağı yoktu.

Kıray'a göre koşullar aynı olursa aynı tür toplumsal ilişkiler doğar. Dolayısıyla Osmanlıların sanayileşemeyişini farklılıklarda aramamak gerekir. O halde geçerli soru "Avrupa'da hangi koşullar farklıydı da sanayi devrimi gerçekleşti' şeklinde olmalıdır. Bunun Kıray'a göre Avrupa'da tarımsal üretim teknolojisindeki değişmelerden kaynaklanıyordu. 11. yüzyılda tarımda at ve atla çekilen pulluğun kullanılmaya başlanması, çavdar yerine buğday üretilmeye başlanmasıyla çoğalan artı ürünün, lordların ve köylülerin tüketimi yoluyla tüccarların elinde toplanmaya başlamasının başlattığı iç dinamiğin önemi üzerinde duruyordu.[77]

7. Mübeccel B. Kıray Çözümleri Nerede Görmektedir

Kıray akademik yaşamında sosyoloji bölümleri içinde olduğu kadar planlama bölümleri içinde de bulunmuştur. Bu nedenle de sürekli olarak ne yapmalı sorusunun muhatabı olmuştur. Ama o her zaman sosyolog olarak kalmayı yeğlemiş, plancı davranışı içine girmemiş, kendi çözümlemelerini yaptıktan sonra çoğu kez plancıların yaklaşımlarına katılmamasına rağmen, plancılara ne yapmaları gerektiğini kendilerinin düşünmesini önermiştir.

Bu genel tutumun gerisinde genellikle toplumsal olaylara müdahale etmek isteyenlerin, toplum bakımından belirleyici faktörlerle önemsiz fak-

77 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 117-135.

törlerin farkını kavramadan, toplumun kompleks ilişkiler yapısını hesap etmeden yaptıkları müdahalelerin, çoğu kez başarısızlığa uğramasının gözlemlenmesi yatmaktadır denebilir. Nitekim Kıray daha önce sözünü ettiğimiz, pek çoğu yayımlanmamış olan dünya siyasal dengeleri üzerine yaptığı manipülasyon analizlerinin çoğunda, bu manipülasyonu yapanların çoğu kez esas amaçlarının tersine sonuçlara ulaştığı sonucuna varmıştır. Bir başka deyişle bu analizlerde bir satirik yan bulunmaktadır. Böyle olunca da kendisi analiz yapmakla yetinmeyi yeğlemiştir.

Buna karşın çözüm önerileri yapmaktan kaçınması her zaman olanaklı olmamıştır. İlk üç Beş Yıllık Plan'ın sosyal planlama bölümlerinin değerlendirilmesi konusunda yazdığı yazılarda ya da yaptığı konuşmalarda, çözüm için yapılması gerekenler konusundaki düşüncelerine ilişkin ip uçları vermektedir. Kendisinin şehir sosyolojisi dersleri vermesine, şehir plancılarıyla iç içe olmasına karşın şehir planlaması konusunda hiç bir yazı yazmamış olması da dikkat çekicidir.

Kıray, temel çözümü kendi sosyal değişme anlayışıyla tutarlı olarak değişmenin hızlandırılmasında görmektedir. Kıray'a göre planın amacı da ancak bu değişme sürecine katkıda bulunmak olmalıdır. Plan bir yapıdan diğer yapıya geçiş halinde bulunan bir toplumun bu geçişini hızlı ve az zahmetli ve kontrollü biçimde gerçekleştirmesinin aracı olacaktır. Bunun için de ilk yapı ile varılacak yapının evrensel niteliklerinin iyice tanınması ve toplumda geçişi sağlayıcı oluşumların ne durumda olduğunun araştırılması ve değişmenin hızlı, insanları belirsizliklerle -Kıray'ın kullandığı terimle "gayri muayyenliklerle" karşı karşıya bırakmadan, düzenli olarak gerçekleşmesini sağlayacak politikaların önerilmesi gerekmektedir.[78] Kıray için en kaçınılması gereken şey, değişme yavaşlarsa sorun azalır düşüncesidir.[79] Değişmenin yavaşlaması çözümün gecikmesinden, yaşanmakta olan gerilimlerin sürmesinden başka bir şey getirmez.

Kıray'ın çözüme ilişkin bu temel önermesinin iki yardımcı araçsal önermesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi örgütlenmedir. Kıray'a göre bir iş görebilmenin yolu örgütlenmeden geçmektedir.[80] Sanayi öncesinin amorf iş yapılarından farklılaşmış, örgütlenmiş iş yapılarına geçmeden

78 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 66.
79 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 26.
80 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 5,* s. 97.

modernleşme gerçekleşemez. İkincisi de eğitimdir.[81] Her iki araçsal önerme de değişmeyi hızlandırmak, düzenli ve etkin hale getirmek için araçsal öneme sahiptir. Kuşkusuz bu çözüm önermeleri Kıray'ın modernist çizgisiyle tutarlılık içindedir.

8. Son Verirken

Kıray'ın yaşam öyküsünü ve onun paralelinde gelişen bilimsel araştırmalarını gördük. Yazının sonuna geldiğimizde bazı sorular sormamızın yararlı olacağını düşünüyorum.

Kıray'ın yaşam öyküsünün Cumhuriyet ile adeta iç içe geliştiğini gördük. Şimdi Cumhuriyetin Kıray'a ne verdiğini sorabiliriz. Çok açık olarak Cumhuriyetin Kıray'ın yetişmesinde fırsat verdiği onun moderniteye inancını yönlendirdiği söylenebilir. Ancak Cumhuriyet bu noktadan sonra bu çok iyi yetişmiş yurttaşından yeterince yararlanamamış, adeta onun uygulamadaki etkinliği üzerinde frenleyici bir etki yapmıştır. Ancak Kıray'ın çizgisi tüm engellemelere rağmen sabit kalmıştır. Bu açıklanması gereken çelişkili bir durumdur. Bu soru Kıray'a sorulsaydı her halde vereceği yanıtlardan biri Türkiye'nin köylülükten hızlı kurtulamamış olması olacaktı.

Kıray'ın yaşam öyküsü içinde gördüğümüz ilginç bir olgu Kıray'ın sosyoloji alanını bir zorunluluk sonucu seçmiş olmasıdır. Eğer kendi istediği gibi tıp ya da biyoloji alanlarına girseydi, günümüzde bugünkünden daha mutlu olur muydu bilinemez. Ama her halde bugün kendi alanını çok sevmekte ve ilginç bulmaktadır. Kanımca bu yaşam öyküsü bize seçilen konunun kendisinden çok, seçilen alanda en uç noktaya gelmenin önemini ortaya koyuyor. O alana ilişkin bağlanma, heyecan, o uç noktaya varılması halinde doyurucu bir düzeye ulaşıyor.

Kıray'ın yaşam öyküsünün bilimsel yanına gelince iki ilginç özelliği ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Kıray'ın araştırma konularını çevresi için anlamlı olana yöneltmiş olmasıdır. Başka bir deyişle kendi alanının fantezileriyle çok ilgilenmemiştir. Doğrudan kendi çevresinin güncel gerçeğine yönelmiştir. Bir başka deyişle Kıray konularının seçiminde bağlam bağımlı davranmıştır. Ama bu bağlam bağımlı olanı evrensel bir bilim anlayışıyla çözümlemeye çalışmaktadır. Bu tutumu onu yerel olanı "sui generis" olanla açıklamak gibi bir kısır döngüye düşmekten korumaktadır.

---

81 Mübeccel B. Kıray: *Toplu Eserleri 4*, s. 244-248.

Bilimsel uğraşının ikinci önemli özelliği araştırmalarında geliştirdiği çözümlemelerin gerisinde çok açık materyalist bir çizginin bulunması, sosyal değişme konusundaki ontolojik ve epistemolojik kabullerinin ve bilimsel bilgiye yaklaşımının çok kararlı kalması ve açık bir çizgiyi izlemesidir. Ben de bu yazı içinde bu çizginin kaybolmamasına çok özen gösterdim. Bu noktada (olumlu ya da olumsuz bir değer yüklemeden) bunun olağan olup olmadığı sorulabilir. Sosyal bilimlerin günümüzdeki gibi çok paradigmalı hale geldiği, karşılıklı etkileşimin çok yüksek olduğu bir dönemde kanımca bu olağan bir durum değildir. Bunu yanıtlaması istenseydi, Kıray, açıklamasını her halde koşullara, yetiştiği döneme, içinde bulunduğu gruplara ve hocasına bağlardı.

Denebilir ki Türkiye'nin sosyolojiyle tanışması Birinci Meşrutiyet döneminde olmuştur ve imparatorluğun kurtuluşu konusunda onun yol göstericiliğine çok umut bağlanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra sosyolojiye duyulan ilgi önemli ölçüde yoğunluğunu kaybetmiştir. Sosyolojinin ikinci kez canlanışı 1940'lı yıllarda Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaşanmıştır. Ne yazık ki 1948'de yapılan tasfiye ile bu canlanma susturulmuştur. Bu suskunluk 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar koyulaşarak sürmüştür. İkinci canlanma döneminde yetişen Kıray 1961 Anayasası'nın getirdiği olanaklar içinde sosyolojinin Türkiye'de üçüncü canlanışının mimarı olmuştur. Kıray 1960 sonrasında yaptığı araştırmalarla Türkiye'nin yaşadığı büyük dönüşümün anlaşılmasına büyük katkıda bulunurken, yetiştirdiği yetkin bir sosyologlar kuşağıyla Türkiye'de sosyolojiyi geriye götürülemez bir noktaya getirmiştir. Her iki alandaki başarıları ona bugünkü seçkin yeri kazandırmıştır.

ARKADAŞIM TANSI ŞENYAPILI VE BİLİMSEL ÇALIŞMALARI*

1. Giriş

Bizler 1960 yılında İTÜ İnşaat Fakültesi'nin son sınıfında iken 27 Mayıs müdahalesi olmuştu. Kapatılan üniversiteler açılmış ve ben de inşaat mühendisi olarak mezun olmuştum. Bir inşaat mühendisi olarak hayata atılmadan önce askerliğimi yaparak yaşam güzergahımı daha özgürce çizmek istemiştim. 1960 yılı sonunda da 54. dönem yedek subay öğrencisi olarak Polatlı Topçu Okulu'na gönderilmiştim. Bu okulda Şadi Cindoruk ile dostluğum gelişmişti. Altı ay sonra kuralar çekilince ikimiz de Ankara'ya atandık. Ankara'da Milli Savunma Bakanlığında bir gün Şadi bana ODTÜ'de bir Şehir Planlama Yüksek Lisans Programının açıldığını, eğer ilgi duyarsam beni bu programı örgütleyen hocalarla tanıştırabileceğini söyledi. Bir gün öğle tatilinde, o sırada TBMM'nin arkasındaki barakalarda öğretim yapan ODTÜ'ye götürdü. Beni de kabul ettiler. 1961 yılı güz dönemi açılıp Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde ilk dersler başladığında sınıfta benden başka iki öğrenci bulunuyordu. İki sınıf arkadaşım Tansı Çalkılıç ile İrem Altan'dı. Aydan Bulca da başlangıçta bazı derslere devam etmesine karşın çalışmakta olduğu İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi'nden izin alamadığı için bir süre sonra aldığı dersleri bırakmak zorunda kaldı. Biz üç kişi eğitime devam ettik ve bölümün ilk mezunları olduk.

---

* Serap Kayasü, Oğuz Işık, Nil Uzun, Ebru Kamacı (Yayına hazırlayanlar): Gecekondu, Dönüşüm, Kent, Tansı Şenyapılı'ya Armağan, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2009, s. 1-23.

Tansı'yla yakın arkadaşlığımız 1961 güzünde başladı. Bu yazıyı yazarken 46 yıl geçmiş bulunuyor. Şaka değil yarım asra yakın. Bu tarihte kesişen yaşam güzergahlarımız, aynı yerlerde çalışarak, aynı yerlerde okuyarak, aynı yerlerde öğretim üyeliği yaparak, birbiri arkasından emekli olarak bu kesişmesini sürdürüyor. Bu nedenle bu yazıda hem arkadaşımın hem de onun yaşamının özel ve bilimsel yanları üzerinde duracağım. Zaten bu armağan kitabını örgütleyen arkadaşlarım benden böyle iki cepheli bir yazı yazmamı istedi. Böyle iki yönlü bir yazı yazarken, özel yaşamından söz ettiğimde arkadaşıma "Tansı" diyeceğim, bilimsel çalışmalarından söz ederken ise "Şenyapılı"yı kullanacağım.

2. Arkadaşım Tansı

Şehir ve Bölge Planlama Bölümü diğer barakalardan kopuk ayrı bir yerde, bir prefabrike baraka içinde bulunuyordu. Üç tam zamanlı öğretim üyesi vardı; Esat Turak, Rauf Beyru ve Gönül Tankut. Her üçü de Mimarlık eğitimi üzerine şehir planlama yüksek lisansı yapmışlardı. Esat Turak ve Rauf Beyru'nun İmar ve İskan Bakanlığı'ndan gelen bürokratik birikimleri vardı. Bölümün dördüncü kişisi sekreter Can Hersek'ti. Ayrıca OECD, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nü desteklediği için onun gönderdiği bazı hocalar kısa süreler için derse giriyordu. Bölümün öğretim üyesi açığı yarı zamanlı öğretim üyeleriyle, başka bölümlerden alınan derslerle kapatılıyordu. Bölümde en etkili olan hoca, Sosyoloji Bölümü'nün hocası Mübeccel Kıray'dı. Kent sosyolojisi dersi yanı sıra, kendi bölümündeki büyük ders yüküne karşın büyük bir özveriyle stüdyo çalışmalarına aktif olarak katılıyordu. Tabii Tansı'nın öyküsünü anlatırken Mübeccel Kıray'ın öyküsü de çok önem kazanıyor. Tansı'nın Mübeccel Kıray'dan aldığı antropoloji ve kent sosyolojisi derslerinin onun mesleki yaşamını yönlendirmekte çok etkili olduğunu biliyorum. İkisi de birbirini sevdiler.

Bölümün üç öğrencisi bulunuyordu. Bu öğrenciler birbirinden oldukça farklı yerlerden geliyorlardı. Belki ortak yönleri, orta sınıf ailelerinin dönemin olanaklarına göre iyi eğitim almış çocukları olmalarıydı. Bir gazeteci olan baba İhsan Bey ve öğretmen olan anne Mesrure Hanım tek kız çocukları olan Tansı'yı olanaklarını zorlayarak önce Arnavutköy Kız Koleji'nde daha sonra yeni açılan ODTÜ işletme bölümünde okutmuştu. Ben, erken öldüğü için Tansı'nın babasını tanıyamadım, ama annesini tanıdım.

Tansı, ODTÜ'de Ege Cansen, Muhan Soysal, Ömer Saatçioğlu, Ergün Yener, Erol Tümer gibi daha sonraki yıllarda kamuoyunda tanınan kişilerle işletme okumuştur. O sınıfın birincisidir. İrem, ODTÜ'de mimarlık bölümünden mezun olmuştur. Lisans eğitiminde aldığı şehircilik dersleri onu bu bölüme yöneltmişti. Ben ise İTÜ'de betonarme dalından yüksek lisans derecesi almıştım. Bu üç öğrenci de piyasada daha çok para getirebilecek meslek alanlarını terk ederek, toplumda kabul edilip edilmeyeceği henüz belli olmayan bir meslek alanına, salt merak duydukları için giriyorlardı. Bu da her üçünün de iddialı olmasını getiriyordu. Kanımca bölümün eğitim açısından heyecan verici yanını bölümde verilen derslerin içeriğinden çok stüdyoda ele alınan konular oluşturuyordu. İlk yıl stüdyoda önce Ankara'da Kızılay merkezinin nasıl dönüşmekte olduğunu ele aldık. Onu izleyen konumuz Ankara Akdere gecekondularıydı. Daha sonra İnegöl'ün bir dağ köyü olan Hayriye köyünün geliştirilmesi projesi üzerinde çalıştık. O yıl MIT'de bir öğrenci olan Granwille Swell da aynı alanda doktora çalışması yapıyordu. Swell'ın Volkswagen arabasıyla çamurlu kış günlerinde Akdere'ye gidiyor, lastik çizmeleri giyerek anket yapıyorduk. Herhalde o günlerde gecekondu konusunun Tansı'nın akademik kariyerinde merkezi bir konum kazanacağını kestiremezdik.

Bu konuların bizi heyecanlandırması, eğitimi ilginç hale getirmesinde, o zamana kadar Türkiye'deki eğitim kurumlarının gerçek konulardan uzak olmasına karşın, ODTÜ'nün yeni bir yaklaşım izlemeye başlamasının önemli bir payı vardı. Ama kanımca bu konuları bizim bakımımızdan asıl heyecanlı hale getiren Türkiye'de 1960 sonrasında siyasal ortamda yaşanan gelişmelerdi. 1960 sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve yeni anayasayla siyasal düşüncenin ilk kez sola açılması, YÖN dergisinin çıkışı, TİP'in kuruluşu çok farklı bir ortam yaratmıştı. Bunlar, toplumda sosyal bilimlere bakış açısını değiştirmişti. Türkiye planlamaya

büyük ümitler bağlamıştı. Planlamanın bu prestij yükselmesi bize de heyecan aşılıyordu. Stüdyo çalışmalarında biz de kendimizi Türkiye'nin yaşadığı bu düşünce macerasının parçası halinde görüyorduk. Bizim öğretimimizin en önemli itici gücü bu yaşanan ortam oluyordu.

Öğrenciliğimiz sırasında şehir ve bölge planlamaya bakışımızı etkileyen iki kurum vardı. Bunlardan biri İmar ve İskan Bakanlığının Bölge Planlama Dairesi'ydi. Hocalarımızın bir kısmının bu daireden gelmiş olmaları yanında, o sırada İstanbul'da yapılmakta olan Doğu Marmara Planı'na öğrenci grubu olarak yaptığımız ziyaret bizi etkilemişti. İkinci kurum Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Şehircilik ve İskan Enstitüsü'ydü. Savaş sonrasının ünlü Berlin Belediye Başkanı Reuter'in, Nazilerden kaçarak Türkiye'de yaşarken oluşturduğu bu kürsünün başında bulunan Fehmi Yavuz'un kentsel arsa konusundaki bilinçli yaklaşımı yeni yetişen bizlerin kent planlaması ahlakının oluşumunda önemli bir köşe taşı oluşturuyordu.

Ben, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde okurken askerlik hizmetimi yaptığım için her dönem arkadaşlarımdan bir iki ders az alıyordum. Mezun olmam askerlik görevimin tamamlanmasının sonrasına kalacaktı. Askerlik görevimi tamamladığımda, o zaman Bölge Planlama Dairesi'nin başkanlığını yapan Tosun Moran benden İmar ve İskan Bakanlığı'nda görev alarak Bölge Planlama Dairesi'nde çalışmaları duraklamış bulunan Zonguldak Bölge Planı'nın başına geçmemi ve DPT'ye sunulacak bir hale getirmemi istemişti. Tabii bu 25 yaşındaki bir genç için özellikle 1960'lı yılların başında çok heyecan verici bir öneriydi. Bu işi başarabilmek için Bölge Planlama Dairesi çalışanlarından ve bu proje için daireye yeni alınanlardan genç bir ekip kurarak çalışmaya başladık. Bu ekipte Tansı Çalkılıç ile Önder Şenyapılı da bulunuyordu. Onlar da henüz yüksek lisans tezlerini yazmamışlardı. İmar Bakanlığı'nın binalarından yüksek bloğun tepesinde bulunan Bölge Planlama Dairesi'nin ışıkları gece yansına kadar yanıyordu. Bir taraftan Zonguldak Bölge Planı'nı hazırlıyor, öte yandan yüksek lisans derecelerimizi almaya çalışıyorduk.

Zonguldak projesine biri fiziki plancı diğeri ekonomist olan iki yabancı uzman atanmıştı. Ama bu uzmanların yaptıkları bizi doyurmuyordu. Onlar bize yol gösteremiyordu. Kuramsal sorunlarımızı çözmekte biz kendi başımızın çaresine bakacaktık. Bölge Planlama Dairesi'nde başkanın odasında uzmanlaşmış iyi bir kütüphane bulunuyordu. Tabii bizim

için gereğinden de fazlaydı. Şimdi hatırladıklarım arasında Walter Isard'ın *Yer Seçimi Teorisi, Bölgesel Analiz Metodları* bulunuyordu. Perloff'un, Simon'un, Chapin'in kitapları, *Land Economics, Journal of Amerikan Institute of Planners* vb. dergiler vardı. Bunlar, özellikle de Isard'ın *Bölgesel Analiz Metodu* kitabı başvurduğumuz en değerli kaynağı oluşturuyordu.

Altı ay gibi kısa sürede plan hazırlandı. Çalışma *Zonguldak Bölgesi Ön Planı* adıyla 1964 yılında yayımlandı. Kitabın kapağına Fikret Otyam'ın bize verdiği tren üstünde kömür yükleyen işçiler fotoğrafını koymuştuk. Bu fotoğraf planın siyasal yönelimi için çok anlamlı bir işaret oluşturuyordu. Plan sonrasında birer birer yüksek lisans tezlerimizi tamamladık. O yıl içinde tamamlanmış olan Birinci Beş Yıllık Plan, turizm konusunu Türkiye'nin gündemine getirmiş ve bir Turizm Bakanlığı kurulmuştu. Turizm konusunda ilginin yoğunlaştığı bu dönemde Tansı da yüksek lisans tezini turizm konusunda yazdı. Ben de Tansı'dan bir dönem sonra *Geri Kalmış Ülkeler İçin Bölge Planlaması* konusundaki tezimi tamamladım. Bu arada Önder Şenyapılı'nın yayıncılığa merakı sayesinde *Bölge Planlama* başlıklı, teksir ile çoğaltılmış bir süreli yayın çıkarmaya başladık. Bu faaliyetler bizlere bakanlık içinde yaygın bir güven oluşmasını sağladı.

Bakanlıkta bize yeni sorumluluklar verilmeye başlandı. Bunlardan biri Gaziantep'te Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması konusunda bir ön araştırma yapmaktı. Gaziantep'te çok sayıda küçük ve orta girişimci bulunuyor, ama verimli bir üretim yapılamıyordu. Burada kurulması öngörülen organize sanayi bölgesiyle bu yapıdaki bir küçük ve orta boy sanayi kümelenmesinin etkinliği artırılmak isteniyordu. Zonguldak Bölge Planı çalışma ekibi Gaziantep'e giderek oldukça uzun süre Gaziantep'te kaldı ve kapsamlı bir saha araştırması yaptı. Ne yazık ki bu çalışma yayımlanmadı. Daha sonra ekibimiz Doğu ve Güneydoğu Anadolu için bir bölge planı hazırlamakla görevlendirildi. 1964 yılı yaz aylarında Doğu Anadolu'da 20'den fazla ili kapsayan bir inceleme gezisi yaptık. Bu, bizim doğu sorununu birinci elden görmemizi sağladı.

Biz Bölge Planlama Dairesi'nde heyecan verici çalışmalar içindeyken Tansı, Önder, Sudi İlkorur ve ben sık sık Mübeccel Kıray'ın Milli Müdafaa Caddesi'ndeki evini ziyaret etmeye başladık. Bu ziyaretler kısa sürede her hafta cuma akşamları gidilen düzenli toplantılar haline geldi. Her cuma günü İbrahim ve Mübeccel Kıray'ın evine gidiyorduk. Haftanın

olayları konuşuluyor, siyasal sorunlar tartışılıyor, o hafta oynayan filmler ya da yayımlanan kitaplar konusunda yorumlar yapılıyordu. Kısa sürede ünlenen "Cuma Geceleri"ne Ankara'nın genç akademisyenleri, solun ünlü simaları da katılmaya başladı. Biz aramızda bu geceleri *rahle-i tedris* olarak adlandırdık. Bu sevgi çevresi, hepimizin yetişmesine çok katkı yaptı. Bu dönemde uzun süredir yakın arkadaşlıkları süren Tansı'yla Önder İzmir'de evlendiler. Nikah şahitlerinden biri de babamdı.

Biz bölge planlamanın çalışanları Türkiye'deki misyonumuzdan çok heyecan duyuyorduk. Bu konuda hem İmar ve İskan Bakanlığı'nda hem de DPT'de belli kadrolar bulunmasına ve önemli sayılabilecek bazı çalışmalar yapılmasına karşın, uygulamada çok önemli sorunlarla karşılaşılıyor, etkili olunamıyordu. Bu sorunlara karşın bu dönemde hem OECD hem de Birleşmiş Milletler, Türkiye'de bölge planlamanın ve bölge kadrolarının gelişmesini sağlamak için programlar geliştirmişti. Bu programlar kapsamında Türkiye'de yapılan bölge planlama çalışmalarına yabancı uzmanlar gönderiliyor, bu uzmanlarla birlikte çalışmak için mülakatlarla genç kadrolar seçiliyor ve bu gençler belli bir süre sonra görgü ve bilgilerini artırmak için yurt dışına gönderiliyordu. Bakanlığın bölge plancılarını yurt dışına göndererek yetiştirme programında yurt dışına gitme sırası 1965 yılı başında bana geldi. OECD bursuyla MIT'e gönderildim. MIT'in tüm prestijine karşın, ben, "Walter Isard'ın (MIT'ten ayrılıp) ekibiyle birlikte Pennsylvania Üniversitesi'ne geçerek kurduğu Bölge Bilimi Bölümü'ne geçmek istiyordum. Bu isteğimi gerçekleştirme olanağını buldum ve 1965-1966 ders yılında Bölge Bilimi Bölümü'nde eğitime başladım. Bu programı neo-Kantist coğrafya karşısında Schafer'in 1953'de yayımlanan ünlü yazısından sonra neo-pozitivist bir çizgide gelişen, "kantitatif coğrafya"nın ortaya çıkardığı paradigma değişikliğinin bir özel biçimi olarak yorumlamak doğru olur. Leontief'in öğrencisi olan Isard bir ekonomistti. Ama ekonominin, mekan boyutunu ihmal eden yaklaşımları onu tatmin etmiyordu. Neo-klasik iktisata mekan boyutunu getirmekten yola çıkarak çalışmalarını geliştirmişti. Bu yaklaşımı, coğrafyada yaşanan paradigma değişikliğine yeni bir katılım çizgisi ortaya çıkarmıştı. İdiografik coğrafyadan nometetik coğrafyaya geçişe bu yolla katkıda bulunmaya çalışıyordu.

Bu bölümde bölge bilimi yüksek lisans derecesi almak için sekiz ders almak ve tüm derslerden kapsamlı bir bitirme sınavı geçirmek gerekiyor-

du. Derslerde mikro iktisat, oyunlar kuramıyla ilişkilendirilmiş rasyonel karar verme, mikro iktisat temelli, kırsal ve kentsel arazi kullanma, sanayi yer seçimi ve merkezi yerler kuramını içeren bir yer seçimi kuramı, ekonomik temel kuramı, bölge muhasebesi, girdi-çıktı analizleri, gravite analizleri, sanayi kompleksleri ve doğrusal programlamayı içeren bölgesel analiz teknikleriyle, daha çok kantitatif coğrafya devrimini bir ölçüde de olsa izlemeye olanak verecek düzeyde bir istatistik öğretiliyordu.

Ben bu programa devam ederken Bölge Planlama Dairesi'nde yurt dışına gönderilme sırası Tansı ve Önder'e gelmişti. Onlar 1966 yılı ilkbahar döneminde Philadelphia'ya geldiler. O yıllarda Philadelphia ve çevresinde okuyan çok sayıda ve çoğu ODTÜ'lü olan öğrenciler vardı. Hatırladığım kadarıyla, Şadi Cindoruk yeni dönmüştü, Ayşe ve Atıl Öncü, Ege Cansen, Sevim Buluç, Philadelphia ve çevresindeki üniversitelerde okuyorlardı.

Ben 1966 yazında yüksek lisans derecesini aldım ve yaz sonunda Türkiye'ye döndüm. Tansı ve Önder de 1967 yılı ilkbahar döneminde yüksek lisans derecelerini alarak (Tansı uçağa binmekten çekindiği için) ABD'den gemiyle Türkiye'ye döndüler.

Bölge Bilimi Bölümü'nden mezun olan üç kişinin Bölge Planlama Dairesi'ne dönmüş olması ilk bakışta bu dairede daha aktif ve heyecan verici projelere girişilmesine yol açacağı düşünülebilir. Oysa döndüğümüzde siyasal iktidar değişmişti. Adalet Partisi tek başına iktidara gelmişti. Devlet Planlama Teşkilatı'nın başına da Turgut Özal getirilmişti. İkinci Beş Yıllık Plan hazırlıkları yapılıyordu. DPT'de de denetim noktalarına yeni kişiler getirilmişti. İmar ve İskan Bakanlığı'nda da yönetim değişmişti. Ben ABD'de iken YÖN dergisinde adımla uzun bir yazım yayımlanmıştı. Yeni yöneticiler bize güven duymuyordu. Bu koşullar altında bakanlıktaki görevlerimiz bizi içine çekmekte yetersiz kalıyordu. Bizi doyurmuyordu. Biz de doyumu başka alanlardaki faaliyetlerde aramaya başlamıştık. Mimarlar Odası Türkiye'de ses veren kampanyalar yürütüyordu. Özellikle Türkiye'de üniversitelerde öğrenci hareketleri gelişmeye başlayınca Mimarlar Odası'nın faaliyetleri yeni anlamlar ve açılımlar kazanmıştı. Boğaz Köprüsü kampanyası yürütüyor, özel okullara karşı Anayasa Mahkemesi'nde dava açıyor, Milli Fiziki Planlama ve Mimarlık Seminerleri'ni düzenliyordu. Sol siyasetle dirsek teması içinde olan bu faaliyetler içinde biz de yer alıyorduk. Bu faaliyetlerin heyecanını da Mübeccel Hanımın evinde cuma geceleri paylaşıyorduk.

Tansı ve Önder'le arkadaşlığımız bu dönemde iş merkezli olmaktan çıkarak ev merkezli olmaya başladı. Ben Amerika'dan döndüğümde İzmir Caddesi'ndeki bir apartmanda İmar İskan Bakanlığı'ndan Sudi İlkorur ve Tului Sönmez'le birlikte bir evde yaşamaya başlamıştık. Önder'le Tansı da aynı apartmanda bir daire tuttular. Burada otururken Hoşdere Caddesi 18 No'da ortağı olduğumuz Plan Oba Konut Kooperatifi eliyle apartman dairelerimiz inşa ediliyordu. 1963 yılında yürürlüğe giren ilk Beş Yıllık Plan'da konut sorununun çözümü için konut kooperatifleri eliyle sosyal konut yapılması teşvik ediliyordu. Sosyal Konutlar için 63 metrekarelik bir standart saptanmıştı. Türkiye'de bu standardın 100 metrekareye çıkartılması için büyük bir kamuoyu baskısı oluşmuştu. Biz plancı olarak 63 metre karelik standardı savunuyorduk. Kooperatif apartmanının planını yapan Yılmaz İnkaya da bu yaklaşımı savunduğu için iyi bir projelendirmeyle bu standartta bir evde bir ailenin çok sıkıntıya düşmeden yaşayabileceğini kanıtlamak istiyordu. Kooperatifin 16 üyesi vardı, ortaklar Bölge Planlama Dairesi'nde ve DPT'de çalışanlardan oluşuyordu. Onun için kooperatifin adı Plan Oba olmuştu. Sanıyorum ki 1968 yılında, ben ve Tansılar Hoşdere 18'e taşındık. Bu yakın arkadaşlar grubu burada çok tatlı bir yaşam kalıbı yarattılar. Günümüzün birbirine yabancı ailelerinden oluşan apartmanlarındaki yaşantıdan çok farklı bir yaşantı gelişti. Her hafta sonu birlikte eğleniliyor, birlikte yemekler yeniliyor, Yılmaz İnkaya, Erdoğan Soral, Tülin Candır gibi usta aşçılar hünerlerini yarıştırıyorlardı. Her gün bir sürprizle karşılaşılabiliyordu. Ailelerin çocukları birlikte büyüyordu. Evlerin erkekleri apartmanın tek bekarı olarak benim daireme akşam yemeğinden sonra geliyor, günün siyasal değerlendirmesini yapıyorlardı. Hoşdere 18 adeta kıskanılan bir yer haline gelmişti. 63 metre karelik mekan mutlu bir yaşamın engeli hale gelmiyordu. 1968 yılının Şenyapılı ailesinin yaşamında özel bir önemi var. Tek çocukları olan Burcu o yıl doğdu. Şimdi Bilkent'te öğretim üyesi olan Burcu bu apartman ortamı içinde büyüdü.

Bürokraside çalışanların oluşturduğu bu grubun oldukça büyük bir kısmı çalışırken bir yandan da doktoralarını yaparak kendilerini akademik yaşama geçmeye hazırlıyorlardı. Ben ve Tansı'nın dışında Gencay Şaylan, Oktar Türel, Erdoğan Soral, İlbilge Saldamlı doktoralarını yaparak profesör oldular. Profesör Ali Türel de bir süre kiracı olarak Hoşdere 18'de yaşadı. 1977 seçimlerinde Ecevit iktidarı döneminde de genel müdür ve

üstü düzeyde yedi bürokrat burada yaşıyor, sabahları apartmanın önünden çok sayıda siyah araba kalkıyordu.

Amerika'dan Türkiye'ye döndükten sonra bir gün beni Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde bir toplantıya çağırmışlardı. Yanlış hatırlamıyorsam toplantıya dekan Aptullah Kuran başkanlık ediyordu. Ben ABD'de iken Mimarlık Fakültesi bir bölge planlama yüksek lisans programı açmaya karar vermiş ve bazı hazırlıklar yapmıştı. Uygulanacak programı tartışıyorlardı. Ben de hemen yeni programın hazırlanması çalışmalarına katıldım ve yarı zamanlı olarak bölge planlama programında dersler vermeye başladım. ABD'deki eğitimim dolayısıyla bakanlığa hizmet zorunluluğum vardı. Hemen ayrılıp üniversiteye geçemiyordum. Fakülte dekanı Aptullah Kuran bana kısa sürede doktoramı tamamlayarak Bölge Planlama Bölümünün başına geçmemi önerdi. Doktoramı tamamlarsam üniversite mecburi hizmetin devrini sağlamak için gerekenleri yapacaktı.

1968 yılında ben doktora çalışmamı tamamlamıştım, Aptullah Kuran da benim tam zamanlı öğretim üyesi olarak ODTÜ'ye atanmam için işlemleri başlatmıştı. Benim Mimarlar Odası'nın Boğaz Köprüsü kampanyası sırasındaki faaliyetlerim dolayısıyla atama işlemlerim bir sonuca ulaşmadı. İyi saatte olsunlar rektör Kemal Kurdaş'a ulaşmışlardı.

Bu dönemde ODTÜ'de de öğrenci işgalleri başlamış üniversite yönetim değişiklikleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu kriz ancak Erdal İnönü'nün rektör seçilmesiyle aşıldı. Direniş cephesi istediği sonucu aldı. Ben de 1970'te üniversiteye tam zamanlı öğretim üyesi olarak atandım. Bölge Planlama Bölümü'nün başkanlığını yapmaya başladım. Şehir Planlama Bölümü Başkanlığı'na da İrem Acaroğlu gelmişti. Geçen sürede bölüm büyümüş, öğrenci sayısı artmıştı. Bu durumda bölüm yeni öğretim üyesi almak için ilan verdi. Başvuranlar arasında Tansı da vardı. Mecburi hizmetini tamamlamıştı. 1971 Kasım'ında Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Tansı'nın da katılmasıyla Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün ilk öğrencilerinin tümü, bu kez öğretim kadrosunda bir araya gelmişti.

Tansı, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama'da öğretim görevlisi olunca akademik kariyerin gerekli kıldığı kanala girdi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktora programına devama başladı. Bu arada o dönem çok gözde bir kurum olan İngiltere'deki *Centerfor Environmental Studies*'den aldığı bir araştırma fonuyla 1974-1976 arasında İstanbul'da

bir gecekondu araştırması yürüttü. Bu çalışmada elde ettiği bulguları kullanarak yazdığı tezle 1977 yılında doktora derecesini aldı ve ODTÜ'de "assistant profesörlüğe" terfi etti.

Tansı bölümde farklı türlerde kuramsal dersler vermiştir. Ama onunla özdeşleşeni üçüncü sınıf stüdyosu olmuştur. Tansı, Özcan Altaban, Haluk Alatan ve Murat Güvenç'le birlikte bu stüdyoya sahip çıkmıştır. Tabii bölüm içinden ve bölüm dışından, burada isimleri sayılamayacak kadar çok sayıda kişi de bu stüdyo çalışmasına katılmıştır. Bu stüdyoda öğrencilere tasarım faaliyetinin bilimsel araştırmayla ilişkisinin kurulmasında ve planlama ahlakının kodlarının oluşturulmasında önemli bir yol göstericilik gerçekleştirilmiştir.

Tansı 1989 yılında profesörlük unvanını aldı. Kısa bir süre sonra da 1991-1994 yılları arasında Kent Planlama Programının başkanlığını, 1994-2000 yılları arasında da Şehir ve Bölge Planlama Bölüm Başkanlığını yaptı. Bölüm başkanlığı sırasında bölüm yönetiminde belli bir disiplini yerleştirme konusunda çok uğraş verdi. Bölüm programını yenilemeye çalıştı. Asistanların yurt dışına gönderilmesini sağlamaya çalıştı. Bu arada beni her yıl bölümde verilmiş yüksek lisans tezlerinden en önde gelenine bir İlhan Tekeli ödülü vermeye teşvik etti. İlk ödül 1996 yılında verildi. O yıldan beri bu ödülün işletilmesini sağlıyor. Tezleri çoğaltıp Türkiye'nin şehir planlama bölümlerinin tümüne gönderilmesini, benim de mutluluk duymamı sağlıyor.

Tansı'yla aramızda 4 aylık bir yaş farkı var. Benden dört ay sonra 2005 Mart'ında o da emekli oldu. İkimiz de halen bölümümüzdeki derslerimizi sürdürüyoruz. Benim okula geldiğim günlerde öğle yemeklerini öğretim üyelerinin sosyal kulübünde genellikle Özcan Altaban, Önder, Tansı ve ben birlikte yiyoruz. Masamıza zaman zaman başka emekliler de katılıyor. Tansı ve Önder'in günümüzdeki en büyük heyecanını yeni doğan torunları Lalin'i sevmek oluşturuyor. 46 yıldır gözlediğim gibi Tansı ve Önder birbirine yetiyorlar. Mutlu olmak için büyük talepleri olmuyor. Tansı'yı mutlu etmek için hâlâ küçük şeyler yetiyor. İyi bir çikolata, dondurma ya da pasta yanında seyredilen iyi bir film onu mutlu ediyor. Tansı'yla benim ilişkim birbirimize çok yakın olmamıza rağmen, hep takılma yüklü olmuştur. Başka bir deyişle yakınlığımız birbirimize takılarak gelişti. Biz sürekli birbirimizi kızdıracak takılma konuları yaratırız. Bunlar bizi kızdırmaktan çok eğlenceli bir ortam yaratmak için kullanılır. Bizim

böyle birbirimize takılmamızdan sanırım en çok eğlenen Önder oluyor. Belki de onun söyleyemediklerini ben söylemiş oluyorum. Yaşantımızı bu minval üzere sürdürüp gidiyoruz.

3. Şenyapılı'nın Bilimsel Çalışmaları

Yazımın ikinci bölümüne geçiyorum. Bu bölümde Tansı Şenyapılı'nın çalışmalarının katkılarını anlatmaya çalışacağım. Saptayabildiğim kadarıyla 7 kitabı, 21 kitap bölümü, 16 makalesi bulunuyor. Aşağıdaki satırlarda bu çalışmaları kronolojik sırayla ele alacağım. Kitaplarının tümüne, kitap bölümlerinin 15'ine, makalelerinin ise 5'ine ulaşabildim. Bunların tümü benim kütüphanemde bulunuyor. Diğerlerine ulaşabilmek için Tansı'nın arşivine başvurmak gerekiyordu. Ama bu kitabın Tansı'da yaratmasını beklediğimiz sürpriz etkisini ortadan kaldırmamak için o yola başvuramadım. Bu eksikliklere karşın yapacağım tanıtmanın onun katkılarını büyük ölçüde kuşatacağını düşünüyorum.

Şenyapılı'nın ilk yıllardaki yayınları o yıllarda yeni olarak çıkmaya başlayan ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nde olmuştur. Mimarlık Fakültesi Dergisi'nin 1976 yılı bahar sayısında Sevgi Aktüre ile Şenyapılı'nın *Safranbolu'da Mekansal Yapının Gösterdiği Nitelikler ve Koruma Önerilerinin Düşündürdükleri* adlı bir yazısı yer almaktadır. Safranbolu'nun korunmasının Türkiye'nin planlama gündemine girdiği bir dönemde, bu yazıda Safranbolu'nun yapısının nasıl oluştuğu tarihsel bir analiz içinde ortaya konmakta ve var olan kentsel dokunun oluşmasında kent ekonomisinin 19. yüzyıl sonunda ulaştığı zenginliğin önemi üzerinde özellikle durulmaktadır. Ayrıca 1930'lu yılların sonunda Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın Karabük'te kurulmasının Safranbolu'yu toprağı üstünde spekülatif etkiler yaratmadan işçi yerleşmesi haline sokmasının var olan dokuya nasıl bir koruma etkisi yarattığı anlatılmaktadır.

Şenyapılı'nın, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nin 1977 yılı güz sayısında *"Integration Through Mobility" (Hareketlilik Yoluyla Bütünleşme)* başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. Bu, doktora tezindeki görüşleri savunan bir yazıdır. Biraz sonra tezin kendisi üzerinde ayrıntılı olarak durulacağı için bu yazı ayrıca ele alınmayacaktır.

Şenyapılı'nın ilk kitabı ODTÜ Mimarlık Fakültesi tarafından 1978 yılında yayımlanan *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*'dur. Bu kitap Şenyapılı'nın doktora tezinin gözden geçirilmiş halidir. Bu çalışmayı bu bilim

alanının dış ve iç tarihleri açısından değerlendireceğim. Şenyapılı gecekondu konusunda bir tez yazarak dış tarih açısından toplumun sorunlarına duyarlı bir çalışma yapmıştır. O yıllarda gecekondu Türkiye'nin gündeminde hâlâ bir sorun olarak görülmektedir. Onu inceleyen bir bilim insanı olarak çalışmasını toplum açısından anlamlı bir alana yöneltmiş olmaktadır. Ama bir ülkedeki bilimsel faaliyetlerin iç tarihinin bulunması dış tarihinin bulunmasından daha önemlidir. Bir ülkenin bilim adamları birbirinden etkilenerek bir bilimsel gelişme gösterebiliyorlarsa o ülkede bir epistemolojik komünite oluşmuş demektir ve yazılabilecek bir iç tarihi vardır denilebilir. Şenyapılı'nın bu tezini, belli bir dönemde ODTÜ'de ve Mübeccel Kıray'ın cuma gecelerinde küçük bir epistemolojik komünite oluşup oluşmadığını sınamak için kullanacağım.

Her ne kadar Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesinde bir kırılma noktası olarak görülebilecek olan Birinci Beş Yıllık Plan'ın ortaya çıkmasından kısa bir süre geçmesine karşın bu epistemolojik çevre dış dünyadaki bilimsel gelişmelerle ilişkisini kurarken çok temkinli davranıyordu. Dış dünyadaki bilimsel gelişmeleri en uç noktada izlemeye çalışıyordu. Ama bu gelişmeye teslim olan basit bir izleyici hale gelmekten çok çekiniyordu. Bu çekince de bir yandan gelişmiş Batı ülkelerindeki sosyal bilimler gelişmelerinin gerisinde kapitalist sistemin mantığından gelen çarpıtmaları görüyor, öte yandan Türkiye'nin karşılaştığı sorunların çözümünde bu paradigmalara dayanarak geliştirilen önerilerin yetersiz kaldığını kolayca fark ediyordu. Böyle bir yaklaşımı benimseyen bir çevre kendi ülkesindeki bir toplumsal problemi ele aldığında özgün bir yaklaşım geliştirme konusunda da kaçınılmaz olarak bir iddia taşır hale geliyordu. ODTÜ'deki plancılara böyle bir iddiayı taşımayı Mübeccel Kıray aşılamıştı. Nitekim Şenyapılı da kitabının sunuş yazısında bir kişinin adını anmaktadır. O da Mübeccel Kıray'dır. Bu sunuşta doktora hocasının adı geçmemektedir. Zaten tezin kuramsal kurgusu içinde bu alana Kıray'ın getirdiği, örgütlü olan/olmayan iş, tampon kurumlar ve göreli yoksunluk gibi kavramlar önemli yer işgal etmektedir.

Temelde Şenyapılı'nın tezinde yaptığı, gecekondu olgusunun, çoğu kez yapıldığı gibi sadece gecekondu alanlarında gözlenenleri sistemleştirerek ve bu gözlenenleri bozulmalar olarak ilan ederek kavranamayacağı saptamasından yola çıkmaktır. Ele alışında gecekondu olgusuna açıklık kazandırılması için Türkiye gibi ülkelerin kapitalistleşme sürecinin özel-

liklerine dayanarak, gecekondu alanlarında gözlenen toplumsal yapının, özellikle de istihdam türünün nitelikleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmakta, gecekondu olgusunun nedenleri bir bütünlük içinde ortaya konulmaya çalışılmaktır.

Türkiye gibi kapital birikimi çok hızlı olmayan bir ülkede, yaşanan sanayileşme sürecinde ileri teknolojili örgütlenmiş bir kesim bulunmasına karşın, bu kesimin sağladığı istihdam olanakları, yaşanan hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı kent nüfusunun tümüne istihdam sağlayamamaktadır. Bu kesimlerin istihdamı ya geri teknolojilerle işleyen ancak emeğin çok ucuz olması halinde varlığını sürdürebilecek sanayilerle ya da marjinal kesim olarak adlandırılan örgütsüz iş olanaklarıyla sağlanmaktadır. İşte bu örgütlü kesim dışında kalan kesimlerde yer alanların kentteki varlığını sürdürebilmesi düşünülmeye başlandığında gecekondunun işlevselliği ortaya çıkmaktadır. Şenyapılı ucuz ve devingen emeğin kentte varlığını sürdürebilmesine gecekondu olgusunun çok yönlü katkısının neler olduğu konusunda ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Bunlar arasında sanayicinin üretim için seçtiği yere kolayca uyum sağlayarak emeğin maliyetini düşürmesi, tüketim pazarında ikinci bir tabaka yaratarak marjinal kesim ve geri teknolojili üretim için yararlanabileceği bir pazarı oluşturmakta, göreli yoksunluklarını köye göre saptadıkları için de önemli siyasal gerilimlerin doğmasına neden olmamaktadırlar, vb.

Şenyapılı kuramsal çerçevesinin geçerliliğini Kağıthane Belediyesi'nin sınırları içindeki o tarihlerde nüfusu 15.000'e ulaşmış bulunan Gültepe gecekondu bölgesini araştırarak sınamıştır. Bunun için önce tarihsel bir anlatı kurulmuş, Gültepe'nin oluşumu İstanbul'un gecekondu tarihi içine oturtulmuştur. Daha sonra Gültepe'de yapılmış saha araştırmasının verileri değerlendirilmiştir. Beklenilebileceği üzere bu saha araştırmasında deneklere sorulan sorular, tutulan işler ve iş değiştirme sıklıkları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Şenyapılı'nın bütüncül gecekondu çözümlemesi, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecine referansla gecekonduyu normalleştirmektedir denebilir. Bir anlamda kapitalistleşme sürecinde önemli değişiklikler olmadan, salt gecekondu alanlarındaki gözlemlere dayanarak yapılacak ufak tefek iyileştirmeler önemli sonuçlar getirmeyecektir. Bu niteliğiyle Şenyapılı'nın önerdiği ya da ima ettiği çözümler temelde modernisttir. Çözüm, bütünleşmenin gerçekleşmesindedir. Bu da örgütlenmiş işlerin zaman içinde

toplum içinde yayılımının artırması ve örgütsüz işlere gerek kalmamasıyla gerçekleşecektir. Yani zaman içinde tüm toplum modernleşecektir.

1980 yılında Şenyapılı'nın *Squatter Settlements: A Bibliography* çalışması ODTÜ Mimarlık Fakültesi *Ara* yayın dizisinden yayımlanmıştır. Bu, Türkiye'de o zamana kadar yapılmış gecekondu araştırmalarının hemen tümünü kapsayan bir çalışmadır. Bir yıl sonra vereceği doçentlik tezinin bir ön hazırlığı olarak görülebilir.

Şenyapılı'nın ikinci kitabı ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nce 1981 yılında *Gecekondu Çevre İşçilerin Mekanı* adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışma doçentlik tezidir. 12 Kasım 1981'de doçent unvanını almıştır. Şenyapılı bu çalışmasında doktora tezindeki kuramsal açıklamalarını geliştirmekte, çalışmanın varsayımlarının sınandığı alanı İstanbul ve Ankara gecekondularını kapsayacak biçimde genişletmektedir. Sanıyorum ki Şenyapılı'nın en çok atıf almış olan çalışması budur.

Londra'daki *Center for Environmental Studies* tarafından finanse edilen İstanbul gecekondu araştırması, İstanbul metropoliten alanında beş yerde yapılmıştı. Şenyapılı doktora tezinde bu beş bölgeden sadece Gültepe araştırmasının sonuçları kullanmıştı. Bu yeni çalışmasına beş yerde yapılan anket uygulamalarını taşımıştır. Bu beş yerden ikisi, Gazi Osman Paşa (eski Taşlıtarla) ve Gültepe gibi yerleşik gecekondu bölgeleridir. Diğer ikisi Eminönü ve Zeyrek'te kentin geçiş bölgesi haline gelmiş, yeni göçenlerin oturduğu eski kent mahalleridir. Sonuncusu ise İstinye sırtlarında yeni oluşmakta olan bir gecekondu alanıdır. Araştırmanın Ankara ucundaki gecekondu araştırması şehir ve bölge planlama öğrencilerinin 3. sınıf stüdyosu kapsamında eski gecekondu bölgelerinden Akdere, yeni gecekondu bölgelerinden Tuzluçayır ve İmar ve İskan Bakanlığı'nın sosyal konut uygulaması yaptığı Yıldızevler'de yapılmıştır.

Şenyapılı bu çalışmasında doktora çalışmasındaki kuramsal çerçevesini geliştirmektedir. Bu iki çalışması arasındaki temel farklılık birinci çalışmanın gecekonduları planlamak isteyen fiziki plancılara yol göstermekte yetersiz kalması üzerine, kavramsal çerçevesinde fiziki plancılara yol gösterecek yönde değişiklikler yapmasıdır. Bunu yapmak için gecekondu olgusunu açıklamakta kullandığı ekonomik bağımsız değişkenleri soyut düzeyde tutmaktan vazgeçerek, mekansal düzeyde somutlaştırmıştır. Bu tür somutlaştırma modeli, kent plancılarının yararlanmasına daha açık hale getirmektedir. Bu geliştirmede kritik olan, merkez ve çevre emeği

kavramlarının kullanılması olmaktadır. Modelin bağımsız değişkenleri olarak mekansallaştırılmış merkez ve çevre emeği kavramları kullanıldığında, gecekondu olgusunun fiziksel özelliklerini açıklamak daha kolay olabilecektir.

Çalışmada kullanılan merkez ve çevre kavramını doğru olarak değerlendirmek için kısa bir açıklama yapmakta yarar vardır. Şenyapılı'nın kitabının yayınlandığı dönemde Türkiye'nin sosyal bilimler dünyasında bu kavram çifti iki ayrı anlamda kullanılıyordu. Bunlardan biri Şerif Mardin'in Türkiye'nin siyasal yapısını açıklamakta kullandığı anlamdadır. İkincisi ise bağımlılık okulunun ekonomik kalkınma kuramında kullandığı merkez-çevre kavramlarıdır. Şenyapılı'nın bu kavramı kullanma biçimi dönemin bu iki kavramı kullanma biçimiyle karıştırılmamalıdır.

Şenyapılı kuramında kentteki işleri; merkez işler, çevre işler ve marjinal işler olarak üç gruba ayırmaktadır. Araştırma döneminde gecekondu bölgelerinde yaşayanlarda merkez işlerde çalışanların en çok %10-15, marjinal sektörün %5-20, çevre işlerde çalışanların %45-55 oranlarında olduğunu tahmin etmektedir.

Merkez işler bir ekonominin yaratabildiği en gelişmiş ve örgütlenmiş düzeydeki işlerdir. Beceri düzeyi yüksek, eğitilmiş ve iş deneyimi fazla olanlarca yapılırlar. Pazar fiyatı yüksek mallar üretir. Örgütlüdür, iş devingenliği azdır. Giriş ve çıkış eşikleri yüksektir. Çevre işler ise bir iş kolunun, küçük çaplı iş yerlerinde, az becerili ve düşük ücretli örgütlenmemiş işçilerce yapılan bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle o iş kolunda üretimden çok bakım onarım gibi işlevlerde yoğunlaşılmıştır. Bu kesimde merkez işlere göre işçi devingenliği daha yüksektir. Çevre işleri düşük ücretleriyle merkez işlerdeki ücretlerin denetim altında kalmasını sağlamaktadır. Şenyapılı "merkez-çevre" ayrımının emeğin türü üzerindeki bir kavram çifti olduğunu, oysa "formel-informel" ayrımının, işletmenin ekonomi ile ilişkileri ve bunun kurumsallaşma düzeyi üzerinde olduğunu belirterek neden merkez-çevre kavram çiftini seçtiğine açıklık getirmektedir. Bu netleştirmeyle Mübeccel Kıray'dan farklılığını da çok vurgulamadan ortaya koymuş olmaktadır.

Şenyapılı marjinal sektörü ise küçük boyutlu, tek kişilik, yatay ve dikey örgütlenmesi olmayan, giriş ve çıkışın kolay olduğu, düşük verimli, temelde geçici işler olarak tanımlamaktadır. Bu türde saf bir marjinal kesimi 1945-50 yılları arasında bulmanın olanaklı olduğunu ama 1980'lere

ulaşıldığında bu kesimin de bir tür örgütlenme içine girdiği, giriş-çıkış eşikleri oluşturduğu üzerinde durarak önemli ölçüde çevre işlere dönüştüklerini belirtmektedir. Böylece, çözümlemesini merkez-çevre işleri kavram çifti üzerinden sürdürmesi yeterli hale gelmektedir.

Şenyapılı'nın yaptığı merkez-çevre işler kavramlaştırılmasına açıklık kazandırmak tek başına yetmez. Bunun planlamaya kadar uzanan sonuçlarının ne olduğuna da açıklık kazandırmak gerekir. Şenyapılı, gecekondu olgusu denetlenmek ya da planlanmak isteniyorsa ekonomik ve sosyal ilişkilerle gecekondunun mekansal biçimlenişi arasında nedenselliklere açıklık kazandırılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Genellikle yapılmakta olduğu gibi gecekondunun fiziksel özelliklerini ve bunlardaki sorunları gözleyerek gecekondu sorununun çözülemeyeceğinin en iyi kanıtının devletin sosyal konutlar yapmasının bir şeyi çözmemesi olduğunu belirtmekte ve çözümlerin ancak gecekonduyu biçimlendiren ilişkilere açıklık kazandırılması ve bunlarda değişiklik yapılmasıyla sağlanacağı üzerinde durmaktadır. Merkez-çevre işler kavramlaştırmasının yararı ancak bu ilişkilerin kavranmasındaki etkisi gösterildiğinde anlam kazanacaktır.

Merkez-çevre ikiliği üzerinden bir kavramlaştırmanın önce ekonomi alanında ne tür ilişkileri sergilemeye olanak verdiği üzerinde duralım. İlk ilişki emek piyasasındaki devingenlik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu piyasa içinde çevre işlerde çalışanlar merkez işlere geçmek için bir eğilim taşımaktadır. Ancak merkez işlerin tüm emek pazarını kapsayacak biçimde genişleme göstermesine toplumun içinde bulunduğu kapital birikim süreçleri elvermediği için merkez işlerin boş bıraktığı işlevler çevre işlerce doldurulmaktadır. İki kesim arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Çevre işlerle bu alanı dolduranlar becerebilirlerse kendi işyerlerini açıp patron olmayı yeğlemektedirler.

Bu kuramın geliştirildiği yıllarda Türkiye'de üretim dış pazarlara açılmamakta, iç pazarla yetinmek durumunda kalmaktadır. Şenyapılı, bu üretimin pazar yüzeyinin niteliğinin konveks olduğu saptamasını yaptıktan sonra, bu yüzeydeki arz boşluklarını doldurmayı seçen çevre işlerine dayanan işletmelerin de hem ekonomik hem de coğrafik (fiziksel) mekanda devingen olmak durumunda kaldığını söylemektedir.

Gecekonduların kent mekanındaki yerleri, yerleşme dokularının farklılığı, onlar hakkında sosyal olarak bütünleşememe yargısının verilmesini gerektirmiştir. Bu bütünleşememe büyük ölçüde gecekondularda yaşayan

nüfusun sosyal mekandaki ilişki biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Şenyapılı bütünleşme bakımından sosyal mekan içindeki ilişki biçimlerinin önemine değindikten sonra, gecekonduda yaşayanlar bakımından farklılaşmanın en kolay ortadan kaldırılabileceği alanın tüketim kalıpları olduğunu belirtmektedir. Böyle bir mekanizmanın işleyişi gecekonduları kentteki tüketime en aç ve hazır kesim haline getirmektedir.

Gecekondu nüfusunun ekonomik mekanda kurabildiği ilişkilerin onların sosyal ve fiziki mekandaki ilişkilerini belirlediği kabulü içinde plancıya yol gösterici sonuçlar ortaya koyabilmek için Şenyapılı, kente göçenin hangi değişkenlere bağımlı olarak toplumsal ilişkiler kurduğu, bu ilişkilerin kente uyum sürecini nasıl etkilediği, eski yaşantısından yeni yaşantısına geçişini nasıl yönlendirdiği üzerinde durmuştur.

Kente gelen bir göçmenin ilişkileri, geçmiş yaşamdan kalanlar ve yeni geldiği yerde kurduğu ilişkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Kentteki başarısı birinci tür ilişkilerden çok ikinci tür ilişkilere bağlı olmaktadır. Kente kırdan gelen bir kişinin kırla ilişkisi hemen kesilmez. Göç eden kişi, kentte güvenceli bir merkez iş ve kent mekanında bir toprak ya da konut elde edinceye kadar kırla ilişkisini koparmamaya çalışır. Bu ilişkiler, bu sırada kırsal kesimde kalan taşınmazının gelirlerinden yararlanma, kentte taşınmaz elde etmek için kırdaki taşınmazını satmak ile daha çok kültürel alanda olduğu düşünülebilecek davranışları ve değerleri sürdürmek olarak sayılabilir.

Üzerinde asıl durulması gereken ilişkiler göçmenin geldiği yeni mekanda kurduğu ilişkilerdir. Kente gelen bir gecekondulunun ilişki kurmakta iki olanağı vardır. Bunlardan birincisi yaşama mekanında kurduğu, ikincisi ise iş yerinde kurduğu ilişkilerdir. Yaşama mekanında benzer toplumsal kökene sahip kişiler oturmaktadır. Onun değişmesini, yeni koşullara uyum yapmasını kolaylaştırmamaktadır. Yeni gelenin merkez işlere doğru ilerlemesini sağlayacak olan daha çok iş yerleri kanalıyla kurulan yeni ilişkilerdir. Kendine açık iş olanaklarından ancak burada haberdar olacak, potansiyellerini burada sergileyecektir.

Şenyapılı bu çalışmasını 1980'li yılların hemen öncesinde yaptığı ve gecekondu mahalleleri siyasal radikal gruplar arasında paylaşıldığı için sosyal mekanda bütünleşme/segregasyon ve çatışma kültürüne dönüşmesi sorununu sosyal ilişkiler mekanına bakarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Şenyapılı gecekondu alanlarında ortaya çıkan iş biçimleri, emeğin bu-

radaki kullanılış şekilleri ve Türkiye'nin kapitalist gelişmesindeki işlevleri üzerinde durarak ve gecekondulunun kır ve kentle ilişkilerinin zaman içinde bir gelişme geçirdiği olgusundan hareketle, gecekondularda yaşayanların ilk nesilde göreli yoksunluk değerlendirmelerinin olumlu olduğunu, radikal siyasal akımların militan güçleri haline gelemeyeceğini belirtmektedir. Kente bilinçli bir kararla gelmiştir, kentte tutunmaya çalışmaktadır. Umutlarının önü kapanmamıştır.

Şenyapılı ikinci nesillerde de var olan ekonomik sisteme karşı radikal devrimci hareketlerin gecekondu bölgelerinde ortaya çıkmayacağını söylemektedir. Çünkü kente yeni göçen emeği sömürülse de kendisine kentte yaşayabileceği bir iş bulmakta, tüketici olarak kendisini pazara kaptırmakta, bu durumda radikalleşmek yerine düzenin doğrultusuna girmektedir. Gecekondunun içine girdiği ekonomik ve sosyal ilişkiler sınıfsal bir dayanışmanın gelişmesine olanak vermemektedir. Bu durumda da gecekondularda gözlenen, bir devrimci bilinç gelişmesinden çok fırsatçı anarşist eylemler olmaktadır.

Şenyapılı gecekondu için geliştirdiği kuramsal çerçevenin gecekonduların mekansal biçimlenmesini nasıl etkilediğini göstermek için Türkiye'nin gecekondu deneyimini dört döneme ayırarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu dönemlerden birincisi 1945-1950 yılları arasıdır. Bu dönemde gecekondu ailesi marjinal işlevler görmekte, çok kötü koşullardaki binalarda yaşamakta, köyle ilişkisini önemli ölçüde sürdürmektedir. İkincisi 1950-60 dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde gecekondu ailesi marjinal olmayan bir ekonomik statü kazanmaktadır. Başka bir deyişle gecekondu nüfusu marjinal işlerden çevre işlere geçmeye başlamışlardır. Çoğalan gecekondu nüfusunun siyasal pazarlık gücü de artmıştır. Gecekondu yapılarının kalitesinde bir gelişme olmaktadır. Üçüncü dönem 1960-70 yılları arasını kapsamaktadır. Bu yıllar arasında gecekondu ailesinin ekonomi açısından tüketici işlevleri gelişmiştir. Gecekondu mahallelerinin altyapılarında önemli gelişmeler olmuştur. 1970-1980 arası dördüncü dönemde gecekondu aileleri küçük çaplı toprak spekülasyonu geliri elde etmeye başlamışlardır. Erişebilirliği yüksek eski gecekondu mahallelerinde apartmanlaşma başlamıştır.

Şenyapılı gecekondu olgusu için oluşturduğu bu kuramsal çerçeveyi İstanbul ve Ankara gecekondu bölgelerinde yaptığı saha araştırması verileriyle sınamıştır.

Şenyapılı "Gecekondu Çevre İşçilerin Mekanı" adlı kitabını yayımlamadan önce 1979 yılında elinde bulunan gecekondu malzemesini kullanarak, Nermin Abadan Unat'ın derlediği *Türk Toplumunda Kadın* kitabında *Metropol Bölgelerin Yeni Bir Öğesi Gecekondu Kadını* makalesini yayımlamıştır. Bu kitap, Türkiye'de kadın sorunu konusundaki ilk önemli derlemedir. Kadın hareketinin yeni gelişmeye başladığı bu dönemde sosyal bilimciler iki gruba ayrılmıştı. Sosyal bilimcilerin bir bölümü kadın sorununu toplumdaki sınıfsal sorunun bir parçası olarak görüyordu. Diğer bölümü kadın sorununun sınıf sorunundan ayrı olarak ele alınması gerektiğini savunuyordu. Şenyapılı kadın hakları sorununun sınıfsal çerçeve dışında, bağımsız bir olgu olarak ele alınamayacağını belirtiyordu. Kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarının kaynağı, bağımlı oldukları sosyal sınıflardır, diyen birinci grup içinde yer alıyordu. Gecekondu kadınının var olan koşullarda ancak çevre işlerde yer alabileceği ama bunun da ekonomik koşullar çok zorlamadıkça kadın tarafından katlanılması gereken bir şey olmadığı üzerinde duruyor, gecekondu kadınının (Şenyapılı'nın kuramsal çerçevesinde önemli yer tutan) tüketim işlevine dikkat çekiyordu. Bu yazı, aynı kitabın 1981 yılında Brill Kitabevi tarafından yayımlanan İngilizcesi içinde *"A New Component in Metropolitan Areas: The Gecekondu Women"* adıyla yer almıştır.

Üniversiteye geri döndükten sonra bölüm başkanlığı yaptığım dönemde bölümde her yıl bir seminer düzenlemeye başlamıştık. Bu seminerleri Tamer Gök derleyip yayına hazırlıyordu. 1979 da yapılan seminer "Türkiye'de İmar Planlaması" adı altında yayımlanmıştı. 1980'de yapılan "Kuram ve Kılgı" başlığıyla yayımlanan ikinci kitapta Şenyapılı'yla Erhan Acar'ın *Gecekondu: Plansızlığın Ardındaki Strateji* başlıklı bir yazısı bulunuyor. O tarihlerde Erhan, Tansı'nın doktora öğrencisiydi. Sonra doktora yapmaktan vazgeçti. Bu makalenin yapısı ilginç, yazarları makale içindeki katkılarını ayrı ayrı belirtmişler. Gerçekte bu yazının gecekondu sanayi işçilerinin mekanı olarak okunduğunda bu okumanın nasıl bir çıkar coğrafyası ortaya çıkardığını açıklamaya çalıştığı söylenebilir. Şenyapılı bu okumayı, İstanbul metropoliten mekanında sanayi dağılımı tarihiyle gecekondu dağılımı tarihi arasındaki ilişkileri kurarak yapmaktadır. Erhan Acar ise Ankara'da Esenboğa yolu üzerindeki bir fabrikanın içindeki iş süreçlerini analiz ederek, fabrikanın, işçilerin konutu ve fabrikaya geliş gidişlerini sağlayan taşıma hizmetleri açısından ne tür bir strateji izlediğini

ve bu stratejilerin işçinin üretim sürecindeki kritik rolüne bağlı olarak nasıl farklılaştığını, bu stratejiler içinde gecekondunun nasıl yer aldığını göstermektedir. Bu yazıda işçi konutlarıyla sanayiler arasındaki ilişkinin Türkiye bağlamında nasıl kurulduğuna açıklık kazandırılması, Avrupa'nın sanayileşmesiyle Türkiye'nin sanayileşme süreçlerinin karşılaştırılması ve farklılıkların yorumlanması bakımından önem taşımaktadır.

Şenyapılı, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün 6-8 Kasım 1981'de düzenlediği Birinci Şehircilik Kongresi'nde *Küçük ve Marjinal İş Kolları Arasında İş Değiştirme Olgusu ve Önemi* başlıklı bir bildiri vermiştir. Şenyapılı işgücü devingenliğini bu kez Ankara ve İstanbul dışına çıkarak sınamıştır. 1979-1980'de Ali Gitmez'in Volkswagen firmasının araştırma fonundan sağladığı "Almanya'ya Göçen Türk İşçileri" projesi içinde Şenyapılı, Bursa'da bir işportacılık araştırması yürütmüştür. Bu araştırmada elde edilen veriler ve dış göç araştırmasından sağlanan Bursa, Afyon ve Kırşehir'den Almanya'ya göç eden işçilere ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu veriler Şenyapılı'nın kentli nüfusun, marjinal işlerde, çevre işlerde, merkez işlerde çalışanlar ayrımına dayanan hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı ile Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından Ankara'da 23-24 Kasım 1981 tarihleri arasında, Ankara'da Yıldızevler semtinde işletilen hizmet merkezi üzerinde odaklanan "Kentleşme Sürecinde Bütünleşme Sorunları ve Çözümler" seminerinde, Şenyapılı *Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili* başlıklı bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri Şenyapılı'nın 1977 yılında Akdere, Tuzluçayır ve Yıldızevler'de topladığı malzemenin değerlendirilmesine dayanarak hazırlanmıştır.

Şenyapılı'nın üçüncü kitabı *Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi (1923-1960)* başlığıyla 1985'de Kent-Koop tarafından yayımlandı. Bu çalışmanın 1981 yılında TÜBİTAK'tan alınan bir araştırma projesine dayandığı bilinmektedir. Aynı çalışmanın gözden geçirilmiş bir versiyonu 2004 yılında İletişim Yayınları'nca *Barakadan Gecekonduya* adıyla ikinci kez yayımlandı. Şenyapılı bu çalışmasıyla 1986 yılında Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü aldı. Bu kitap, profesörlük başvurusunun da ana eserini oluşturdu.

Şenyapılı bu kitabında da gecekondu konusunda çalışmayı sürdürmektedir. Bu kez gecekondu olgusunun Ankara bağlamındaki gelişmesini tarihsel bütünlük içinde sergilemeye çalışmaktadır. Kitabın birinci

bölümünde kentin, 1923-1930 yılları arasında, yani Cumhuriyetin ilk yıllarındaki biçimlenişinin öyküsü anlatılırken hangi alanların bir sonraki dönemde gecekondulaşma için elverişli yer olma niteliği kazandığı ortaya konulmaktadır. İkinci bölümünde 1930-1940 yılları arası ele alınmakta ve kentin hızlı büyümesi paralelinde ilk gecekondu formu denilebilecek olan barakanın doğuşu anlatılmaktadır. 1940-1950 yıllarını kapsayan üçüncü bölümde barakalaşmadan gecekondulaşmaya geçiş, ilk gecekondu mahallelerinin oluşumu ve ilk gecekondu affının ortaya çıkışı anlatılmaktadır. 1950-1960 dönemini kapsayan dördüncü bölümde gecekondu olgusunun toplumun yerleşik bir öğesi olması süreci betimlenmektedir. Kitabını sonuçlandırırken Şenyapılı, "Ekonomik ve politik mekanlarda değişen statü, mekandaki yansısını değişen, gelişen, yasallaşan, yerleşen ve büyüyen gecekondu mahallelerinde buldu. Kentlerin sayısal çoğunluğunu elde eden bu gruplar, kentin ekonomik, politik ve fiziksel mekanlarının işlevsel ve bu açıdan bütünleşmiş parçalarını oluşturuyordu. Ancak kent bu mekanlarda bütünleştiği ve denetlediği bu nüfusu sosyo-kültürel mekanda segrege etmiştir" diyerek tarihsel analizini kuramsal çalışmasına bağlamaktadır.

Şenyapılı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nin Bahar 1986 sayısında *"On Physical Aspects of Squatters in Turkey" (Türkiye'de Gecekonduların Fiziki Yönleri Üzerine)* adlı bir yazı yayımlamıştır. Ancak bu yazı dergiye 1982 yılında sunulmuş, derginin yayımlanmasındaki sorunlar dolayısıyla gecikerek yayımlanmıştır. Bu yazıda gecekonduların ev olarak planlarındaki özellikler, ailenin yaşamındaki gelişmeler paralelinde planda gerçekleşen değişmeler analiz edilmektedir. Bu yolla gecekondunun esnekliği pratikte de gösterilmiş olmalıdır.

1985 yılında 16-18 Ekim 1985 tarihleri arasında, Türk Sosyal Bilimler Derneği Ankara'da "Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu"nu düzenleyerek bir tür genel stok değerlendirmesine girişmişti. Bu toplantıda konuşmalar psikoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, yönetim bilimi, sosyoloji, kent araştırmaları, nüfus bilim araştırmaları ve tarih araştırmaları başlıkları altında toplanmıştı. Şenyapılı bu toplantıda *1960-1970 Yılları Arasında Kent Planlama Araştırmalarının Gelişimi* bildirisini vermiştir. Bu dönem özeldir. Türkiye'de kent planlamasının bilimselleşmesi konusunda ilk adımlar atılmıştır. Bugün Türkiye'de kent araştırmaları yazını varsa, bunda o yıllardaki kent plancılarının çabalarının büyük katkısı vardır.

ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde yakın ilişkiler içinde olan, birbirinin çalışmalarından etkilenen bir grup olarak, 1985 yılında Şenyapılı, Ali Türel, Murat Güvenç, Erhan Acar ve ben Kanada merkezli IDRC'den *İstanbul Metropoliten Alanının Gelişimi ve Düşük Maliyetli Konutlar* konusunda bir araştırma almıştık. Bu araştırma bir tarihsel analizle başlıyordu. Ben İstanbul metropoliten alanının oluşumunu, Murat İstanbul metropoliten alanının sanayi coğrafyasını açıklayan bölümlerini yazmıştık. Bundan sonra konuta ilişkin üç bölüm yer alıyordu. Bunların ilkinde Ali Türel İstanbul'da düşük gelirliler için ruhsatlı konut arzını inceliyor, Şenyapılı İstanbul'da gecekondu türü konut arzında yeni bir aşamaya girildiğini haber veriyor, son bölümde Erhan Acar ve Murat Güvenç sanayi emeğinin konut durumunu araştırıyordu. Bu çalışma *"Development of İstanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing"* başlığıyla 1992 yılında yayımlandı. Az sayıda basılan ve yeterince dağıtılamayan bu çalışma kanımca hakettiği ilgiyi görmedi.

Şenyapılı bu çalışmada yer alan *"A New Stage of Gecekondu Housing in İstanbul" (İstanbul'da Gecekondu Konut Sunumunda Yeni Bir Aşama)* bölümünü yazmak için 1987 yılı yaz aylarında İstanbul'da yeniden sahaya çıkmış, dört türdeki gecekondu alanında anket uygulaması yapmıştır. Bu alanlardan biri İstanbul'un en eski gecekondu alanı olan Zeytinburnu'dur. Bu bölgedeki gecekondular 1970'li yıllardan itibaren apartmanlaşmaktadır. İkinci grupta Sultan Çiftliği, Barbaros ve Kazım Karabekir gibi göreli olarak yeni gecekondu alanları ele alınmıştır. Üçüncü alan evde kadın işine dayalı giyim eşyası üretiminin yapıldığı Kanarya olmuştur. Dördüncü grupta ise iki tür küçük girişimci araştırılmıştır. Bunlardan birinci grubu gecekondu alanlarını apartmanlar yaparak dönüştürenler, ikinci grubu Kanarya'da ev işini örgütleyenlerdir. Şenyapılı'nın on yıl önce yaptığı saha araştırmasının araştırma evreniyle bu araştırmanın evreninin karşılaştırılması bile geçen süre içinde gecekondu olgusunun nasıl bir karmaşıklaşma geçirdiğini göstermektedir.

Eski gecekondu alanları dönüşüm geçirmekte, apartmanlaşmaktadır. Yeni gecekondu alanları doğrudan apartman olarak inşa edilmektedir. Apartmanlaşma gecekondu ailelerinin kendi birikimleriyle, kırsal kesimdeki taşınmazlarını satarak, yakın çevresinden aldığı borca dayanarak, çocuklarının konut sorununu çözecek biçimde gerçekleştirilmesi eğilimlerini taşımaktadır. İnşaatın gerçekleştirilmesinde üç ayrı kanal kullanılmakta-

dır. Birinci kanalda küçük girişimci, hisseli tapulu bir alanda, gecekondu yapımına başlamakta eldeki kapitalin olanak verdiğince, örneğin birinci kat yapılmakta, orada yaşanmaya başlandıktan sonra diğer katlar tamamlanmaktadır. İkinci kanalda eski gecekondu sahibi ya da toprak sahibi kat karşılığı toprağını bir gecekondu müteahhidine devretmekte, o da inşaatı gerçekleştirmektedir. Üçüncü kanal ise gecekondu sahibinin bir taşeronla anlaşarak inşaatın önce bir bölümünü tamamlamak, zaman içinde tümünü bitirmektir. Bu süreç sonucunda gecekondu alanları 2-3 katlı küçük apartmanlardan oluşan bir doku kazanmışlardır.

Bu doku içinde özel bir yaşam biçimi gelişmektedir. Her apartman bir büyük aile gibi ilişki içinde yaşarken onun parçalarını oluşturan her çift ayrı dairelerine sahiptir. Günlük yaşam önemli ölçüde aile reisinin evinde geçer. Aile reisi önemli kararları vermekteki belirleyiciliğini korur.

Ekonomik ve sosyal mekandaki ilişkilerle biçimlenmiş olan işlere bakıldığında erkeklerin hâkim olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır. Kadının işgücüne katılımı düşüktür. Bu durumda çocuk sayısı da fazla olduğundan bağımlılık oranı yüksektir Apartman sahibi olabilenler "merkez" işlerde çalışanlar olmuştur. Bunların bir kısmı zaman içinde kendi işlerini kurabilmişlerdir. Türkiye'nin yaşadığı yüksek enflasyon, gerek küçük girişimci gerek emekçi olarak gelir düzeylerini yükseltmelerine olanak vermemiştir. Kentin ekonomik mekanına bir ölçüde entegre olabilmelerine karşın sosyal ilişkiler mekanında segregasyonları sürmektedir. Bu durumda gecekondu ailelerinin yeni nesilleri, biraz daha yüksek gelir elde edebilse de nitelik olarak benzer işlerde çalışmaktadır. Kentin dokusunun değişmesi onların toplumsal konumunu değiştirmemiştir. Gecekondu nüfusu için ekonomik fiziksel mekan çok dardır. Kanarya'da fabrikalarla gecekondulardaki kadın emeği arasında aracılık eden girişimciler bile kendilerini büyük risk altında görmektedir. Bu durumda Şenyapılı'nın bulgularına göre İstanbul metropoliten alanı bütünleşmemiş olmayı sürdürmektedir.

1988 yılında Milli Prodüktivite Merkezi'nden, Şenyapılı, Murat Güveç ve ben Ankara metropoliten alanında sanayinin yayılımını araştırmak için bir araştırma fonu sağlamıştık. Yapılan çalışma 1991 yılında Milli Prodüktivite Merkezi tarafından *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci* adıyla yayımlandı. Bu çalışmada Ankara metropoliten alanında sanayinin dağılımı, sanayi yer seçimi kuramları çerçevesinde ortaya konu-

lurken, Ankara'da sanayi üretiminin tarihsel gelişimi, mekansal örgütlenme biçimleri, metropoliten emek pazarlarının yapı ve sınırlamaları, sanayi kesiminde iş hiyerarşisinin farklı işgücü katmanlarının işyeri-konut bağlantıları, sektörel yığılmalar, çeşitli işkollarında açık ve kapalı alan ve kentsel hizmet gereksinmeleri ortaya konulmaktadır.

1991 yılında Indiana Üniversitesi'nin İlhan Başgöz'ün yönettiği Türkiye çalışmaları serisi içinde Mübeccel Kıray'ın editörlüğünü yaptığı *Structural Change in Turkish Society* kitabı yayımlandı. Kitabın adından da hemen anlaşılacağı üzere, kitap, olguları Kıray'ın toplumları yapısal değişme paradigması çerçevesinde kavramaya çalışan yazıları bir araya getiriyordu. Bu kitapta Şenyapılı'nın *"The Squatter Housing Problem in İstanbul and Cairo" (İstanbul ve Kahire'de Gecekondu Problemi)* yazısı yer aldı. Şenyapılı bu yazısında ilk kez gecekondu sorununa uluslararası bir karşılaştırma perspektifiyle yaklaşıyordu. Karşılaştırma için iki büyük tarihsel metropolü seçmiştir. Şenyapılı'ya göre Kahire'de yerleşme için kullanılabilecek toprağın İstanbul'a göre kıtlığı Kahire'de yüksek yoğunluklu yollar boyunca sektörel sefalet yerleşmelerinin ortaya çıkmasına neden olurken, İstanbul'da kentin çevresinde düşük yoğunluklu gecekondu halkalarının oluşmasını sağlamıştır. Fiziki mekandaki farklılıklara rağmen istihdam karakteristiklerinin aynı olduğunu göstermiştir. Şenyapılı bu karşılaştırmaya dayanarak gecekondu sorunun temelde bir ekonomik gelişme problemi olduğunu vurgulamaktadır.

Toplu Konut İdaresi'nin kuruluş yasasında, ileri bir görüşle harcamalarının belli bir oranın araştırma için kullanılmasına olanak verilmişti. Toplu Konut İdaresi Başkanları Yiğit Gülöksüz'e kadar bu olanağı kullanmadılar. Yiğit Gülöksüz TOKİ'de bir çok konuda olduğu gibi bu konuda da bir ilki gerçekleştirerek, Türkiye'deki üniversitelerin araştırma yapmalarını özendirmiş, bu alanda bir atılım başlatmıştı. Bu atılımın ilk ürünü 1-2 Temmuz 1993'te toplanan Konut Araştırmaları Sempozyumu olmuştu. Bu sempozyumda Şenyapılı *Örgütlenemeyen Nüfusa Örgütlü Çözüm: Çözümsüzlük* başlıklı bir bildiri verdi. Bu bildiride Şenyapılı Türkiye'nin konut sorunları gündemini artık gecekonduların değil, düşük maliyetli konut stokunda bir dönüşüm sorununun oluşturacağını ortaya koymaktadır. Geçmişin hareketli ve esnek gecekonduları değişerek düzgün mahallelere dönüşme potansiyeline sahipken, günümüzdeki düşük maliyetli konut stoku sağlıksız ve donuk olduğu için daha zor bir dönüşüm so-

runuyla karşı karşıyadır. Bu nedenle TOKİ'nin gecekonduların dönüşümü sorununa nasıl yaklaşması gerektiğini sorgulamaktadır. Çözümü, düşük gelirli grupların örgütlenmesinde ve bu örgütlenmenin belediye öncülüğünde TOKİ desteğiyle yürütülmesinde görmektedir.

Genç yaşında "amansız hastalığa" tutulmasıyla kaybettiğimiz Tarık Okyay anısına ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyeleri 1994 yılında iki ciltlik bir anı kitabı yayımladılar. Kitabın adı Tarık'ın ilgi alanının genişliği göz önünde tutularak *Kent, Planlama, Politika, Sanat* oldu. Şenyapılı bu kitaba *Emek Pazarında Değişmelere İlişkin Bazı Düşünceler* başlıklı bir yazı verdi. Şenyapılı bu yazıda,Türkiye'nin 1980 öncesinde yaşadığı ithal ikamesiyle kalkınma süreci içinde emek pazarının parçalanma süreci, merkez, çevre ve marjinal işler ayrımının ortaya çıkması ve bunların iç ilişkileri üzerinde durduktan sonra böyle bir oluşumda enformel sektörün işlevinin ne olduğunu tanımlamaktadır. Bundan sonra 1980 sonrasında Türkiye'de emek pazarında ne tür değişmeler yaşandığı, Denizli örneğinden hareketle ortaya konulmaktadır. Bu dönemde kent çeperlerinde oluşan sanayi sitelerinin çevre işler içinde nasıl bir tabakalaşma yarattığı anlatılmaktadır. Buralarda oluşmuş üst tabaka çevre işlere fason imalat yapanlar ikinci bir kademeyi oluşturmaktadır. Bu koşullarda canlanan çevre işler yeni enformel işlere talep yaratmaktadır. Eskiden hizmet ve tamir gibi işlevleri yükümlenen enformel işler içinde üretimin payı artmıştır. Enformel sektör içinde yasa dışı faaliyetlerin payı artmaktadır. İlk modellerinde enformel iş kavramını kullanmayan Şenyapılı 1980 sonrası için modeline enformel kesimi eklemiştir.

Şenyapılı'nın *1980 Sonrasında Ruhsatsız Konut Yapımı* kitabı TOKİ Konut Araştırmaları dizisi içinde 1996 yılında yayımlanmıştır. Bu kitapta yapılan analizler Ankara, İstanbul, İzmir, Gaziantep'te yapılan bir saha araştırmasının sonuçlarına dayandırılmıştır. Bu çalışmada eski gecekondu alanlarının dönüşüm kanalları, özellikle de gecekondu alanlarında apartmanlaşma olgusu, sahadan gelen bilgilerle desteklenerek tartışılmakta ve bu dönüşümü sağlayan iç borçlanma olgusu ve sonuçları vurgulanmaktadır. Çalışmanın sonunda genel bir çerçeve kapsamında öneriler getirilmekte ve yapısal entegre plan kavram ve uygulamasının başlatılması yanı sıra saha verilerine göre gecekondu ortamını en iyi bilen ve bu ortamda en fazla tanınan ve bilinen yerel yönetim organlarının yeniden yapılanması tartışılmaktadır.

1996 yılında Şenyapılı ve Ali Türel'in Ankara'da *Gecekondu Oluşum Süreci ve Ruhsatlı Konut Sunumu* kitabı 1996 yılında Batı Birlik tarafından Habitat II. Kent Zirvesi'ne bir katkı olarak yayımlanmıştır. Kitabın içindeki "Ankara'da Gecekondu Oluşum Süreci" Şenyapılı tarafından yazılmıştır. Şenyapılı bu yazıda, daha önce yayımlanan kitabında 1960 yılına kadar getirdiği gecekondunun gelişme öyküsünü 1990'lar sonrasına kadar taşımakta, ayrıca 1995 ve 1996 yılında Ankara'da yapılan saha araştırmalarının sonucuna dayanarak gecekondu sorununun temel unsurlarını sıralamaktadır.

Habitat II. Kent Zirvesi dolayısıyla Tarih Vakfı bir yandan Türkiye'nin 10.000 yıllık konut tarihini bir sergiyle zirvenin katılımcılarına tanıtmak sorumluluğu yanı sıra *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* konusunda kapsamlı ve kalıcı nitelikte bir kitap hazırlamak sorumluluğunu yüklenmişti. Bu ciltte Şenyapılı'nın *Yeni Sorunlar/ Eski Çözümler: Kentsel Mekanda Bir Gecekondu Yolculuğu* başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. Kitap Anadolunun konut ve yerleşme tarihinin öyküsünü kurmayı amaçladığı için Şenyapılı da eski çalışmalarına dayanarak bu öykünün gecekonduyu temsil eden mozaiğini yerleştirmektedir.

Tarih Vakfı, Cumhuriyet'in 75. yılı dolayısıyla *Bilanço 98* adı altında Oya Baydar'ın yönetiminde 13 ciltlik çok değerli bir derlemeyi yayımladı. Bu seri içinde Türkiye'nin değerli sosyal bilimcileri Cumhuriyet'in performansının çok yönlü bir değerlendirmesini yapıyordu. Bu 13 ciltten biri Yıldız Sey'in editörlüğünde *75 Yılda değişen Kent ve Mimarlık*'a ayrılmıştı. Şenyapılı bu cilde *Cumhuriyetin 75. yılı, Gecekondunun 50. yılı* başlıklı bir yazı vermiş. Şenyapılı bu yazısında, gecekondu konusunda, gecekondu sistemin gücüne karşı nasıl direndi ve neden daha önce ya da sonra değil de evriminin belirli bir noktasında kabuk ve içerik değiştirdi diye yeni bir soru soruyor. Bu soruyu yanıtlayabilmek için gecekonduya konut sorunu perspektifinin üzerine çıkarak sistemin ekonomik ilişkileri açısından bakmaya çalışıyor. Gecekondu olgusunun çıkışını ve niteliğindeki değişmeleri Türkiye'nin ekonomik politikalarındaki temel dönüm noktaları ve ortaya çıkardığı işgücü talepleriyle ilişkilendiriyor. Önümüzdeki zaman içinde gecekonduların sosyal mekandaki değişmelerden nasıl etkileneceği konusunda düşünce geliştirirken STK'ların olanakları üzerinde duruyor.

2000 yılında Şenyapılı TESEV'in Devlet Reformu Projesi kapsamı içinde "yoksulluk" konusunda düzenlediği toplantıda: *Enformel Sektör: Devingenlikten Durağanlığa/Gecekondulaşmadan Apartmanlaşmaya* başlıklı bir bildiri vermiştir. Bu yazıda enformel işler kavramının nasıl geliştiği ve içeriği tanımlanmaktadır. Enformel sektör konusunda tanım işgücünün devingenliği ve gecekonduyla ilişkisi açısından genişletilmekte ve yoksullukla mücadele stratejileri açısından yorumlanmaktadır.

2003 yılında Arredamento Mimarlık dergisinin 160. Temmuz-Ağustos sayısında Şenyapılı'nın, *Kaçış Adaları* adlı yazısı yayımlandı. Gecekondu olgusunun artık aşıldığını saptayan Şenyapılı dikkatini toplumda gelişen yeni konut sunum biçimlerine yöneltiyor. Bu yazıda İstanbul ve Ankara'da gelişmeye başlayan "kapalı komünüteler" (gated communities) üzerinde duruyor. Şenyapılı kendi genel yaklaşımı paralelinde bu gelişmeyi Fordist üretimin aşılmasına bağlıyor. Bu tür konut alanları, yeni üretim biçiminde sayıları artan, yüksek becerili, yüksek gelirli bir toplum katmanının oluşması sonucu oluşmaktadır. Bu grupların çevresi duvarlarla çevrilmiş ve özel güvenlik güçleri olan komünitelerinin, bazılarının beklediği gibi yüksek bir entegrasyon yaratmadığını ve buralarda yaşayanların arayışlarının güvenlik olmadığını ortaya koymaktadır. Onların

arayışının, prestij, imaj, yaşam biçimi ve çevre olduğu üzerinde durmaktadır. Şenyapılı'nın bu çalışması 2001-2002 ders yılında aldığı AFP projesiyle sağlanan verilere dayandırılmıştır.

2004 yılında yaş haddi dolayısıyla emekliye ayrıldım. Dostlarım toplantılar düzenleyerek, yazılar yazarak beni mutlu etti. Şenyapılı da Şehir Plancıları Odası'nın *Planlama* dergisinin 2004/4 sayısında *İlhan Tekeli: Mesleki 'Yolculuğun' Başlangıcında Kişisel 'Duruşunun' Oluşumu* başlıklı bir yazı yazdı. Bu yazı benim daha çok İmar ve İskan Bakanlığı'ndaki çalışmalarım üzerinde duruyor. Bu yazının başında belirttiğim üzere birlikte çalıştığımız dönemden söz ediyor. Bu yazıyı biraz Şenyapılı'nın öyküsünün bir parçası olarak da okuyabilirsiniz.

Şenyapılı 2005 yılında büyük bir kadirbilirlikle, emekli olan Özcan Altaban için bir 'armağan' kitabı derledi. *Cumhuriyetin Ankarası* adını taşıyan bu kitap ODTÜ Yayıncılık tarafından yayımlandı. Kısa sürede alanında bir başvuru kitabı haline geldi. Bu kitapta Şenyapılı'nın "Ankara Kenti 'İkili' Yapısında Dönüşümler" başlıklı bir yazısı bulunuyor. Bu yazıda Ankara kentinin Jansen Planı'ndan 1990 planına kadar geçen süre boyunca, ortasından doğu-batı yönünde geçen demiryolunun kuzeyde düşük gelirli mahalleler güneyde yüksek gelirli mahaller olmak üzere ikiye bölmesi olgusunun, 1990 planında öngörülen şekilde, kenti batı aksı boyunca açmak için gerçekleştirilen altyapıların ve toplu konut girişimlerinin ve küreselleşmenin yarattığı etkilerin kent içinde mahalleler arasında yol açtığı hareketlilik biçimleriyle bu ikiliğin aşılması yolunda nasıl sonuçlar doğurduğu irdelenmektedir.

Ayda Eraydın'ın derlediği, Dost Yayınları'ndan 2006 yılında çıkan *Değişen Mekan* adlı kitapta Türkiye'den bilim insanlarının 1923-2003 yılları arasında değişik alanlardaki mekansal süreçlere ilişkin tartışma ve araştırmalara toplu bakış niteliğindeki çalışmaları bir araya getirilmiştir. Şenyapılı da bu kitaba *Gecekondu Olgusuna Dönemsel Yaklaşımlar* konusunda bir bölüm yazmıştır. Tabii ki böyle bir bölümü yazmakta tüm akademik yaşamını gecekondu olgusunu araştırmaya ve yorumlamaya yönlendirmiş olan Şenyapılı'dan daha uygun bir kimse bulunamazdı. Şenyapılı 1950-1970, 1970-1980 dönemlerinde ve 1980 sonrasında Türkiye içinde ve Türkiye dışında yapılmış çalışmaların konunun tanınmasında ve kavramsallaştırılmasındaki katkıları açısından bir değerlendirmesini yapmaktadır. Kanımca bu yazı Türkiye'de sosyal bilimciler komünitesinin Türkiye'nin

önemli bir sorununa çözüm ararken ne ölçüde bir iç tarih oluşturabildiklerini sınamaya olanak verecek bir çıkış noktası oluşturabilecek önemdedir.

4. Son Verirken

Tansı Şenyapılı'nın çalışmaları konusunda sunumumun sonuna geldim. Ortaya çıkan öykü kanımca günümüz akademik yaşamındaki değerler açısından önemli bir farklılık içeriyor. Tüm yaşamı boyunca toplum açısından anlamlı bir soruna sadık kalmıştır. Bu olguyu izleyerek değişmeleri saptamış yeni yorumlar geliştirmiştir. Bu nedenle de eserinin hem bir dış tarihi hem de iç tarihi yazılabilmektedir. Çok iyi bir yabancı dile sahip olmasına karşın hiçbir biçimde iç ya da dış yayın fetişizmi içinde olmamıştır. Onun 1960'lar Türkiye sosyal bilimler camiasının bilimsel ahlak çizgisini temsil ettiğini düşünüyorum. Onu yönlendiren salt ilgilendiği konuya ilişkin merakıdır.

Tansı boş duramaz, çalışmalarına devam ediyor. Sağlığı el verdiği sürece devam edecek. Fark edebildiğim kadar kentlerimizde yaygınlaşan dönüşüm projeleri uygulamaları hakkında yeni yazıları çıkacak. Ben de ona takılmaya devam edeceğim. Kendisine sağlıklı, mutlu ve uzun yaşam dilerim.

SÜRÜDEN OLMAYAN BİRİ: NUSRET HIZIR*

İnsanların yakından tanıdıkları ve sevdikleri kişiler üzerine yazı yazmaları, tanımadıkları kişiler üzerine yazmasına göre önemli zorluklar taşıyor. Yakından tanımadığınız kişiler üzerine yazı yazarken, başkalarınca yazıya geçirilmiş, başka bir deyişle nesnelleşmiş bilgileri kullanıyorsunuz. Oysa tanıdığınız kişiler üzerine yazı yazarken, bu nesnelleştirmeyi yapma görevi size düşüyor. O zaman da içinizi bir kaygı kaplıyor: İyi anlatamamak, nesnel olamamak kaygısı.

Bilim ve Sanat, benden Nusret Hoca üzerine bir yazı yazmamı istediğinde, ben de böyle bir sorunla karşılaştım. Bu sorunu çözmek için sağlığında sık sık yaptığımız gibi yine Nusret Hoca'nın kendisine başvurmaya karar verdim. 1978 Ocak'ında Türk Dili dergisinde, 1980 Mart'ında Milliyet Sanat Dergisi'nde yayımlanan, kendisiyle yapılmış ko-

* Bilim ve Sanat, Sayı 3, Mart 1981, s. 4-6.

nuşmaları gözden geçirdim. Bu konuşmalarda Nusret Hoca kendisinin düşüncelerini özetliyor. Bunlar içinde özellikle bugünlerde çok anlam kazanan bir tanımı beni birden çarptı. Bu konuşmasında Nusret Hoca, aydın kişiyi şöyle tanımlıyordu: *"Aydının donanımına karışmam. Karışma hakkını kendimde görmüyorum. Sürüden biri olmamaya uğraşana ya da sürüden biri olmaktan kurtulmaya uğraşana aydın derim. Bunun ille de felsefenin yönlendirmesiyle olması şart değil, kendi sağduyusuyla da olabilir"* diyor ve aynı yazının bir başka bölümünde kendi konumunu özenle şöyle belirtiyordu: "... Sürüden *çıkmış insandan söz ediyorum diye sanmayın ki bir yönünden Nietzsche'ye yaklaşıyorum. Hayır! En ufak bir metafizik yapmadan, seçkincilikle hiç ilgisi olmayan bir kaygıyla, elle tutulur, gözle görülür bir tehlike olarak, somut bir yabancılaşma olgusu olarak görüyorum sürüleşmeyi."* Koşullar kimi sözlerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlıyor. İnsan çevrede sürünün aydını olmak isteyenlerin çabasını gördükçe Nusret Hoca'yı daha iyi anlıyor.

Nusret Hoca'nın sürüden ayrılışı yetişme süreci ile başlamış. Eğilimi sürüdekilerin alışkanlıkları ile olmamış. Tüm öğrenimi süresince bir okuldan mezun olmaya ya da akademik bir derece almaya yönelmemiş. Gönlünce istediğini öğrenmiş. Birinci Dünya Savaşı sonrasında gittiği Almanya'da müzikle uğraşmış fizik, matematik ve felsefe eğitimi görmüş, ama bir derece almamış, İstanbul'a döndüğünde kısa bir süre İstanbul Üniversitesi'nde ders veren ve mantık alanında yirminci yüzyılın ünlü isimlerinden biri olan Prof. Ham Reichenbach'a asistan olması da alışılmış yolların dışında olmuş. Reichenbach'ın yaptığı bir sınavla kendisine felsefe derecesi verilerek asistanlığa kabul edilmiş. 1942 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doçent olması da alışılmış kanalların dışında gerçekleşmiş. Uluğ İğdemir'in 80. doğumgününü kutlarken bunun öyküsünü kendisi anlatmıştı. Her sabah Tarih Kurumu'nda bir odaya kilitlenen ve dışarıya çıkmasına izin verilmeyen Nusret Hoca, yedi gün içinde doçentlik tezini yazarak doçent olmuş ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne atanmıştı. Nusret Hoca matematik, fizik ve felsefeden, edebiyat, tarih ve müzik alanına kadar uzanan geniş bilgisini daha çok akademik alanının değer yargıları boş vererek böyle bir içtenlikle sağlamış. Bir aydın kişi olmadan bilgeliğe böyle bir süreç içinde ulaşmış. Nusret Hocanın kendisine böyle serbest bir yetişme yolu seçmiş olmasında, içinde yetiştiği ailenin olanaklarının etkisi olduğundan söz edilebilir sanıyorum. Babası, Osmanlı

üst bürokrasisinin yetişme yeri haline gelmiş ünlü Tercüme Kalemi'nde en üst düzeye ulaşanlardan biri. Osmanlı bürokrasisinin bu üst kesim aileleri zamanın batı kültürüne ve bilgisine her zaman içtenlikle yaklaşmışlar.

Nusret Hoca'nın yetişme sürecini düşününce, insan bugünkü akademik yaşam içinde yetişmenin kuruluğunu, dar kalıplara sıkışmışlığını daha iyi anlıyor. Ve bugün Türkiye'nin ve hatta dünyanın benimsediği akademik kalıplar ve kuralların yeni Nusret Hocaların yetişmesine nasıl kapalı hale geldiğini görüyor. Bugünkü süreçler, belki en az masrafla bilim adamı yetiştiriyor ama bilge yetiştiremiyor.

Sürünün dışında biri olmak, kişilere yalnız bilgeliğin yolunu açmıyor; riskleri de, sürü tarafından dışlanmayı da beraberinde getiriyor. Bu da aydın olmanın pahası. Nusret Hoca da yaşamı boyunca bu pahayı değişik biçimlerde ödemiş. İstanbul Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'nden kendi isteğiyle de olsa ayrılmış. 1960-1962 yılları arasında üniversiteden uzaklaştırılan 147'ler arasında yer almış. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki 25 yılı aşan hocalığı sırasında çevresince benimsenmemiş. Öğrencileriyle haşır neşir olmaktan büyük zevk aldığı ODTÜ Mimarlık Fakültesi'ndeki derslerini de okuldaki felsefeci dostlarının şikayetleri sonucu bırakmak zorunda kalmış. Nusret Hoca mesleki doyum duygusunu ancak emekliliğinden sonra duyabilmiş; kendisinin yüksek aşamalı felsefe kursu diye adlandırdığı, sekiz yıl her salı akşamı evinde yapılan derslerde.

1979 yılı sonlarında Türkiye Felsefe Kurumu tarafından "onur başkanı" seçilen ve törenle "onur başkanlığı" sunulan Nusret Hızır, bu saygınlığını da Türkiye'deki yaygın olan felsefe çizgisinin dışında kalarak sağlamıştır denebilir. Türkiye'de felsefe ile uğraşanlar arasında yaygın olan mistik ve metafizik öğelere karşı uzun yıllar tek başına savaş vermiştir. Nusret Hızır'ın metafiziği tamamıyla yadsıyan her türlü bilimle bütünleşmiş monist bir felsefe anlayışı vardır. Felsefenin bilimin çözemeyeceği soruları ele alan bir etkinlik olduğu görüşünü bir konuşmasında şöyle yadsıyordu: *"Yüzyıllar boyunca felsefe, bilimin çözemediği, daha doğrusu bilimin ortaya atamayacağı soruları, örneğin "acunun başlangıcı sonu var mı?" sorusunu, yani bilimin çerçevesini aşan soruları kurcalamıştır. Metafizik olarak adlandırdığımız bu tür uğraşı, aslında bilimle hiç ilgisi olmayan bir konu dili sorularını kapsar. Bunlara, nesnelerin özüne mutlaka erişebileceğini öne süren ya da insan yazgısı üzerine sözde sezgili bilgiler ver-*

diğini sanan modern metafizikleri de katıyorum. Bunların konusu gerçekte yok. Onun için öne sürülen savlar boş ve havadadır. Ben işte bu tür felsefeyi felsefeden saymıyorum."

Metafizik felsefe görüşlerine karşı kendisinin felsefeyi bilimlerin bir üst dili olarak açıklayan görüşünü ise bir başka konuşmasında şöyle açıklıyordu.

"Pek çok defalar söyledim, yazdım. Ben bilimler arasında temelde bir ayrılık görmüyorum. Benim felsefe ve bilim görüşüm monist bir görüştür. Bütün bilgi dizgeleri birlikte bir bütün oluştururlar. Kendi aralarında gereksinmelerden doğan iç yöntem ayrılıkları söz konusu olabilir yalnızca. Bir tek görüş vardır, bütün dizgeli insan etkinlikleri için geçerlidir. Nerede bir dil varsa, felsefe oraya gelir ve o dil üzerinde etkinliğini sürdürür. Bu dil, şu ya da bu bilim (söz gelimi fizik ya da psikoloji) olabildiği gibi, bir sanat, bir ahlak, bir hukuk dizgesi de olabilir."

Nusret Hoca'nın Türkiye'deki felsefecilerin çoğundan farklı olarak böyle inançlı bir metafizik düşmanı olmasında, yetişmesinin farklılığının etkileri bulunabilir. Türkiye'deki pek çok felsefecinin tersine Nusret Hızır felsefeye, edebiyat ya da toplumsal bilimlerden değil, matematik ve felsefe kanalından geliyordu. Kuşkusuz bu inancında içinde yetiştiği Viyana çevresinin de önemli etkileri vardı. Ancak zamanla Nusret Hoca Viyana çevresinin neopozitivizminden uzaklaştı. Bu uzaklaşmada pozitivizmin durağan yapısından rahatsız olmanın etkileri yanı sıra 1960'lar sonrasında Türkiye'de gelişen toplumsal akımlar da etkili olmuştur.

Felsefe Yazıları adlı kitabının önsözünde bu kopuşu şöyle ortaya koyuyor Nusret Hoca: "... *bu yazıları okuyanlar, benim dış acunun varlığı sorununda ılımlı bir realist olduğum izlenimini edineceklerdir. Doğrusu realist eğilimimden hiçbir zaman büsbütün uzaklaşmadım; ama gerçek bir bütün olarak ele alındığında, salt realizmin yetersiz olduğunu gün geçtikçe daha büyük bir açıklıkla görüyorum ve ancak diyalektik görüşün gerçeğe asıl hakkını verebileceği sonucuna varıyorum."*

Diyalektik görüşü benimseyen Nusret Hoca, Viyana çevresinin kendisi için yetersiz kalışını da şöyle anlatıyordu: *"Felsefenin bilim önermelerinin çözümlenmesi etkinliği olduğunu söylemek onun bir üst dil olduğunu söylemektir. Burada uyuşuyoruz onlarla. Yalnız şu da var: Onlar bütün felsefeyi bundan ibaret görüyorlar, felsefenin bütün işlevini ve yöntemini bununla tüketiyorlar. Benim görüşüm ise temele diyalektiği alan bir görüş. Diyalektik gidiş*

bize bir takım basamaklar veriyor; biraz önce söylediklerim işte her bir basamakta karşımıza çıkan geçici durağanlıklar için geçerlidir. Salt yöntem kaygısıyla varsayılması gereken bu geçici durağanlıkları, sürekli durağan durum kabul etmek: İşte pozitivizmin yanılgısı budur. Pozitivizm olsun, analitik felsefe olsun, parçayı bütün sayıyor. Ben Viyana Çevresi içinde yetiştiğim halde zamanla onlardan uzaklaşmamın nedeni de budur. Sentetik görüş, diyalektik görüştür. Bütünsel durumları bize o verir. Bütüne varmada izlediğimiz yol üzerinde parçalara eğildiğimizde analitik görüş geçerli oluyor."

Nusret Hoca'nın yazı yazması da sürünün dışındaki yollarda olmuştur: "*... Ben ille de kitap yazayım diyen bir adam değilim. Düşündüklerimi küçük yazılarda söylüyorum. Bu yazılar kimi zaman tek tek kimi zaman birkaçı bir arada taşıdıkları bir çeşit iç bütünlükle, benim düşüncemi ifade etmeye yetiyorlar.*" diyor Nusret Hoca. Bu belki de bir gerçeğin söylenişinden çok, kendisinin sık sık çocuksu bir ifade ile söylediği yazma tembelliğine bir gerekçe bulma yolu. Nusret Hoca'dan bir yazı almanın zorluğu dillere destandı. Bir kez Fethi Naci'ye yazmaya söz verdiği 100 Soruda Bilim Felsefesi kitabını yazmakta olduğuna tüm çevresini inandırmıştı. Zaman zaman kaç soruyu yazıp bitirdiğini söylüyordu. İki yıl

geçtikten sonra kitabın yazılmadığı anlaşıldı ve Fethi Naci dostumuz kendisine yeni bir yazar aradı. Yayımlanan tek kitabı "Felsefe Yazıları", yakın dostu ve öğrencisi Füsun Akatlı'nın emrivakisi olmasa, matbaaya hiçbir zaman ulaşamazdı. Ancak kitap yayımlanınca hoşuna gitmiş ve yazılarının bir başka kesimini ikinci bir kitapta toplama konusunda tüm çevresine söz vermişti.

İlk kitabını 80 yaşına yaklaştığı yıllarda yayımlayan Nusret Hoca, gençliğinden, sorunlara ilgisinden hiçbir şey kaybetmemişti. Kendisini gençlerin problem arkadaşı olarak görüyordu. Bu yaşında felsefe alanında yeni katkılar yapıyordu. Bunu yakın dostlarına "Sekseninden sonra yumurtlamaya başladım galiba" diye anlatıyordu. Son birkaç yıl içinde üç önemli alanda katkıda bulundu. Ne yazık ki bu üç katkısı da halen hiçbir yerde yayımlanmadı. Bunlardan birincisi ideolojileri bir model olarak ele alan incelemesiydi. İdeoloji konusuna mantık açısından bir berraklık kazandırıyordu. İkinci çalışmasında "kavram çiftleri"nden yola çıkarak düşüncenin ilerleyişine diyalektik bir açıklama getirmeye çalışmıştı. Belki de kendisini en çok heyecanlandıranı, simgesel mantık araçlarıyla bir bilgi kuramı oluşturmaya, bilim felsefesini bu araçla yeniden yazmaya uğraştığı çalışmasıydı. Salı akşamları evinde dostlarına verdiği felsefe derslerinden sonra bu notlarını, çay içilmeye başlayıp felsefe dışı sohbetler koyulaşmadan önce özenle bir siyah plastik çanta içine koyuyordu.

Bilim ve Sanat'ın bana verdiği sınırlı yer içinde felsefeci Nusret Hızır'ı kısaca anlatmaya çalıştım. Ama sekseninde hâlâ bir çocuk içtenliğiyle yaşama bağlı dost Nusret Bey hakkında sizlere hemen hemen hiçbir şey söylemedim. Onu anlatabilmek benim becerilerimin dışında. Onu belki edebiyatçı dostları başarabilir, ama herhalde birçok şeyi eksik bırakarak...

SUDİ İLKORUR'UN YAŞAM GÜZERGAHINDAN BAZI KESİTLER*

1923-1998 yıllan arasında yaşayan Sudi İlkorur, her şeyden önce bir yirminci yüzyıl insanıydı. Yirminci yüzyıl insanları, geçmişte olduğu gibi belli bir yere bağlı olarak yaşamamakta, yaşamları boyunca yer yüzünde bir güzergah çizmektedirler; kişilikleri ve kimlikleri bu güzergah üzerinde oluşmaktadır.

Sudi de alışılmış bir güzergah üzerinde yaşamadı. Bildiğim kadarıyla bu güzergah, 1923'te İstanbul'da başladı. Yüksek okul eğitimi süresince İstanbul'da kaldı. İş yaşamında önce Trakya'nın Enez'ine uzandı. Gala Gölü çevresinde pirinç üreten bir girişimde çalıştı, bu deneyi Paris yılları izledi. Paris'ten dönüşünde Ankara'da Bölge Planlama Dairesi'nde çalıştı. Dokuz aylık bir süre Hollanda'ya eğitime gönderildi. Yeniden Ankara'ya döndü, bunu birkaç yıllık Tayland deneyi izledi. 1970'li yıllarda Bodrum'a yerleşti. Yaşamının yaklaşık son üçte birini Bodrum'un çılgın gelişme deneyinin yakından bir izleyicisi ve katılımcısı olarak geçirdi. Sanıyorum ki Sudi bu güzergahın her noktasını yaşarken, o yerin hakkını verdi. Yaşadığı

* Akdeniz Ülkeleri Akademisi Vakfı, Haberler, Sayı 1, Haziran 1999.

çevrenin olanaklarını kullandı, onu değiştirme çabalarına katıldı, orasının bir yabancısı olmaya hiçbir zaman razı olmadı.

Sudi'nin güzergahıyla, benim yaşam güzergahım 1960'lı yıllar içinde İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi'nde birlikte çalıştığımız dönemde kesişti. İlk karşılaşmamızı şimdi çok açık olarak hatırlıyorum. Askerliğim sırasında ODTÜ'de şehir planlama yüksek lisans programına da devam ediyordum. Türkiye şehir planlama eğitimi ilk kez açılmıştı. Biz üç arkadaş Türkiye'de eğitim görmüş ilk diplomalı şehirciler olacaktık. 1962 yılı sonunda askerliğim bitince Bölge Planlama Dairesi'ne atanmıştım. Henüz şehir planlama eğitimim sürüyordu. Öğrenciliğimin sürmesine karşın, Zonguldak Bölge Planı'nın hazırlanmasını yönetecektim. Bu yıllar planlamanın çok gözde olduğu bir dönemdi. Planlama dairelerinin kadroları da yabancı dil bilen seçkin teknisyenlerden oluşuyordu. Böyle bir daireye benim gibi yeni gelen bir kişinin kabul edilmesi kolay değildi. Dairede çalışanlar yeni geleni değişik sorularla sınıyorlardı. Sudi'nin farklı olduğunu o an hissettim. O günlerde Türkiye için girdi-çıktı tekniği çok yeniydi. Sudi, Bellagio'da yapılan bir bölge planlama konferansına sunulan bölgesel girdi-çıktı tabloları üzerindeki bir bildiriyi çözmeye uğraşıyordu. Bana bu konuda bir şey sordu, ben de Stuart Chapin'in kitabından hatırladığım bazı şeyleri söyledim; bildiri üzerinde konuşmaya başladık. Birbirimize hemen ısındık. Özenli giyimi, sigara tutkusu, kesik kesik öksürmesi, diri ve her şeyin en iyisini yapmaya çalışan tutumu, başkalarının almaktan kaçındıkları sorumlulukları alabilmesi, okuma tutkusu, yeniliğe açıklığı, insanlara vericiliğiyle hemen dikkati çekiyor, çevresinde güven, sevgi ve saygı uyandırıyordu. O gün başlayan sıcak dostluğumuz, aynı sıcaklığıyla ölümüne kadar sürdü. Sanıyorum ki ikimiz de birbirimizden etkilendik.

Sudi, İmar ve İskan Bakanlığı'nda ekonomist olarak, görev yapıyordu. Yanılmıyorsam diploması İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ndendi. Ama Onu Sudi yapan bu ekonomi bilgisi değildi. Üzerinde yaşadığı güzergah ona çok önemli nitelikler kazandırmıştı. Sudi bir İstanbul çocuğuydu. Kentliydi, İstanbul'da yetiştiği çevre ona bir kentli yaşamının ince duyarlılıklarını kazandırmıştı. Pirinç üretimi ve ticareti yapan şirkette çalışarak Enez'de geçirdiği yıllar, ona bürokrasi dışındaki yaşam kalıplarını tanıtmıştı. Sudi için ayağın yere basmasını, dış dünyanın gerçeklerinden haberdar olmayı birincil öneme sahip hale getirmişti. Paris'teki yılları ise

hem daha önceden de var olan sosyalist eğilimini pekiştirmiş hem de sanat ve düşün dünyasının ünlüleriyle dost yapmıştı. Yanılmıyorsam, Mübin Orhon, Selim Turan, Avni Arbaş, Doğan Avcıoğlu, Necat Erder, Atilla Sönmez ve Sencer Divitçioğlu'yla olan dostlukları bu yıllara dayanıyordu.

1960'lı yılların ilk yarısında Türk düşünce hayatında iki büyük açılım ortaya çıkmıştı. Bir yandan akılcılığın bir ürünü olan planlamaya özel bir önem veriliyor, öte yandan 1961 Anayasası'nın verdiği olanaklar içinde siyaset sol düşünceye açılıyordu. Sudi her iki alanda da aktifti. Sosyalist olmasından da kaynaklanan bir inançla planlamaya sahip çıkıyor ve planlamadan çok şey bekliyordu. Ama gerçekçi, ayakları yere basan yönü, onu, planlamanın soyut bir egzersiz halinde kalmasına karşı çıkmaya yöneltiyordu. Özellikle de küçük girişimci, esnaf ve sanatkarların gerçeklerinin göz ardı edilmesine katlanamıyordu. Çalışmalarını genellikle bu konu üzerinde topluyordu. Adeta planlama evrelerinde onların sözcülüğünü yapıyordu. Öte yandan merkezi bürokratik yönetim yapılarının, karar vericileri gerçeklerden kopardığını, uzaklaştırdığını görerek, desantralizasyondan, yerelden yana bir tavır takınıyordu.

Sudi, sosyalist siyasal düşüncenin örgütlenmesinde de devlet memuru

statüsünün elverdiği sınırları göz önünde tutarak aktif ve saygı gören bir biçimde yer alıyordu. Doğan Avcıoğlu'yla olan dostluğu dolayısıyla YÖN Dergisine bilgi ve yazı sağlıyordu. Ama o bir Türkiye İşçi Partisi taraftarıydı. Sosyal Adalet Dergisi'nin çıkarılmasında Sadun Aren'e yardımcı oluyordu. TİP'in, Necat Erder'in başkanlığını yaptığı Bilimsel Danışma Kurulu'nun üyesiydi, Orada da esnaf ve sanatkarlar üzerine araştırmalar yapıyordu. Türkiye'de sol bir düşünceye sahip olanların başına gelebilecekleri çok iyi bilen Sudi, beni de bu bakımdan korumaya çok özen gösteriyordu. Benden hem YÖN hem de Sosyal Adalet için aldığı yazıları isimsiz yayınlatıyordu.

1965 yılında Bölge Planlama Dairesi, Sudi'yi bir OECD bursuyla, Hollanda'ya 9 aylık bir süre için bölge planlama eğitimine gönderdi. Orada kendisine kısa sürede bir çevre yapmıştı. Selim İlkin'le ve Ömer Uluç'la dostlukları ilerlemişti. Bir süre sonra Bölge Planlama Dairesi beni de OECD bursuyla ABD'ye gönderdi. ABD'ye giderken Sudi'ye uğradım, orada beni Selim'le tanıştırdı. Selim o sırada Engin İnanç'la birlikte "Planning in Turkey" kitabının editörlüğünü yapıyordu. Benden bu kitaba bölge planlama konusunda bir yazı yazmamı istedi. Böylece Sudi, benim açımdan bir ömür boyu sürecek verimli bir dostluğu başlatmış oldu.

Önce Sudi döndü, sonra ben döndüm. Sudi'nin İstanbul'dan arkadaşı olan Tului Sönmez'le birlikte üçümüz, Ankara'da İzmir Caddesindeki bir apartman katında birlikte kalmaya başladık. Akşam yemeklerini o günlerde sol kesimlerin gittiği Mehmet Kemal'in Kalem Lokantası'nda yiyorduk. Sudi, mutadı olan duble rakısını içiyor, ben o günlerde doktora tezimi yazmakta olduğum için portakal suyuyla yetiniyor ve eve dönerek çalışıyorduk. Cuma akşamları sevgili Mübeccel ve İbrahim Kıray'ın evindeki toplantılara katılıyorduk. Bu geceler bizler için çok yaratıcı bir esin kaynağı oluşturuyordu. Biz buna "rahle-i tedris" adını takmıştık. Sudi, cumartesi günleri sevgili oğlu Mehmet'i annesinden alıyor, gününü ona ayırıyordu. Pazar sabahları evimizin yakınındaki Piknik'te sütlü kahveli, jambonlu, yumurtalı kahvaltılar yapıyorduk. Bu, bizim için huzurlu ve yaratıcı bir ortamdı. Ben doktora tezimi tamamladım. Mimarlar Odası, o günlerde çok etki yaratan Birinci Milli Fiziki Plan Semineri'ni topladı; Birinci Boğaz Köprüsü ve Özel Yüksek Okullar aleyhine de güçlü bir kampanya yürütüyordu. Sudi de bu kampanyaların aktif bir katılımcısıydı.

Güzergahı onu kent planlaması sorunlarına da çok duyarlı hale getirmişti. Bu arada benim Hoşdere 18/5 deki kooperatif evim tamamlanmıştı. Oraya yine birlikte taşındık.

Bu dönemin TBMM'sinde, TİP 15 milletvekiliyle temsil ediliyordu. Güçlü bir sol muhalefetin soluğu her yerde duyuluyordu. Bu durum İmar ve İskan Bakanlığı'nın üst kademelerinde rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. Adalet Partisi'nin iktidarı tek başına denetlediği bu dönemde, bürokraside sol kesime yakın olanlardan sesi çok duyulanların temizlenmesi yoluna girildi. Bu bağlamda Tuğrul Akçura, Muammer Uygur, Sudi İlkorur'un Doğu Anadolu'ya tayinleri çıkarıldı. Bu gelişmeler sırasında Sudi, Mübeccel ve İbrahim Kıray'ın evindeki cuma toplantılarında tanıştığı Gündem'le evlenmişti. Sanıyorum ki Gündem'in orada bir iş yapmakta olan abisinin çağrısı üzerine Tayland'a gittiler. Tayland'dan döndükten sonra, Sudi bir süre bir yeni kent kurma hazırlıkları yapan ORAN'da çalıştı. Bir süre sonra Gündem'le Sudi, 1970'li yılların başlarında Bodrum'a yerleşmeye karar verdiler.

Sudi'yle güzergahlarımız ayrıldı. Ama dostluğumuz sürdü. Ben yaz tatillerini Bodrum'da geçiriyor ve Gündem ve Sudi'de kalıyordum. Sudi'nin çevresinden yeni dostlar ediniyordum. Mina Hanım, Müntekim

Bey, Taner, Gül, Haluk, Lale, Mustafa ve pek çokları. Yunus ve Emine doğdu büyüdü. Sudi artık o haklarını savunduğu küçük girişimcilerden biri olmuştu. Gündem çok başarılı tasarımlar yapıyor, Sudi satıyordu. Bu faaliyetler siyasi bilinci çok gelişmiş Sudi için doyurucu değildi.

Ama o artık devlet memuru değildi. Siyasal hareketler içinde kolayca yer alabilirdi. Yerel basında yazılar yazabilirdi. Nitekim bu yeni rolleri edinmekte çok gecikmedi. Türkiye İşçi Partisi'nin Bodrum örgütünün yönetiminde görev aldı. TİP'in ikinci kuruluşunda, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin oluşumunda öncü roller oynadı, Bodrum'a yerleştikten bir süre sonra Bodrum gazetelerinde düzenli yazılar yazmaya başladı. Bu yazılarında Bodrum'un dertlerine akılcı, yerel ve demokratik çözümler üretmeye çalışıyordu. Her yeni yazısı onu biraz daha Bodrumlu yapıyordu.

Belli bir süre sonra Bodrum'dan başka yerlere gitmeye başladım. Güzergahım Sudi'ninkinden daha da uzaklaştı. Akdeniz Ülkeleri Akademisi Vakfı kurulduktan sonra değişik faaliyetleri için beni çağırdığında, Sudi'yle buluşuyor özlem gideriyorduk. Sudi, vakfın kurucuları arasında bulunuyordu. Daha sonra vakfın katkısıyla, "Bodrum Yerel Habitat" çalışması yapılmaya başlandığında, Sudi heyecanla bu çalışmanın içinde yer aldı. Bu yaklaşım aklına çok yatıyordu; gazetesinde bunu savunan yazılar yazdı.

Sudi'nin güzergahının sonuna yaklaştığının ilk işaretleri nefes darlığı ve oksijen yetersizlikleri halinde ortaya çıkmaya başladı. Sudi gençliğinde bir tüberküloz geçirmişti. O zamanın tedavi yöntemleri akciğerinin biri-

nin sönmesi sonucunu vermişti. Onun için solunum yetersizliği vardı. Sigara tiryakiliği bu durumu iyice zorlaştırıyordu. Bir süre önce sigarayı bırakmak zorunda kalmıştı. Ölümünden bir yıl önce sigarayı bırakmış olmasına karşın ciddi bir oksijen yetersizliği sorunuyla karşılaştı. Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde oksijen sağlayan bir makinanın ara ara kullanılmasına dayanan bir çözüm bulundu. Ama sağlığı çok hassaslaşmıştı. Bir enfeksiyon bu dengeyi bozdu. Sudi'nin güzergahını Bodrum'da sona erdirdi.

Dost Sudi, dünya üzerinde güzergahını çizerken, insan onuruna yakışan, samimi, biraz kızgın, neme lazımcı olmayan, verici bir yaşam sürdü. Ailesinin ve dostlarının başı sağolsun.

TULUİ SÖNMEZ'İN DUYARLILIĞI*

1960'lı yılların ortaları Türkiye düşün yaşamının en yaratıcı dönemlerinden biriydi. Türkiye 1961 Anayasası'nın getirdiği olanaklardan yararlanarak, sosyalizm düşüncesiyle yaygın bir biçimde tanışıyordu. Kent plancılarıysa meslek pratiklerinde ciddi bir dönüşümü yaşıyorlardı. Bir taraftan DPT'nin kurulması, öte yandan şehircilik konusunda ODTÜ'de eğitimin başlaması, yapılan bölge planları, açılan şehir planlama yarışmaları yeni bir heyecan getirmişti. Bu gelişmeler özellikle İmar ve İskan Bakanlığı'nda canlı bir plancılar grubunun oluşmasını sağlamıştı. Bu çevre kent planlamasında yeni teknikler kullanılmasını başlattığı gibi, siyasal gelişmelerin paralelinde plancıların toplum yararını koruması gerektiği, bilincini de yayıyordu. Ben Tului Ağabeyi önce İmar ve İskan Bakanlığı'nın bu yaratıcı çevresinde tanıdım. Ben üniversiteden yeni mezun olmuştum. O bizden on yıl önceki nesildendi. Tuğrul Akçura ve Sudi İlkorur özellikle yakın arkadaşlarıydı. Bu yıllarda Tului Sönmez ve Sudi İlkorur ile İzmir Caddesi'ndeki bir apartman dairesini bir süre paylaştık, bu birliktelik bizi daha da yaklaştırdı. Bu süre içinde onu yakından tanıdım.

Tului Ağabeyin dostluk anlayışı başkalarına benzemiyordu. İkili ilişkilerde çok az konuşuyordu. Esas iletişimini bakışlarıyla kuruyordu. Sözleri bu bakışlara sadece bir destekti. Bu gözlerle kurulan ilişki bazen bir coşkulu desteği, sevgiyi iletiyordu. Bazen de karşısındakinin küçük hesabının ya da samimi olmayan tutumunun gözünden kaçmadığını belirti-

* Ada Kentliyim Dergisinin 95/3 sayısında yayımlanmıştır.

yordu. Belki de Tului Ağabeyin en çarpıcı özelliği, samimi olmayanı adeta bir ayıraç gibi hemen algılamasıydı. Bu konuda inanılmaz bir duyarlılık geliştirmişti. Böyle bir duyarlılığı geliştirmiş olması kanımca coşkulu kişiliğinden kaynaklanıyordu. O herkesten kendisi gibi, inançları uğruna her türlü fedakarlığı yapmasını bekliyordu. Yaşamında, kişilerin her konuda iyiye, doğruya ulaşmak için, bir ön hesabı olmadan kendi sınırlarını zorlamasını sonuna kadar gitmesini istiyordu. Gençliğinde atletizme olan ilgisi de bu yanını geliştirmişti. Kendi yaşam deneyini böyle kurmaya çalışması onun samimi olmayan tutumları sezme gücünü artırmıştı. Çevresinde, böyle sonuna kadar giden çabada bulunan kişileri bulamayışı, bu duyarlılığıyla birleşince, bir öfke birikimi yaratıyordu. Suskunluğunun altında bu öfke birikimi seziliyordu. Belki de bu onun yaşamında itici bir güç haline geliyordu.

Tului Sönmez İmar ve İskan Bakanlığı'ndaki çalışma yıllarında kendisini iyi bir imar hukukçusu olarak geliştirdi. Büyük yük taşıdı, binlerce imar dosyası üzerinde görüş hazırladı. Ama bu rutin dosyaların üstüne çıkmayı daha genel görüşler geliştirmeyi başarıyordu. Bu gelişme de Türkiye'nin o döneminde planlama çevrelerinde ön plana çıkan kamu ve top-

lum yararı kavramlarını kendi siyasal düşüncesiyle tutarlı görmesinin etkisi vardı. Özellikle kentsel arsa rantlarına el koymak için planların yozlaştırılması onu rahatsız ediyordu. Bir yandan imar planlama alanındaki uygulamaların toprak sahipliği sorununu ön plana çıkarması, öte yandan sosyalist hareket içindeki Asya tipi üretim ve feodal üretim tartışmaları onu toprak hukuku konusunda kuramsal birikim yapmaya itti. Bunun paralelinde Ecevit Hükümetinin toprak reformu müsteşarlığında hukukçu olarak görev aldı. Dalokay'ın belediye başkanlığı sırasında hukuk işleri müdürlüğü yaptı. Dalokay'ın başkanlığı sırasında danışma kuruluyla birlikte geliştirdikleri, gecekondulara kullanma güvenliği veren ama gecekondu mahallelerinin spekülasyon alanı haline gelmesini önleyen yenilikçi hukuksal düzenlemenin değeri, Özal dönemi gecekondu affından sonra gelişen imar ıslah planları uygulamasından sonra daha açık hale gelmiştir.

Tului Sönmez emekli olarak İstanbul'a yerleştikten sonra bu birikimini Mimar Sinan Üniversitesi'nde verdiği derslerle öğrencilere aktardı. Bu dönemde esas ilgi alanı olan toprak mülkiyeti konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Bunun ürünü olan, *Osmanlı'dan Günümüze Toprak Mülkiyeti Açıklamalı Sözlük* Ada Kentliyim dergisince yayımlanıyor.

Plancılar "Tului Ağabeyin" bir sorgulayan vicdan haline gelen bakışlarını her geçen gün daha çok arayacaklardır.

BİR KURUCU KİŞİLİK OLARAK ESAT TURAK*

1. Giriş

24 Mart 2004'te Esat Turak'ı yitirdik. ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin kurucu kadroları birer birer aramızdan ayrılıyor. Esat Turak şehir ve bölge planlama alanının önemli birçok kuruluşunun kurucusu olmuştur. 1958'de kurulan İmar ve İskan Bakanlığı'ndaki Bölge Planlama Dairesinin kurucu başkanlığını yapmış, ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün ilk başkanı olmuş, TMMOB Şehir Plancıları Odası'nın kurulmasında öncü rolü oynamış ve ilk başkanlığını yapmış ve nihayet bölge planlama seksiyonunun kuruculuğu rolünü üstlenmiştir. Bu nedenle yazının başlığında onun kişiliğinin kurucu yönünü vurgulamayı seçtim.

Esat Turak'ın yaşam öyküsünü bir biyografi kurgusu içinde değil, daha çok Türkiye'de kent planlama tarihi bağlamı içinde anlatmaya çalışaca-

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, cilt 22, sayı 1, 2005, s. 5-12'de yayımlanmıştır.

ğım. Bu anlatıyı kurarken kendisinin Şehir Plancıları Odası için hazırladığı "ev"deki bilgilerden, ölümü sonrasında Şehir Plancıları Odası'nın 27 Nisan 2004'te düzenlediği anma toplantısında söylenenlerden ve kendi hatıralarımdan yararlandım.

2. Şehircilik Öncesindeki Yaşam Güzergahı

Yeğeni Nazif Ekzen'in anlattıklarına göre, annesi ve babası Balkan Türklerindendi. Esat Turak'ın babası Ohri, Resne ve Manastır'da müftülük yapıyordu; aynı zamanda da tarih öğretmeniydi. İngilizlerin Malta sürgünleri arasında olması onun aynı zamanda İttihatçılara yakın siyasal faaliyetler içinde bulunduğunu gösteriyor. İngilizler Malta'ya sürdüklerini genellikle İstanbul'dan toplamışlardı. Ancak az sayıdaki sürgün de Makedonya'dan Malta'ya gönderilmişti. Esat Turak'ın babası da bunlar arasındaydı. Malta sürgünleri ülkelerine geri gönderildiğinde o da Ohri'ye dönmüştü. Annesi de "hürriyet kahramanı" olarak tanınan Resneli Niyazi'nin sülalesinden geliyordu. Esat Turak'ın mücadeleci kişiliğinin oluşmasında her halde böyle bir aileden gelmesinin önemli bir payı vardı.

Esat Turak'ın babası Ohri'ye döndükten sonra ailesini toplayıp İstanbul'a kaçabilmek için uğraşmaya başlamış ve ancak 1,5 yıl sonra bu isteğini gerçekleştirebilmiştir. Yani babası Cumhuriyetin ilan edildiği günlerde artık Türkiye'dedir. Türkiye'de müftülük değil, tarih öğretmenliği yapmaktadır. O yıllarda Urfa Lisesi'ne atanınca, gitmekte tereddüt etmez. Lise müdürlüğü görevini kabul eder, uzun yıllar orada kalır. Esat Turak 1925, yılında doğar. Cumhuriyetin ilerici bir öğretmen ailesinin çocuğu olarak yetişir.

Esat Turak, şehir planlamaya yönelmesinin ilk adımlarını 1944-1949 yılları arasında İTÜ'de mimarlık eğitimi sırasında atmıştır. Bu dönem Yüksek Mühendis Mektebi'nin, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştüğü yıllardır. Yeni bir heyecanın, bir iddianın bulunduğu bir ortamda mimarlık eğitimi almaya başlamıştır. Hitler rejimi dolayısıyla Almanya'dan ayrılmak zorunda kalmış bulunan çok değerli bir eğitim kadrosu o dönemde burada toplanmış bulunuyordu. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden 1949'da mezun olanlar arasında Doğan Kuban, Hande Suher, İlhami Ural ve Vedat Dalokay bulunmaktadır. Vedat Dalokay'la daha sonraki yıllarda da yakın ilişkileri olmuştur. İTÜ'den 1949 mezunu olan bir başka ünlü

kişi Süleyman Demirel'dir. O İnşaat Fakültesi mezunudur. "6 inşaat" diye bilinen, mezuniyetleri bir yıl gecikmiş ünlü bir sınıftandır.

Esat Turak'ın mimarlıkla yetinmeyerek şehirciliğe yönelmesinde, o sırada İTÜ'de şehircilik dersi veren Gustav Oelsner'in önemli katkısı olduğunu sanıyorum. Oelsner inançlı bir sosyal demokrattı. Parti saflarında militanca çalışmıştı. Hitler iktidara gelince de orada kalamamış, Almanya'dan ayrılarak Türkiye'ye gelmişti. Hamburg yakınlarında, Altona yerleşmesindeki planlama çalışmalarıyla tanınıyordu. Daha önce akademik bir deneyimi olmamasına karşın 1939 yılında şehircilik kürsüsüne ord. prof. olarak atanmıştı. Ayrıca ondan Bayındırlık Bakanlığı'nın Şehircilik Fen Heyeti'nde yararlanılıyordu.

Genellikle "bahçe şehir" türü yerleşmelerin, düşük yoğunluklu ve tarihe duyarlı kentlerin, insanların yaşaması için en uygun yerleşmeler olduğunu savunuyordu. Almanlar'ın "Siedlung" dedikleri, o zaman çok tutulan, alt şehir uygulamaları yapmıştı. Ancak Türkiye'ye geldiğinde doğrudan Almanya'daki uygulamalarını Türkiye'ye nakletmeye çalışmadı. Türkiye'de iken *Arkitekt* dergisinde yayımladığı yazılar onun Türkiye'de uygulamayı ne yönde etkilemeye çalıştığına ışık tutmaktadır. Oelsner bu yazılarında "Bir kent planlanacaksa önce oradaki yaşam yakından araştırılmalı ya da keşfedilmelidir ve planlamadan beklenen, o yaşam biçiminin kalitelerini geliştirmektir." fikrini savunmaktadır. Kanımca bu, sürdürülebilirlik anlayışının çok hoş ve dünya yazınına göre çok erken bir formülasyonudur. Bu anlayış içinde sürdürülebilirlik kavramı bir yerleşmenin yerel yaşam biçimlerinin geliştirilmesi üzerinden tanımlanmıştır.

Oelsner'in öğrencileri üzerinde çok etkili bir kişi olduğunu biliyoruz. Örneğin Gündüz Özdeş onu adeta babası yerine koyuyor. Gündüz Özdeş'in duyarlı yaklaşımlarında onun etkisi olduğu çok açık. Sanıyorum ki Esat Bey'in şehirciliğe yönelmesinde de Gustav Oelsner'in öğrencisi olmasının önemli bir etkisi olmuştur. ITÜ'den mezun olduktan sonra ilk çalıştığı yerin Bayındırlık Bakanlığı'nda Gustav Oelsner'in danışmanlık yaptığı Şehircilik Fen Heyeti olması da herhalde bir rastlantı değildir.

Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Fen Heyeti'nin Türkiye şehircilik tarihi bakımından önemli bir yeri vardır. 1935'ler sonrasında Türkiye'de şehir planlama pratiğini yönlendiren iki odak bulunmaktadır. Bunlardan biri Belediyeler İmar Heyeti'dir. Belediyeler için imar planları yapmaktadır.

Bu kurum İkinci Dünya Savaşı sonrasında İller Bankası'nın iki temel ayağından birini oluşturmuştur. Burada Mithat Yenen gibi Alman planlama ekolünün temsilcisi olarak görülebilecek kişiler yer alacaktır.

İkinci odak Şehircilik Fen Heyeti'dir. Bayındırlık Bakanlığındaki bu büroda da belediyeler için planlar yapılmaktadır. Bu büroda çalışanlar 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı kurulurken onun oluşumunda önemli rol oynamışlardır. Şimdi bu büroda çalışmış olan üç isim sayacağım. Bunlar Esat Turak, Aydın Germen ve Tuğrul Akçura'dır. Bu üç kişi yurt dışında şehir planlama diploması almış ilk plancılardır. Şehir planlama mesleğinin oluşmasında ve kurumsallaşmasında öncü roller oynamışlardır. Şehir planlama alanındaki serüvenleri de önemli paralellikler göstermiştir.

3. Harvard'da Kent Planlama Eğitimine Atılan İlk Adım

Esat Turak'ı İTÜ sonrasında Şehircilik Fen Heyetinde çalışmaya başlaması ile, bir yandan onun bu alanda ilerlemek isteği öte yandan belki de Şehircilik Fen Heyeti'nde Celal Ulusan'la başlayan ABD kent plancılığına açılma eğilimi, ABD'de Harvard'da, 1951-1952 yıllarında şehir planlama eğitimi almaya yöneltmiştir.

1950'li yılların başında Harvard'a gitmenin önemi üzerinde de durmalıyız. Harvard'ın genel olarak çok ünlü bir üniversite olmasının yanında, kent planlaması bakımından önemini belirtmek gerekir. Harvard, ABD'deki en eski planlama okuluydu. John Friedmann, Janette Abu-Lughod gibi öğrencilerin mezun olduğu Chicago Üniversitesi'nin planlama bölümü 1950'li yılların başında açıldığında, ikinci planlama bölümü olmuştu. Bu yıllarda Harvard Üniversitesi Mimarlık Bölümü Bauhaus'un kurucusu ünlü mimar Walter Gropius tarafından yönlendirilmektedir. Gropius, döneminin tüm mimarları gibi kent planlamasıyla da ilgilidir. Nitekim arkadaşı olan şehir ve bölge plancısı Martin Wagner'in Türkiye'den Harvard planlama okuluna gelmesini sağlamıştır. Birlikte şehircilik konusunda makaleler yazmışlardır. Bunlardan biri *"Cities Renaissance / Conference on Urbanism: The Problem of the Cities and Towns"*, Cambridge,1942, bir diğeri ise *"A Program for City Reconstruction"*, Architectural Forum, New York, July 1943'tür. Esat Turak'ın Walter Gropius'dan ders alıp almadığını bilmiyoruz. Wagner 1950'de emekli olduğuna göre onun öğrencisi olmamıştır. Ayrıntılarını bilmiyoruz ancak Esat Turak'ın,

Harvard'da İTÜ'den çok farklı bir mimarlık anlayışını, yani modernist mimariyi de tanımak olanağını bulduğu muhakkaktır.

Esat Turak Harvard'dan şehir planlama lisans derecesini aldıktan sonra Türkiye'ye dönmüş, bir süre bakanlıkta çalıştıktan sonra askerlik görevini tamamlamıştı. Bundan sonra Turak'ın yüksek lisans derecesini almak üzere yeniden Harvard Üniversitesi'ne gittiğini görüyoruz. 1955-1956 yıllarında eğitimine devam ederek yüksek lisans derecesini almıştır. 1956-1957 yıllarında ABD'de Little Rock'ta Pulaski County Metropoliten Alan Planlama teşkilatında şehir plancısı olarak çalışmıştır. Aynı zamanda bu bölge için bir konut araştırması ve okul sistemi planlaması yapmıştır.

4. Yeni Bilgi Sahibi Olmak Kurucu Olma Fırsatlarını Yaratıyor

1950'li yıllarda kent planlamayla da ilgili görülebilecek yeni kurumsal gelişmeler olmuştur. Bu dönem TMMOB'nin örgütlenme yılları ve Mimarlar Odası da onun içinde yer alıyor. Daha önce kurumsal olarak devletin tanıdığı bir meslek örgütü yok. Devlet dışında bir tür demokratik kitle kurumu olarak, mimarlık camiasının sesini duyurmaya başlıyor, ona mühendislerden ayrı bir kimlik kazandırmaya çalışıyor. Yine aynı dönemde Türkiye'de ikinci ulusal mimariden enternasyonal bir mimariye geçiş yaşanıyor. Aslında, Esat Bey'in Harvard'da eğitim görmesi bu bakımdan da önemlidir. Esat Turak Türkiye'ye geldiğinde, mimar kimliğiyle modern mimariyi savunan çevrenin etkin bir katılımcısı olmuştur.

Esat Turak 1957 yılında Türkiye'ye döndüğünde, çok nitelikli bir eğitim görmüş ve bir planlama bürosunda çalışarak pratik deneyimler kazanmış bulunuyordu. Bu yıllar Türkiye'nin iyi yetişmiş plancıya en çok gereksinme duyduğu yıllardır. Böyle bir plancının gündeminde kaçınılmaz olarak iki önemli konu bulunacaktır. Bunlardan birincisi, yaşanmakta olan çok hızlı kentleşmedir, şehirlerin çevresinde gecekondu kuşakları oluşmuştur. Türkiye bu olgu karşısında ne yapacağını bilememektedir. 1930'lardan beri Türkiye'de kurumsallaşmış bulunan, mimarlık becerilerinin uzantısında gelişmiş bulunan şehir planlama yaklaşımının bu soruna çözüm getirilebileceği konusunda da önemli kuşkular ortaya çıkmıştır.

İkincisi ise Menderes operasyonları olarak bilinen imar faaliyetleridir. Bu operasyonlar 1956 yılında başlamıştır. Menderes, içine girdiği siyasal prestij kaybından kurtulmak için büyük kentlerde, özellikle de İstanbul'da imar faaliyetlerine girişmiştir. Türk şehirleri ilk kez modernitenin yıkıcı

yüzüyle karşılaşmaktadır. Örgütlenmiş bir kurum olarak Mimarlar Odası buna karşı ciddi bir eleştiri kampanyası başlatmıştır. Mücadele veren gruba baktığımız zaman, daha önce adını saydığımız üç plancıyı belirli başka isimlerle birlikte görüyoruz. Bunlar; Turgut Cansever, Şevki Vanlı, Cihat Burak'tan oluşmaktadır, belki Aptullah Kuran'ı da bunlara eklemek gerekir.

1950'li yılların sonuna gelindiğinde sahneye iki yeni kurum giriyor. Bunlardan birincisi, 1956'da kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İkincisi ise, 1958'de kurulan İmar ve İskan Bakanlığı, özellikle de onun Bölge Planlama Dairesi'dir. Bu kurumların tarihine baktığımızda çok ilginç bir durum ortaya çıkıyor. Daha önce üzerinde durduğumuz Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Fen Heyeti'nin, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin ve İmar İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesinin kaderinin bir anlamda iç içe geçtiğini görüyoruz.

Şöyle bir mekanizma çalışıyor: İmar ve İskan Bakanlığı kurulurken, kadrolarının oluşmasında Şehircilik Fen Heyeti önemli bir rol oynuyor. Ama bu kadrolar siyasal iktidarla uyum içinde olmuyorlar. Bir anlamda yeni anlayışları ve bilgileri olan bu kadrolar, siyasi iktidarı rahatsız ediyor ve bakanlıktaki görevlerinden uzaklaştırılıyorlar. Uzaklaştırılanlar kendilerini yeni kurulmakta olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde hoca olarak buluyorlar. Bölge Planlama Dairesi başkanlığına bu gruptan bakanlıkta kalan bir diğeri atanıyor. Süreç yeniden başlıyor. Esat Turak, Aydın Germen ve Tuğrul Akçura birbiri ardı sıra aynı kaderi paylaşıyor.

Bu gelişme öyküsünü tamamlamak için 1950'lerin sonuna doğru çıkan birkaç yasa ve bir belge üzerinde durmak gerekir. Bunlardan birisi 6785 sayılı İmar Kanunu'dur. İmar yasasının oluşumunda iki eğilim arasında bir çatışmanın yaşandığını biliyoruz. Bir eğilim, yeni yasanın Yapı ve Yollar Kanunu gibi çok ayrıntılı bağlayıcılıklar içermemesini, esnek bir yasa olmasını savunuyor. Bu kampta daha çok planlama eğitimi görmüş olanlar var. Bu yasanın hazırlanmasında çalışmış olan Aydın Germen'in böyle bir duruşu olduğunu biliyorum. Yasanın hazırlandığı yıllarda Harvard'da yüksek lisans eğitimini yapmakta olan Esat Turak bu mücadele içinde doğrudan yer almıyor.

Bu duruşun karşısında üst kademe bürokratlar yer alıyor. Onların sözcülüğünü Orhan Alsaç yapıyor. Aydın Germen bir gün bana Orhan Al-

saç'ın nasıl bir emrivaki ile yasa taslağını değiştirdiğini anlatmıştı. Tabii bu kamuoyuna yansımayan, bürokrasi içindeki bir çekişmedir.[1] Bu olgu dönemin yenilikçi plancılarının neden rahat bir uygulama şansı elde edemediğini ortaya koyuyor.

İmar Kanunu bu iki grubun çatışması sonucunda, daha çok bürokrasinin tercihlerinden etkilenerek yasalaşıyor. Bu yıllarda Menderes operasyonu yürütülmeye başlamıştır. CHP ve Mimarlar Odası bu uygulamalara karşı güçlü bir muhalefet üretmektedir. Eleştiriler uygulamaların bir plana dayanmaması üzerinde yoğunlaşmıştır. Menderes de bu muhalefeti yanıtlamak için İmar ve İskan Bakanlığı'nı kuruyor. İmar ve İskan Bakanlığı icracı bir bakanlık olmaktan çok, bir araştırmacı, bir plancı kuruluş olarak ortaya çıkıyor. Bu bakanlığın kurulması sırasında yönetim eski üst kademe bürokratların elinde kalmıştır. Benim öyküleri üzerinde durduğum bu üç yenilikçi plancı önemli sorumluluklar yüklenememiş, o bakanlığın kurgusu içinde, adeta Bölge Planlama Dairesi'ne hapsedilmişlerdir. Yani Bölge Planlama Dairesi bir çeşit tecrit yeri olarak çalışıyor. Sürgün yeri değil ama bir tecrit yeri, yani uygulamada etkili işlerden yalıtılan iyi yetişmiş plancılar burada toplanıyor. Adeta bir araştırma enstitüsü gibi çalıştırılıyor.

1957 yılında Türkiye'ye dönen Esat Turak Bayındırlık Bakanlığı'nda yeni kurulan Bölge Planlama Fen Heyeti'ne müdür olarak atandı. Fen Heyeti Müdürlüğü'nün kurulmasıyla Türkiye'de bölge planlaması ilk kez kurumsallaşmış oluyordu. İmar ve İskan Bakanlığı kurulunca da bölge planlaması işlevi bu bakanlığa devredildi. Yeni bakanlığın bünyesinde kurulan Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan Bölge Planlama Dairesi Başkanlığı'na da Esat Turak getirildi. Ancak bu bakanlığın kurulması sırasında önemli mevkilere eski bürokratlar getirilmişti. Bölge planlama, yenilikçi plancılara bırakılan bir alan olmuştu. Bu, biraz da onları pratik dışında tutmak demekti. Örneğin onlardan birinin planlama ve imar genel müdürü yapılması halinde yapabilecekleri atılımlara güven duyulmamıştı. Esat Turak 1958-1960 arasında Bölge Planlaması Daire Başkanlığı döneminde, daire için bir çalışma programı oluşturdu ve dairenin OECD ve BM ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. 1959 yılında ODTÜ Mi-

1 Bu yazı yayınlandıktan sonra Aydın Germen ODTÜ MFD'ye uzun bir açıklama gönderdi. Bu açıklama için bkz. Aydın Germen: *Derleyen'e Mektup*, cilt **22**, sayı **2**, 2005. Bu emrivakinin yasada değil yönetmelikte olduğunu belirtmektedir.

marlık Bölümü'nde yarı zamanlı olarak şehir planlama dersleri vermeğe başlamıştı. Muhtemelen bakanlıktaki bürokratik ilişkilerin onun yapmak istediklerinin önünü açmaması üzerine, 1960 yılında ODTÜ'ye tam zamanlı öğretim üyesi olarak geçti.

1960'da meslek camiası içinde ve bürokraside bu tür yarışmalar/çatışmalar sürerken, 27 Mayıs askeri müdahalesi gelip çatıyor. Bu müdahaleyi Mimarlar Odası, dönemin birçok aydın çevresi gibi bir umut olarak görüyor ve o günlerde ünlü "Mimarlar Odası 1960 Bildirgesi"ni yayımlıyor. O bildirge Türkiye'de ilk defa kentleşmenin genel bir değerlendirmesinin yapıldığı ve bu konuda politika önerilerinin geliştirildiği metindir. Daha önce sözünü ettiğim 5-6 kişilik grup ve yenilikçi plancılar, Mimarlar Odası içinde bu bildirinin yazılmasında fikir babalığı yapmıştı. Benim bildiğim kadarıyla nihai metni bu gruptan Tuğrul Akçura kaleme almıştır.

Mimarlar Odası'nın bu çalışmalarının sonuca ulaşmamasında benim bildiğim kadarıyla bir mektup olayı etkili oluyor. Turgut Cansever, Milli Birlik Komitesi'ne bir mektup yazıyor. Bu mektupta imar işlerinin iyi gitmediğini, bunun nedeninin İmar ve İskan Bakanlığının bürokrasisi olduğunu söylüyor. Milli Birlik Komitesi de bu mektubu gereği için İmar ve İskan Bakanlığı Müsteşarı'na gönderiyor. Bu şikayetin açığa çıkması, oda kongresinde olumsuz bir hava yaratıyor ve yapılan seçimde yenilikçi plancılara yakın olan Mimarlar Odası yönetimi değişiyor.

O günlerde İstanbul sorunu, askeri müdahale sonrasında yeni yönetimin gündeminde de önemli bir yer tutmaktadır. Çok eleştirilmiş Menderes 1 operasyonları karşısında planlı bir gelişmenin nasıl gerçekleşebileceği gösterilmek istenmektedir. Bir general, İstanbul vali ve belediye başkanı olmuştur. İstanbul'un planlanmasını yeniden örgütlemeye çalışmaktadır. Belediye İmar Müdürlüğü'ne Turgut Cansever, İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Doğu Marmara Bölge Planlaması'nın başına ise Tuğrul Akçura getirilir. İstanbul'un planlaması konusundaki gelişmeler, bir anlamda, İmar ve İskan Bakanlığı bürokrasisinin hazmetmekte zorlandığı bir yönde olmaktadır.

Bu yaşananlara bugünden baktığımda açıklamakta zorlandığım bir şey var. Neden Esat Turak bu oluşumda rol almıyor? Onun yeni ekiple yakın bir ilişkisi vardır. Bu ekip içinde metropoliten planlama tecrübesi olan tek kişi Esat Turak'tır. Biz ODTÜ Şehir Planlama Bölümü'nde birinci sınıf öğrencisiyken Esat Turak bizi o projeye götürmüştü. Yöneticileriyle iyi

Öğrencileriyle, Aralık 1960
A. Turak Arşivi

ilişki içindeydi, ama bu çalışmaların organik bir parçası değildi. Belki de bunun nedenlerinden biri, Esat Turak'ın bakanlıktan ayrılıp ODTÜ'ye geçerek, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü kurucu başkanı olarak görev almasıydı.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kurulması düşüncesinin gelişmesinde tetikleyici rolün Charles Abrams'ın Türkiye'de konut sorununun çözümü için yazdığı rapor tarafından oynandığı bilinmektedir. Bu raporda konut ve kentleşme sorunlarının yabancı uzmanların tavsiyeleriyle değil, ancak bu konularda yerel uzman yetiştirilmesiyle sağlanacağı vurgulanarak bu amaçla bir üniversite kurulması öneriliyordu. Raporun bir ikinci tavsiyesi daha bulunuyordu. O da bu üniversitede şehircilik ve mimarlık fakültesinin öncelikle kurulmasıydı. Ancak bu fakülte kurulduktan sonra mühendislik fakültesinin kurulmasını öneriyordu. ODTÜ, Abrams'ın önerisiyle kurulmuştu ama fakültelerin kuruluşunda onun önerdiğinin tersine bir sıra izleniyordu. Önce mühendislik kurulmuş, şehircilik bölümünün kurulması ise 1961'e kalmıştı.

1960 yılından itibaren ODTÜ'de tam zamanlı olarak çalışmaya başlayan Esat Turak, ODTÜ Kampusu yarışmasına katılır. Bilindiği üzere yarışmayı Behruz Çinici kazanmıştır. Esat Turak ve arkadaşlarının hazırladığı proje ikinci ödülü alır. Esat Turak'ın bu yıllardaki esas uğraşı Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün gelişme programını hazırlamak olur. Bu ayrıntılı bir programdır. Öğretim kadrosunun nasıl yetiştirileceği, öğrenci sayısının zaman içinde nasıl gelişeceği, iyi öğrenci alabilmek için alınacak öğrencilere nasıl burs sağlanacağı vb. konularını içeren ayrıntılı bir programdır. Böyle bir programın geliştirilmesi o yıllarda bölge planlamaya öncelik veren OECD'nin ilgisini çekmiş ve gerekli finansal destek sağlanmıştır. Bu program 1961 yılında uygulamaya konmuştur. Türkiye'nin ilk şehir ve bölge planlama yüksek lisans programı 1961 yılında eğitime başlamıştır. Bölümün ilk öğrencileri Tansı Şenyapılı, İrem Acaroğlu ve ben olduk. Eğitim başladıktan 3-4 ay sonra Esat Turak ODTÜ'den ayrıldı, Kanada'ya gitti.

Esat Turak'ın kurduğu bir bölümü birden bire bırakarak gitmesinin nedenlerini açıklamakta zorlanıyorum. Esat Bey'in ısrarcı kişiliği düşünülürse bu normal bir durum değil. Burada bir rahatsızlık var. Bu ayrılışın gerisinde ailevi nedenler bulunabileceği gibi, programının uygulanmasında karşılaştığı dirençler de bulunabilir. Ama açık olan şu ki Esat Turak'ın ayrılmasından sonra Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hazırlanan programa göre gelişmemiştir. Hazırlanan program uygulanabilseydi bölümün performansı günümüzde çok farklı bir yerde bulunurdu.

Esat Turak'ın Harvard Üniversitesinden aldığı şehir planlama lisans ve yüksek lisans dereceleri ona önemli bir ayrıcalık getiriyordu. Türkiye'de sıkıldığında, kolayca iş bularak yurt dışına gidebiliyordu. 1962'de Kanada'ya gitti. Montreal'de J.C.La Haye Planlama Bürosu'nda, Jesus Metropoliten Planlama Projesi yürütücüsü olarak çalıştı. 1965'de aynı kentte Rolph Latte Planlama Bürosu'nda baş plancı olarak çalışmaya başladı. Burada konut alanları, kültür ve ticaret merkezi planlamaları yaptı. 1966 yılında Türkiye'ye geri dönmeden önce yedi ay süren bir dünya gezisine çıktı. Batı Kanada, Hawai, Fiji, Avustralya, Hong-Kong, Colombo, Kahire ve Atina'ya gitti.

5. İkinci Kez Türkiye'ye Dönüş ve Kamu Alanında Daha Mücadeleci Bir Yaşam

Esat Turak 1966 yılında Türkiye'ye döndüğünde, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün kurulmasında görev aldı. Öğretim programının hazırlandığı yıl bölüm başkanlığını yürüttü. Benim de Esat Bey'le olan ilişkim esas olarak bu tarihten sonra gelişti. Ben şehir planlama yüksek lisans programında öğrenciyken aynı zamanda da askerlik görevimi yapıyordum. Askerlik bitince İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesinde çalışmaya başladım. Bir yandan ODTÜ'de öğrenciliğim sürüyor öte yandan Zonguldak Bölge Planı'nın yürütücülüğünü yapıyordum. Projeyi tamamladıktan sonra Bakanlık beni OECD bursuyla ABD'ye bilgi ve görgümü artırmaya gönderdi. Ben de bu fırsattan yararlanarak Pennsylvania Üniversitesi'nden, bölge biliminde yüksek lisans derecesi alarak 1966'de Türkiye'ye döndüm.

Esat Turak beni bir toplantıya çağırdı, "gel bölge planlama seksiyonunun kuruluşunu konuşacağız" dedi, gittim. Bir masa etrafında toplanmışlar. "Weismann" diye İsrailli bir ziraatçı vardı. Uzman olarak, orada duruma hâkim görünüyordu. Fatma Mansur da, Mübeccel Kıray da vardı. "Öğrenci alalım, birinci sömestr bir uygulama yapalım, bir bölge planlama yöntemi geliştirilsin, sonra da eğitim yapılsın," vb. şeyler konuşuluyordu. Ben de hem Zonguldak Bölge Planı'nı yapmanın hem de Walter Isard'ın öğrencisi olmanın güveniyle, "bilmeyenler bu işe karışmasın, bilenler yapsın," gibi bir şeyler dedim. O toplantıdan sonra bölge planlamaya hoca olarak da bulaşmış oldum. Ancak derslere yarı zamanlı hoca olarak giriyordum, çünkü bakanlığa mecburi hizmet borcum bulunuyordu.

O toplantıdan sonra Bölge Planlama Bölümü'nün oluşmasında iki görüş çatışmaya başladı. Görüşlerden biri bir tarım plancısı olan Weismann tarafından savunuluyordu. ODTÜ'deki bölge planlama eğitiminin tarım planlaması merkezli olarak kurulması isteniyordu. Diğeri ise sanayileşme, kentleşme ve metropoliten planlama merkezli bir bölge planlamayı öneriyordu. Esat Turak ve ben, bu ikinci görüşü savunuyorduk. Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü içinde tarım merkezli bir bölge planlama bölümünün çevresine yabancı kalacağını düşünüyorduk. Ben bir taraftan da Isard'ın öğrencisi olmanın ve coğrafyada yaşanan kantitatif devrimin etkisiyle kantitatif ağırlıklı bir programın geliştirilmesini sa-

vundum. Bu çekişmeler sonucunda bir programda uzlaşıldı ve eğitim başladı.

1966'dan 1975'lere kadar 9 yıl ben ve Esat Turak, çok kez yan yana, birlikte olduk. Biraz önce sözünü ettiğim Bölge Planlama Bölümü'nun kent merkezli mi, kırsal merkezli mi kurulacağı tartışmasında başlayan düşünsel birlikteliğimiz sürerken, aynı yıllar içinde tüm üniversite yaşamını sarsan öğrenci hareketleri başladı. Türkiye 1965'lerden itibaren ilk kez sol düşünceye açılmıştı. Bir anlamda öğrenciler de hocalar da sol düşünceyi birlikte öğreniyorlardı. Tabii Esat Turak da ben de öğrenenler arasındaydık. Türkiye'de o zamana kadar görülmemiş canlı bir tartışma bir ortamı vardı. O sırada henüz Şehir Plancıları Odası'nın kurulması söz konusu değil, Mimarlar Odası'nda ciddi bir muhalefet sürdürülüyor; Boğaz Köprüsü kampanyası, özel okullar kampanyası yürütülüyordu. Ben de Esat Turak ile birlikte bu kampanyalar içinde yer alıyordum. O sırada Mimarlar Odası yönetiminde "ilerici" bir grup, hatırlayabildiğim kadarıyla Maruf Önal, Vedat Dalokay, Ergun Unaran bulunuyordu. Bu yönetim Esat Turak'ı, Yiğit Gülöksüz'ü ve beni çağırarak bir "Milli Fiziki Plan Semineri" düzenlememizi istediler. Biz de bu semineri 1968 yılında düzenledik. Yankıları uzun yıllar sürdü.

Aynı yıllarda kamu alanında şehir planlama tarihimiz bakımından önemli bir başka çatışma sürmekteydi. 1965'dan itibaren İller Bankası, kent planlama yarışmaları çıkarmaya başlamıştı. Bu yarışmalarda İller Bankası planı yapılacak kentler için araştırmalar yapıyor ve bu araştırmaları özenle basılmış kitaplar halinde yayımlıyordu. Daha sonra yarışma açılıyor, jüriler toplanıyor, başarılı olan plancıyı seçiyordu. Yarışma sonuçlan belli olduktan sonra jürinin değerlendirmelerinin tartışıldığı kolokyumlar yapılıyordu. Meslek camiasının en heyecanlı tartışmaları bu faaliyetler etrafında gelişiyordu. Burada da ben ve Esat Turak yapılan yarışmaların ve araştırmaların biçiminin farklı olması gerektiğini savunduk. O savunmaların yansımasının bir sonucu, Zonguldak Planı ve onun dokümanlarının bizim düşüncemize yakın olarak hazırlanması oldu. Tabii burada kendi başına bir araştırma konusu olabilecek bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğim.

Bir yandan bu yarışmalar sırasında meslek camiasında şehir plancılığı formasyonunun sadece mimarlık formasyonu üstüne mi kazanılacağı yoksa kendi başına bir formasyon mu olduğu konusunda başlayan tartış-

malar öte yandan şehir planlama eğitimi yapmış kişilerin sayısındaki artış, Esat Turak ve beni TMMOB içinde ayrı bir şehir planlama odası kurulması konusunda ilk girişimleri başlatmaya itti. 1967 yılında bu girişimin ilk adımlarını attık. Tabii bu kolay olmadı, önemli dirençlerle karşılaştık. Danıştay'a gitmek zorunda kaldık. Şehir Plancıları Odası'nın ilk yönetim kurulu 24 Mart 1969'da çalışmaya başladı. Esat Turak ilk yönetim kurulu başkanı oldu. Esat Turak'ın kurucu çabalarından sonuncusu da böyle bir sonuç vermiş oldu. Oda, o günden beri her geçen gün etkisini artırarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Aynı yıllar üniversite içinde de öğrenci hareketleri sürdü. ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Türkiye'de bu hareketlerin en yoğun olarak yaşandığı fakültelerden biri oldu. Üniversite ve fakülte içinde ilişkiler çok çatışmalı hale geldi. Bu gerilimli ortamda Esat Turak ve ben genellikle aynı çizgide kaldık, nitekim 1975 yılında üniversiteden uzaklaştıran 25 kişi içinde de birlikte yer aldık. O sırada Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay, ODTÜ'den uzaklaştırılanların önemli bir kısmını Belediye Başkanlığı Danışma Kurulu içinde topladı. Bu kurul içinde Esat Turak, toplumcu belediyecilik düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunanlar arasında yer aldı.

Esat Turak, üniversiteden uzaklaştırılmamız üzerine açtığımız davaları kazanarak 1978 yılında üniversiteye geri dönüşümüzden kısa bir süre sonra emekli olarak kendi planlama bürosunu açtı. 1968-1979 yılları arasında 9 kadar küçük yerleşmenin planını yapmıştı. 1979-1991 arasında aralarında Van, Mardin, Aydın gibi orta boy kentlerin de bulunduğu 18 kentin daha imar planlarını yaptı. Bu son dönemde sıkı bir ilişkimiz olmadı. İkimiz de ORAN'da oturuyorduk. Sık sık görüşmüyorduk ama, mahallenin dükkanlarında, manavlarında karşılaştığımızda, her zaman çok sıcak, sevgi sergileyen bir ilişki içinde konuşuyorduk.

6. Son Verirken

Tek tek olaylardan uzaklaşarak bir değerlendirme yaptığımda, Esat Bey'in en önemli özelliğinin inandıkları ve düşündükleri konusunda inanılmaz derecede ısrarlı ve onlara inatla sahip çıkan kişiliği olduğunu görüyorum. Bir başka önemli özelliği, "bilimsel olan"dan yana olmasıydı. Düşüncelerinde hep bilimselliği temsil eden fikre sahip çıkıyordu. Özellikle onun mimar kökenli olduğu hatırlanırsa bu özelliğinin önemi daha

iyi anlaşılır. Mimarların her sorunun çözümünü mimarın yaratıcılığında gören yaklaşımı onun için geçerli değildi. O, bilimsel olanı hiçbir biçimde dışlamazdı. Tabii bir başka önemli özelliği hep gençlerden yana olmasıydı. Gençleri hep bir yerlere ittirmeye çalışan bir niteliği vardı. Hiç bir zaman kimsenin önünü kesen, bir yerleri kontrol etmeye çalışan biri olmadı. Hemen istifa edebilir, hemen ayrılabilirdi; bir makama, bir yere, kene gibi yapışan bir kişiliğe sahip değildi. Düşüncesinden ödün vermeyi hiç bir zaman kendine yakıştıramadı.

Kendisini saygıyla anıyorum.

ARKADAŞIM YİĞİT GÜLÖKSÜZ*

1. Giriş

TÜSES'in çok beğendiğim bir uygulaması var. Türkiye'de Sosyal Demokrasi düşüncesine ya da pratiğine hizmet etmiş olanlar için saygı toplantıları düzenliyor. Bu toplantılardan dördüncüsü[1] bu yıl Yiğit Gülöksüz için düzenlendi. Kanımca çok yerinde bir seçim yapılmış bulunuyor. SODEP, SHP ve CHP'de sosyal demokrasinin Türkiye'de başarılı olması için Gülöksüz kadar yetkinlikle ve özveriyle uğraş vermiş bir başka kişi bulmak çok zordu.

Ben Yiğit Gülöksüz'ü 1964 yılında İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi'nde çalışırken tanımıştım. Ben Bölge Planlama Dairesi'ne girdiğimde, Zonguldak Bölge Planı'nın yapımıyla görevlendirilmiştim. Yiğit de daha önce bu projede çalışmış ve bakanlık tarafından eğitim yapmak üzere bir yıl için MIT'ye gönderilmişti. Bursunun süresi sona erince bakanlığa geri dönmüştü. 1964'ten günümüzde kadar geçen kırk yılı aşkın sürede birbirimize çok yakın olduk. Onun için söyleyebileceğim çok şey var.

Bu tür toplantılarda genel olarak hoş anılar, anekdotlar anlatılır. Tabii benim de anlatabileceğim değişik anılar var. Ama ben Yiğit'i daha sistematik bir biçimde anlatmak istiyorum. Bunun için Gülöksüz'ün CV'sini inceledim. 1992-1997 yılları arasında Türkiye kamuoyunda bürokratlar

* TÜSES'in Yiğit Gülöksüz için düzenlediği toplantıda yapılan konuşma.

1 Daha önceki üç toplantı, Erdal İnönü, Necat Erder ve İlhan Tekeli için düzenlemişti.

için bir rol modeli haline gelmiş. Bu yıllar arasında çok sayıda kuruluş tarafından yılın bürokratı olarak seçilmiş, BM ödülü almış. Bu yıllar sosyal demokratların iktidar ortağı olduğu, Yiğit Gülöksüz'ün de TOKİ başkanlığı yaptığı yıllar. Yiğit, sol demokrat partilerin üst yönetimlerinde, sürekli olarak, parti başkan yardımcılığı, genel sekreter yardımcılığı gibi görevlerde bulunmasına rağmen, parti içi kulisler ona milletvekili olma yolunu kapalı tutmuştu. Ona da niteliklerini bir bürokrat olarak gösterme yolu kalmıştı.

2. Bürokraside Rol Modeli Olarak Yiğit Gülöksüz

Gülöksüz'ün Türkiye'de bürokrasi için bir rol modeli haline gelmesinde temel neden bir bürokrat olarak davranışlarının, alışılmış bürokrat davranışlarına göre bir farklılık göstermesi olmuştur. Onun hakkında konuşmaya, bu konuda yarattığı farklılıklar üzerinde durarak başlayabiliriz.

Bu farklılıkları şöyle sıralayabiliriz;

- Türkiye'de ortalama bir bürokrattan beklenen, gündemine giren sorunları çözmekten çok geçiştirmesidir. Oysa Gülöksüz gündemin giren sorunun doğrudan çözümüne yönelmektedir.
- Gülöksüz çözümlerini geliştirirken çıkar çevrelerinin güdümüne girmekten özenle kaçınmakta, toplumun ezilen kesimlerinin çıkarlarına, kamu yararına önem vermektedir.
- Gülöksüz çözümlerinde, yukarıdaki türdeki kaygıları yerine getirebilmek için yenilikçi yaklaşımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.
- Gülöksüz yöneticiliği sırasında çok yönlü bir iddia taşıma kapasitesi göstermektedir.
    * Risk almamak için işten kaçmamaktadır.
    * Bilim ve meslek çevreleriyle çatışmaya girmeden onları katılımını sağlayan uygulamalar yapabilmektedir.
    * Yönettiği örgütte gerçekleştirdiği mobilizasyonla kısa sürede sonuç almayı başarabilmektedir.
    * Kamu kaynağı harcamasının bilincinde olarak, şeffaf kalabilmeyi ve hesap vermeyi başarabilmektedir.
    * Kendi faaliyetlerinin denetleme kurumlarınca denetlenmesini sağlayarak, dürüstlüğü konusunda güçlü bir kamuoyu yaratabilmektedir.

Bu niteliklere sahip olan Gülöksüz hakkında yalnız sosyal demokrat siyasetçiler arasında değil, sağdaki siyasetçiler arasında da verilen her işi başarıyla gerçekleştireceği konusunda güçlü bir güven oluşmuştur. Yiğit'e güven duyanlar arasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de bulunuyordu.

3. Yaşam Öyküsünü Bir Kapasite İnşa Süreci Olarak Okumak

Böyle üstün nitelikli, rol modeli olan bir bürokratın yaşam öyküsü, bu olumlu kapasitelerin aşama aşama inşa edilmesi olarak okunabilir. Ben de böyle bir yöntem izleyeceğim. Bu aşamaları, bir aileye doğmak, eğitimi ve İTÜ deneyimi, Bölge Planlama Dairesi'nde çalışmak, DPT'ye geçmek, ABD'de çalışma ve okuma, Köy İşleri Bakanlığı Müsteşarlığı, 1980 sonrasında SODEP kuruculuğu ve siyaset pratiği, sivil toplum kuruluşu üye-

likleri, Meclise giremeyen bir siyasetçinin TOKİ başkanlığı, Habitat II. İstanbul Zirvesinin gerçekleştirilmesi olarak sayabiliriz. Bu yaşam öyküsündeki aşamaların içinde ben de yer aldığım için, bu öyküyü bir CV okuyucusu olarak değil, yaşamın tanığı olarak anlatacağım.

Yiğit Gülöksüz 1936 yılında bir öğretmen ailesinin çocuğu olarak doğdu. Annesi Şefika Hanım, Babası Tahsin Bey, her ikisi de öğretmendi. Annesinin İlber Ortaylı'nın hocası olduğunu onun yaşamına ilişkin nehir söyleşiden öğrendim. Çok saygıyla söz ediyor. Babasının kariyeri içinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde üzerinde çok konuşulan, Muzaffer Şerif, Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes döneminde felsefe-sosyoloji bölümünde okuma fırsatı elde etmişti. Mübeccel Kıray'la aynı sınıftaydı. Kariyerinin sonuna doğru Talim Terbiye Dairesinde üyelik yaptığını biliyorum. Ben Yiğitin babasını ileri yaşlarında tanıdım. Onu tanıyınca Yiğit'in iddia taşıma kapasitesinin nereden kaynaklandığını açıkça gördüm diyebilirim. Oldukça yaşlı olduğu bir dönemde otomobil sahibi olmuştu. Araba kullanmayı öğrendi ve hiçbir tereddüt duymadan karısını alıp uzun mesafe yolculuklara çıkıyordu.

Kanımca Yiğit'in Cumhuriyetin ilk kuşak öğretmen ailesinde yetişti demek, eğer dönemi ve öğretmenlerinin Cumhuriyete coşkulu bağlılıklarını biliyorsanız tek başına çok şeyi açıklamış olur. Cumhuriyetin modernleşmeci, laik, güvenilir ve toplumu için bir şey yapmaya çalışmaktan kendini sorumlu gören değerlerini bu aile ortamında edindi.

Gülöksüz'ün kapasitelerinin inşasında çok önemli katkılardan biri de 1955-1961 yılları arasında İTÜ'de Mimarlık Fakültesi'nde okumasından gelmiştir. 1955 yılında İTÜ Türkiye'nin tek teknik üniversitesidir. Bu yıllarda liseden mezun olan öğrenciler üniversite fakültelerine lise mezuniyet notlarına göre kabul edilmektedirler. Sadece İTÜ ve Siyasal Bilgiler Fakültesi giriş imtihanı yapmaktadırlar. 1955 yılında liseler hem üçüncü sınıflarından, hem de ikinci sınıflarından mezun vermişlerdi. Giriş sınavlarına iki misli öğrenci girmişti. Sınavları kazanmak zordu. Sınavlar üç gün sürüyor, çoktan seçmeli sorular değil, zor problemler soruluyordu. 1955 yılının özel durumu bir tarafa bırakılsa bile gençler arasında İTÜ sınavlarını kazanmak büyük bir ayrıcalıktı. Sınavı kazanan öğrenciler hemen arı rozetlerini takıyorlardı.

Burada Yiğit'in bir özelliğine dikkati çekmek için bir ayrıntıya değineceğim. Mimarlık Fakültesi'ni kazananlar konusunda asılan ilk listede

adı yoktur. Üç arkadaş sonuçlara itiraz ederler. İtirazları yerinde bulunur, fakülteye kabul edilirler, derslere biraz gecikmeyle katılmaya başlarlar. Yiğit'in kolay vazgeçmeyen, sonuç almak istediği konuda asılan karakteri daha o günden açıkça ortaya çıkmış.

Ben de aynı yıllarda İTÜ'de İnşaat Fakültesi'nde okuyordum. Aynı bina içinde okumalarına karşın iki fakültenin öğrencileri birbirlerini tanımazlar. Ben de Yiğit'i okulda tanımadım. Ama daha sonraki yıllarda bana anlattıklarından İTÜ'deki mimarlık eğitiminin onu doyurmadığını anlıyorum. Mimarlık eğitiminin sanatçı iddiası taşıyan, topluma seçkinler yetiştirmeye dönük paradigması ona doğru gelmemektedir. Bu nedenle Yiğit, yaptıklarını sorgulayan, Nezih Eldem gibi hocalara yakın olmaya çalışır, eğer yanlış hatırlamıyorsam mezuniyet tezini gecekondular üzerinde yapar. Bu tutum o günlerdeki mimarlık fakültesi eğitimlerine yabancı bir vaziyet alıştır. Bu konuların mimarlık fakültelerinin konuları arasına girmesi 1968 öğrenci hareketlerinin getirdiği eleştiri sonrasında gerçekleşmiştir. Yiğit Gülöksüz'ün yaklaşımında bir tür 1968 öncüsü bir vaziyet alış gözlenebilir. Yiğit alışılmış olana razı olmamaktadır. Nitekim mezun olduğunda Türkiye mimarlık pratiğinde ana yolu izlemeyen bir mimar olan Şevki Vanlı'yla ortak olarak çalışır.

Yiğit'in kapasitelerinin inşasında önemli bir başka adımın İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesinde çalışmaya başlaması olduğunu düşünüyorum. Mimarlık fakültesinden mezun olduktan sonra mimarlıktan oldukça uzak bir alanda görev almasında herhalde var olan mimarlık pratiği konusundaki rahatsızlıkları kadar bu yeni alanın Türkiye'ye büyük umutlarla sunulmuş olmasının payı vardı.

Türkiye çok hızlı bir kentleşme yaşamaya başlamıştı ve çok önemli imar sorunları birikmekteydi. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in, İstanbul'da özellikle mimarlık camiasının tepkisini çeken imar operasyonlarını yaptığı sırada şehirleşme konularına sahip çıkacak bir kurum olarak 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştu. Bu bakanlık içinde ilk kez bir Bölge Planlama Dairesi kurulmuştu. Bu kurum içinde Esat Turak, Tuğrul Akçura, Aydın Germen gibi planlama eğitimi almış, soruna imar planı yapma pratiği dışında bakabilen kişiler yer almıştı. Sorunlara yeni bir paradigma içinde çözüm bulunabileceği iddiasını taşıyorlardı. Böyle bir gelişme yaşanırken, 27 Mayıs 1960 müdahalesi olmuş, Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş; toplum, kalkınmasını/kurtuluşunu

planlamaya bağlamıştır. Planlama toplumun umut bağladığı, çok saygın bir faaliyet olarak görülmeye başlamıştır.

Böyle bir ortamda Bölge Planlama Dairesi, kadrosunu imtihan yaparak oluşturmaktadır. Planlama faaliyetleri sırasında BM ve OECD kanalıyla yabancı uzmanlar getirebilmekte, çalışanlarını da yurt dışına eğitim için gönderilmesini sağlayan programlar oluşturmaktadır. Bu, cazip ve heyecan verici bir iş haline gelmiştir. Yiğit de böyle bir dairede görev almıştır. Daire Başkanlığı'nı Evner Ergun'un yaptığı dönemde buraya giren Yiğit, Zonguldak Bölge Planlama Projesini yapan grup içinde yer alır. Projenin yürütücülüğü yapmaktadır. Zonguldak çalışmasının bir ara sonucu olarak 1/25.000 ölçekli yerleşme planları hazırlanarak ilgililere sunuşu yapılır. Bundan sonra da hatırlayabildiğim kadar; Yiğit Gülöksüz, Aydan Bulca, Özen Dallı, Özmen Kendir yurt dışına eğitime gönderilir.

Bu dönemde Bölge Planlama Dairesi'nin danışmanlığını yapanlardan biri, Lloyd Rodwin, MIT'de profesördür. Yiğit de eğitim için MIT'ye gider. Bir yıl sonra Türkiye'ye döndüğünde, ben de Bölge Planlama Dairesi'ne girmiştim, yeniden ele alınan, başka bir içerikte hazırlanan Zonguldak Bölge Planının yürütücülüğünü yapıyordum. Ben Yiğit'i böyle bir ortamda tanıdım. Benim hatırladığım kadar aramızda hiçbir gerginlik olmadı. Dostluk gelişti. Böyle bir dostluğun gelişmesinde bu dairede oluşan çalışma ortamının niteliğinin önemli katkısı vardı.

Daireye özel olarak seçilen genç plancılar, gündemlerine giren konulara heyecanla sahip çıkıyordu. Mesai saatlerine bağlı olmadan gece yarılarına kadar çalışılıyordu. Ayrıca DPT'nin bu ekibin çalışmalarını zorlaştıran tutumlarına karşı çıkılıyordu. Bu sırada Bölge Planlama Dairesinde çalışan Sudi İlkorur'un ağabeyliğinin büyük payı vardı. Bu daire içinde işin heyecanına dayanan bir ilişkiler ağı doğmuştu. Bu daire içinde hiyerarşik ilişkiler önemini kaybetmişti. Sanıyorum ki bu örnek Yiğit Gülöksüz'ün daha sonra bürokraside üst kademelerde görev aldığında, proje geliştirme ve bu projeler etrafında heyecan oluşturabilmesinde önemli bir yol gösterici olmuştur.

1960'lı yılların ortalarında YÖN dergisi yayımlanıyordu, TİP, TBMM'ne 15 milletvekili sokmuştu. Türkiye'nin duyarlı aydınları hem solun ne olduğunu öğrenmeye çalışıyor hem de sola açılıyordu. Cuma geceleri Bölge Planlama Dairesi'nden bir grup Mübeccel Hanımlara giderek, Türkiye'de olup bitenleri tartışıyorlardı. Bunlar arasında Yiğit Gülök-

süz'de bulunuyordu. Yiğit Bölge Planlama Dairesinde Zonguldak Projesi'nde çalıştığı yıllarda Kıray'ın Ereğli Araştırmasına başladığı bölgeye yaptığı gezide ona eşlik etmişti. Babası, Kıray'ın Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde sınıf arkadaşı olmuştu. Böyle bir yakınlığı vardı.

Bu yıllarda bakanlık beni de ABD'ye eğitime göndermişti. Döndüğüm yıllarda daha iyi donatılmış bulunuyordum. Türkiye'de İkinci Beş Yıllık Planın hazırlıkları içindeydi. Bu aşamada DPT, Bölge Planlama Dairesinden bazı uzmanları transfer etti. Yanlış hatırlamıyorsam bunlar arasında Yiğit Gülöksüz, Tanju Polatkan ve Mete Tunbul bulunuyordu. Yiğit Gülöksüz yeni planın şehirleşmeyle ilgi bölümlerini hazırlamakla görevlendirilmişti. Bu bölümü birlikte hazırladık, Mübeccel Hanımın görüşlerinin etkisi altındaydık. Tarımda modernleşme, sanayileşme ve kentleşmenin bir bütün olduğunu savunuyor, kentleşmeyi yavaşlatma çabalarına karşı çıkıyorduk. Bu Birinci Beş Yıllık Planın çizgisinden farklı bir yaklaşımdı. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel de bu yaklaşıma sahip çıkınca planın diğer bölümlerinden farklı olan bu bölüm plana girmiş oldu. Yiğit'in, Süleyman Demirel ve Turgut Özal'la tanışıklığı bu dönemde başladı.

Mimarlar Odası yönetimi o yıllarda genel olarak sol yönelimli bir kadro'nun elinde bulunuyordu. Esat Turak, Yiğit Gülöksüz ve Beni çağırarak bir Ulusal Fiziki Planlama Semineri düzenlememizi istedi. 1968 yılında katılımın çok yoğun olduğu iddialı bir toplantı düzenledik. Çok kaliteli bir toplantı oldu, kitabını kısa sürede yayımladık. O günlerde çok ses getirdi, hâlâ getiriyor.

Yiğit bu yıllarda 30 yaşını aşmıştır. Evlenmeye karar veriyor. Güven'le evleniyor. Güven çok iyi yetişmiş, benzer değerlere sahip bir öğretmen ailesinin çocuğu. Sürekli gelişmeye açık. Yiğit gibi, karar verdiğini gerçekleştirmek için uğraş veriyor. Üniversite ders verirken ve iki çocuğu yetiştirirken, benimle Türkiye'deki göçerlik konusunda doktora tezi hazırladı. Sevgiye, saygıya, güvene dayalı birliktelik kurup yürüttüler. Yiğit'in başarısında Güven'le evlenmiş olması büyük bir şans oldu. Bir süre sonra ilk kızları Aslı doğdu.

İşte bu aşamada Yiğit, yaşamı bakımından radikal bir karar aldı.1969-1974 yılları arasında ABD'ye gitti. Baltimore'daki planlama bürosunda mimar ve kentsel tasarımcı olarak çalışacaktı. Bu yıllarda hem Güven hem de Yiğit yüksek lisans diplomasını aldılar. İkinci çocukları Elvan burada

doğdu. Benim bu konuşmada Yiğit'in yaşamını bir kapasite inşası teması üzerinde kurmamın temel nedeni bu radikal kararı almış olmasıdır. Hem uluslarası bir büro deneyimi elde etti hem de MIT'de başladığı şehir planlama yüksek lisans eğitimini tamamladı. Yiğit ABD'ye gitmekle 12 Mart 1971'in sıkıntılarını yaşamaktan kurtulmuş oldu. Amerika da büro pratiği içinde başarılı olmuştu. ABD'de yaşamını sürdürebilirdi. Ama o ABD'ye yerleşmek için gitmemişti. 1974'te Türkiye'ye döndü.

Türkiye'ye döndüğünde DPT'de 12 Mart müdahalesi sonrasında Memduh Aytür müsteşar olunca askerlerin de telkiniyle Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi kurulmuştu. Başkanlığını Erdoğan Soral yapıyordu. Bu dairenin şube müdürlüklerine de Atilla Candır ve Teoman Yayın atanmıştı. Bu kadro benim yakın dostlarım olduğu için de bu dairenin danışmanlığını, bana temiz kağıdı alınamadığından, gayri resmi olarak yapıyordum. Bu dairede Türkiye'de ilk kez yapılan kentsel kademelenme çalışmasını başlatmıştık. Tarık Okyay, Servet Mutlu, Mete Tunbul'da bu projede çalışıyordu. Yiğit Türkiye'ye dönünce bu dairede uzman olarak çalışmaya başladı. Türkiye o tarihten bu tarihe kadar yerleşme sistemi konusunda bir başka çalışmayı gerçekleştiremedi.

Yiğit Türkiye'ye döndüğünde Ecevit'in öncülüğündeki sosyal demokrasi halktan destek bulmaya başlamıştı. CHP, MSP'yle koalisyon yaparak iktidarda olmayı başarmıştı. I. Ecevit Hükümeti kurulduğunda İmar ve İskan Bakanı Ali Topuz olmuştu. Ali Topuz'la benim ve Yiğit'in yakınlığı 1. Milli Fiziki Plan Semineri sırasında gelişmişti. Bakanlığın izleyeceği yolu oluşturmak için bir danışma kurulu oluşturduğunda, Yiğit'i ve beni bu kurula almıştı. Hatırladığım kadarıyla bu kurulda ayrıca Tuğrul Akçura, Şevki Vanlı, Cevat Geray, Ruşen Keleş ve Haldun Özen bulunuyordu. Biz bakanlığın stratejisi üzerinde çalışırken Türkiye Kıbrıs Harekatı'nı gerçekleştiriyordu. Strateji tamamlandığında, gerçekçi bir yapıya ve hemen uygulamaya geçebilecek gelişmişlik düzeyine gelmişti. Ama stratejinin tamamlandığı günlerde koalisyon hükümeti dağılmıştı. Ecevit Kıbrıs Harekatı'nın başarısını oya çevirecek bir seçimi yaptırma kararını aldıramamış ve Süleyman Demirel I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurmayı başarmıştı. Biz de yeni yapılacak seçimlerde Ecevit'in tek başına iktidara gelme başarısını göstermesini beklemeye başlamıştık.

Bu dönemde Yiğit, Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi'nde çalışmasını sürdürüyordu. Yiğit ve Tarık'la çok yakınlaşmıştık. Gazetelerde

şehir ve bölge planlama konusunda üç imzayla yazılar yazmaya başladık. Bu proje, üçümüzün adıyla yayımlanan Gecekondulu, Dolmuşlu ve İşportalı Şehir kitabının yazılmasına dönüştü. Cem Yayınevi tarafından 1976 yılında yayımlandığında ele aldığı konular, kullandığı görselleriyle, çözümlemeleriyle oldukça ses getirdi. Bir süre sonra Aziz Nesin'le dostluğum gelişmeye başladığında bu kitabı kitapçı rafında gördüğünde etkilenerek nasıl satın aldığını anlatmıştı. Bu siyasal bekleyiş dönemimizde Göreme Sokakta Bilsay Kuruç'un yönlendiriciliğinde Ecevit'e yardımcı olmak için yapılan çalışmalara Yiğit'le ben de katılıyorduk. Kentsel Kademelenme Araştırması'nın sonuçlarından yararlanarak, Ecevit'in Köy-Kent projesinin gerçekleştirilebilirliği konusundaki kuşkularımızı uzunca bir rapor yazarak Ecevit'e anlattığımızı hatırlıyorum.

1977 seçimlerinde Ecevit'in TBMM'ye sokabildiği milletvekili sayısı tek başına kabine kurabilmesinde yetersiz kalmıştı. Bir süre sonra Güneş Motel'deki pazarlıklardan sonra bağımsız bazı milletvekillerinin destek vermesi üzerine kurulan hükümette Ali Topuz Köyişleri Bakanı olmuştu. Ali Topuz Yiğit Gülöksüz'ü müsteşarı olarak seçti. Kamuoyunun Yiğit'i başarılı bir bürokrat olarak tanıması ilk kez 1978-1980 yılları arasındaki yenilikçi uygulamalarıyla oldu. Gülöksüz inşa ettiği kapasitelerini bu dönemde kullanmaya başlamıştı.

Bakanlığın üst kademesinde teknisyen ağırlıklı kadro oluşturulmuştu. Hatırladığım kadarıyla Mimarlar Odası Genel Sekreteri Ergun Unaran müsteşar yardımcılığı yapıyordu. DPT'de uzman olan Murat Karayalçın'ı Kooperatif Genel Müdürlüğü'ne getirmişti. Daha önemlisi ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama'nın Gökhan Menteş, Tavit Köletavit gibi genç mezunlarının yer aldığı kendine bağlı coşkuyla çalışan bir planlama ekibi kurmuştu. Bu planlama ekibi içinde geliştirdiği projeleri kamu oyunda ses getiren bir biçimde uygulamaya koyuyordu. Ben de bu sistemin gayri resmi danışmanı olmayı sürdürüyordum.

O yıllarda bir ailenin denetiminde olan Bafa Gölü'nde balık avlamak isteyen köylüleri, bu ailenin bekçileri vurmuşlardı. Ortak mülkiyet konusu olması gereken bu gölün yerel ağaların elinde olması seçim kampanyalarında çok eleştirilmişti. "Toprak ekenin su kullananın" diyen Ecevit'in iktidarı döneminde bu sorun çözülmeliydi. Bu dönemde bakanlığın ilk uygulaması Bafa Gölü'ndeki bu tekelin kırılarak köylülerin kurdukları bir balıkçılık kooperatifi mensuplarının üretime başlaması oldu.

İkinci ses getiren proje "Köylüye Ulaşım Projesi" oldu. Köyişleri Bakanlığı'nda, YSE Genel Müdürlüğü'nün uygulamaları için ısmarlanmış çok sayıda makine bulunuyordu. Bu makinalar geldiğinde illere dağıtılacaktı. Yiğit genç planlama ekibiyle KUP projesini geliştirerek Doğu Anadolu'da kırsal alanda köy yolu sorununu kökten çözecek bir atılımı planladı. Gelen makine parkını tek elde toplayarak doğuya kaydırdı, illeri teker teker alarak tüm köy yollarını birden yapıyordu. 12 ayda çoğu dağ köyünü sisteme bağlayan 7.000 km yol yapıyordu. Ayrıca daha önce sözünü ettiğimiz DPT'de katıldığı kentsel kademelenme çalışmasının bulgularından yararlanarak köyleri tek bir üst kademe merkezin denetimine hapseden yol şemalarını değiştirerek köylerden birden fazla üst kademe merkeze ulaşılma olanağının sağlanmasına çalışılıyordu. Bu kırsal kesimde geleneksel denetim biçimlerinin çatlatılması anlamına geliyordu.

Köyişleri Bakanlığı'nın görev alanında, CHP ve Ecevit bakımından en önemli konu Köy-Kent önerisi tarafından yapılacak uygulamalardı. Yiğit'le birlikte, Ecevit'e, bu projenin hangi hallerde başarıya ulaşabileceği, hangi koşullarda ise başarısız olacağı konusunda bir rapor vermiştik. Bu konuda Köyişleri Bakanlığı bir örnek olarak Van-Özalp'te 10 merkezi köye bağlı 100 köylük bir alanda uygulanmaya girişti. Bu 10 merkezi köy arasında Dönerdere ve Emek gibi çok başarılı kooperatifçilik uygulamaları gerçekleştirmiş iki köy bulunuyordu. Bu başarı örneklerinin diğer merkezi köylerde de gerçekleştirilmesi için gelişme kooperatifleri kurulmasına gidiliyordu. Burada yapılan planlama çalışması bir kitap olarak basılmıştı. Köyişleri Bakanlığı'nın ses getiren bu çalışmaları, bir köylü derneği kurarak bu alanda etkili olmak isteyen Rahşan Hanım'ı rahatsız etmeye başlamıştı. Bülent Ecevit'te de benzer rahatsızlıklar doğmuş olmalı ki, Özalp projesinin başlatılması için düzenlenen toplantıya katılmadı. Orman Bakanlığı eliyle Taşkesdi'de bir köy kent uygulaması yapılmasını sağlamaya çalıştı. Bir orman köyünde devletin ilgili kuruluşlarının bir birim açarak kümelenmesi sağlanmaya çalışılmıştı. Bunun ötesinde dayandığı kavram yoktu.

Ecevit'in bu iktidar döneminde dünya ikinci petrol şokuyla karşılaşmıştı. Ekonomide sorunlar yaşanıyor, gündelik yaşamda kuyruklar uzuyordu. Bu ortamda yapılan senato ara seçimlerinde büyük bir başarısızlığa uğrayınca Ecevit Hükümeti istifa etti. Bu iktidar döneminden CHP yıpranarak çıkmıştı. Ama Yiğit Gülöksüz bu dönemdeki uygulamalarıyla ken-

dini başarılı bürokrat olarak adeta tescil ettirmişti. Süleyman Demirel'in, hükümetini kurup 12 Ocak kararlarını ilan ederek ekonominin soluk almasını sağladığı bir dönemde 12 Eylül askeri darbesi geldi. Türkiye siyasal olarak sıkıntılı bir döneme girdi.

O günlerde ben ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölüm Başkanı'ydım. Yeni bir eğitim programı, yeni stüdyo yürütme yaklaşımı geliştirmiştim. Bu programı uygulamak üzere yeni öğretim üyeleri almak için bir kampanya açmıştık. Stüdyoların pratik deneyimi olan plancılarca yürütülmesini istiyorduk. Başvuranlar arasından beş kişi seçildi. Bunlar arasında Yiğit Gülöksüzde bulunuyordu. 1980-1983 yılları arasında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde başarılı olarak çalıştı.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kurulan rejimden yeniden demokratik rejime geçiş süreci başlatıldığında, Yiğit ve ben ORAN'da onbir evler dediğimiz evlerimizde yaşıyorduk. Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Necdet Uğur, ORAN'da yaşıyordu. Bu nedenle, yeniden demokratik rejime geçiş arayışları içinde sosyal demokratların gözleri ORAN'a dikiliyordu. Bu sırada Bülent Ecevit'in bu süreç içinde yer almayacağını kesin olarak belirtmesi üzerine Sosyal Demokratların arayış süreçleri karmaşıklaştı. Bu süreç içinde Necdet Uğur'la sık sık görüşüyorduk. O bizi bu süreç içinde görmek istiyor, siyasete girmemiz konusunda teşvik ediyordu. Yiğitle Ben de bu süreç içinde yer alıyorduk. Değişik aşamalardan geçtikten sonra Erdal İnönü bir Sosyal Demokrat Parti'nin kurulmasına öncülük etmeyi kabul etti, SODEP'in kuruluş süreci başladı. Bu süreç içinde biz parti programının taslağını hazırlamakla görevlendirilmiştik. Bizim taslağı hazır ettiğimiz dönemde kurucular kurulu oluşmaya başladı. Yiğit Gülöksüz'ün kurucular arasında yer alması kamuoyuna verilecek imaj bakımından önemliydi. Uygulamada başarılı olmuş bürokrat oldukça kıttı. Yiğit aranan ve istenilen bir kurucuydu. Ben ise çok istekli değildim. Akademik hayat bana daha çekici geliyordu. Oysa Yiğit kendisini akademik yaşam içinde değil, uygulamada etkili olan bir kişi olarak görmek istiyordu. Kararlı bir biçimde, isteyerek SODEP'in kurucular heyeti içinde yer aldı. Ama askerler birden olumlu bir hava yaratan SODEP'in seçimlere katılmasını istemiyorlardı. Onlar kurulmasını özendirdikleri Halkçı Parti'nin seçimlere sosyal demokrat kanal için tek seçenek olarak kalmasını sağlamak istiyordu. Askerler Erdal İnönü dahil 24 kişinin kuruculuğun veto ettiler, veto edilenler arasında Yiğit Gülöksüz de bulunuyordu.

Yiğit, 1983 seçimleri sonrasında SODEP'in toparlanmasında, Halkçı Parti'yle birleşerek SHP'nin oluşumunda çok önemli rol oynadı. Tam deyimiyle Erdal Bey'in sağ kolu haline gelmişti. Bir anlamda Erdal Bey'le birlikte siyaseti birlikte öğreniyorlardı. İnönü'nün Anadolu gezilerini örgütledi, onunla birlikte birkaç kez dolaştı. Partinin genel başkan ve genel sekreter yardımcılıklarında bulundu. Partilerin mutfaklarını çalıştırdı, yayınlarının yapılmasında seçim kampanyalarının düzenlenmesinde rol aldı. Bu çalışması ve dürüstlüğü parti tabanında takdir görüyordu. Parti meclisine genellikle en yüksek oy alan birkaç kişiden biri arasında olarak seçiliyordu. Ama milletvekili ya da belediye başkanlığı seçimleri söz konusu olduğunda bu sürecin işleyişi içinde bir biçimde dışlanıyordu. Bu çok önemli bir haksızlıktı. Yaşam öyküsünü anlatırken gördüğümüz üzere elde etmek istediği için ısrarcı olan Yiğit bu süreçte ısrarlı olmuyor, partiye küsmüyor, görevine devam ediyordu. SHP'liler arasında bu konunun bir vicdan azabı haline geldiğine çok kez şahit oldum.

Yiğit, kendisini hazırladığı uygulamacılık pozisyonunu siyaset içinde değil bir bürokrat olarak elde etti. Süleyman Demirel ve Erdal İnönü bir koalisyon hükümeti kurulması konusunda uzlaştığında, Erdal İnönü Yiğit Gülöksüz'e daha kabine kurulmadan hangi bürokratik pozisyonunu istediğini sormuştu. Yiğit'le onun için en iyi yerin TOKİ olduğu konusunda hemfikir olduk. Özal'ın oluşturduğu bu kurum uygulamada kolaylık sağlayacak yetkilerle donatılmıştı. Ayrıca toplu konut alanı Yiğit'in kendi mesleki alanıydı. 20 Kasım 1991'de 7. Demirel Hükümeti kurulduğunda TOKİ'nin bağlı olduğu devlet bakanlığında, Yiğit Gülöksüz'le uyum içinde çalışabilecek bir bakan bulunuyordu. Gülöksüz güçlü yetkileri olan bir kurumun başına aynı zamanda güçlü bir siyasal destekle gelmiş bulunuyordu. Süleyman Demirel'in 1993 yılında Cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre sonra Erdal Bey siyasetten ayrılınca siyasal desteği azalmadı. Bir yandan bürokratik başarıları öte yandan Süleyman Demirel'in desteği Yiğit'in TOKİ'nin başından uzaklaştırılması yolunu tıkıyordu. 1997 yılına kadar sanıyorum ki altı hükümet döneminde TOKİ başkanlığını sürdürdü. Ayrılması da Demirel'den kendi ricasıyla oldu.

Yiğit TOKİ başkanı olunca, kendisine gençlerden oluşan güvenilir bir kadro oluşturdu. Yiğit'in geldiği her yerde olduğu gibi TOKİ'nin gayri resmi olarak danışmanlığını yapıyordum. TOKİ, çalışanlarına devlet memurlarından daha iyi ödeme yapıyordu. Onun için iyi bir kadro oluşturma

olanağı buldu. Yiğit'in yönetim döneminde TOKİ'nin daha önceki dönemlerindeki finansal kolaylıkları kalmamıştı. Bir yandan geçmişteki projelerdeki geri dönüş mekanizmalarını canlandırarak, belediye projeleri gibi yeni proje alanları oluşturarak etkinlik alanlarını genişletti. Üniversitelerle ilişki içine girerek TOKİ yasasında bulunan ama o zamana kadar kullanılmamış bir olanağı kullanarak konut ve yerel yönetimler alanında araştırmalar yaptırarak çok değerli bir külliyat oluşturulmasını sağladı. TOKİ için geniş bir arsa stoku oluşturmaya başladı. Uygulama yaptığı yerlerde Türkiye'nin kendisini kabul ettirmiş mimarlarına projeler yaptırdı.1992-1997 döneminde TOKİ 450.000 civarında kooperatif konutunu kredilendirmiş, değişik yerlerde kendisi 20.000 kadar konut üretmiş ve belediye projeleriyle 26.000 konutun yapılmasını sağlamıştır. TOKİ'nin başarısı sayılardan çok meslek camialarının değerleri doğrultusunda konut alanına öncülük edebilmesi olmuştur.

TOKİ'nin uygulamadaki başarıları Bayındırlık Bakanlığının yapmaktan kaçındığı işlerin TOKİ'ye devredilmesi yolunu açtı. Erzincan depremi olduğunda Türkiye'nin sağladığı krediler arasında 285 milyon dolarlık bir Dünya Bankası kredisi bulunuyordu. Bu kredinin FIDIC kuralları içinde kullanılması gerekiyordu. Türkiye'de devletin inşaatlarından sorumlu Bayındırlık Bakanlığı bu kurallara göre krediyi kullanacak bir kapasiteye sahip olmadığını söyleyerek bu işi yapmaktan kaçınınca iş TOKİ'ye devredildi. Yiğit de genç kadrosu içinde bir grup oluşturarak 1992-1995 yılları arasında uygulamayı gerçekleştirdi. Bu başarı da BM tarafından ödüllendirildi.

Bayındırlık Bakanlığından devredilen bir başka görev de II. Habitat Kent Zirvesi'nin İstanbul'da düzenlenmesi olmuştu. 1992'de Rio'da toplanan Çevre Zirvesine katılan Süleyman Demirel 1996'da toplanacak olan II. Habitat Zirvesinin İstanbul'da yapılmasını önermiş ve kabul ettirmişti. Bu görev Bayındırlık Bakanlığınındı. İstanbul'da bir dünya zirvesinin düzenlenmesine olanak verecek büyüklükte bir salon yoktu. 1994 yılında Bayındırlık Bakanlığı bu işi yapamayacağını bildirdi. Sadece iki yıl bir süre kalmışken görev Yiğit Gülöksüz'e verildi. Bu görevi kabul etmek büyük risk taşıyordu. Yiğit Gülöksüz oluşturduğu küçük bir kadroyla bu işi yüklendi. Var olan kapasiteleri kullanacak biçimde Taşkışla, Maçka Harbiye arasında bir konferans vadisi tanımlanmasını sağladı ve 4.500 kişilik Lütfi Kırdar Konferans Salonu'nun yapımı gerçekleştirdi, 171 ülkeden 20.000

katılımcı ve bütün dünyadan 3.900 gazetecinin katıldığı toplantı için iletişim ağı kurulmasını sağladı. Dünyada sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'deki toplantıyı boykot etme eğiliminin, Türkiye'deki sivil toplum kurumlarıyla işbirliğiyle kırılması yolunu açmıştı. Sivil toplum kuruluşları ana toplantı salonundan uzaklaşmadan tüm toplantılara etkili bir biçimde katılabilmişlerdi. Toplantının açılışında Türkiye'nin çoğulcu kültürünün sergilenmesine olanak veren bir gösteriyi tertiplemişti. Türkiye'nin ülke raporu o zamana kadar görülmedik bir biçimde tüm ilgili kesimlerin katılımıyla hazırlanmıştı. İstanbul Belediyesi çevresinde bir kesimin alternatif zirve oluşturma girişimleri yankı uyandırmamıştı. Toplantı büyük bir başarı halinde gerçekleşmişti, ama açılışın yapıldığı gece artık Yiğit'in midesi kanıyordu. Gece hastanede yatıyor, gündüz toplantıya katılıyordu. Cumhurbaşkanı çok mutluydu. Türkiye çok önemli bir başarı sağlamıştı. Yiğit Gülöksüz'e güvenmekle doğru yapmıştı. Bu noktada yapmak istediğim bir saptama çok sıkışık koşullarda bir iş yapmakta olmasına karşın yapılan her işin yapılabilecek en iyi olması için uğraş vermesidir. En iyiden daha azına razı olmamasıdır. Bu dönem Yiğit Gülöksüz'ün bürokratlar için bir rol modeli haline geldiği yıllar oldu. Ödüller birbirinin ardına geldi.

Habitat Zirvesi Türkiye'de STK'ların gelişim tarihi yazılırken genellikle dönüm noktalarından biri sayılır. BM'ler katılımcılığı istiyordu. Ama Türk devletinin STK katılımı konusunda özel bir ilgisinin olduğu söylenemez. Gülöksüz'ün STK'ların önemini kavraması, Habitat Zirvesinin gerilerine gider. Tarih Vakfı'nın kurucularındandır ve uzun yıllar yönetim kurullarında çalışmıştır. Benzer şeyleri TÜSES için söyleyebiliriz. Halen Akdeniz Ülkeleri Akademisi Vakfı'nın da yönetiminde bulunuyor. Tarih Vakfı Cumhuriyet'in 75'inci yılına gelinirken bir inisiyatif alarak Cumhurbaşkanlığına bir kutlama projesi sunmuştu. Temelde bu kutlamanın geleneksel alışkanlıklar içinde bir tören olarak değil bir şenlik olarak kutlanmasını öneriyordu. Bu proje kabul görünce Tarih Vakfı'na, Cumhuriyet'in üç kuşağı üzerine bir sergi, liseli gençler arasında bir tarih yarışma ve sergisi, 75 yılın muhasebesi niteliğinde uluslar arası bir kongre, Cumhuriyet'in toplumsal gelişimini çeşitli yönleriyle ele alan 12 kitaplık bir dizi ve sözlü tarih projesi yapmak gibi çok yoğun görevler düşmüştü. Bu projenin yürütülmesini o yıllarda bürokratik görevlerinden ayrılmış olan Yiğit Gülöksüz üstlenmişti.

TOKİ'den ayrıldıktan sonra Gülöksüz emekli olarak 1997 yılında Yeniyapı Şehircilik Mimarlık Mühendislik Müşavirlik A.Ş'yi kurdu. Birikimini bu kuruluş içinde gerçekleştirmeye çalıştı. Bu dönemde TÜBİTAK MAM Teknopark ve Yaşam Çevresi'ni projelendirdi, ihalesi ve yönetimi ile TED Ankara Koleji Yerleşkesi projesinin yönetim müşavirliği olduğunu hatırlıyorum. Bu dönemde Türkiye'de müşavirlik sektörünün gelişmesi için uğraş verdi.

Bu dönemde siyasetten tamamen kopmadı. CHP'nin barajın altında kaldığı yıllarda, Altan Oymen'in genel başkan, Tarhan Erdem'in genel sekreter olduğu dönemde, genel sekreter yardımcısı olarak görev aldı. Partiye yeni ve demokratik nitelik kazandıracak bir tüzüğün katılımcı süreçlerle hazırlanmasında çalıştı. Bu tüzüğün kabul edileceği kurultayda Altan Oymen'in uzaklaştırılarak, yönetime Deniz Baykal ve arkadaşlarının gelmesi ve tüzüğün uygulamadan kaldırılması üzerine CHP'den ayrıldı. CHP parti içi demokrasiden hızla uzaklaşıyordu. Partiden istifa eden büyük bir kesim oluşmuştu. Bu kesimin baskısıyla Erdal İnönü yeni bir parti kurmaya ikna edilmişti. Erdal Bey de heyecan duyuyordu. Benden bir kez daha yeni kurulacak parti için bir taslak hazırlamamı istedi. Bu girişim toplumda hemen yeni oluşumcular diye adlandırılmaya başlamıştı.

Bu yeni oluşum içinde Yiğit yine özveriyle çalışıyordu. Çalışmalar sürerken Erdal Bey çekildiğini açıkladıktan sonra yeni oluşum gelişerek yeni bir partiye dönüşemedi.

4. Son Verirken

Cumhuriyetin ilk kuşağından bir öğretmen ailenin oğlunun kendini nasıl inşa ettiğinin ve oluşturduğunun, bu kapasitesini toplumu daha ileri taşımak için nasıl özveriyle kullandığının öyküsünü anlatmayı tamamladım. Bu öykü bitmedi sürecek. Dikkat etmişseniz bu öyküyü kurgularken Yiğit'in düşüncelerinden değil eylemlerinden söz ettim. Kendisine uygulamayı hedef seçmiş bir kimse için herhalde en doğru anlatım yolu buydu. Onun sosyal demokrasiye adanmışlığını en iyi eylemleri anlatıyor.

Konuşmamı son verirken TÜSES yöneticilerine Yiğit Gülöksüz için böyle bir saygı toplantısı düzenledikleri için teşekkür ediyor, arkadaşıma uzun, sağlıklı ve mutlu bir yaşam diliyorum.

"O" ZOR YOLU SEÇENLERDENDİ*

"O zor yolu seçenlerdendi" tümcesiyle İlhan Tekeli, TARIK OKYAY'ın kısa; fakat toplumsal duyarlılığını, halkına duyduğu sevgiyi, yabancılaşmamış bilim adamı niteliğini ve mücadele ile dolu, onurlu yaşamını dile getiriyordu. Değerli hocamız, meslektaşımız, arkadaşımıza son saygı görevi; ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde, onun mütevazi kişiliğine yaraşır biçimde, onu sevenlerin katılımıyla, dostlarının arasında yapıldı. Törende, Mimarlık Fakültesi Dekanı Mustafa Pultar, Tosun Terzioğlu, öğrenciler ve ŞPMMO adına Ali Eronat, Tarık Hocamız ile ilgili anı ve duygularını açıkladılar. Tarık Okyay'ın tüm yaşamı son konuşmayı yapan İlhan Tekeli'nin sözlerinde şöyle özetleniyordu.

"Tarık Okyay'ı ODTÜ'de tanıdım, önce öğrencim, sonra dostum, daha sonra da en yakın çalışma arkadaşlarımdan biri oldu. Böylece Tarık'ı yakından tanımak ayrıcalığına sahip oldum. Tarık'ın üniversitemize öğrenci olarak geldiği günden, onu kaybettiğimiz düne kadar, her gün onun çok yönlü kişiliğinin bir başka yönünü, ya da bir değerini tanıdım. Her olay Tarık'ın kişiliğini bizim kavrayışımızda yeniden kuruyordu.

Tarık kısa süren yaşamında, kendisini geleceğe çok yönlü olarak hazırlamak fırsatlarını yaratmıştı. Robert Kolej'de inşaat mühendisliğiyle başlayan yüksek eğitimi, adım adım dönüşerek, önce toplumsal bilimlere daha sonra da felsefi düşüncenin derinliklerine kadar açıldı. Mühendisliğin matematiğinin getirdiği 'düşünce exactlığını' kaybetmeden diyalektiğin yaratıcılığına ulaştı.

* TMMOB, *Birlik*, 1981/9, s. 8-9.

Tüm bu bilimsel gelişme içinde, kendisini sanat etkinliklerinden hiç koparmadı. Sanat etkinliklerinin bilinçli bir izleyicisi olmakla yetinmemişti. Onun ötesinde sanat etkinliklerinin üretimine, tiyatrodan sinemaya uzanan bir yelpaze içinde katılmıştı.

Tarık'ın hem bilimsel çalışmalarında hem sanat etkinliklerindeki ayırıcı özelliği, onun toplumsal duyarlılığı ve halkına duyduğu sevgiydi. İster daha bir mühendislik öğrencisiyken, Hakkari'de Zap Suyu üstünde asma köprü inşaatına katılırken olsun ister İstanbul Boğaz Köprüsü tartışmalarında açıkça vaziyet alırken olsun ister elinde teybi dolmuş şoförleriyle konuşurken olsun, onun halkına duyduğu sevgi ön plandaydı.

Tarık'ın halkı için özveride bulunmaya hazır kişiliği, onun bilim anlayışının niteliğini de belirliyordu. Tarık için önemli olan bilim dünyasının modalarını izleyerek, kendi toplumunun dışındaki ölçütlere göre başarılar sağlamak değildi.

"O" zor yolu seçenlerdendi.

Türkiye gerçeğinden hareket eden, kendi toplumuna yabancılaşmamış bir bilim arayışı içindeydi. Böyle bir bilimin ancak, eylemle birlikte, eylem içinde kurulabileceğine inanıyordu.

Üniversitemiz, Tarık Okyay'ın eylem içindeki kişiliğini, yönetimin, belli yöndeki siyasal amaçları gerçekleştirmek için tepeden inme atamalarla karıştığı günlerde daha yakından tanıma olanağı buldu, Öğretim Üyeleri Derneği Dergisi'nin bu mücadele dönemindeki sayılarını çıkardı, Üniversite Konseyi'nde etkin çalışmalar yaptı.

Eylem içinde olmak pek çok örnekte görüldüğü gibi, onu çevresinden soyutlamıyordu. Tersine onu çevresine daha fazla yaklaştırıyordu. Tarık'ın bunu başarmasını sağlayan onun insan sevgisiydi. Onun hoşgörülü insancıl bir kişiliği vardı. Etkilenmeye ve dolayısıyla sürekli olarak insan sevgisiyle dolu değişmeye açık bir kişilik, onu aydın olmanın ötesine geçirmiş bir bilgelik kazandırmıştı. Tarık'ın hoşgörülü, iyi insan ilişkileri içinde olması onu inançlarından ödün veren bir kişi haline getirmiyordu. Bu yumuşak görünüşün altında, inançlarından ödün vermeyen, bunlar için özveride bulunmaktan kaçınmayan savaşımcı, yılmaz bir kişilik vardı.

Tarık'ın bu kişiliğini dostları, son sekiz yılda yakalandığı amansız hastalığa karşı verdiği savaşımda daha yakından tanıdılar. Hastalığının adım adım ilerleyen seyrine karşın, yaşamdan ve halkının sorunlarından kopmadı. Daha dün, telefonda, katılacağı Şehircilik Kongresi'nde vereceği

kent, planlama politika, sanat

TARIK OKYAY ANISINA YAZILAR

ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ YAYINI Ankara 1994
METU FACULTY OF ARCHITECTURE PUBLICATION

bildiriyi tartıştık. Ankara metrosunun yapımının geciktirilmesini yargıladık. Yalnız bunlar mı; yapmak istediği filmler, basılmakta olan kitabının kapağına konulacak resimler...

Tarık hastalığına karşı savaşımını sürdürürken insan olma onurunun savaşını verdi. Kısa vadeli çıkarları korumanın hüner sayıldığı, insan onurunu korumak için verilen savaşımları, bir tür saflık sayan değer yargılarının hâkim olduğu bir toplumda, Tarık'ın kısa yaşamında verdiği derslere çok ihtiyaç vardır.

Dün Tarık'ın aramızdan ayrılmasıyla Türkiye halkı özverili bir evladını, Türkiye üniversiteleri, üniversitenin onurunu koruyabilen bir üyesini, Türk bilim dünyası, özgün katkılar yapabilecek bir bilim adamını, yakın dostları da sevgili TARIK'ı kaybetmiş oldu."

TARIK OKYAY'IN ANISI ÖNÜNDE SAYGIYLA EĞİLİRİZ.

TARIK OKYAY ACABA YANLIŞ MI YAPMIŞTI?*

Genç bir bilim adamının ölümünden on yıl geçtikten sonra arkadaşlarının onun için bir bilimsel armağan kitabı çıkarmaları onun unutulmadığını gösteriyor. Günümüzün çok hızla değişen dünyasında on yıl uzun bir süre. Zaman hızla geçiyor, izleri yok ediyor.

Tarık'ın aydınlık pırıl pırıl bakan gözlerini, seyrek sakallı yüzünün sevecen şakacı ifadesini, bu hızla akan on yıl silememiş. Bunda kuşkusuz Tarık'ın kişisel niteliklerinin önemli rolü var. Bir bilim adamının oğlu olarak, çok iyi yetişmiş, aydın, her zaman herkese yardıma açık, özverili, insanlarla hemen içten ilişkiler kuran berrak kişiliği, on yılın gerisinden Tarık'ın sıcaklığını günümüzde de duyuruyor. Kişiliğinin insanlarla yumuşak ilişkiler kurmasına karşın, düşüncelerinden ödün vermeyen, düşünceleri için mücadele eden, fedakarlıkta bulunmaktan kaçınmayan yanı, günlük yaşamımızda gün geçtikçe daha nadir karşılaşılan bir özellik olarak özlemle yad ediliyor.

Kanımca, Tarık'ın anısının arkadaşları arasında canlı kalması, kişisel özellikleri kadar, Türkiye'nin 1970'li yıllarda bilim adamına yüklediği değerleri, bilim adamından beklentilerini, kısa süren yaşamı içinde gerçekleştirebilmiş olmasıyla da yakından ilişkilidir.

Tarık, Robert Kolej'deki İnşaat Mühendisliği ve ODTÜ'deki Şehir Planlama Yüksek Lisans eğitimini 1960'lı yılların ikinci yarısında yap-

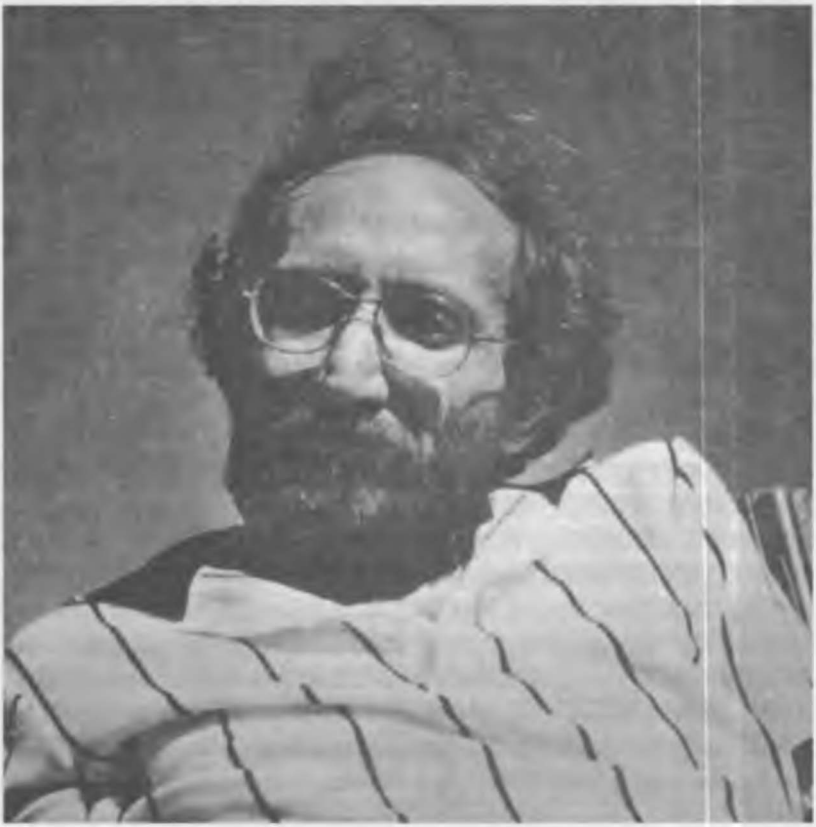
* İlhan Tekeli (der.): *Kent Planlama, Politika, Sanat, Tarık Okyay Anısına Yazılar*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara, 1994, s. V-X.

mıştır. Yani 1968 kuşağındandır. 1960'lı yılların ikinci yarısı Türk aydınının ilk kez ciddi olarak sosyalizm düşüncesiyle karşılaştığı yıllar olmuştur. YÖN Dergisi çıkmış Kemalizm'le sosyalizmin bir tür sentezini yapmaya çalışmıştı, TİP, sosyalist bir siyasal parti olarak TBMM'ye 15 milletvekili sokarak mecliste etkili bir sosyalizm rüzgarı estiriyordu. Bu canlı eleştirel siyasal ortam TMMOB bünyesindeki meslek odalarında, özellikle de Mimarlar Odası'nda yansımasını buluyor, bu oda birçok toplumsal harekete öncülük ediyordu. Türkiye'nin birden canlanan düşün hayatı dönemin tüm üniversite öğrencileri gibi Tarık'ı da etkilemişti. Milliyet gazetesinin örgütlediği Zap Suyu üstünde köprü yapma kampanyasına katılırken de dönemin yüksek ücret getiren inşaat mühendisliği mesleğinden sonra ODTÜ de Şehir Planlama eğitimini seçerken de Tarık bu dönemin getirdiği yeni değerlerle doluydu.

ODTÜ'deki öğrenciliği sırasında, o yılların canlı öğrenci hareketleri içinde bir militan olarak değil, akılcı bir bilge olarak yer aldı. Daha öğrenciyken Mimarlar Odası'nın, "Boğaz Köprüsüne Hayır" kampanyası içinde bir araştırmacı olarak sesini duyuruyordu. Yüksek lisans tezini de 1968 yılı Haziran'ında "Alternatif Boğaziçi Geçişlerinde Kullanıcı Yararları" konusunda hazırlamıştı. Gerçekte bu tez ODTÜ Şehir Planlama Bölümü'nün bilim dünyası içinde kendisine seçtiği konumu göstermesi bakımından ilginç bir örnektir.

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde, çok sayıda iddiayı içinde barındırıyor, bu değişik iddiaları uzlaştırmanın heyecanını ve sıkıntılarını taşıyordu. 1961 yılında bölüm ilk yüksek lisans öğrencilerini aldığında Türkiye'de mimarlık eğitiminden ayrı olarak ilk kez şehir planlama eğitimi başlamıştı. Bu eğitimin başlamasıyla, kaçınılmaz olarak, Türkiye'de o zamana kadar planlama pratiğini yürüten mimarlara karşı bir iddia ileri sürülmüş oluyordu. Mimarlık tasarımının uzantısı bir planlama pratiği, Türkiye'nin yaşadığı hızlı kentleşme karşısında yetersiz kalmıştı. Bu yetersizlik yapılan planlamanın bilimsel bir temelinin bulunmayışı dolayısıylaydı. Yeni şehir planlama eğitimi ve yeni şehir plancıları, planlama pratiğine işte bu bilimsel temeli getireceklerdi. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü bu bilimselliği "kapsamlı-rasyonel" planlama anlayışı içinde yerine getirmeye çalışıyordu.

Türkiye'de kapsamlı-rasyonel planlama henüz tanınmaya başlarken, coğrafya ve şehir ve bölge planlama alanında dünyada bir bilimsel devrim

yaşanmaya başlamıştı. Coğrafyada Neo-Kantist paradigma yıkılıyor, onun yerini neo-pozitivist kantitatif paradigma alıyordu. Kapsamlı-rasyonel planlama da bundan etkilenmiş, planlamaya hızla kantitatif modeller girmeye başlamıştı. ODTÜ de Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde 1966-1967 ders yılında bölge planlama yüksek lisans programının açılmasıyla birlikte bu kantitatif devrim de gelmiş oldu. Bölüm yeni bir iddia daha taşımaya başladı. Kantitatif devrimin sancıları daha aşılmadan bölüm dünyada da yaşanan 1968 öğrenci hareketlerinin Türkiye'nin özel koşullarında güçlenmiş etkileriyle karşılaştı. Planlamanın doğasında bulunan sosyal adaletçi toplumsal boyut, bölümün gündemine tüm ağırlığıyla girdi. Dünyada gelişen 1968 hareketleri temelde neo-pozitivizmin eleştirisini

yaparken, bölüm hem toplumsal amaçlara sahip olmayı hem de kantitatif devrimin yaklaşımlarını uzlaştırmaya çalışıyordu. Bu arayış bölümün programında sosyal sistem teorisinin önem kazanması şeklinde yansıdı, işte bu canlı çatışmalı ortam Tarık'ın tezinde yansımasını buluyordu. Tarık mühendis formasyonunun verdiği rahatlıkla basit bir ulaşım modeli uygulamasını, bir toplumsal kampanya konusu olmuş bulunan Boğaz Köprüsü'nün toplumsal sonuçlarını ortaya koymak için yapıyordu.

Bu yıllar Türkiye'de şehir planlama mesleğinin, mimarlık mesleğinden ayrılmasının kurumsallaştığı yıllar olmuştur. Meslekler arası her ayrım gibi bu ayrım da çatışmalı geçmiştir. Bu çatışma TMMOB bünyesi içinde ayrı bir Şehir Planlama MM Odası kurulmasında somutlaşmıştır. Bu mücadelenin aktif katılımcılarından biri de Tarık olmuştur.

Daha öğrenciliği sırasında ilgisi ve olgunluğuyla Tarık'ın üniversite içinde kalacağı belli olmuştu, 1969 yılında asistan oldu. O günlerin heyecanı içinde bölüm alacağı asistanları yetiştirmek için özel bir program tasarlamıştı. Alınan asistanlar önce planlama yapılan bir kurumda bir yıl çalışacaklar, Türkiye'nin sorunlarını tanıyacaklar, daha sonra bir bursla yurt dışına doktora yapmak için gönderilecekler ve döndükten sonra da bölümde öğretim üyesi olacaklardı.

Bu program aslında dönemin bilime bakışını ve bir inancı yansıtıyordu. Türkiye'de bir bilim adamı Türkiye'nin problemlerini bilerek bu problemlerin çözümüne dönük olarak, ama evrensel düzeydeki bilim anlayışlarıyla, özgün bilim yapmalıydı. Bunun yapılabileceğine de inanılıyordu. Tarık böyle bir programın ilk ve son uygulayıcısı oldu. Önce bir yıl DPT'de çalıştı. Bu bir yıl içinde Türkiye'deki limanlar üzerinde yaptığı bir sektör çalışması DPT tarafından yayımlandı. Bir yıllık süre sonunda İngiltere'ye gitti, önce Birmingham Üniversitesi Department of Transportation and Environmental Science'dan MS derecesi aldı. Daha sonra Bristol Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde doktora çalışmalarına başladı. Bu bölüm o dönemde kantitatif coğrafyaya yaptığı katkılarla tanınıyordu. Tarık doktora çalışmalarını sürdürürken tezini yazma aşamasına geldiğinde üniversite yönetimince geri çağrıldığı ODTÜ'ye dönerek Şehir Planlama Bölümü'nde ulaşım planlaması ve mekansal istatistik ağırlıklı dersler vermeye, değişik siyasal ideolojilerin ne tür şehir planlaması pratikleri yarattığını araştıran ilginç stüdyo çalışmalarına katılmaya başladı.

1975 yılında ODTÜ çok ciddi bir yönetim krizi içindeydi. Çoğunluğu Mimarlık Fakültesi'nden aralarında benim de bulunduğum 25 öğretim üyesi üniversiteden uzaklaştırılmıştı. ODTÜ tüm provokasyonlara karşı özerkliğini ve saygınlığını koruma mücadelesi veriyordu. Bu mücadelenin kurumsal platformu ODTÜ Öğretim Üyeleri Derneği'ydi. Tarık bu dernekte aktif olarak çalışıyor toplantılar düzenliyor, derneğin dergisini yayımlıyordu. Bu yıllarda Üniversite Konseyi üyeliği Mimarlık Fakültesi Dekan Yardımcılığı görevlerini yaptı. Bu çalışmalarıyla genç yaşına karşın üniversite kamuoyunda, temkinli ama kararlı tutumuyla büyük bir saygınlık kazandı.

ODTÜ'de yönetim krizi sürerken Tarık'ın belkemiğinde gelişen kanser tümörü de ilk işaretlerini vermeğe başlamıştı. Tarık bu hastalık karşısında büyük bir yaşam mücadelesi verdi. Adeta doğaya karşı insanlığın onurunu koruyordu. Ağır ameliyatlar, radyasyon ve kimyasal tedaviler birbirini izliyordu. Her geçen gün yaşam fonksiyonları biraz daha sınırlanıyordu. Bir yandan kendi hastalığına ilişkin tıbbi gelişmeleri izlerken, öte yandan yaşama bağlılığını sürdürüyordu. Vildan'la evlendi. Beraberce sanat faaliyetlerini izliyor, her yönüyle yaşamın içinde yer alıyorlardı. Vildan, onun yaşam mücadelesinin büyük desteği oluyordu.

Bu yaşam mücadelesi, onun üniversitenin saygınlığı için verdiği savaşı, öğrencilerine ilginç aydınlatıcı dersler vermek için yaptığı özverili hazırlıkları azaltmadı. Doktorasının yazılmasını geciktirme pahasına Türkiye'ye ilişkin yeni araştırmalara girişmekten de geri kalmadı.

DPT'de Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi, benim de ittirmemle Türkiye'de yerleşme kademelenmesini saptamak üzere büyük bir araştırmaya başlamıştı. Onun içinde aktif olarak görev aldı. Ben, Tarık ve Yiğit Gülöksüz bir grup oluşturarak şehir ve bölge planlamanın Türkiye'ye özgü konularında düzenli olarak gazetelere yazılar yazmaya başladık. Sonra bunların genişletilmesi ve görsel malzemeyle zenginleştirilmesiyle, "Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir" kitabı ortaya çıktı. Cem Yayınları tarafından yayımlandı. Mimarlık Haberleri'nde sürekli yazılar yazdı.

Hastalığı ilerlemişti. Koltuk değneği kullanıyordu. Tarık'ın ilgi alanı olan kent içi ulaşımda, gecekondu gibi kendiliğinden gelişen bir çözüm olan dolmuş konusunda Türkiye'de yapılmış bir saha araştırması yoktu. Ben henüz üniversiteye dönmemiştim. Ankara Belediyesi'nde danışman

olarak çalışıyor dolmuş ve minibüslerle ilgileniyordum. Beraberce bu konuda araştırma yapmaya karar verdik. Tarık eline teybini alıyor minibüslere biniyor, minibüsçüleri konuşturuyordu. Bu araştırmanın sonuçları "Dolmuş'un Öyküsü" adıyla Çembil Yayınları arasında yayımlandı.

Ancak Tarık kitabın yayımlanmış halini göremedi. Kitap yazılmıştı. Yayıncı bulamıyorduk. O yıllarda YAZKO (Yazarlar Kooperatifi) kurulmuştu, yarışmalar açıyordu, kazananların kitaplarını yayınlıyordu. Biz de bunu bir fırsat bildik. Sosyal bilim dalındaki araştırma yarışmasına katıldık. Jüri bunun yazarları dipnotlarından belli oluyor gerekçesiyle bu araştırmayı yarışma dışı bırakınca, kitabın yayımlanması gecikti. Çembil'in kurulmasından sonra bu kitabı yayımlama kararını vermesi Tarık'ın kitabı yayımlanmış olarak görmesine yetmedi.

Tarık hastalığının oldukça ilerlediği bir aşamada Vildan'ın desteğiyle İngiltere'ye gitti, İngiltere'de bir süre kalarak doktorasını yazdı. Bristol Üniversitesi'nde 1980 yılında "19. Yüzyılda East-Anglia'da Demiryolu ve Nüfus Gelişmesi" konusundaki doktora tezini savundu. Bu tezde East Anglia'da 19. yüzyılda gelişen demiryolu teknolojisinin ve sistemlerinin yerleşmeler arası zaman mesafe matrisi üzerinde yarattığı etkiler ayrıntılı bir arşiv çalışmasıyla saptanmakta ve bu dönüşümün bölgesel yerleşme deseninin gelişme süreci üzerinde yarattığı farklılaşmış etkiler incelenmekteydi.

Döndüğünde hastalığı daha da ağırlaşmıştı. Artık okula gelemiyordu. Derslerini evinde vermeye başladı. Öğrencileri evine gidiyor; o, özenle hazırladığı derslerini veriyordu. Verdiği dersler arasına öğrencileri teze hazırlayan genel kapsamlı bir ders daha katılmıştı. Değişik konularda öğrencilerin tezlerini formüle etmelerine, düşüncelerini geliştirmelerine yardımcı oluyordu. Bu Tarık'ın güncel olgulara olan ilgisini de canlı tutuyordu. Şehircilik günleri vb. bilimsel toplantılar olduğunda Vildan'ın yardımıyla tekerlekli sandalyesiyle katılıyordu.

Hastalık seyrini tamamladı ve Tarık'ı 27 Ekim 1981 günü kaybettik.

Tarık'ı kaybettikten 12 yıla yakın bir süre geçtikten sonra 12 Temmuz 1993'te üniversitede odamın kapısının altından Tuğba Ülker adlı öğrencinin attığı bir kısa notu buldum. Bana yazılan, gerçekte Tarık'a da yazılmış bulunan kısa notu aynen aktarıyorum.

"Ben geçtiğimiz dönem Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü'nü bitirdim. Sanırım hiç karşılaşmadık. Beni tanımıyorsunuz. Yaklaşık iki haftadır sizi bulmaya çalışıyorum. Umarım not elinize ulaşır.

Sadece size teşekkür etmek istemiştim. Mezuniyet projemde bana çok yardımcı oldunuz. Tam projeme inancımı yitirmeye başladığımda 'Dolmuşun Öyküsü' adlı eserinize tekrar göz gezdirdim. (Projem, kent merkezi için alternatif ulaşım sistemi tasarımıydı) ve projeyi yapma isteğim tazelendi. Çok teşekkürler"

Tarık ölümünden 12 yıl sonra öğrencilerine yardımcı olmakta devam ediyordu.

Tarık'ın akademik yaşamı üzerinde biraz ayrıntılı olarak durdum. Bunun nedeni sadece onu anmak değil. Bunun ötesinde 1970'li yılların bilim adamının akademik yaşamı için yaptığı strateji seçmesini, günümüzün genç akademisyenlerin seçmelerine de yardımcı olacağı ümidiyle, bir değerlendirmeye tabi tutmak, amacını taşıyor.

Tarık yetişmesi sırasında ileri derecede genelleştirilmiş bir bilimsel kapasite oluşturmuş bulunuyordu. İngilizce, Almanca ve Fransızcayı ileri düzeyde biliyor. İyi bir matematik ve mühendislik formasyonu üstüne, iyi bir mekansal istatistik ve gelişmiş bir sosyal bilim formasyonu ediniyor. Bu gelişmiş genelleştirilmiş kapasite Tarık'a akademik yaşamı için seçebileceği çok geniş bir alternatif stratejiler yelpazesi sunuyordu.

Bu yelpazenin bir ucunda uluslararası bilim dünyasının problemleri için çalışmak, "citation indeks"lerde taranan uluslararası dergilerde yayımlanan makale ve atıf sayısında aramak vardı. İkinci uçta ise ülkesinin sorunlarını ve onun bilimsel kamuoyunu etkileme çabasını ön plana alan bir tutum bulunuyordu. Ülkesinin sorunlarını dünyada geçerli bilimsel standartlarda inceleyip, ülkesinde belli bir "araştırma programı çerçevesinde" araştırma yapan bir bilimsel çevre oluşmasına katkıda bulunmak, onun üretici bir parçası olmak vardı. Bu tutum evrenselliği dış dünyanın paradigmalarına hapsolmakta değil, tersine özgün problem alanlarında evrensel düzeyde bilimsel üretimde arıyordu. Bu tutumda dışta tanınmak değil, içeriyi etkileyebilmek önemliydi. Dış ilişki, dış yayın yapılmak için uğraşılan bir şey değil, kendine seçtiği yoldaki başarının kaçınılmaz bir sonucuydu. Dışarısının burada gerçekleştirilen başarıyı öğrenmek için gerçekleşmesine uğraşacağı bir yan üründü.

1970'lerin bilim adamı Tarık Okyay, ikinci yolu seçmişti. Acaba yanlış mı yapmıştı?

İlhan Tekeli Toplu Eserler'in 23. kitabı, Tekeli'nin çeşitli dönemlerde yazdığı biyografik yazıları bir araya getiriyor. Bu kitapta, Kadro hareketinin iki önemli ismi Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir; Türkiye'nin 1930'lu yıllardan 1981 yılına kadar çıkan ilk mimarlık dergisi Arkitekt'in kurucusu Zeki Sayar; Türk sosyolojisinin önemli isimleri Behice Boran, Mübeccel Belik Kıray ve Tansı Şenyapılı, ve Tekeli'nin dostları, arkadaşları Nusret Hızır, Sudi İlkorur, Tului Sönmez, Esat Turak, Yiğit Gülöksüz ve Tarık Okyay'ın edebi bir dille yazılmış yaşam öykülerini okuyacak, bu yaşam öyküleri üzerinden Türkiye'nin geçirdiği değişime tanıklık edeceksiniz.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

www.tarihvakfi.org.tr

ISBN 978-975-333-281-1